İÇİNDEKİLER

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye'de Belediyeler
Yrd.Doç.Dr. Hüsamettin İNAÇ ve Arş.Grv. Feyzullah ÜNAL 1

Müşteri Değeri ve Tatmininin Satın Alım Sonrası Gelecek Eğilimlere Etkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma
Yrd.Doç.Dr. Cevahir UZKURT 25

Cezaevinin ve Hapsetmenin Suçu Engellemedeki Etkisi
Yrd.Doç.Dr. Zahir KIZMAZ 44

Türk Bankacılığı Sorunları Üzerine Bir Araştırma: Balıkesir Örneği
Prof.Dr. Bedriye TUNÇSİPER, Arş.Grv. Gülay YILMAZ, Öğr.Grv. M. Oğuzhan İLBAN 69

Güçlendirme Algılarında Değişimin Örgütsel Kültür ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri
Yrd.Doç.Dr. Gülten EREN GÜMÜŞTEKİN ve Canan EMET 90

Desentralizasyon Kamu Sektöründeki Hantallaşmayı Önler mi? Bir OECD Panel Verileri Regresyon Analizi
Yrd.Doç.Dr. Ali Rıza ÖZDEMİR 117

The Plural Society and Consociational Democracy Theory: Malaysia's Case
Prof.Dr. M.Sami DENKER 139

Pazarlama Anlayışında Siyasal Pazarlamanın Yeri ve Pazar Konumlarına Göre Siyasi Partilerin Stratejik Analizi
Yrd.Doç.Dr. Abdullah OKUMUŞ 157

Dumlupınar Üniversitesi Lisans Öğrencilerinin Memnuniyetini Etkileyen Bireysel Özelliklerin İstatistiksel Analizi – Hipotez Testi, Ki-Kare Testi ve Doğrusal Olasılık Modeli-
Yrd.Doç.Dr. Nevin UZGÖREN ve Yrd.Doç.Dr. Ergin UZGÖREN 173

Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'de Dışa Açıklık ve Sanayileşme
Yrd.Doç.Dr. Özgür TONUS 193

AB'ye Uyum Sürecinde Türk Kamu Yönetiminin Dönüşümü Üzerine Notlar
Yrd.Doç.Dr. Abdullah YILMAZ 215

Osmanlı Ordusunda Geri Hizmet Kurumu Olarak Vize Müsellemleri
Dr. Emine DİNGEÇ 241

Kredi Kartı Kullanan Müşterilerin Sosyo-Ekonomik Özelliklerinin Kümeleme Analiziyle İncelenmesi
Yrd.Doç.Dr. Zerrin AŞAN 256

İlişkisel Pazarlama Anlayışında Müşteri Sadakati Olgusunun İncelenmesi
Yrd.Doç.Dr. Müberra YURDAKUL 268

5520 Sayılı yeni Kurumlar Vergisi Kanununda Vergi Güvenlik Müesseselerine İlişkin Yeni Düzenlemeler
Yrd.Doç.Dr. Filiz EKİNCİ 288

Türkiye'de Bankacılık Sektörünün Bilanço Dışı Faaliyetlerindeki Gelişmeler
Arş.Grv. Gamze GÖÇMEN 297

Budaközü Çayı Havzası Topraklarının Genel Özellikleri ve Başlıca Sorunları
Dr. Faruk AYLAR 318

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Ve Türkiye'de Belediyeler

Hüsamettin İNAÇ*
Feyzullah ÜNAL*

Özet: Yerel yönetimler, tarihi süreç içerisinde sanayileşmiş batılı ülkeler tarafından sürekli olarak geliştirilmesi ve özerk kılınması gereken halka en yakın kuruluşlar olarak görülmüşlerdir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi de Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı olarak gösterilebilir. Türkiye'nin bazı maddelerine çekince koyarak imzalamış olduğu bu sözleşme, batılı anlamda köklü bir yerel yönetim geleneğinden yoksun olan ülkemizin yerel yönetimlerini hangi doğrultuda bir gelişime tabi tutması gerektiği konusunda rehber teşkil etmektedir.Türk yerel yönetimleri içerisinde önemli bir yer işgal eden belediyelerin yapısal ve işlevsel olarak Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uygunluğu ve alınması gereken tedbirlerin ortaya konulması büyük önem taşımaktadır. Bu makalede, Türkiye'de yerel yönetimlerle ilgili son dönemde yapılan yasal değişikliklerde dikkate alınarak belediyeler açısından Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın uygulanma düzeyi ve yapılması gerekenler irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Yerel Yönetimler, Belediye, Özerklik.

European Charter Of Local Self-Government And Municipalities in Turkey

Abstract: During the history, the local governments have been seen as foundations by the industrialized western countries which should be developed continuously. These local governments have also been seen as the closest foundations to the people. One of the most important signs of this is European Charter of Local self-government. This charter which Turkey signed with reservations on some of its articles offers a guidance for our country lacking the custom of a fundamental local government in a western sense on the subject concerning the direction which Turkey should require for the development of local governments. The accordance of municipalities, which occupy an important place within Turkish governments, with the European charter of Local Self-government structurally and functionally and displaying precautions which should be taken is very important. Taking the legal alterations made recently into account, the level of application of European Charter of Local Self-government and things should be done are explored in this article.

Keywords: European Charter of Local Self-government, Local Governments, Municipality, Autonomy

GİRİŞ

Dünyada son yıllarda her alanda yaşanan hızlı değişim, ülkemizin siyasi, ekonomik ve sosyal hayatını etkilediği gibi idari yapımızı da etkilemektedir.

* Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi
* Arş. Grv., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanayileşmiş batı ülkelerinde ortaya çıkan çağdaş ve demokratik değerler, Avrupa ile bütünleşme çabasında olan ülkemizi yakından ilgilendirmektedir. Bu değerlere sahip çıkma bütünleşme için zorunlu olduğu kadar, ülkemizin demokratik gelişmesi için de bir zorunluluk teşkil etmektedir.

Avrupa ülkelerinde halkın yönetime katılmasını sağlayan, halka en yakın birimler olan yerel yönetimler, geliştirilmesi ve daha özerk kılınması gereken kuruluşlar olarak görülmektedir. Bu yüzden ortaya çıkardıkları ilkeler bu kuruluşları yönetimin temel taşı yapmayı amaçlayan ilkeler olmaktadır. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı da, temelde yerel yönetimleri özerk kılmayı amaçlayan ülkemizin de imzaladığı bir sözleşme olarak, yerel yönetimlerimizi doğrudan ilgilendirmektedir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın Belediyelerimiz açısından ne derece uygulandığının tespit edilmesi ve yapılması gereken yasal değişikliklerin ortaya konulması son derece önem arz etmektedir.

Ülkemizde, yerel yönetimler içinde işlevsel açıdan en önemli birimler olan belediyelerin gelişmesi için özerk yapıya kavuşturulması son derece önemlidir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı bu açıdan ülkemiz belediyeleri için bir fırsat olarak görünmektedir. Bu çalışmamızda, öncelikle Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının İçeriği ve düzenlediği konular ortaya konularak, Şart karşısında Türkiye'nin nasıl bir tutum takındığı belirlenecektir. Daha sonra, belediyelerin Türk Yerel Yönetim Sistemindeki mevcut konumu ortaya konularak, Özerklik Şartının Türkiye'de belediye yönetiminde uygulanma düzeyi tespit edilerek Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uyum açısından yapılması gerekenler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

AVRUPA YEREL YÖNETİMLER ÖZERKLİK ŞARTI'NIN İÇERİĞİ VE TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın Ortaya Çıkış Süreci

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının hazırlanmasına yönelik olarak yapılan çalışmalara Avrupa Konseyi bünyesinde 1980'li yılların ilk yarısında başlanmıştır. Konu bir çok defa, gerek Avrupa Yerel Yönetimlerden Sorumlu Bakanlar Konferansında, gerekse 1988 yılından itibaren Bölge ve Yerel Uzmanlar Komitesi (CDRL) adını alan Bölge ve Yerel Sorunlar Yönetim Komitesi (CDRM) ile Yerel ve Bölgesel Yönetimler Sürekli Konferansı (PLRE)'nda görüşülmüştür. Bu görüşmelerin sonunda hazırlanan nihai taslak, 8-10 Kasım 1984 tarihlerinde Roma'da yapılan Altıncı Yerel Yönetimlerden Sorumlu Bakanlar Konferansı gündeminin birinci sırasında yer almıştır. Bu konferanstaki görüşmelerin

sonunda şart sözleşme olarak 15 Ekim 1985 tarihinde üye ülkelerin imzasına açılmıştır. (Yeter, 1996: 3)

Konferanstaki görüşmeler esnasında, Türkiye, o tarihlerdeki durumun gerektirdiği bazı yasal belirsizlikler nedeniyle şartın gücünün "tavsiye kararı" niteliğinde olmasının yerinde olacağını düşünmüş ve Türk delegasyonu konferansta o yönde vaziyet almıştır. Ancak, şartın "sözleşme" şeklinde yürürlüğe girmesini destekleyen Avrupa Konseyi üyesi ülkelerin çoğunluğu teşkil etmesiyle, şart sözleşme olarak imzaya açılmıştır. Şart'ın 15' inci maddesine göre, yürürlüğe girmesi için en az 4 üye ülke tarafından onaylanması yeterli görülmüş ve bu sayıda ülkenin onaylaması üzerine şart 1 Eylül 1988 tarihinde yürürlüğe girmiştir. (Pıtırlı, 1989: 61)

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın İçeriği

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartnamesi, diğer uluslararası sözleşme metinlerinde olduğu gibi bir giriş bölümü ile başlamaktadır. Giriş bölümünde, şartı yürürlüğe koyarken üye ülkelerin yerel yönetimler konusunda besledikleri niyet ve ulaşmak istedikleri amaçlar belirtilmektedir. Şartın giriş bölümünde özet olarak; Avrupa Konseyi üyesi devletler arasında ortak mirasları olan düşünce ve ilkelerin korunması ve gerçekleştirilmesi amacına yönelik daha büyük bir birliğe erişmek hedeflenmektedir. (Pıtırlı, 1989:62)

Şart'ın giriş bölümünde, Avrupa Konseyi amacının gerçekleştirilmesinin yolları olarak;

_ Avrupa Konseyi bünyesinde idari alanda anlaşmalar yapılmasına,

_ Yerel makamların her türlü demokratik rejimin temellerinden birisi olduğunu düşünerek, vatandaşların kamu işlerinin sevk ve idaresine katılma hakkının Avrupa Konseyi üyesi devletlerin tümünün paylaştığı demokratik ilkelerden biri olduğunu düşünmeye,

_ Bu hakkın en doğrudan kullanım alanının yerel düzeyde olduğuna, gerçek yetkilerle donatılmış yerel mekanların varlığının hem etkili hem de vatandaşlara yakın bir yönetimi sağlamasına bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca giriş bölümünde; Değişik Avrupa ülkelerinde özerk yerel yönetimlerin korunması ve güçlendirilmesinin, demokratik ilkelere ve idarede yerinden yönetime dayanan bir Avrupa oluşturulmasında önemli bir katkı sağlayacağı, bunun içinde demokratik bir şekilde oluşan karar organlarına, sorumluluklara ve bu sorumlulukların kullanılmasındaki imkan ve yöntemler bakımından geniş bir kaynağa ve geniş bir özerkliğe sahip yerel yönetimlerin varlığını gerektirdiğine işaret edilmektedir.

Şart 3 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, özerk yerel yönetim kurumunun yer alması gereken anayasal ve yasal zeminden söz edilmekte, böyle bir zemin için merkezi yönetimin rolünün azaltılması ve bu bağlamda merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki denetimin en az seviyeye indirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, yerel yönetimlerin yetki ve görev alanındaki ölçütler belirtilerek verilen görevin önemiyle orantılı gelir kaynakları sağlanması gerektiği belirtilmektedir. (Aydemir, 2000:45) İkinci bölümde, muhtelif hükümler başlığı altında, Şart'ı onaylayan ülkelerin yükümlülükleri, şartın kapsayacağı makamlar ve her akit tarafın şartın hükümlerine uygunluk sağlamak amacıyla mevzuatında yaptığı değişiklik ve aldığı önlemler konusunda Avrupa Konseyi'ne bilgi vermesi zorunluluğunu içermektedir. Üçüncü bölümde ise, şartın yürürlüğe girmesi ve uygulanması ile ilgili kurallar yer almaktadır.

Şartın 1. maddesi, 2. bölümde yer alan 12. maddeye atıfta bulunarak tarafların bu maddede belirtilen şekil ve ölçüde kendilerini bağlı kabul edeceklerini belirtmektedir. 12. madde ise, her akit tarafın, şartın 1. bölümünde bulunan paragraflardan en az 10 tanesini aşağıdakilerin arasından seçilmek üzere en az 20 paragrafı ile kendisini bağlı kabul etmeyi taahhüt edeceğini belirtmektedir. Bu madde ve paragraf şunlardır:

Madde 2,
Madde 3, paragraf 1 ve 2,
Madde 4, paragraf 1, 2 ve 4,
Madde 5,
Madde 7, paragraf 1,
Madde 8, paragraf 2,
Madde 9, paragraf 1, 2 ve 3,
Madde 10, paragraf 1,
Madde 11.

Sözleşmeye taraf olan her devlet bu paragraf hükümlerinden seçtiği paragrafları Avrupa Konseyi Genel Sekreterine bildirecek, henüz kabul etmemiş olduğu her hangi bir paragrafı veya paragraflarla kendini bağlı addedeceğini daha sonraki herhangi bir tarihte bildirebilecektir.

Şart'ın ana konularını oluşturan 1. Bölümde, özerk yerel yönetimlerin anayasal ve hukuki dayanağı (madde 2), özerk yerel yönetim kavramı (madde 3 / 1, 2), özerk yerel yönetimin kapsamı (madde 4 / 1, 2, 3, 4, 5, 6), yerel yönetim sınırlarının korunması (madde 5), Yerel makamların görevleri için gereken uygun idari örgütlenme ve kaynaklar (madde 6 / 1, 2), Yerel düzeydeki sorumlulukların kullanılma koşulları (madde 7 / 1, 2, 3), Yerel makamların faaliyetlerinin İdari denetimi (Madde 8 / 1, 2, 3) Yerel

makamların mali kaynakları (madde 9 / 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8), Yerel makamların birlik kurma ve birliklere katılma hakkı (madde 10 / 1, 2, 3), özerk yerel yönetimlerin yasal korunması (madde 11) düzenlenmiştir. Bu maddelerin içeriğine konumuz içinde yeri geldikçe değinilecektir.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Karşısında Türkiye'nin Tutumu

Türkiye, şartı imzalamadan önce anayasası ve yerel yönetimlerini düzenleyen yasalar arasında temelde çelişkili noktalar olup olmadığını ve mevzuat ile şart arasında bir çelişkinin ortaya çıkıp çıkmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. İl Özel İdaresi, Belediye ve Köy Kanunları üzerindeki teknik çalışmalardaki izlenimler Şart'la milli mevzuat arasında çelişkili noktalar bulunmayacağı ihtimalini doğurmuş ve şart 21 Kasım 1988 tarihinde sözleşme olarak Türkiye'nin Avrupa Konseyi Nezdindeki Daimi Temsilcisi tarafından Türkiye adına imzalanmıştır. (Pıtırlı, 1989:61) Daha sonra, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Türkiye tarafından, 3727 Sayılı Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun'la (R.G. 21 Mayıs 1991, No: 20877) onaylanmıştır. Onaylama sırasında yasada belirtilen çekincelere yer verilmiştir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, daha sonrada, 3727 Sayılı Yasanın 1. maddesinde öngörüldüğü biçimde, bir Bakanlar Kurulu Kararı ile (Karar Sayısı: 92/3398) 06.08.1992 tarihinde yeniden onaylanmıştır. (Keleş, 1995:17)

Türkiye, Şart'ın 12. maddesinin 1. fıkrası uyarınca aşağıdaki madde ve paragrafları kabul etmiştir. (Resmi Gazete, 21 Mayıs 1991, Sayı:20877) Bu madde ve paragraflar :

2. Madde,
3. Maddenin 1. ve 2. paragrafları,
4. Maddenin 1., 2., 3., 4. ve 5. paragrafları,
5. Madde
6. Maddenin 2. paragrafı
7. Maddenin 1. ve 2. paragrafları,
8. Maddenin 1. ve 2. paragrafları,
9. Maddenin 1., 2. ve 3. paragrafları,
10. Maddenin 1. paragrafıdır.

Kabul edilen bu maddelerin bazı paragrafları zorunlu olmadığı halde ülkemiz tarafından kabul edilerek onaylanmıştır. 4. maddenin 3. paragrafında "Kamu sorumlulukları genellikle ve tercihen vatandaşa en yakın olan makamlar tarafından kullanılacaktır. Sorumluluğun bir başka makama verilmesinde, görevin kapsam ve niteliği ile yetkinlik ve ekonomi gerekleri göz önünde bulundurulmalıdır." hükmü ile 5. paragrafında "Yerel

makamların merkezi veya bölgesel bir makam tarafından yetkilendirildiği durumlarda, bu yetkilerin yerel koşullarla uyumlu olarak kullanılabilmesinde yerel makamlara olanaklar ölçüsünde takdir hakkı tanınacaktır" hükmünü içeren paragraflar bunlardan ikisidir. Yine, 6. maddenin "Yerel yönetimlerde görevlilerin çalışma koşulları liyakat ve yeteneğe göre yüksek nitelikte eleman istihdamına imkan verecek ölçüde olmalıdır; bu amaçla yeterli eğitim olanaklarıyla ücret ve mesleki ilerleme olanakları sağlanmalıdır." hükmünü içeren 2. paragrafı isteğe bağlı olarak onaylanmıştır.

Zorunlu olmadığı halde ülkemiz tarafından onaylanan diğer paragraflar ise, 7. maddenin 2. paragrafında yer alan "görev koşulları söz konusu görevin yürütülmesi sırasında yapılacak masrafların uygun biçimde mali tazminiyle birlikte, uygunsa, kazanç kaybının tazminine veya yapılan işin karşılığında ücret ve buna tekabül eden sosyal sigorta primlerinin ödenmesine olanak sağlayacaktır." hükmü ile 8. maddenin 1. paragrafında "Yerel makamların her türlü idari denetimi ancak kanunla veya anayasa ile belirlenmiş durumlarda veya yöntemlerle gerçekleştirilebilir." hükmüne yer veren paragraflardır.

Türkiye'nin çekince koyduğu madde ve paragraflar ise sırasıyla şu şekildedir: (Yeter, 1996:10-11)

Yerel makamları doğrudan ilgilendirilen planlama ve karar süreçlerinde kendilerine danışılması (Madde 4, Paragraf 6)

Yerel yönetimlerin iç örgütlenmelerin kendilerince belirlenmesi (Madde 6, Paragraf 1),

Yerel olarak seçilmiş kişilerin görevleriyle bağdaşmayacak işlev ve faaliyetlerinin kanun ve temel hukuk ilkelerine göre belirlenmesi(Madde 7, Paragraf 3),

Vesayet denetimine ancak,vesayetle korunmak istenen yararlarla orantılı olması durumunda izin verilmesi (Madde 8, Paragraf 3)

Yerel yönetimlere kaynak sağlanmasında hizmet maliyetlerindeki artışların mümkün olduğunca hesaba katılması (Madde 9, Paragraf 4)

Yeniden dağıtılacak mali kaynakların yerel makamlara tahsisinin nasıl yapılacağı konusunda, yerel yönetimlere önceden danışılması (Madde 9, Paragraf 6)

Yapılacak mali yardımların, yerel yönetimlerin kendi politikalarını uygulama konusundaki temel özgürlüklerini mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırmaması (Madde 9, Paragraf 7)

Yerel yönetimlerin haklarını savunabilmeleri için uluslararası yerel yönetim birimleriyle işbirliği yapabilmeleri, uluslararası birliklere katılabilmeleri (Madde 10, Paragraf 2 ve 3),

Yerel yönetimlerin iç hukukta kendilerine tanınmış olan yetkileri serbestçe savunabilmek için yargı yoluna başvurabilmeleri (madde 11), Türkiye'nin çekince koyduğu madde ve paragraflardır. Ancak, şartın onaylanmasının uygun bulunduğuna dair kanun maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak, Bakanlar Kurulu kararıyla bütün çekincelerin kaldırılması mümkündür. (Yeter, 1996:12)

BELEDİYELERİN TÜRK YEREL YÖNETİM SİSTEMİNDEKİ KONUMU

Yerel yönetimler, yönetim yapısı içinde vatandaşa en yakın olan, en alt düzeydeki idari birimlerdir. "Mahalli idare deyimi ile genel olarak, belli edilmiş sınırları olan bölgesel birimle, hukuki bir kişilik, kurumsal bir yapı, genel ve özel statülerle konulmuş yetki, görevler ve bir derecede mali ve diğer otonomi anlatılmak istenir." (Hill, 1974:23) Yerel yönetimler, bütün ülkelerde kamu yönetiminin önemli ve vazgeçilmez unsurunu meydana getiren birimlerdir. Bir ülkedeki yerel yönetimlerin gücü ve etkinliği , söz konusu ülkedeki demokrasinin düzeyi ile de oldukça yakından ilişkilidir. Yerel yönetimler demokrasi açısından önemli olduğu kadar, yerel hizmetlerin yürütülmesinde verimliliği ve etkinliği sağlamada da vazgeçilmez kurumlardır. (Eryılmaz, 2000:121) Bunun yanında yerel yönetimler, tarihi süreç içerisinde özgürlük, eşitlik, temsil, katılma gibi değerleri yaşatma kurumları olmuşlardır. (Görmez, 2000:81) Yerel yönetimlerin bu önemi bugünde artarak devam etmektedir.

Ülkemizde yerel yönetimler, 1982 Anayasasının 127. maddesinde "Mahalli İdareler; İl, Belediye veya Köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir." şeklinde tanımlanmıştır. 1982 Anayasası'nda belirtildiği gibi Türkiye'de yerel yönetimler, yerel halkın mahalli müşterek yani ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmakta ve il özel idareleri, belediyeler ve köy idareleri olmak üzere üç yerel yönetim biriminden oluşmaktadır.

Yerel yönetim birimleri içinde belediyeler, yerel ihtiyaçların karşılanmasında önemli işlevler yürütmekte ve Türk yerel yönetim

sisteminde ağırlıklı bir yer işgal etmektedir. Tanzimat sonrasında yönetim anlayışımıza dahil olan belediye yönetimlerinin, Batılı anlamda bir yerel yönetim birimi niteliğine tam olarak kavuştuğunu söylemek güçtür. Ancak, yaşanan tarihi süreç içinde önemli mesafelerin alındığı yadsınmaz bir gerçektir. (Öner, 1997:211) Özellikle son dönemde yapılan yasal düzenlemelerle belediyeler yapısal ve işlevsel bir dönüşüm yaşamaktadır.

Belediyelerin Organları

Türkiye'de iki çeşit belediye bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, tamamıyla 5393 Sayılı Belediye Kanunu' (3.7.2005 Tarih ve 5393 Sayılı Belediye Kanunu)' na göre kurulan ve faaliyet gösteren belediyeler; ikincisi ise yalnızca büyük kentlerde faaliyet gösteren ve farklı bir statüye sahip olan Büyükşehir belediyeleridir. Biz bu çalışmamızda kolaylık sağlaması açısından, birinci gruptaki belediyeleri incelemeye çalışacağız. Ancak, yeri geldikçe Büyükşehir belediyeleri de çalışmamızın kapsamı içinde değerlendirilecektir.

5393 Sayılı Belediye Kanunu'na göre belediye, belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidir**.** Belediye yönetiminin üç organı bulunmaktadır. Bunlar, doğrudan belediye sınırları içindeki halk tarafından seçilen belediye başkanı ve belediye meclisi ile belediye hizmet birimlerinin baş yöneticileri ve belediye meclisi tarafından seçilen üyelerden oluşan belediye encümenidir. (Ulusoy ve Akdemir, 2001:42) Belediye başkanı belediyenin yürütme organı, belediye meclisi ve belediye encümeni ise karar organlarıdır.

Belediye Başkanı

Belediye başkanı, belediye yönetiminin başı ve temsilcisi aynı zamanda yürütme organıdır.(Derdiman, 2005:53) Belediye başkanı, halk tarafından çoğunluk usulü ile beş yıl için seçilmektedir.Belediye başkanları, 1963 yılına kadar belediye meclisleri tarafından seçilirken, 1963 yılından itibaren tek dereceli olarak halk tarafından seçilmeye başlanmıştır.(Tortop, 1999:108)

Ülkemizde belediye başkanları seçimle göreve gelirken, bazı durumlarda Bakanlar Kurulunca saptanacak belediyelerin başkanlarının, atama ile iş başına gelmesi yolu açık tutulmuştur. Eski 1580 Sayılı Belediye Kanunu'nun 94. Maddesinde "İcra vekilleri heyetince görülecek lüzum üzerine tespit edilecek bazı beldelerden vilayet merkezi olanların belediye reisleri mensup oldukları vilayet valileri tarafından nasb olunur ve Ankara'da reislik Dahiliye Vekaletinin inhası ve Reisi Cumhur tasdikiyle vali ve kaymakamların uhdesine de tevdi olunabilir" hükmü yer almaktaydı. (Aytaç,

1991:713) Bu düzenleme, Anayasaya aykırılık teşkil etmemiştir. Çünkü 1982 Anayasası mahalli idarelerin tanımını yaparken "karar organları" seçimle oluşturulan ibaresini kullanmaktadır. Dolayısıyla yürütme organı olan belediye başkanının seçim dışında atama ile de göreve getirilebilmesi yolu açık tutulmaktaydı. 5393 Sayılı Belediye Kanunu, belediye başkanının, ilgili kanunda yani 2972 Sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun'da gösterilen esas ve usullere göre seçileceğini hüküm altına almıştır.

5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 46. maddesi, belediye başkanlığının herhangi bir nedenle boşalması ve yeni belediye başkanı veya başkan vekili seçiminin yapılamaması durumunda, seçim yapılıncaya kadar, belediye başkanlığına büyükşehir ve il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde vali tarafından görevlendirme yapılmasına izin vermektedir. Ancak Görevlendirilecek kişinin belediye başkanı seçilme yeterliğine sahip olması şarttır.

Belediye başkanının, belediye teşkilâtının en üst amiri olarak belediye teşkilâtını sevk ve idare etmek, belediyeyi stratejik plâna uygun olarak yönetmek, belediye idaresinin kurumsal stratejilerini oluşturmak, bu stratejilere uygun olarak bütçeyi, belediye faaliyetlerinin ve personelinin performans ölçütlerini hazırlamak ve uygulamak, izlemek ve değerlendirmek, bunlarla ilgili raporları meclise sunmak, meclise ve encümene başkanlık etmek, belediyenin taşınır ve taşınmaz mallarını idare etmek, belediyenin gelir ve alacaklarını takip ve tahsil etmek, meclis ve encümen kararlarını uygulamak, bütçeyi uygulamak, belediye personelini atamak, belediye ve bağlı kuruluşları ile işletmelerini denetlemek gibi birçok görev ve yetkisi bulunmaktadır.

Belediye Meclisi

Belediyenin karar organı olan belediye meclisi, Belediye Kanunu'nun 17. Maddesi uyarınca 2972 Sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun'da gösterilen esas ve usullere göre belde halkı tarafından nispi temsil esasına göre beş yılda bir seçilen üyelerden oluşmaktadır. Belediye meclisi, "belediye tüzel kişiliğinin bir tür parlâmentosu, dolayısıyla genel karar organıdır." (Nadaroğlu, 1984:219) Belediye meclisinin, bütçenin, kesin hesabın, belediyenin çalışma programının görüşülüp karara bağlanması, imar planlarının onaylanması, belediyenin menkul, gayrimenkul mallarının kullanılmasına ilişkin kararlarının verilmesi gibi önemli görevleri bulunmaktadır.

Belediye Encümeni

Belediye encümeni, belediye yönetiminin ikinci derecede karar ve danışma organıdır.(Eryılmaz,2000:142) Belediye encümeni, belediye başkanının başkanlığında; İl belediyelerinde ve nüfusu 100.000'in üzerindeki belediyelerde, belediye meclisinin her yıl kendi üyeleri arasından bir yıl için gizli oyla seçeceği üç üye, malî hizmetler birim amiri ve belediye başkanının birim amirleri arasından bir yıl için seçeceği iki üye olmak üzere yedi kişiden, diğer belediyelerde ise, belediye meclisinin her yıl kendi üyeleri arasından bir yıl için gizli oyla seçeceği iki üye, malî hizmetler birim amiri ve belediye başkanının birim amirleri arasından bir yıl için seçeceği bir üye olmak üzere beş kişiden, oluşmaktadır. Belediye encümenine daire baş amirlerinin üye olarak katılması 1982 Anayasasının 127. Maddesinde yerel yönetimler için, "Karar organları seçimle oluşturulan" ibaresine aykırılık teşkil etmektedir. Belediye encümeni, belediye başkanı tarafından hazırlanan bütçeyi incelemek, kamulaştırma kararı vermek, belediyelere verilen görevlerin yapılmasını sağlamak için belediye emirleri çıkarmak, bu emirlere ve yasaklara uymayanlar için verilecek belediye cezalarını takdir etmek gibi görevleri yerine getirmektedir.

Belediyelerin Mali Yapısı

Belediyelere verilen görevlerin etkin şekilde yerine getirilmesi bunların mali açıdan güçlü olmasıyla yakından ilgilidir. 1982 Anayasası'nın 127. maddesinde yerel yönetimlere "görevleriyle orantılı gelir kaynakları sağlanır" hükmü yer almaktadır. Ancak, bugün için belediyelerin yeterli mali imkanlara sahip olduğunu söylemek güçtür.

Belediyelerin Gelirleri

Belediyelerin gelir kaynakları, belediyelere genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan paylar, belediyelerin öz gelirleri ve belediyelere yapılan devlet yardımları olmak üzere üç grupta toplanabilir. Belediyelere, genel bütçe vergi gelirleri toplamından belirli miktarda bir pay verilmektedir. Bu payın bir kısmı belediyelere nüfuslarına göre dağıtılmakta, bir kısmı belediyeler fonuna aktarılmakta, geri kalan bölümü ise, mahalli idareler fonuna yatırılmaktadır. Söz konusu fonların yönetimi merkezi idare kuruluşlarına aittir. Bu fonlardan belirli esaslara göre, belediyelere yardım yapılmaktadır. (Eryılmaz,2000:144)

Belediyelerin öz gelirleri, vergiler, harçlar ve harcamalara katılma paylarından oluşmaktadır. Belediyeler, ilan ve reklam, eğlence, haberleşme, elektrik ve havagazı tüketim, yangın sigortası, emlak vergisi, çevre temizlik vergisi gibi vergileri toplama yetkisine sahiptir. Harçlar ise, tatil günlerinde çalışma ruhsatı, işgal, kaynak suları, tellallık, hayvan kesimi muayene ve denetimi, ölçü ve tartı aletleri muayene, iş yeri açma izni harcı gibi

harçlardır. Ayrıca belediyeler, yol, kanalizasyon ve su tesisleri harcamalarına katılma paylarını da tahsil etmeye yetkilidir. (Keleş, 2000:325-334)

Devletin belediyelere yardımı ise, çeşitli başkanlıkların bütçelerinden belediyelere yaptığı genel amaçlı ve özel amaçlı yardımlardan oluşmaktadır. (Keleş, 2000:336-337)) Belediyelerin gelirlerinin önemli bölümü genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan paylar ve devlet yardımlarından oluşmaktadır. Belediyelerin öz gelirleri, gelir kaynakları içerisinde oldukça düşük oranlarda kalmaktadır. Özellikle küçük belediyelerin birçoğunun gelir kaynaklarının yetersizliği nedeniyle personel ücretlerini bile ödeyemedikleri bilinmektedir.

Belediyelerin Giderleri

Belediyelerin giderleri; üstlendiği görevleri yerine getirmek üzere yaptığı giderlerle, bu amaçla görev yapan teşkilatlarına ve personeline yaptığı ödemelerden oluşmaktadır. (Ulusoy ve Akdemir, 2001:168) Belediye giderleri belediye halkının hizmet taleplerinin artmasıyla birlikte sürekli olarak artmakta ve belediye gelirleri, bu giderleri karşılamada oldukça yetersiz kalmaktadır.

Belediye Bütçesi

Belediye bütçesi, belediyenin gelir ve gider tahminlerini gösteren ve belediye gelirlerinin toplanmasına ve harcamaların yapılmasına izin veren bir belediye meclis kararıdır. (Tortop,1999:114; Eryılmaz,2000:146) Belediyenin stratejik plânına uygun olarak hazırlanan bütçe, belediyenin malî yıl ve izleyen iki yıl içindeki gelir ve gider tahminlerini göstermekte, gelirlerin toplanmasına ve harcamaların yapılmasına izin vermektedir. Bütçe dışı harcama yapılamaz. Belediye başkanı ve harcama yetkisi verilen diğer görevliler, bütçe ödeneklerinin verimli, tutumlu ve yerinde harcanmasından sorumludurlar.

Belediye başkanı tarafından hazırlanan bütçe tasarısı eylül ayının birinci gününden önce belediye encümenine sunulmakta ve İçişleri Bakanlığına gönderilmektedir. İçişleri Bakanlığı belediye bütçe tahminlerini konsolide etmekte ve Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu uyarınca merkezi yönetim bütçe tasarısına eklenmek üzere eylül ayı sonuna kadar Maliye Bakanlığına bildirmektedir. Belediye Encümeni, bütçeyi inceleyerek görüşüyle birlikte kasım ayının birinci gününden önce belediye meclisine sunmaktadır. Meclis bütçe tasarısını yılbaşından önce, aynen veya değiştirerek kabul etmektedir. Ancak, meclis bütçe denkliğini bozacak biçimde gider artırıcı ve gelir azaltıcı değişiklikler yapamaz. Kabul edilen bütçe, malî yılbaşından itibaren yürürlüğe girmektedir.

Belediyelerin Merkezi İdare İle İlişkileri

Merkezi idare ile yerel yönetimler arasındaki ilişkiler hem anayasa hem de çeşitli kanuni düzenlemeler ile belirlenmektedir. 1982 Anayasasının 123. maddesi "İdare kuruluş ve görevleri ile bir bütündür ve kanunla düzenlenir." dedikten sonra 127. Madde'de "Mahalli idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir." ve "Merkezi idare, mahalli idareler üzerinde, mahalli hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla, kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idari vesayet yetkisine sahiptir" şeklinde bir düzenlemeye gitmiştir. Anayasaya göre belediyelerin merkezi idare ile olan ilişkilerinde vesayet denetimi önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

İdari İlişkiler

Yerel özekliğin yerel organların merkezle olan ilişkileri ve halkla olan ilişkileri olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Yerel birimlerin bu ilişkilerinde merkezi yönetimden tamamen bağımsız olmaları beklenemez Önemli olan yerel birimlerin yerel hizmetleri ve kendi işlerini,merkezi yönetimin baskısı olmadan kendi organları, mali kaynakları ve imkanlarıyla görebilmeleridir. Bunun içinde geniş bir özerklikten yararlanmaları, seçilmiş bir organ olarak halkı temsil edebilmeleri, karar alma ve uygulama imkanlarına sahip olmaları gerekmektedir.(Yalçındağ,1992:3)

Merkezi idare ile belediyeler arasındaki idari ilişkilerde "İdarenin bütünlüğü ilkesi" gereği merkezi idarenin vesayet denetimi yetkisi bulunmaktadır. Vesayet denetimi "yerinden yönetim kuruluşlarının, kendilerinin dışındaki, başka bir idari kuruluş tarafından, yasaların öngördüğü sınırlar içinde denetlenmesidir." (Gözübüyük, 1989:230) Vesayet denetimi, merkezi idare tarafından belediyelerin organları ve işlemleri üzerinde yapılmaktadır. Bu denetim yapılırken, hukukilik denetiminin dışına çıkılarak yerindelik denetiminin yapılması, vesayet denetiminin yapısına ters düşmektedir.

Bütün ülkelerde merkezi idare tarafından uygulanan yönetsel gözetim ve denetim, Türkiye'de uzun yıllar yerel yönetimleri, dolayısıyla belediyeleri, merkezi yönetime bağlı kalmalarını sağlamak yönündeki bir anlayış çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Oysa bu denetim yetkisi; öğretici, yol gösterici, geliştirici ve danışmanlık niteliğinde, daha çağdaş ve yapıcı bir şekilde ele alınıp uygulanmaya aktarılması durumunda, yerel demokratik değerlerin korunması ve yerel hizmetlerin yerindelik ilkesine uygun gerçekleşmesi sağlanabilecektir. (Öner, 1997:223)

Son yasal değişiklikler yapılıncaya kadar yerel yönetim birimleri içinde, merkezi yönetimin gözetim ve denetim yetkilerinin en çok kullanıldığı birim, İl Özel İdarelerinden sonra belediyeler olmuştur. Bütçe, kesin hesap, bütçede değişiklik, aktarmalar, ödünç alma ve verme işlemleri, hizmet ücret tarifeleri vb. ilişkin belediye meclisi kararlarının kesinlik kazanması, en büyük mülki amirin onayına bağlı tutulmuştur. 5393 Sayılı Belediye Kanunu ile belediyeler üzerindeki bu ağır vesayet denetimi kaldırılmıştır. 5393 Sayılı Kanun, belediye meclisi kararlarının yürürlüğe girebilmesi için kesinleşmesini ve kesinleşme tarihinden itibaren en geç yedi gün içerisinde mahallin en büyük mülki idare amirine gönderilmesini yeterli görmektedir. Mülki idare amiri kendisine gönderilen meclis kararlarına karşı ancak idari yargıda dava açabilecektir.

5393 Sayılı Belediye Kanunu, belediyenin mali işlemler dışında kalan diğer idari işlemlerinin hukuka uygunluk ve idarenin bütünlüğü açısından İçişleri Bakanlığı tarafından da denetleneceğini öngörmüştür. Böylece İçişleri Bakanlığı da vesayet denetimine yetkili kılınmıştır. Bunun yanında belediyenin eylem ve işlemleri üzerinde mülkiye müfettişlerinin, Maliye Bakanlığı Teftiş Kurulunun, Mahalli idareler Kontrolörlerinin denetleme yetkisi devam etmektedir. Belediye başkanının görevden alınması ve belediye meclisinin feshedilmesine Danıştay tarafından karar verilirken, hakkında soruşturma açılan belediye başkanı İçişleri Başkanı tarafından görevinden uzaklaştırılabilmektedir. (Keleş, 2000:355-358)

Mali İlişkiler

Yerel yönetimlerin özerkliğinin en önemli şartlarından birisi, yeterli mali kaynaklara sahip olmasıdır. Mali açıdan merkezi yönetime bağımlı bir yerel yönetimin özerkliğinden söz edilemez. Dolayısıyla yerel yönetim birimlerinin yerel yönetim hizmetlerini yerine getirebilecek nitelikte ve sürekli gelir kaynaklarına sahip bulunması gerekmektedir.(Görmez, 1995:330) Belediyelerin, görevlerini etkin ve verimli şekilde yerine getirmelerine imkan sağlayacak mali imkandan yoksun bulunmaları en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Gerek 1961 Anayasası'nda, gerekse 1982 Anayasası'nda "Mahalli idarelere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır" ifadesi yer almakla birlikte, günümüzde belediyeler yeterli mali yapıya kavuşturulamamıştır.

Hükümetler, genellikle, belediye yönetimlerinin kendi siyasi partilerinde olduğu zaman, kaynak ve yetki bakımından güçlendirici bir politika yürütmekte, aksi durumlarda ise, daraltıcı ve idari vesayet denetimini "siyasi" gayeler için kullanıcı bir tavır sergilemektedirler. (Eryılmaz, 1997:25)

Ülke kaynaklarının merkezi idare ile yerel yönetimler arasındaki bölüşümü, ülkeler arasında, çeşitli farklılıklar taşımaktadır. Özellikle Federal Yönetim Sistemine sahip olan ülkelerde, yerel yönetimler mali açıdan daha çok özerkliğe ve aynı zamanda belirli sınırlar için de vergi koyabilme yetkisine sahip bulunmaktadırlar. (Öner, 1997:218) Ülkemizde ise yerel yönetimlerin kendi kaynaklarını oluşturmak için vergi koyma yetkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, belediyelerin, yerel hizmetleri nitelik ve nicelik olarak sürekli artma eğilimindeyken, bu hizmetleri karşılayacak mali kaynaklarını arttırma imkan ve yetkisi bulunmamaktadır. Bugün itibariyle belediyelerimizin büyük bir çoğunluğu, personel giderlerini bile karşılamaktan yoksun, borçlarını ödeyemez bir durumdadır ve devletten yardım almaya çalışmaktadır.

AVRUPA YEREL YÖNETİMLER ÖZERKLİK ŞARTI'NIN TÜRKİYE'DE BELEDİYE YÖNETİMİNDE UYGULANMA DÜZEYİ

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı imzalayarak onaylayan Türkiye, Şart'ın bazı madde ve paragraflarına çekince koymuştur. Şart'ın kapsadığı ilke ve konuların, yerel yönetimlerimiz içinde işlevsel açıdan en önemli birim olan belediyelerde hangi alanlarda uygulama alanı bulduğu ve şarta uygunluk açısından hangi düzenlemelerin yapılması gerektiği önem arz etmektedir. Belediyelerimizin daha demokratik bir yapıya kavuşturulması, bu evrensel ilkelerin hayata geçirilmesi ile kolaylaşacaktır.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Yerel Özerklik ve Belediyenin Yönetim Yapısı

Yerel yönetimlerin karar organlarının seçimle işbaşına gelmiş olmaları ve kendi işlerini kendi organlarıyla dışarıdan hiçbir müdahale olmaksızın görmeleri ve tüzel kişilik sahibi bulunmaları, bu kuruluşlara demokratik ve özerk kuruluş niteliği kazandırmaktadır. Yerel özerklik ve yerel demokrasi işte bu özelliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkan kavramlardır.Yerel özerklik, bir yerel topluluğun, yerel nitelikte olan işleri, kendi başına, kendi organlarıyla görebilmesi ve buna olanak verecek kaynaklara da sahip olabilmesidir. (Keleş, 2000:49) Yerel özerklik, yerel yönetimleri, kendi temel kurallarını koyma, kendi faaliyetlerini istediği şekilde yürütebilme, merkezi yönetimin yerel işlere karışmasını önleyebilme, kendi yerel kaynaklarını oluşturabilme ve yerel halkın refah ve mutluluğuna katkıda bulunabilmek gibi alanlarda yetkilendirmeyi ve güçlendirmeyi amaçlamaktadır.(Yıldırım, 1993: 149)

Türkiye tarafından zorunlu olarak kabul edilen Şart'ın üçüncü maddesinin 1. paragrafına göre yerel özerklik; "Kanunlarla belirlenen sınırlar çerçevesinde,

yerel otoritelerin, kendi sorumlulukları altında ve yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda kamu işlerinin önemli bir bölümünü düzenleme ve yönetme hakkı ve imkanını'' ifade etmektedir. İkinci paragrafta ise "bu hakkın, doğrudan, eşit ve genel oya dayanan gizli seçim sistemine göre serbestçe seçilmiş üyelerden oluşan karar organları (meclis veya kurul) tarafından kullanılacağı" ifade edilmektedir.

1982 Anayasasının 127. Maddesine göre, yerel yönetimlerin karar organlarının seçimle oluşturulacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla, belediye encümenin oluşumunu düzenleyen 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 33. maddesi ve Büyükşehir belediye encümeninin oluşumunu düzenleyen 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 16. maddesi hem Anayasaya, hem de Şart'ın 3. maddesinin 2. paragrafına aykırılık teşkil etmektedir. Bu maddeler değiştirilerek encümenlerin sadece seçilmiş üyelerden oluşturulması gerekmektedir.

Türkiye tarafından çekince konulan Şartın 6. Maddesi 1. Paragrafına göre, "Yasa ile düzenlenmiş daha genel hükümlere halel getirmemek şartıyla yerel otoriteler, kendi iç idari örgütlenmelerini yerel ihtiyaçlarla uyumlu kılmak ve etkin idare sağlamak amacıyla, kendileri kararlaştırabileceklerdir." Yerel yönetimlerimiz, kanunların belirlediği sınırlar içinde olmak şartıyla yönetsel yapılarını oluşturmaktadırlar. (Zengin,1994:199) 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 48. maddesine göre, belediye teşkilâtı, norm kadroya uygun olarak yazı işleri, malî hizmetler, fen işleri ve zabıta birimlerinden oluşmaktadır. Beldenin nüfusu, fizikî ve coğrafî yapısı, ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri ile gelişme potansiyeli dikkate alınarak, norm kadro sistemine uygun olarak gerektiğinde sağlık, itfaiye, imar, insan kaynakları, hukuk işleri ve ihtiyaca göre diğer birimler oluşturulabilir. Bu birimlerin kurulması, kaldırılması veya birleştirilmesi belediye meclisinin kararıyla olmaktadır. Kanunun bu düzenlemesine dayalı olarak her belediye kendi ihtiyaçlarına ve yapısına uygun olarak farklı biçimde örgütlenmiştir

Zorunlu olmadığı halde Türkiye tarafından onaylanan Şart'ın 7. maddesinin 2. paragrafı, seçilmiş temsilcilerin sosyal ve mali haklarıyla ilgilidir. Buna göre "yerel seçilmiş temsilcilerin görevlerini yerine getirirken yapacakları masraflar tazmin edilecek, ayrıca kaybı, ödeneği ve sosyal sigorta primleri ödenecektir." Ülkemizde belediye başkanlarına ödenek verilmekte ve sosyal güvenlik hakkı sağlanmaktadır. Bunun yanında belediyelerde belediye meclisi üyelerine huzur hakkı verilmektedir. Ancak, belediye meclis üyelerinin sosyal güvencesi yoktur. (Yeter, 1996:9) Yapılacak yasal değişiklik ile belediye meclis üyelerinin de Şart'a uygun olarak sosyal güvenceye kavuşturulması sağlanmalıdır.

Yine zorunlu olmadığı halde Türkiye tarafından kabul edilen Şart'ın 4. Maddesinin 3.Paragrafı önemli bir ilke olan subsidiarite ilkesini içermektedir. Buna göre "kamu hizmetleri genellikle ve tercihen vatandaşa en yakın olan birimlerce yerine getirilecektir." Böylece, her hizmetin merkezden planlanması, finansmanı ve yürütülmesi önlenecek hizmette etkinlik, verimlilik, ekonomiklik ve sürat sağlanacaktır. Bu ilke, ülkemizde ilk defa Başbakanlık tarafından yayımlanan 28 Ocak 1992 tarihli genelgede yer almıştır. Bunun ön adımı olarak da aynı genelge ile yurtta, il ve ilçe meclisleri oluşturulmuştur. Ancak genelgeyle oluşturulan kurullar istişari niteliğe sahip bulunmaktadır. Subsidiarite ilkesi, içerik olarak daha sonra, Yerel Yönetimlerin Yetki ve Görev Esasları Hakkındaki Çerçeve Kanun Tasarısı ile Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Mahalli İdareler Özel İhtisas Komisyonu Raporunda da yer almıştır. (Yeter,1996:7-8) Subsidiarite ilkesi halen Anayasamızda yer almamakla birlikte Belediye Kanunu'nun 14. maddesinde yer almıştır. Buna göre, hizmetlerin yerine getirilmesinde öncelik sırası, belediyenin malî durumu ve hizmetin ivediliği dikkate alınarak belirlenecektir ve belediye hizmetleri, vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulacaktır.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Belediyenin Mali yapısı

Yerel Yönetimlerin özerkliğinin sağlanmasında sadece karar alma yetkisine sahip özerk organlarının bulunması yeterli değildir. Yerel yönetimlerin aynı zamanda yeterli gelir kaynaklarına ve bu gelir kaynaklarının oranlarını ve miktarlarını saptama yetkilerinin de bulunması gerekmektedir. (Tortop, 1993:3) Türkiye'de belediyeler önemli mali sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Görevlerinin sürekli artmasına rağmen, gelirlerinde aynı oranda bir artışın gerçekleşmemesi belediyeleri önemli oranda mali sıkıntıya sokmaktadır.

Şart'ın 9. maddesi "Yerel Makamların Mali Kaynakları" başlığını taşımaktadır ve sekiz paragraftan oluşmaktadır. Türkiye, paragrafların ilk üçünü zorunlu olarak imzalamıştır. İlk paragrafa göre, yerel yönetimlere serbestçe kullanabilecekleri yeterli mali kaynaklar sağlanacak, diğer paragrafa göre ise yerel yönetimlere sağlanan mali kaynaklar, yasalarla belirlenen sorumluluklarla orantılı olacak ve bu kaynakların belli bir bölümü yasal sınırlar içinde oranlarını kendilerinin belirleyeceği yerel vergi ve harçlardan oluşacaktır. (Yeter, 1996:9)

1982 Anayasası'nın 127. maddesinde "Mahalli idarelere, görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır." hükmü yer almaktadır. Ancak, uygulamada bunun pek gerçekleşmediği görülmektedir. Ayrıca yerel yönetimlerin öz gelirlerini sahip oldukları yetkileri çerçevesinde serbestçe harcayabilmeleri mümkün görünmemektedir. Belediyelerin harcamaları,

Sayıştay, Maliye Müfettişleri, Mülkiye Müfettişleri ve çeşitli kuruluşlarca denetlenmektedir. Belediyelerin öz gelirleri ise, her zaman, devlet vergi gelirlerinden aldıkları paylardan az olmuştur. Belediyelerin yerel vergi ve harçları belirleme yetkisi bulunmamaktadır. Yapılacak yasal düzenleme ile belediyelere yerel vergi ve harçları belirleme yetkisinin tanınması gerekmektedir.

Şartın 9. Maddesinin 4. fıkrasına göre, gelir kaynaklarının dayandığı mali sistemler, görevin yürütülmesi için gereken harcamalardaki gerçek artışların izlenebilmesine imkan verecek ölçüde çeşitliliğe ve esnekliğe sahip kılınmalıdır. 5., 6. ve 7. fırkaları ise, güçsüz yerel yönetimlerin korunmasını, gelir kaynaklarının yerel birimler arasında dengeli bir şekilde dağıtılmasını, bu amaçla dengeleme önlemleri alınmasını, devletçe yapılan pay ve benzeri yardımların dağıtılmasında yerel yönetimlerin görüşlerinin alınmasını ve devletçe belli projelere bağlı olarak yardımlar yapılması durumunda, bunun yerel yönetimlerin temel özgürlükleri için bir kısıtlama oluşturmamasını sağlamak amacıyla Şart'a konmuştur. Son fıkrada ise, yerel yönetimlerin, yasaların belirtildiği çerçeve içinde iç sermaye piyasalarından ödünç para alabilmelerine imkan vermektedir. (Keleş, 1995:15-16) Türkiye bu paragraflardan 4., 6. ve 7. Paragraflara çekince koymuştur.

Yerel yönetimlerin mali karar ve hareket serbestisinin genişletilmesinin en önemli koşulu, yerel yönetimlerin, yerel harcamaları yerinde, etkili ve verimli bir şekilde, milli plan ve programlara, politika ve hedeflere uygunluk içerisinde yapacağı konusunda güven duyulmasıdır.(Kalabalık, 2005:499) Ülkemizde öncelikle bu güvenin oluşması sağlanarak, yerel yönetimlerin kendi kaynakları ile amaçlarını gerçekleştirebilme fırsatına kavuşması sağlanmalıdır. Kendi yerel kurum ve kuruluşlarına güven duymayan ve bunlar arasında siyasi nedenlerle mali dengesizlikler oluşturan bir merkezi yapılanmanın ülkemizde halen mevcut olduğu söylenebilir.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Belediye Birlikleri

Günümüz toplumlarında insanlar çoğu kez bir belediyenin sınırları içinde otururken, diğer bir belediyenin sınırları içinde çalışmakta, belki de diğer bir belediyenin sınırları içinde alışveriş yapmakta yada kültürel etkinliğe katılmaktadır. Günümüz insanının hareketliliği ve hayat tarzı bir belediyenin sınırlarını aşan sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte hava ve su kirliliği, salgın hastalıklar gibi sorunlar bir beldenin sınırlarında durmamakta, bir belediye sınırları içinden geçen yol, yine bir belediye sınırları içinde kalan ekonomik ilişkiler, yöredeki diğer belediyeler içinde sorun oluşturabilmekte ve onları da etkilemektedir. (Ünlü, 1993:4)

Sınırlı bir alanda görev yapan yerel yönetim birimleri için, sınır tanımayan hava, su kirliliği gibi çevre sorunlarının çözümleri, kentsel hizmetler ve gelişmelerin getirdiği yeni görev ve sorumluluklar zorlayıcı bir noktaya ulaşmıştır. Yerel yönetimlerin ortaya çıkan yeni gereksinimleri mevcut yapıları içinde karşılayamadıkları, literatürde benzer şekillerde belirlenmektedir.(Barlow,1991:9; Bennett,1993:7; Sharpe,1995:11; Sheldrake,1992:17) Bu durumda yerel yönetimlerin kendi aralarında işbirliğine gitmeleri ve birlik oluşturmaları gereksinimi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye, Şart'ın "Yerel Makamların Birlik Kurma ve Birliklere Katılma Hakkı" başlığını taşıyan 10. Maddesinin 1. Paragrafını zorunlu madde olarak onaylamış, 2. ve 3. paragrafına ise çekince koymuştur. 1. Paragrafta "Yerel yönetimler, görevlerini yerine getirirken, ortak menfaatlerini ilgilendiren konularda, diğer yerel yönetimlerle kanun sınırları içinde birlik kurma hakkına sahiptirler" hükmü yer almaktadır. 1982 Anayasasının 127. maddesi şarta uygun olarak "Mahalli idarelerin belirli bir kamu hizmetinin görülmesi amacı ile, kendi aralarında Bakanlar Kurulunun izni ile birlik kurmaları... kanunla düzenlenir" şeklinde bir hüküm içermektedir.

Türkiye'de yerel yönetimlerin kurdukları birlikler, parasal kaynak, araç - gereç, personel yetersizlikleri yönetimsel güçlükler, birlik alanının hizmet gerekleriyle uyumsuzluğu, siyasal çıkar çatışmaları, gibi etmenlere bağlı olarak başarısız olmaktadırlar. (Gönül,1977:186-187) Ancak bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması ile bazı ortak yerel hizmetlerin yürütülmesinde birlikler yararlı olabilecektir.

Anayasal ve yasal düzenlemelerle ülkemizde belediyelerin birlik kurması mümkündür. Ancak, Anayasanın 127.maddesinde yer alan "Bakanlar Kurulu İzni"şartı bir an önce kaldırılmalıdır. (Zengin, 1994:203) 2. ve 3. Paragraflarda yer olan "Yerel yönetimlerin kendi çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla, bir birliğe ve uluslararası kuruluşa katılma hakkı her ülkede tanınmalıdır. Yerel yönetimler, yasalarda öngörülen sınırlar içinde, diğer ülkelerin yerel yönetimleriyle işbirliği yapabilirler" hükümlerine çekince konulmuştur. Ancak yerel yönetimlerin, yabancı yerel yönetimleriyle kardeş şehir ilişkilerine girmeleri ve uluslar arası birliklere üye olabilmeleri konuları, 1173 Sayılı Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve Koordinasyonu Hakkındaki Kanun ve 3335 Sayılı Uluslararası Nitelikte Teşekküllerin Kurulması Hakkında Kanun gereğince yürütülmektedir.(Yeter, 1996:11)

5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 18. maddesi ile belediye meclisine, diğer yerel yönetimlerle birlik kurulmasına, kurulmuş birliklere katılmaya veya ayrılmaya karar vermek, yurt içindeki ve İçişleri Bakanlığının izniyle yurt

dışındaki belediyeler ve mahallî idare birlikleriyle karşılıklı işbirliği yapılmasına; kardeş kent ilişkileri kurulmasına karar vermek yetkisi verilmiştir. Yine 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 74. maddesine göre belediye, belediye meclisinin kararına bağlı olarak görev alanıyla ilgili konularda faaliyet gösteren uluslararası teşekkül ve organizasyonlara, kurucu üye veya üye olabilmektedir. Belediye, bu teşekkül, organizasyon ve yabancı yerel yönetimlerle ortak faaliyet ve hizmet projeleri gerçekleştirebilmekte veya kardeş kent ilişkisi kurabilmektedir. Yapılacak bu faaliyetlerin, dış politikaya ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak yürütülmesi ve önceden İçişleri Bakanlığının izninin alınması zorunlu olmaktadır.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Belediyenin Denetimi

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın 8. Maddesi, yerel yönetimler üzerindeki idari denetimin (vesayetin) niteliği, kapsamı ve uygulanma yöntemi ile ilgilidir. Türkiye'nin üçüncü paragrafına çekince koyduğu madde şu şekildedir: (Keleş, 1995:14)

"Yerel yönetimlere yönetsel denetim, ancak, anayasa ve yasalarda belirtilen durumlarda ve yöntemlerle uygulanabilir.
Yönetsel denetim, yasalara ve anayasa ilkelerine uygunluğun sağlanmasından başka amaç güdemez. Bununla birlikte, üst düzeyde bulunan yönetim basamakları, yerel yönetimleri, kendilerine verdikleri görevlerle ilgili olarak yerindelik denetimine tabi tutabilirler.
Yönetsel denetim, bu denetimle korunması amaçlanan yararın önemiyle orantılı olmalıdır."

Özerklik şartı prensip olarak, idari vesayeti, hukuka uygunluk denetimiyle sınırlandırmıştır. Sadece merkezi idare kuruluşlarına ait olup da, yerel yönetim birimlerine yaptırılan hizmetler açısından yerindelik denetimi yapılabilecektir. Vesayet yetkisi daha öncede ifade edildiği gibi ülkemiz yasalarında hayli çoğunlukta yer almaktaydı. Belediye meclisinin bir çok kararı, belediye bütçesi, mülki idari amirinin onayı ile yürürlüğe girmekteydi. Bir belediyede 13. derecedeki bir memur kadrosunun 12. derece ile değiştirilmesi için Bakanlar Kurulunun kararına ihtiyaç duyulmaktaydı.(Yeter, 1996:6) 5393 Sayılı Belediye Kanunu bu vesayet denetimlerini kaldırdığı gibi belediyelerde denetimin iç ve dış denetim şeklinde yapılacağını, denetimin, iş ve işlemlerin hukuka uygunluk, mali ve performans denetimini kapsayacağını hüküm altına almıştır. Bu vesayet hükümlerinin büyük bir bölümünün mevzuatımızdan çıkarılması hem Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uyum açısından hem de yerel yönetimlerimizin daha özerk bir yapıya kavuşması açısından son derece olumlu gelişmeler olmuştur.

Türkiye'nin Şart'ın 8. maddesinin 3. fıkrasına koyduğu çekinceyi kaldırması gerekmektedir. Zira, Belediye Kanununda, belediyelerin denetiminin amacı, belediye faaliyet ve işlemlerinde hataların önlenmesine yardımcı olmak, çalışanların ve belediye teşkilâtının gelişmesine, yönetim ve kontrol sistemlerinin geçerli, güvenilir ve tutarlı duruma gelmesine rehberlik etmek amacıyla; hizmetlerin süreç ve sonuçlarını mevzuata, önceden belirlenmiş amaç ve hedeflere, performans ölçütlerine ve kalite standartlarına göre tarafsız olarak analiz etmek, karşılaştırmak ve ölçmek; kanıtlara dayalı olarak değerlendirmek, elde edilen sonuçları rapor hâline getirerek ilgililere duyurmaktır. Dolayısıyla yeni düzenleme ile denetimin rehberlik yapma amacı ön plana çıkarılmakta, insan odaklı denetim anlayışı temel alınmaktadır. Denetim anlayışında ortaya çıkan bu olumlu yenilik karşısında hala çekincenin sürdürülmesi anlamsızdır.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Belediyenin Yargısal Korunması

Şartın yerel özerklikle ilgili önemli bir maddesi de 11. maddesidir. Bu madde de ise "Özerk Yerel Yönetimlerin Yasal Korunması" düzenlenmiştir. Maddeye göre "Yerel yönetimler kendi yetkilerinin serbestçe kullanımı ile anayasa ve ulusal mevzuat tarafından belirlenmiş olan özerk yönetim ilkelerine riayetin sağlanması amacıyla yargı yoluna başvurma hakkına sahip olacaklardır." (Akın, 1997:122) Ancak bu madde Türkiye tarafından çekince konularak onaylanmamıştır.

Türkiye tarafından çekince konulup, onaylanmamasına rağmen bu madde uygulanmaktadır. Nitekim yerel yönetimler, merkezi idarenin kararları aleyhine Danıştay ve idare mahkemelerine başvurabilmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesinin başvurusu üzerine Danıştay , 3194 sayılı imar Yasası'nın 9. maddesine 3394 sayılı yasa ile eklenen fıkranın (imar planı yapma ve uygulama yetkisini Başbakanın emriyle Bayındırlık ve İskan Bakanına veren hüküm) Anayasasının 6, 112 ve 127. maddelerine aykırı olduğu kanısıyla Anayasa Mahkemesine iptal davası açmış ve söz konusu düzenleme Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.(Yeter, 1996:11)
Türkiye'nin, 1982 Anayasası'nda "Yargı Yolu" başlıklı 125. maddesinde, "İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır" hükmü yer alması ve uygulamada da yerel yönetimlerin yargısal korunmasını gerçekleştirmesine rağmen Şart'ın 11. maddesini onaylamaması Şart Hükümlerine ne kadar ön yargılı yaklaştığının açık göstergelerinden birisidir.

SONUÇ

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın Türkiye tarafından bazı maddelerine çekince konularak da olsa imzalanarak onaylanması, Türkiye'de yerel demokrasi açısından umut verici bir gelişmedir. Batıda olduğu gibi köklü bir yerel yönetim geleneğinden yoksun bulunan ülkemiz, bu geleneğin oluşmasında mevcut sorunları ortadan kaldırması gerektiği gibi, demokratik ülkelerin üzerinde uzlaştığı evrensel değerleri de benimsemesi gerekmektedir. Yerel yönetimleri daha özerk bir yapıya kavuşturmayı amaçlayan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, yerel demokrasileri gelişmekte olan bizim gibi ülkelerde daha büyük bir önem arz etmektedir.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın ortaya koyduğu ilkelere uygunluk açısından ülkemizde yerel yönetimlerin özerk bir yapıya kavuşturulması, onların idari ve mali özerkliklerini sağlayacak bir yapılanmaya gidilmesini gerektirmektedir. Belediyeler, Belediye Kanunu'na göre idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidirler. Ancak, Kanunda yer alan bu düzenlemenin uygulamada da koşulsuz hayata geçirilmesi gerekir. Ülkemizde yerel yönetimlerin işlevsel anlamda en önemli birimi olan Belediyelerin, Şart'ta belirlenen ilkelere uygunluğu, bu birimlere kendi örgüt yapılarını serbestçe oluşturma, kendi alanlarında tek başına karar verme ve sorumluluklarını yerine getirebilecek mali kaynakları oluşturabilme imkanı ile mümkün görülmektedir.

Belediyelerimiz, ağır bir vesayet denetimi altında iken yapılan son yasal değişiklikler ile vesayet denetimi büyük ölçüde kaldırılmış bulunmaktadır. Yerel özerkliğin gelişmesine engel olan bu ağır vesayet denetiminin yasal düzenlemelerle hafifletilmesi ve vesayet denetiminin amacına uygun hale getirilmesi belediyelerimiz açısından son derece önemli bir gelişme olmuştur. Mali açıdan ise, belediyelerimiz yürütmekte oldukları hizmetleri karşılayacak gelirlere sahip bulunmamaktadır. Merkezi idare, kaynakların bölüşümünde kendi lehine olan ağırlığını halen korumaktadır. Belediyelerimizin görevleri, yürütmek zorunda oldukları hizmetleri, sürekli bir şekilde artarken, bunları karşılayacak gelirleri aynı oranda artmamaktadır. Belediyeler hizmet maliyetlerini karşılamak için vergi koyma, gelir kaynakları oluşturma yetkisine sahip bulunmamaktadır. Yapılacak yeni yasal değişiklikler ile belediyelerin kendi gelirlerini oluşturma imkanlarına bir an önce kavuşturulmaları gerekmektedir.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uygun olarak yapılacak yeni yasal düzenlemeler yerel yönetimlerimizin daha demokratik bir yapıya kavuşması için bir zorunluluktur. Türkiye yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Şart'ın çekince koyduğu bazı madde ve paragraflarındaki yükümlülükleri

zaten yerine getirmektedir. Dolayısıyla Bakanlar Kurulu kararıyla bu çekincelerin kaldırılması gerekmektedir. Ancak, sadece yasal düzenlemelerin yapılması ve çekincelerin kaldırılması tek başına yeterli olmayabilir. Önemli olan yasal düzenlemelerin eksiksiz olarak hayata geçirilmesidir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uygun olarak yapılacak yeni yasal düzenlemeler ve uygulamalar Avrupa ile bütünleşmeyi hedeflediğimiz bu günlerde, bunun gerçekleşmesine zemin oluşturmada yardımcı olacaktır. Bununla birlikte, yerel yönetimlerimizin daha demokratik bir yapıya kavuşturulması, yerel demokrasimizin gelişmesi için de bir zorunluluk teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AYTAÇ, Fethi,(1991). *Açıklamalı Belediye Kanunu*, 5.Baskı, Adalet Matbaacılık, Ankara

BARLOW, I. Max,(1991). *Metropolitan Government*, Routledge, Great Britain,

BENNETT, Robert J.,(1993). *Local Governments in Europe: Common Directions of Chance, Local Government in the New Europe*, Belhaven Pres, United Kingdom,

DERDİMAN, R.Cengiz,(2005) *Yeni Düzenlemelere Göre Yerel Yönetimler*, Aktüel Yayınları, İstanbul

ERYILMAZ, Bilal,(1997). *Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul

ERYILMAZ, Bilal, (2000). *Kamu Yönetimi*, Erkam Matbaacılık, İstanbul

GÖNÜL, Mustafa, (1977). *Yerel Yönetim Birlikleri*, TODAİE Yayını, Ankara

GÖZÜBÜYÜK, Şeref,(1989). *Yönetim Hukuku*, 3.Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara

HİLL, Dilys, M., (1974). *Democratic Theory and Local Government*, London .

KALABALIK, Halil,(2005). *Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara*

KELEŞ, Ruşen, (2000). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul.

NADAROĞLU, Halil,(1984). *Mahalli İdareler*, Beta Yayımcılık, İstanbul.

SHARPE, L.J., (1995). *The Future of Metropolitan Government*, The Government of World Cities, John Wiley& Sons, England,

SHELDRAKE, Jhon,(1992). *Modern Local Government*, Dartmouth Publishing Company, England,

TORTOP, Nuri,(1999). *Mahalli İdareler*, Yargı Yayınları, Ankara

ULUSOY, Ahmet, Tekin AKDEMİR,(2001). *Mahalli İdareler*, Seçkin Yayınevi, Ankara.

ÜNLÜ, Halil,(1993). *Yerel Yönetimler Arası İşbirliği-Kent ve Belediye Birlikleri* TOKİ-IULA-EMME, İstanbul,

YILDIRIM, Selahattin,(1993). *Yerel Yönetim ve Demokrasi*, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Yayını,IULAEMME, İstanbul.

MAKALELER

AKIN, Cengiz, (1997). "Türkiye'de Yerel Özerkliğin Anlamı", *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 69, Sayı: 414, Mart , s.111-124

AYDEMİR, Süleyman Ruhi,(2000). "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının Işığı Altında Türk Yerel Yönetimleri", *Yerel Gündem*, Yıl:2, Sayı:8, Ağustos , s.43-56

GÖRMEZ, Kemal,(1995). "Türkiye'de Yerel Yönetim Reformu Üzerine", *Yeni Türkiye*,Sayı:4 Mayıs, s.327-339

GÖRMEZ, Kemal,(2000) "Demokratikleşme Açısından Merkezi Yönetim - Yerel Yönetim İlişkileri", *G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4 Bahar , s.81-88

KELEŞ, Ruşen,(1995). "Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Karşısında Avrupa ve Türkiye", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 6, Kasım , s.3-19

ÖNER, Şerif, (1997). "Türkiye'de Merkezi Yönetim ile Belediyeler Arasındaki İlişkilerin Yasal - Siyasal ve Ekonomik Analizi", *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 69, Sayı: 414, Mart, s.211-225

PITIRLI, Ali, (1989). "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı", *Türk İdare Dergisi*. Sayı: 383, Haziran, s.59-72

RESMİ GAZETE: 21 Mayıs 1991, Sayı: 20877, *3723 Sayılı Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun*,

RESMİ GAZETE: 13.7.2005, Sayı:25874 , 3.7.2005 Tarih ve *5393 Sayılı Belediye Kanunu*,

TORTOP, Nuri, (1993). "Güçlü Mahalli İdare Anlayışının Gelişmesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, Mart, s.3-10

YALÇINDAĞ, Selçuk,(1992). "Güçlü ve Özerk Yerel Yönetimler Demokrasimizin ve Yönetim Sistemimizin Temel Kuruluşları Olmalıdır", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Mart, s.3-8

YETER, Enis,(1996). "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Karşısında Türkiye : Anayasa ve İlgili Yasalarda Durum", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak, s.3-13

ZENGİN, Eyüp,(1994). "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye (Yasal Açıdan Karşılaştırma)", *Türk İdare Dergisi*, Yıl:66, Sayı 403, Haziran, s.195-204

Müşteri Değeri ve Tatmininin Satın Alım Sonrası Gelecek Eğilimlere Etkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma

Cevahir UZKURT*

Özet: Müşteri tatmini ve müşteri değeri birbirine yakın kavramlar olması nedeniyle çoğu zaman birbirleriyle karıştırılmakta ve aralarındaki nüanslar gözden kaçmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma da müşteri değeri ve tatmininin kavramsal farklılıkları ve birbiriyle ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca satın alma sonrası müşterinin geleceğe ilişkin eğilimleri üzerinde hangisinin doğrudan ve daha güçlü bir etkiye sahip olduğu da araştırılmıştır. Bu belirsizliği ortadan kaldırmak için literatür bulgularından da hareketle geliştirilmiş iki ayrı model test edilmiştir. Bu modellerden birisi müşteri değerinin satın alma sonrası eğilimleri üzerindeki doğrudan etkisini açıklayan doğrudan model, diğeri ise müşteri değerinin müşteri tatmini yoluyla satın alma sonrası eğilimler üzerindeki belirleyiciliğini açıklayan dolaylı modeldir. Geliştirilen iki yapısal eşitlik modelinin verilere uyumu AMOS 5.0 istatistik paket programıyla analiz edilmiştir. Bulgular, müşteri değeri ve tatmini kavramlarının birbirlerinden ayrı fakat ilişkili kavramlar olduğunu ve müşteri değerinin, müşteri tatmini yoluyla satın alma sonrası eğilimler üzerinde dolaylı ve daha güçlü etkisini açıklayan ikinci modelin daha uygun model olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Anahtar kelimeler: Müşteri değeri, algılanan değer, müşteri tatmini, satın alma sonrası eğilimler, müşteri, yapısal eşitlik modeli.

The Effect of Customer Value and Customer Satisfaction on Customer Future Intentions After - Buying

Abstract: Customer satisfaction and customer value are usually mixed and the nuances between each other are eluded because of the familiarities in meaning of the concepts. In this study, the conceptual differences and relations between customer value and customer satisfaction are investigated. Besides, it's researched that which one has a direct and more powerful effect on customer's future intentions. For eliminating this uncertainty, two different models that have been developed from the literature findings are tested. One of them is the direct model that explains the direct effect of customer value on customer intentions after buying; the other is the indirect model that explains the determinism of customer value on after - buying intentions through customer satisfaction. The consistences of two structural equation models are analyzed with AMOS 5.0. The findings' shown that customer value and customer satisfaction are different but related concepts and the second model that explains the indirect and more powerful effect of customer value on after – buying intensions through customer satisfaction is more adequate.

Keywords: Customer value, perceived value, customer satisfaction, future intensions, customer, structural equation model.

* Yrd.Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF. İşletme Bölümü

GİRİŞ

Müşteri değeri ve müşteri tatmini, pazarlama literatüründe son yıllarda oldukça ilgi gösterilen ve üzerinde çokça çalışılan kavramlar olmuşlardır (Gale, 1994; Day, 1994; Woodruff, 1997; Huber vd. 2001; Eggert ve Ulaga, 2002). Bu kavramlar üzerine yoğunlaşılmasının en önemli nedeni; müşterilerin satınalma sonrası düşünce ve kararları üzerinde önemli etkilere sahip olmalarındandır (Lin vd., 2005; Eggert ve Ulaga, 2002; McDougall ve Levesque, 2000). Bundan dolayıdır ki, firmalar da müşterilerine daha fazla değer sunarak onları tatmin etme ve müşteri sadakati sağlama yoluna gitmekte ve böylece rekabet üstünlüğü kazanmaktadırlar (Woodruff, 1997).

Satın alma sonrası müşterinin gelecek eğilimleri üzerinde, algılanan değer ve tatminin olumlu etkilerinin vurgulanmasına rağmen (Eggert ve Ulaga, 2002; McDougall ve Levesque, 2000), ilgili literatür açısından üzerinde fazla durulmayan ve cevaplanmamış birtakım sorular olduğu görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: İki kavramın birbirine benzer yönleri olmakla birlikte, farklılıkları nelerdir? Aralarında nasıl bir etkileşim vardır? Satın alma sonrası müşterinin gelecekteki eğilimleri üzerinde iki kavramın birlikte ve nispi etkileri ile doğrudan ve dolaylı etkileri nelerdir? Araştırma, özellikle bu soruları cevaplamaya yönelik olarak yapılandırılmıştır.

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde bu soruların cevaplanmasını önemli kılan birtakım bulgu ve iddiaların olduğu görülecektir. Örneğin bazı çalışmalarda, müşterinin tekrar aynı ürünü tercih etmesi, alternatiflere yönelmesi ve başkalarına tavsiyede bulunması gibi satın alma sonrası eğilimleri, müşterinin algıladığı değerin doğrudan etkilediği bir sonuç olarak ifade edilmektedir (Sweeney vd., 1999; Brady ve Robertson, 1999; Cronin vd., 1997). Bazı çalışmalarda ise satın alma sonrası eğilimlerin, müşterinin algıladığı tatmin sonucunda gerçekleştiği ve tatmininde algılanan değere göre şekillendiği ifade edilmektedir (Eggert ve Ulaga, 2002; McDougall ve Levesque, 2000). Dolayısıyla burada müşteri değeri ve tatmini kavramlarının içeriği, birbirleriyle ilişkisi ve hangisinin satın alma sonrası müşteri eğilimleri üzerinde doğrudan ve dolaylı bir etkiye sahip olduğu gibi konuların netleştirilmesi konunun aydınlatılması açısından faydalı olacaktır.

Bu araştırmada, yukarıda sözü edilen belirsizliği giderebilmek ve iki kavram arasındaki ilişkiyi ve satın alma sonrası eğilimlere etkilerini netleştirebilmek için literatürdeki konuyla ilgili iki farklı model test edilmeye çalışılmıştır. Bunlardan birincisi satın alma sonrası müşteri tercihleri üzerinde müşterinin algıladığı değerin doğrudan ve bağımsız olarak etkilerini test eden modeldir. İkincisi ise algılanan müşteri değeriyle ortaya çıkan tatmin ve bu tatminin satın alma sonrası kararlar üzerindeki etkisini test eden, yani müşteri

değerinin satın alma sonrası tercihler üzerinde müşteri değeri yoluyla dolaylı etkilerine vurgu yapan modeldir.

Bu çerçevede çalışma şu şekilde yapılandırılmıştır. Öncelikle müşteri değeri ve müşteri tatmini, literatürdeki çalışmalar dikkate alınarak kavramsal olarak incelenmiştir. Daha sonra iki kavram arasındaki farklılıklar ve etkileşim analiz edilmiş, satın alma sonrası müşteri eğilimleri üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Son olarak araştırmada yer alan iki model test edilmiş ve bulgular tartışılmıştır.

MÜŞTERİ DEĞERİ

Günümüzün rekabet yoğun pazarlarında, firmaların ayakta kalabilmeleri ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri hiç şüphesiz mevcut müşterileri elde tutmakla birlikte, yeni müşteriler de kazanmakla mümkün olacaktır. Bunu sağlayabilmenin yolu da, müşterilere beklentilerinin üzerinde fayda ve kalite sunmaktan geçmektedir (Woodruff, 1997; Parasuraman, 1997; Day, 1990; Slater ve Narver, 1998). Ancak, müşterilere beklentilerini aşan fayda ve kaliteyi sunmak müşteri memnuniyeti için tek başına yeterli olmamaktadır. Çünkü müşteri bir ürün ve hizmetle ilgili değerleme yaparken, kendisine sunulan faydanın yanında bu faydayı elde etmek için ödediği bedelleri de dikkate alacaktır (Mazumdar, 1993). Bu nedenle müşterilere bir yandan beklentilerini aşan yararlar paketi sunarken, diğer yandan da bunları elde etmek için ödedikleri maliyetlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu çerçevede müşteri tarafından, kendisine sunulan bu yararlar paketi ile bunları temin etmek için katlandığı maliyetlerin birlikte değerlendirilmesiyle ortaya çıkan sonuç müşteri değeri olarak adlandırılmaktadır (Day, 1990; Slater, 1997; Zeithaml, 1988). Müşteri tatmini ve memnuniyetinin sağlanmasında en önemli unsurlardan birisi olan müşteri değeri bu yönüyle, pazarlama açısından üzerinde çalışılması gereken oldukça önemli kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müşteri değeri genel olarak, müşterinin algıladığı fayda ve maliyetler arasındaki oranın bir ifadesi olarak tanımlansa da (Day, 1990), kavramın zaman içinde farklı boyutlar kazanan dinamik ve algılama açısından öznel ve belirsiz bir yapıya sahip olmasından dolayı net bir tanımlama yapmak oldukça güçtür (Jaworski ve Kohli, 1993; Woodruff, 1997; Maumann, 1995). Ayrıca kavramın ürün ve hizmetle ilgili toplam fayda ve toplam maliyetlerin müşteri tarafından algısal değerlemesi olarak genel bir tanımlanmasının yapılması, kavrama ilişkin bazı önemli noktaların da gözden kaçırılmasına neden olabilecektir (Hubert vd., 2001). Dolayısıyla müşteri değeri kavramının daha net anlaşılması için kavramla ilgili bazı özelliklerin açığa kavuşturulması faydalı olacaktır. Bu özellikleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

Müşteri değeri müşteri tarafından algılanan değerdir. Müşteri değeri, firma tarafından ürün ve hizmetle ilgili olarak müşteriye sunulan değerlerin toplamıyla değil, müşteri tarafından kendisine sunulan bu değerlerin algılanması ve zihinsel analiziyle ortaya çıkacaktır (Huber vd., 2001). Dolayısıyla müşteri değerinin seviyesinin belirlenmesinde, firma tarafından sunulanların, müşteri tarafından nasıl algılandığı etkili olacaktır. Müşteri değeri konusunda kararlı olan firmalar açısından ise bu durum, onları daha fazla müşteri odaklı olmaya, müşterilerin beklenti ve taleplerini etkin bir şekilde belirlemeye yöneltmektedir (Linchental vd., 1997). Çünkü müşterinin algıladığı değerin düzeyi önemli ölçüde satın alma öncesi sahip olduğu beklentilere bağlı olacak ve dolayısıyla müşterinin kendisine sunulanları değerlemesinde önceki beklentileri önemli rol oynayacaktır (Zeithaml, 1988; Woodruff, 1997).

Müşteri değeri toplam fayda ve toplam maliyetlerin müşteri tarafından oransal algılanmasıdır. Müşteri değeri fayda, kalite ve fiyat gibi unsurların tek başına dikkate alınmasının değil, ürün ve hizmetle ilgili fayda ve maliyetlerin birlikte değerlendirilmesinin bir sonucudur (Slater, 1997; Zeithaml, 1988). Bu bağlamda müşteri değeri kavramı firmanın pazar performansı üzerinde en etkili araçlardan birisi olarak kabul edilir (Anderson vd., 1993). Çünkü müşteri çok kaliteli olduğunu düşündüğü bir ürünün fiyatını yüksek algılaması durumunda bu ürünü tercih etmeyebilir. Dolayısıyla ürün ve hizmetlerin çok kaliteli veya fonksiyonel olması müşteri tercihi için tek başına yeterli bir gösterge olmayacaktır.

Müşteri değerinin oluşmasında faydaların artırılması kadar maliyetlerin minimize edilmesi de önemli rol oynar. Müşteri değerinin çerçevesini çizebilmek için değer bileşenlerinin neler olduğunun net olarak ortaya konulması gerekmektedir. Değer bileşenleri genel olarak sunulan yararlar ve bu yararları elde etmek için müşteri tarafından ödenen bedellerden oluşmaktadır (Monroe, 2003; Gale, 1994; Huber vd., 2001). Sunulan yararlar ise ürün ve hizmetlerin doğasına göre farklılık gösterebilecektir. Genel itibariyle faydalar, ürünün fiziksel yararının, servis özelliklerinin ve teknik desteğinin bir bileşimi olarak değerlendirilebilir (Eggert ve Ulaga, 2002). Aynı zamanda faydalar ürün ve hizmetle ilgili somut faydalar olabildiği gibi soyut faydalar da olabilmektedir (Lapierre, 2000; Gale, 1994). Ancak ödenen bedellerin sadece parasal bir bedel olmadığını özellikle vurgulamak gerekmektedir. Çünkü müşteri bir ürün veya hizmeti satın alırken parasal bedellerin dışında parasal olmayan bedeller de ödeyebilmektedir. Parasal olmayan bu bedelleri, ürün ve hizmeti temin etme, kullanma/tüketme ve tüketim sonrası süreçlerde harcanan zaman, emek, çaba, enerji ve satıcıyla ilişkide oluşabilecek psikolojik gerilim olarak sınıflandırabiliriz (Eggert ve Ulaga, 2002; Huber vd. 2001). Bu maliyetler de kendi içinde finansal, sosyal ve psikolojik riskleri içerebilmekte ve bu risklerin belirsizlik durumlarında ortaya çıkma ihtimali daha da yükselebilmektedir (Huber vd. 2001).

Dolayısıyla etkin müşteri değeri için müşterinin katlanacağı bu maliyet bileşenlerinin minimize edilmesi zorunlu olmaktadır. Müşteri değeri bileşenlerinin ürün ve hizmet grubuna göre farklılık göstermesi standart bir müşteri değeri ölçeği geliştirmeyi de zorlaştırmaktadır (Holbrook, 1994).

Müşterilerin değer algısı görecelidir. Müşterilerin değer bileşenlerini algılama biçimleri müşteriden müşteriye farklılık gösterebilecektir (Holbrook, 1999; Mcdougall ve Levesque, 2000). Çünkü her bir müşterinin sahip olduğu ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel ve demografik özelliklere göre yukarıda izah edilen değer bileşenleri farklı anlamlar ifade edecektir. Aynı zamanda parasal ve parasal olmayan maliyetlerin önem derecesi müşteri profiline göre farklılaşabileceği gibi ürün grubuna göre de değişebilecektir. Örneğin zamanı kıt ve gelir seviyesi yüksek bir müşterinin bazı ürünleri temin etmek için harcayacağı zaman, ödeyeceği paradan daha önemli olabilecektir.

Müşteri değerinin göreceli olması, müşteri tarafından bir ürün ve hizmetin alternatifleriyle birlikte değerlendirilmesinin de bir sonucudur. Çünkü müşteri kendisine sunulan fayda ve maliyetlerin değerini alternatif ürün ve hizmetlerin fayda ve maliyetleriyle karşılaştırarak belirleyecektir (Holbrook, 1999; Mcdougall ve Levesque, 2000). Bu çerçevede müşteri değeri firmalar için rekabet üstünlüğü yaratmada en önemli araçlardan birisi olarak değerlendirilmektedir (Woodruff, 1997; Parasuraman, 1997). Yani müşteri değeri yaratarak rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen firmaların, kendi ürünlerinin fayda ve maliyetleriyle birlikte rakip firmaların ürünlerinin fayda ve maliyetlerinin neler olduğunu ve müşteriler tarafından nasıl algılandığını da bilmeleri gerekmektedir (Evans, 2002). Bu nedenle müşteri değeri yaratmak için müşteri odaklı olmak kadar rekabet odaklı olmak da önem kazanmaktadır.

Müşteri değeri ürün ve hizmetin özellikleriyle birlikte sunuluş şekliyle ve müşteri ilişkileriyle de ilgilidir. Müşteriye sunulacak değer, ürün ve hizmetin özellikleriyle birlikte bunların sunuluş şekliyle ve müşteri ilişkileriyle de ilgilidir. Bu nedenle firmalar ürün ve hizmetin özelliklerinde, sunuluş biçiminde ve müşteriyle olan ilişkide olmak üzere üç farklı alanda değer yaratmak zorundadırlar. Bu çerçevede Lapierre (2000), bilgi, iletişim ve eğlence sektöründe ürün, hizmet ve ilişki odaklı olmak üzere bu üç alanda müşteri değerinin unsurlarını belirlemiştir. Bunlardan ürün odaklı olanlar; alternatif çözümler, fiyat, ürün kalitesi ve ürünün kişiselleştirilmesidir. Hizmet odaklı olanlar; cevap vermek, esneklik, güvenilirlik ve teknik desteklerdir. İlişki odaklı olanlar ise; firmanın imajı, güven, dayanışma, zaman, çaba, enerji ve çatışmadır.

Müşteri değerinin yukarıda sayılan özellikleri, firmaların müşteri tatmini sağlayarak rekabet üstünlüğü yaratmasında ve müşterilerin satın alma sonrası tutum ve düşünceleri üzerinde önemli bir faktör olduğunu

göstermektedir. Aşağıda müşteri değerinin tatmin ve satın alma sonrası müşteri kararlarıyla olan ilişkisi incelenecektir.

MÜŞTERİ TATMİNİ İLE MÜŞTERİ DEĞERİ İLİŞKİSİ VE KAVRAMSAL FARKLILIKLAR

Müşteri tatmini son yıllarda özellikle hizmet firmaları için müşteri sadakati ve pazar performansını arttırmanın en temel araçlarından biri haline gelmiştir (Jones ve Sasser, 1995; Oliver, 1999). Müşteri tatmini genel olarak, satın alma öncesi beklentiler ve satınalma sonrası gerçekleşenler arasındaki oranı ifade eden bir kavram olarak açıklanmaktadır (Parasuraman vd., 1988; Eggert ve Ulaga, 2002). Bu tanımlamaya göre eğer ürün ve hizmetlerin performansı müşterinin beklentilerine eşdeğer veya beklentilerin üzerinde ise tatmin gerçekleşecektir. Ancak ürün ve hizmetlerin performansı müşteri beklentilerinin altında ise bu durumda tatminsizlik ortaya çıkacaktır (Parasuraman vd. 1988; Woodruff, 1997).

Müşteri tatmini ve müşteri değeri kavramları her ne kadar birbiriyle benzer ve tamamlayıcı kavramlar olarak gözükse de ayrı ayrı kavramlar olduğunu vurgulamak gerekmektedir (Woodruff ve Gardial, 1996; McDougall ve Levesque, 2000). Çünkü müşteri değeri kavramı, müşterinin kendisine sunulanları değerlemesi sonucu sahip olduğu düşünceyi ifade eden bilişsel/idraki (cognitive) bir kavram iken, müşteri tatmini kavramı satınalma sonrası ortaya çıkan ve bilişsel olmanın ötesinde, müşterinin gelecekteki tutum ve eğilimlerini de belirlemede doğrudan yönlendirici olan duygusal (affective) bir kavram olarak açıklanmaktadır (Eggert ve Ulaga, 2002; Oliver, 1996; McDougall ve Levesque, 2000). Dolayısıyla müşteri değerini, öncelikle müşteri tatminine yol açan ve sonrasında da müşterinin gelecekteki eğilimlerini dolaylı olarak etkileyen bir kavram olarak görme eğilimi literatürde öne çıkmaktadır.

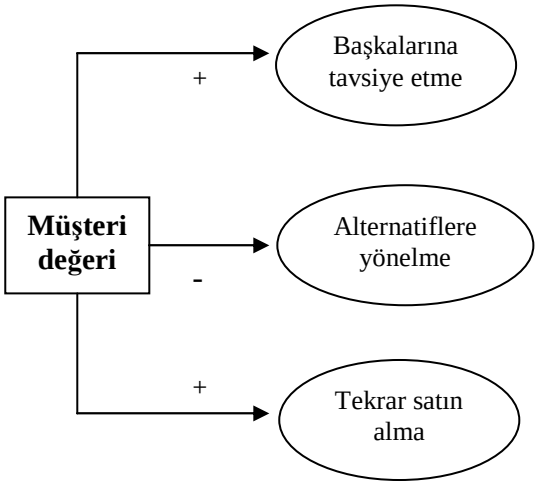
Eggert ve Ulaga, (2002) müşteri değeri ve müşteri tatmini arasındaki diğer kavramsal farklılıkları şu şekilde özetlemişlerdir: (1) Müşteri değeri satın alma öncesi ve sonrasında ortaya çıkan bir değerlendirme iken, müşteri tatmini sadece satın alma sonrası ortaya çıkan bir sonuçtur. (2) Müşteri değeri, müşterilerin kendilerine sunulanları nasıl değerlendireceğiyle ilgili olduğu için firmanın müşteri ihtiyaçlarını en iyi karşılayacağı stratejik bir yaklaşımı zorunlu kılar. Ancak müşteri tatmini hizmet sunan tarafın hizmeti ne kadar iyi sunduğuyla ilgili olduğu için taktiksel bir odaklanmayı gerektirir. (3) Müşteri tatmini mevcut müşterilerin değerlemesiyle gerçekleşirken, müşteri değeri geçmiş, mevcut ve gelecekteki potansiyel müşterilerin değerlendirmesiyle de gerçekleşen bir süreçtir. (4) Müşteri tatmini firma tarafından sunulanların değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkarken, müşteri değeri aynı zamanda rakip ürün ve hizmetlerin de dikkate alınarak değerlendirilmesiyle ortaya çıkan bir yargılamadır. Dolayısıyla kavramlar arasındaki bu farklılıklar, her ne kadar müşteri değeri ve müşteri

tatmini kavramlarının birbiriyle benzer yönlerini, birbirini tamamlayan ve birbirleriyle ilişkili olan kavramlar olduğunu ima etseler de, aynı zamanda birbirinden ayrı kavramlar olduğunu da göstermektedir.

Müşteri değeri ve tatmininin satın alma sonrası eğilimler üzerindeki etkileri

Müşteri değeri ve sonuçlarıyla ilgili ve müşteri tatmini konularında çok sayıda çalışma yapılmış olsa da, müşteri değeri ve tatmini ilişkisini ve satın alma sonrası eğilimler üzerinde bu iki kavramın birlikte etkisinin inceleyen çalışmaların sayısı oldukça azdır (Woodruff, 1997; Eggert ve Ulaga, 2002). Bu konuda açığa kavuşturulması gereken önemli nokta, müşterinin tekrar aynı ürünü tercih etme veya farklı alternatiflere yönelme ve başkalarına tavsiye etme gibi satın alma sonrası tercihleri üzerinde, müşteri değerinin mi yoksa müşteri tatmininin mi doğrudan ve daha güçlü bir etkisi olduğu ve müşteri değeri ile müşteri tatmini kavramları arasında nasıl bir etkileşimin olduğu konusudur. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bu konuda çizilen çerçeveyi iki farklı model etrafında toplamak mümkündür.

Birinci gruptaki çalışmaların geliştirdikleri model, müşterinin algıladığı değerin, tekrar aynı ürün ve hizmeti satın alma, alternatiflere yönelme ve başkalarına tavsiye etme gibi satın alma sonrası eğilimleri üzerinde doğrudan etkili olduğunu ileri süren modeldir (Sweeney vd., 1999; Brady ve Robertson, 1999; Cronin vd., 1997). Yani müşterinin algıladığı değerin yüksek olması, tekrar aynı ürün ve hizmeti satın alma ve başkalarına tavsiye etmesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip iken alternatiflere yönelme üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir (Şekil 1.)

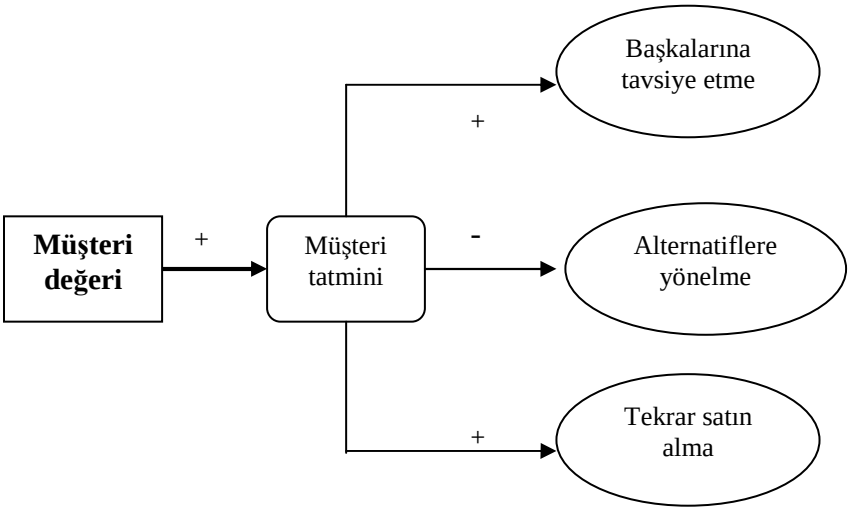
Şekil 1. Müşteri değerinin satın alma sonrası eğilimler üzerinde doğrudan etkisi

İkinci grup çalışmaların modeli ise müşteri değeri ve müşteri tatmini arasındaki kavramsal farklılıkları ve nedensellik ilişkisini de dikkate alarak, müşteri değerinin satın alma sonrası eğilimler üzerinde dolaylı olarak etkisi bulunduğunu ileri süren modeldir (Eggert ve Ulaga, 2002; McDougall ve Levesque, 2000). Bu modele göre bilişsel bir süreç olan müşteri değeri oluşumunun sonucunda, öncelikle müşteri tatmini veya tatminsizliği ortaya çıkacaktır. Müşterinin tatmin düzeyi de satın alma sonrası tercihlerini yönlendirecektir. Dolayısıyla müşteri değeri satın alma sonrası müşteri tercihleri üzerinde doğrudan değil, müşteri tatmini vasıtasıyla dolaylı bir etkiye sahip olacaktır. Başka bir ifadeyle, müşteri tatmini satın alma sonrası tercihler üzerinde gerekli ama tek başına yeterli olmamakta, ancak üstün bir müşteri değeriyle arzu edilen etkiye sahip olabilmektedir (Bolton ve Drew, 1991). Satın alma sonrası müşteri tercihleri üzerinde müşterinin algıladığı değerin mi yoksa tatminin mi tek başına daha etkileyici olduğu konusundaki belirsizlik de önemli ölçüde bundan kaynaklanmaktadır (McDougall ve Levesque, 2000).

Yukarıda müşteri tatmini ve değeriyle ilgili kavramsal benzerlikler ve farklılıklarla ilgili analizler dikkate alındığında, ikinci modelin konunun ve kavramlar arası ilişkilerin açıklanmasında daha rasyonel ve kabul edilebilir olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ikinci modelde yer alan değişkenler arası ilişkileri açıklayan araştırma hipotezleri şu şekilde ifade edilmiştir:

H1. Müşteri değeri müşteri tatminini olumlu yönde etkiler.
H2. Müşteri tatmini satın alma sonrası müşterinin aynı ürün ve hizmeti başkalarına tavsiye etme isteğini olumlu yönde etkiler.

H3. Müşteri tatmini satın alma sonrası müşterinin alternatiflere yönelme isteğini olumsuz yönde etkiler.
H4. Müşteri tatmini satın alma sonrası müşterinin aynı ürün ve hizmeti tekrar satın alma isteğini olumlu yönde etkiler.

Şekil 2. Müşteri değerinin satın alma sonrası eğilimler üzerinde müşteri tatmini yoluyla dolaylı etkisi

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Örneklem, veri toplama yöntem ve aracı

Araştırma verileri şehirlerarası yolcu taşıyan bir seyahat firmasının müşterilerinden anket yoluyla toplanmıştır. Anket uygulaması ilgili seyahat firmasının Eskişehir'den İzmir, İstanbul, Ankara, Antalya güzergâhında yolcu taşıyan otobüslerinde gerçekleştirilmiştir. Hazırlanan anket formları bu güzergâhlarda yolcu taşıyan otobüslerin görevlileri tarafından, yolculuğun bitmesinden 30 dakika önce anketi cevaplamaya istekli olan yolculara dağıtılmış ve yolculuğun bitiminde geri toplanmıştır.[*] Her bir güzergâhta seyahat eden otobüslerde, gidiş ve dönüş olmak üzere iki defa bu uygulama yapılmış ve aynı kişilerin anketi tekrar doldurmaması konusunda ikaz edilmiştir. Bu uygulama 15 gün içerisinde aynı güzergâhlarda seyahat eden iki ayrı otobüste yapılmıştır. Toplam 500 anket dağıtılmış ancak 274 adet geri dönmüştür. Dolayısıyla, yaklaşık yüzde 50'nin üzerinde bir geri

[*] Yolculuk bitiminde yolcuların bagajlarının teslim edilmesi gibi yolculuk sonrası bazı işlemler de yolcuların seyahat esnasındaki hizmet sürecinin bir parçası olarak kabul edilebilir. Ancak anketlerin bu süreçten sonra toplanmasında bazı problemlerin yaşanmasının kaçınılmazlığı da açıktır. Bu da araştırmanın bir kısıtı olarak kabul edilebilir.

dönüşüm sağlanmıştır. 21 anket hatalı ve eksik doldurulduğu için değerlendirme dışı bırakılmış, toplam 253 anketle toplanan veriler analize tabi tutulmuştur.

Cevaplayıcıların demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'e göre cevaplayıcıların profilinin her bir demografik kategoriyi temsil edecek şekilde dağılım gösterdiği söylenebilir.

Tablo 1. Cevaplayıcıların özellikleri

Demografik Özellikler	**N (%)**
Cinsiyet	
Erkek	142 (56)
Bayan	111 (44)
Medeni durum	
Evli	135 (53)
Bekâr	118 (47)
Çalışma durumu	
Çalışan	102 (40)
Çalışmayan	151 (60)
Eğitim	
İlköğretim	44 (17)
Lise	112 (44)
Üniversite	97 (39)
Yaş	
20 ve altı	53 (21)
21 – 30	65 (25)
31 – 40	57 (22)
41 – 50	45 (18)
51 ve üstü	33 (14)

Anket formunda müşteri değeri, müşteri tatmini ve satın alma sonrası ortaya çıkabilecek üç farklı eğilim olan tekrar satın alma, alternatiflere yönelme ve başkalarına tavsiye etme değişkenlerini ölçmek üzere toplam 9 ifadeyle birlikte cevaplayıcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik sorular yer almıştır. Anket formunda araştırma değişkenleriyle ilgili yer alan ölçeklerde, özellikle literatürde yaygın olarak kullanılan ölçeklerden yararlanılmıştır. Ölçeklerle ilgili ifadelerin neler olduğu (ölçülen değerler) , hangi yapıları (gizil değişkenler) temsil ettiği ve bu yapılarla ilişkisini gösteren faktör yükleri Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'de ayrıca, araştırmada kullanılan ölçeklerin geliştirilmesinde yararlanılan kaynaklar da gösterilmiştir.

Tablo 2. Gözlenen ve gizil değişkenler, faktör yükleri ve yararlanılan kaynaklar

Değişkenler (Gizil değişkenler)	*Ölçüm ifadeleri (Ölçülen-gözlenen değişkenler)*	*Faktör yükleri*	*Yararlanılan kaynaklar*
Müşteri tatmini	1. Bu yolculuktan beklentilerimi, firma tamamen yerine getirmiştir.	0,81	(Oliver, 1980; Eggert ve Ulaga, 2002; McDougall ve Levesque, 2000
	2. Her şeyi dikkate aldığımda, bu seyahatten oldukça memnun kaldım.	0,87	
Müşteri değeri	1. Otobüs firması tarafından sunulan hizmet, ödediğim paraya değmiştir.	0,91	Petrick, 2004; Eggert ve Ulaga, 2002; McDougall ve Levesque, 2000;
	2. Otobüs firması tarafından sunulan hizmetin kalitesi, ödediğim paraya değmiştir.	0,83	
Tekrar satın alma	1. Bir sonraki yolculuğumda tekrar aynı firmayla yolculuk yapmak isterim.	0,77	Zeithaml vd., 1996; Eggert ve Ulaga, 2002)
	2. Ücretlerde artış olsa da gelecekte aynı firmayla yolculuk yapmayı tercih ederim.	0,79	
Başkalarına tavsiye etme	1. Bu firmayı başkalarına da tavsiye ederim.	0,84	Zeithaml vd., 1996; Eggert ve Ulaga, 2002)
	2. Eş, dost ve akrabalarıma bu firma hakkında olumlu şeyler söylerim.	0,88	
Alternatif arama	1. Aynı güzergâhta tekrar yolculuk yapacak olsam, başka bir firmayı tercih ederim.	1	Eggert ve Ulaga, 2002; McDougall ve Levesque, 2000)

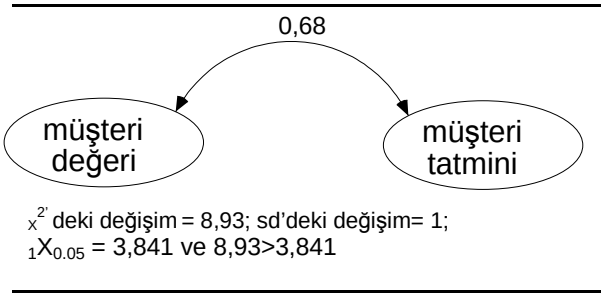
Cevaplayıcılardan, değişkenlere ilişkin verilen ifadelere "kesinlikle katılıyorum.....kesinlikle katılmıyorum" aralığındaki 7'li ölçekte, düşüncelerini en iyi yansıtan düzeyi işaretlemeleri istenmiştir. Gözlenen değerlerin ait oldukları yapılarda ne oranda temsil edildiğine ilişkin faktör yükleri 0,77-0,91 arasında yer almaktadır. Bu katsayılar temsil açısından oldukça yüksek değerler olarak kabul edilebilir.

Modellerin test edilmesi ve yorumlar

Araştırma modelleri yapısal eşitlik modelleriyle (YEM) (Structural equation modelling-SEM) test edilmiştir. YEM ölçülen (observed) ve gizil (latent) değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerin test edilmesinde ve kuramsal yapıların formule edilmesinde karşılaşılan problemlerin çözümünde kullanılan bir istatistik tekniğidir (Hoyle, 1995; Reisenger ve Turner, 1999).

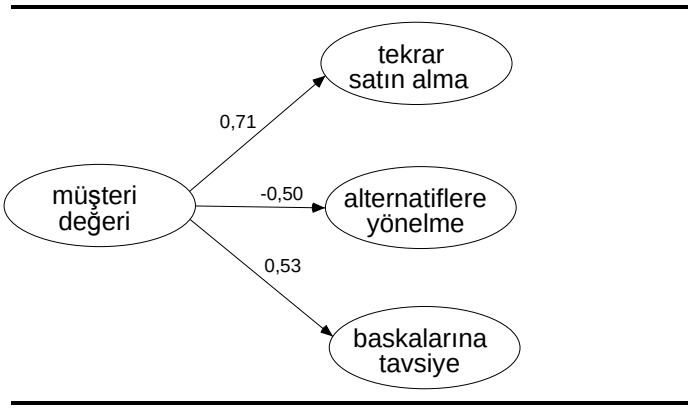
Son yıllarda sosyal bilimlerde, özellikle eldeki verilere en uygun modeli tespit etme çalışmalarında oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

Müşteri değeri ve müşteri tatmini kavramlarının birbirlerinden farklı yapılar olup olmadığını başka bir ifadeyle, ayırt edici geçerliliğini test etmek için iki değişken arasındaki korelasyonun 1'e eşitlendiği "kısıtlandırılmış modele karşı korelasyonun serbest bırakıldığı "kısıtlandırılmamış model" test edilerek; iki model arasındaki ki-kare değerlerinin farkı (Δ_{χ}^{2}) ve serbestlik derecelerinin farkı ($\Delta sd = 1$) hesaplanmıştır (Bagozzi vd., 1991; Eggert ve Ulaga, 2002). Bu hesaplama sonucunda ki-kare istatistikleri anlamlı bir artış ($\Delta_{\chi}^{2} = 8{,}93$; $\Delta sd = 1$; ${}_{1}X_{,05} = 3{,}841$ ve $8{,}93 > 3{,}841$) göstermiştir (Şekil 3). İki farklı modeldeki ki-kare istatistiğinin anlamlı artışı iki değişkenin farklı yapıyı ölçtüğünün bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Eggert ve Ulaga, 2002). Bu sonuç teorik bölümde iki kavramın birbirinden ayrı kavramlar olduğunu ortaya koyan çalışmaların sonuçlarıyla da paralellik göstermektedir.

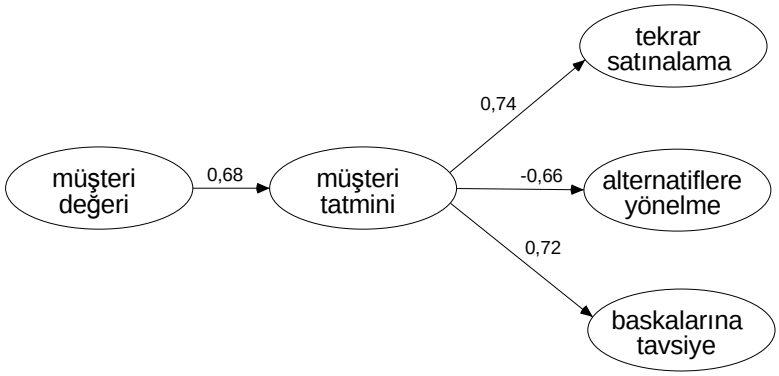

Şekil 3. Müşteri değeri ve tatmini kavramlarının birbirinden farklı olduğunu gösteren ayırt edici geçerlilik testi

Araştırma kapsamında elde edilen verilere en uygun araştırma modelini tespit etmek için teorik bölümde tartışılan doğrudan ve dolaylı müşteri değeri modelleri olmak üzere iki ayrı model test edilmiştir (Şekil 4 ve Şekil 5). Test istatistikleri sonucunda iki model, değişkenler arası korelasyonlar ve literatürde en çok kullanılan model uyum değerleri bakımından karşılaştırılmıştır (Tablo 3).

Şekil 4. **Doğrudan model**: Müşteri değerinin satın alma sonrası niyetler üzerinde doğrudan etkisi

Şekil 5. **Dolaylı model**: Müşteri değerinin satın alma sonrası niyetler üzerinde müşteri tatmini yoluyla dolaylı etkisi

Değişkenler arası ilişkiler açısından karşılaştırma sonuçlarına bakıldığında, dolaylı müşteri değeri modelinin doğrudan modelden daha yüksek standardize edilmiş regresyon katsayılarına sahip olduğu görülmektedir (Tablo 3). Ayrıca müşteri değeri ve müşteri tatmini arasında yüksek sayılabilecek ve anlamlı bir ilişkinin varlığı da görülmektedir. Müşteri değeri ve tatmininin satın alma sonrası eğilimlerden tekrar satın alma ve başkalarına tavsiye etme üzerinde olumlu bir etkisi varken; alternatiflere yönelme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu açığa çıkmıştır. Değişkenler arası ilişkilerin oldukça yüksek sayılabilecek ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu da görülmektedir.

Tablo 3. Doğrudan ve dolaylı modellerdeki değişkenler arası standardize edilmiş regresyon katsayıları

Değişkenler	**Dolaylı model**	**Doğrudan model**
Müşteri değeri → müşteri tatmini	0,68*	
Müşteri tatmini → tekrar satın alma	0,74*	
Müşteri tatmini → alternatiflere yönelme	-0,66*	
Müşteri tatmini → başkalarına tavsiye	0,72*	
Müşteri değeri → tekrar satın alma		0,71*
Müşteri değeri → alternatiflere yönelme		-0,50*
Müşteri değeri → başkalarına tavsiye		0,53*

* P < 0.001

Literatürde en çok tercih edilen model uyum ölçütleri dikkate alındığında ise yine dolaylı modelin doğrudan modelden daha iyi uyum değerlerine sahip olduğu ortaya çıkmıştır (Tablo 4.).

Tablo 4. Doğrudan ve dolaylı modelin uyum değerlerinin karşılaştırılması

Uyum ölçütleri (kabul edilebilir düzeyler)	Dolaylı model	Doğrudan model
X^2/sd (< 5)	2,47	4,26
GFI (> 0,90)	0,92	0,81
AGFI (> 0,85)	0,89	0,77
CFI (> 0,90)	0,96	0,88
NFI (> 0,90)	0,93	0,85
RMSEA (< 0,10)	0,062	0,095

Yapısal eşitlik modellerinde yaygın olarak kullanılan uyum ölçütleri: GFI (Uyum iyiliği indeksi – Goodness Fit Index). AGFI (Uyarlanmış uyum iyiliği indeksi – Adjusted Goodness-of-Fit-Index). CFI (Karşılaştırmalı uyum indeksi – Comparative Fit Index). NFI (Normlandırılmış uyum indeksi – Normed Fit Index). RMSEA (Yaklaşık artık kareler ortalamasının karekökü – Root mean Square Error of Aproximation). GFI, AGFI, CFI ve NFI'nın değerleri 1'e yaklaştıkça modelin eldeki verilere daha iyi uyum sağladığı anlamına gelmektedir. Bu ölçütlere ilişkin 0,90-0,94 arasındaki

değerler modelin iyi uyumunu, 0,95 ve üzerindeki değerleri ise modelin mükemmel uyumunu gösterir. Uyum ölçütlerinin referans aralıkları: RMSEA'nın 0,05-0,10 arasındaki değerleri iyi uyumu, 0,05'ten küçük değerleri ise mükemmel uyumu gösterir. X^2/sd oranının 2-5 arasındaki değerleri iyi uyumu, 2'den küçük değerler ise mükemmel uyumu göstermektedir. (Uyum ölçütlerinin ayrıntıları ve hesaplanış şekilleriyle ilgili ayrıntılar için Arbuckle ve Wothke, 1999; Joreskog ve Sörbom, 2001; Byrne, 1998 bakınız)

Tablo 4'deki model uyum değerleri karşılaştırıldığında dolaylı modelin doğrudan modelden daha iyi uyum değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Tablo 3 ve 4'deki değerler dikkate alındığında, müşteri değerinin satın alma sonrası eğilimler üzerinde doğrudan değil, müşteri tatmini sağlayarak dolaylı yoldan daha yüksek bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar araştırmanın bütün hipotezlerini doğrulamaktadır. Aynı zamanda ortaya çıkan sonuçlar teorik bölümde değinilen çalışmaların sonuçları ve özellikle benzer modelleri test eden Eggert ve Ulaga (2002) çalışmasının bulgularıyla da örtüşmektedir.

SONUÇ

Müşteri değeri ve müşteri tatmini kavramları arasında her ne kadar bazı belirsizlikler olsa da, iki kavramın birbirinden farklı yapılar olduğu, uluslar arası literatürde kısıtlı çalışmalarla vurgulanmakla birlikte bu araştırmayla da ilk defa ülkemizde kanıtlanmış olmaktadır. Müşteri tatmini özellikle ürün ve hizmetlerin satın alma ve kullanma sonrası, müşteride oluşan ve daha sonraki satın alma tercihlerini yönlendiren etkisel bir düşüncedir. Oysa müşteri değeri, henüz satın alma öncesi müşterinin, kendisine sunulanlar ile bunları elde etmek için ödeyeceği bedelleri kıyaslaması sonucunda zihninde oluşan duygusal bir süreç olarak değerlendirilebilir. Araştırma sonucunda müşteri tatmini ve değeri arasında her ne kadar farklı yapılar olsa da önemli düzeyde bir ilişkinin varlığı da ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla firmalar satın alma öncesi müşterilere sundukları değerlerle bir beklenti oluşturmakta ve bu beklentiler satın alma sonrası müşteri tatminine de doğrudan yansımaktadır.

Müşteri tatmini ve değeri, müşterinin satın alma sonrası sahip olacağı düşünceler üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Ancak müşteri değeri ve müşteri tatmininin satın alma sonrası eğilimler üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilerini açıklayan iki ayrı modelin analiz edilmesi sonucunda; müşteri değerinin satın alma sonrası eğilimler üzerinde doğrudan değil, müşteri tatmini yoluyla dolaylı olarak daha yüksek bir etkiye sahip olduğunu açıklayan modelin daha uygun bir model olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle, algılanan müşteri değerinin derecesine göre öncelikle müşteri tatmini veya tatminsizliği ortaya çıkmakta, daha sonra gerçekleşen müşteri tatmin düzeyine göre de satın alma sonrası eğilimleri şekillenmektedir.

Dolayısıyla müşteri tatmini sağlayarak pazar payını korumaya ve rekabet avantajı yakalamaya çalışan firmaların öncelikle müşteri değeri konusunda stratejik kararlar alması gerekmektedir. Çünkü algılanan müşteri değeri önemli ölçüde, alternatif ürün ve hizmetlerin özelliklerine göre de şekillenmektedir. Araştırma sonucunda ortaya çıkan bu bulguların, hem müşteri değeri ve müşteri tatmini kavramları hakkındaki belirsizliğin giderilmesi ve satın alma sonrası eğilimler üzerinde değer ve tatmin kavramlarından hangisinin daha etkili olduğu konusuna bir netlik kazandırması, hem de uygulamacılara bu konuda önemli ipuçları sunması açısından oldukça önemli olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Anderson, J. C., Jain, D. C. ve Chintagunta, P. K. (1993), "Customer value assessment in business markets", *Journal of Business-to-Business Marketing*, Vol. 1 No.1, ss. 3– 29.

Arbuckle, James L. ve Werner Woothke, (1999), *Amos 4.0 User's Guide*, SPSS Inc

Bagozzi, Richard P., Youjae Yi ve Philips, L.W.,(1991), "Assesing Construct Validity in Organizational Research", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 36, No.3, ss.421-458.

Brady, M.K. ve Robertson, C.J. (1999), "An exploratory study of service value in the USA and Ecuador", International *Journal of Service Industry Management*, Vol. 10, No. 5, ss. 469-86.

Bolton, R.N. ve Drew, J.H. (1991), "Multistage model of customers assessment of service quality and value", *Journal of Consumer Research*, Vol.17, No.4, ss.375-384.

Byrne, B.M.,(1998). *Structural Equation Modeling with LISREL, PRELIS, and SIMPLIS: Basic concepts, Applications, and Programming*, Lawrence Erbaum Associates Publisher, New Jersey.

Cronin, J.J. Jr, Brady, M.K., Brand, R.R., Hightower, R. Jr ve Shemwell, D.J. (1997), "A cross-sectional test of the effect and conceptualization of service value", *The Journal of Services Marketing*, Vol. 11, No. 6, ss. 375-91.

Day, G.S. (1990), *Market-Driven Strategy: Processes for Creating Value*, The Free Press, New York, NY.

Day, G.S. (1994), "The capabilities of market-driven organizations", *Journal of Marketing*, Vol. 58 No. 4, ss. 37-52.

Eggert, A. ve Ulaga, W. (2002), "Customer perceived value: a substitute for satisfaction in business markets?", *Journal of Business&Industrial Marketing*, vol. 17 No. 2/3, ss. 107-118.

Evans, G. (2002), "Measuring anad managing customer value", *W*ork Study, Vol. 51 No. 3 ss 134-139.

Gale, B.T. (1994), *Managing Customer Value*, Free Press, New York, NY.

Holbrook, 1999 "Intorduction to consumer value" Holbrook, M. (Ed.), *Consumer value: A Framework for Analysis and research*, Routledge, New York, NY, ss. 1-28.

Holbrook, M.B. (1994), "The nature of customer value: an axiology of service in the consumption experience", in Rust, R.T. and Oliver, R.

(Eds), *Service Quality: New Directions in Theory and Practice*, Sage Publication, London.

Hoyle, Rick H., (1995), *Structural Equation Modeling, Issues and Application*, Sega Publication.

Huber, F., Herman, A. ve Morgan, R.E. (2001), "Gaining competitive advantage through customer value oriented management", *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 18, ss. 41-53.

Jones, T O. ve W. Earl Sasser, Jr. (1995), "Why Satisfied Customers Defect," *Harvard Business Review*, November-December, ss. 89-99.

Joreskog, K. Sörbom, D., (2001*). LISREL 8:. User's Reference Guide*, Scientific Software International Inc.

Lapierre, J. (2000), "Customer-perceived value in industrial contexts", *Journal of Business & Industrial Marketing*, Vol. 15 No. 2/3, ss. 122-40.

Lin, C. H. Sher, P. T. ve Shih, H. Y. (2005) "Past progress and foture directions in conceptualizing customer perceived value", *International Journal of Service Industry Management*, Vol. 16 No. 4, ss. 318-336.

Mazumdar, T. (1993), "A value-based orientation to new product planning", Journal of Consumer Marketing, Vol. 10 No. 1, ss. 28-41.

McDougall, H.G. ve Levesque, T. (2000), "Customer satisfaction with services: putting perceived value into equation", *Journal of Service Mark*eting, Vol. 14 No. 5, ss. 392-410.

Monroe, K.B. (2003), *Pricing. Making Profitable Decisions*, 3rd ed., McGraw-Hill, London.

Oliver, R. (1996), *Satisfaction: A behavioral perspective on customer*, McGraw-Hill, NewYork, NY.

Oliver, R. (1999), "Whence consumer loyalty?", *Journal of Marketing*, Vol. 63 (özel sayı), ss.33-44.

Oliver, Richard L., (1980), "A Cognitive Model of the Antecedents and Consequences of Satisfaction Decisions", *Journal of Marketing Research*, Vol. XVII, November, ss. 460-469.

Parasuraman, A. (1997), "Reflections on gaining competitive advantage through customer value", *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 25 No. 2, ss. 154-61.

Parasuraman, A. Zeithaml, V.A. Berry, LL. (1988), "SERVQUAL: A multiple-ıtem scale for measuring consumer perception of service quality" Journal of Retailing, 64 (1), ss. 12-40.

Petrıck, James F., (2004), "The Roles of Quality, Value, and Satisfaction in Predicting Cruise Passengers' Behavioral Intentions", *Journal of Travel Research*, Vol.42, May,ss.397-407

Reısınger, Y. ve Turner, L.,(1999). "Structural Equation Modeling with LISREL: Aplication in Tourism", *Tourism Management*, Vol.20, ss.71-88.

Slater, FS. (1997), "Developing a customer value-based theory of the firm" *Journal of Academy of Marketing Science*, Vol. 25, Spring, ss. 162-167.

Slater, S.F. ve Narver, J. (1998), "Customer-led and market oriented: let's not confuse the two", *Strategic Management Journal*, Vol. 19, ss. 1001-6.

Sweeney, J.C., Soutar, G.N. ve Johnson, L.W. (1999), "The role of perceived risk in the quality-value relationship: a study in a retail environment", *Journal of Retailing*, Vol. 75, No. 1, ss. 77-105.

Woodruff, R.B. (1997), "Customer value: the next source for competitive advantage", *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 25, ss. 139-53.

Woodruff, R.B. and Gardial, S. (1996), *Know Your Customer: New Assroaches to Understanding Customer Value and Satisfaction*, Blackwell, Oxford.

Zeithaml, V.A. (1988), "Consumer perceptions of price, quality, and value: a means-end model and synthesis of evidence", *Journal of Marketing*, Vol. 52, July, ss. 2-22.

Zeıthaml, Valarie A., Leonard L. Berry ve A. Parasuraman, (1996), "The Behavioral Consequences of Service Quality", *Journal of Marketing*, Vol. 60, April, ss. 31-46.

Cezaevinin Ve Hapsetmenin Suçu Engellemedeki Etkisi

Zahir KIZMAZ*

Özet.: Bu makale, cezaevi ve hapsetmenin bireyleri ve toplumu suç işlemekten ne düzeyde caydırdığı sorunsalı üzerine odaklanmaktadır. Bununla ilintili olarak bir cezalandırılma biçimi olarak hapsetmenin ve dolayısıyla cezaevinin mahkumlar üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Bu çalışmada, cezaevinden salıverilen bazı suçluların yeniden suç işleme nedeni olarak "cezaevi alt-kültürü" faktörü irdelenmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede, suçluların sadece hapsedilmeleri veya cezaevine kapatılmalarının, suçlular üzerinde istenilen veya beklenen düzeyde caydırıcı bir işlev görmediği ileri sürülmektedir. Sonuç olarak; cezaevine alternatif olarak yeni yaklaşımların geliştirilmesi, toplumda cezalandırma politikalarına ağırlık verilmesi, secici bir tutuklama politikası ile sadece azılı suçluların hapsedilmelerinin sağlanması ve suçluların cezaevine kapatılmaları ile birlikte rehabilitasyon çalışmalarının da bu sürece eşlik etmesi gerekliliğinin önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hapsetmenin caydırıcılığı, cezaevi alt-kültürü, cezaevi alternatifi yaklaşımlar, rehabilitasyon çalışmaları

The Effect of Prison And Imprisonment on Preventing The Crime

Abstract: This article focuses on what level the prison and imprisonment deter the individuals and the society from committing crime. The effect of imprisonment as a sort of punishment and so, the effects of the prison on the prisoners is discussed. In this study, it is particularly tried to determine through "prison sub-culture" why some of the released prisoners commit crime again. From this aspect, only imprisonment does not effectively have an deterring role on the criminals. Finally, the new approaches being developed, giving more importance to the punishment policies in the society, maintaining only the persistent criminals to being sent to prison with a selective incarceration policy, and the rehabilitation programmes in the prison are emphasized as an alternative to the prison.

Keywords: Deterrence of imprisonment, prison sub-culture, alternative approaches to prison, rehabilitation programmes

GİRİŞ

Suçun engellenmesi veya kontrol altına alınmasında öne çıkan kurumlardan biri hiç kuşkusuz cezaevidir. Diğer bir ifade ile cezaevi veya hapishane, günümüzde suçla mücadele etmenin en etkili araçlarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle cezaevinin en belirgin özelliğinin, suç işleyen bireyin cezalandırılmasını sağlayan kurumsal bir işlevselliğe sahip olmasıdır denilebilir. Benzer biçimde, suçluların kapatılma yoluyla cezalandırılmalarını tanımlayan hapsetme cezası da, bireyleri suç işlemekten caydırmada en geniş ve etkili bir yöntem olarak kabul edilmektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Bu çerçevede cezalandırma, hapsetme, göz altı, şartlı tahliye, cezaevi sistemi v.b unsurlar bireyleri suç işlemekten caydırmak için geliştirilmiş uygulamalar olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, özellikle suçla mücadele kapsamında; cezaevinin veya hapsetmenin, bireyleri suç işlemekten ne düzeyde alıkoyduğu/engellediği sorunsalı irdelenmektedir.

Gelişmiş batı ülkelerinde cezaevi gerçekliği önemli çalışma konuları arasında yer almaktadır. Cezaevlerinin işlevi, uzun veya kısa süreli hapis cezası, cezaevinin caydırıcılığı, rehabilitasyon faaliyetleri, hapishane türleri ve koşulları ile yeniden suçluluk v.b konular üzerine odaklanan araştırmalara ilişkin zengin bir literatürün varlığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Ülkemizde ise cezaevleri ile ilgili yapılan araştırmaların sayısı oldukça azdır[1]. Bu nedenle bu araştırma, cezaevinin suçlular üzerindeki caydırıcı rolünü tartışma çerçevesinde kuramsal bir katkı yapmayı hedeflemektedir.

Cezaevlerinin, bireyleri yeniden suç işlemekten caydırmak ve suç işleme eğilimine sahip olan bireyleri suç işlemekten engellemek gibi bazı temel işlevleri vardır. Ancak, cezaevinden tahliye olan bazı suçluların tekrar suç işledikleri bilinen bir gerçektir. Bu araştırmanın temel problemini, suçlulukla mücadelede etkili formel kurumlardan biri olan cezaevinin bazı suçluları yeniden suç işlemekten neden caydıramadığı konusu oluşturmaktadır. Bu temel araştırma problemi ile ilintili olarak caydırıcılık açısından cezaevi koşullarının nasıl olması gerektiği sorunu ele alınacaktır. Burada, mahkumların cezaevlerinde iyi koşullarda tutulmalarının veya geniş haklara sahip olmalarının mı yoksa cezaevi koşullarının ağırlaştırılmasının mı suçlulukta daha çok caydırıcı olduğu sorunsalı tartışılacaktır. Bundan ayrı olarak araştırma sorunsalı ile ilintili olarak bu makale boyunca yanıtı aranan temel sorulardan bir kaçı şu şekilde belirtilebilir: Cezalandırma biçimi olarak hapsetme, bireyleri suç işlemekten caydırabilmekte midir? Nasıl bir cezalandırma biçimi, bireyleri suç işlemekten daha çok caydırılabilir veya tekrar suç işlemelerini engelleyebilir? İşlediği suçtan veya suçlardan dolayı cezaevine kapatılan suçluların, cezaevinden tahliye edildikten sonra yeniden suç işlemelerinde, cezaevinin yapısına ilişkin hangi faktörler etkili olmaktadır? Suçluların cezaevlerinde ıslah edilmeleri veya topluma uyum sağlayacak şekilde iyileştirilmeleri mümkün müdür? Cezaevine alternatif olarak geliştirilen yaklaşımlar nelerdir? Son olarak, suçla etkili bir mücadele için, nasıl kriminal bir adalet politikası oluşturulmalıdır?

Araştırmanın temel varsayımını ise, suçlu bireylerin kendi aralarındaki etkileşim düzeylerini arttırıcı bir imkanı yaratmış olması ve bünyesinde

[1] Burada İçli ve Öğün (1999) tarafından gerçekleştirilen, "Türkiye'de Cezaevlerindeki Rehabilitasyon Faaliyetleriyle İlgili Sosyolojik Bir Analiz" adlı çalışma, bu konuda sosyolojik açıdan bir ilk olarak görülebilir.

suçlu bir kültürü barındırması açısından cezaevlerinin, kriminal bir ortam olduğu ve dolayısıyla bireyleri sadece cezaevlerine kapatmakla suçlulukla mücadele edilemeyeceği tezi oluşturmaktadır. Bununla ilintili olarak burada cezaevinin bu kriminal yapısının ancak çok etkili bir biçimde ve uzman bir ekip tarafından yürütülecek rehabilitasyon çalışmaları ile kısmen giderilebileceği ileri sürülebilir.

CEZAEVİ VE HAPSETMENİN FONKSİYONLARI

Suçluların cezalandırılmalarının bir yolu olarak hapsedilme uygulamalarının, genelde 19. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlık kazandığı ileri sürülmektedir. 19.yüzyıldan önceki dönemlerde bazı Avrupa kentlerinde belirli sayıda hapishanenin var olduğu belirtilmekle birlikte söz konusu bu hapishanelerin günümüzdeki hapishanelerin işlevselliği ile karşılaştırılmayacak düzeyde olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu hapishaneler o dönemlerde, sadece bazı sarhoşların ayılması veya idama götürülecek bazı suçluların idamı için birkaç gün için tutulduğu yerler olarak kullanılmıştır. Bu nedenle, önceki dönemlerde bir hapishane disiplininin gelişmediği söylenebilir (Giddens, 2000:197-198). Aslında günümüzdeki hapishane biçimini önceki dönemlerden farklılaştıran sadece hapishane disiplininin gelişmemişliği değil, aynı zamanda günümüzde bazı ülkelerde cezaevlerinin sahip olduğu personel sayısı, yönetimi, bütçesi, iş olanakları ve nüfusu gibi özellikler açısından giderek büyüyen bir sektöre dönüşmüş olmasıdır.

19. yüzyıla kadar suçlular, genelde; zincire vurulma, kamçılanma, kızgın demirlerle dağlanma veya idam edilme şeklinde cezalandırılmaktaydılar. Ancak daha sonraki dönemlerde, suç işleyen bireylerin özgürlükten yoksun bırakılmalarının suçla mücadelede daha etkili sonuçlar ortaya koyacağını ileri süren reformcuların istekleri ve savları doğrultusunda hapishane eksenli yeni cezalandırma sistemleri geliştirilmiştir (Giddens, 2000: 198; ayrıca cezaevinin gelişimsel tarihi açısından daha ayrıntılı bir çalışma için bkz. Demirbaş, 2005: 3-40).

Cezalandırma, insan uygarlığı kadar eski olmasına rağmen, hapsetmenin standart bir biçim kazanması ancak 17. yüzyıldan sonra mümkün olabilmiştir. Hapsetmenin önde gelen amaçları; bireyi ve toplumu suç işlemekten caydırmak (deterrence), suçluyu hapsetmekle suç işleyebilme fırsatını engellemek (incapacitation), işlediği suçtan dolayı misillemede bulunmak (retribution) ve suçluyu iyileştirmek (rehabilitation) olarak belirtilebilir (bkz. Kifer v.d., 2003).

Glaser, suçlulara yönelik ıslah çalışmalarının tarihsel süreç içerisinde öç alma, hapsetme ve reformasyon sürecinden geçerek günümüzde dördüncü bir aşama olarak suçluları toplumla yeniden bütünleştirme aşamasına

geldiğini belirtmektedir (aktaran İçli ve Öğün, 1999:50). Ancak günümüzde cezaevlerinde, cezalandırıcı olmayan yaklaşımların diğer bir deyişle insancıl tutumların/eğilimlerin öne çıkmaya başlaması/benimsenmesi veya uygulanması yakın dönemlerde gerçekleşmiştir.

Othmani (2003:45), hapishanenin insanileştirilmesi veya hapishanenin bir cezalandırılma yeri olmaktan çok, suçluların topluma kazandırılma ve yeniden toplumsallaştırma yeri olması gerektiği düşüncesinin, 1945'li yıllardan sonra yeşermeye başladığını veya gün ışığına çıktığını belirtmektedir. Ancak, bu yaklaşımların, kriminal adalet politikasının vazgeçilmez bir unsuru olarak benimsenip cezaevlerinde uygulanmaya başlanmasının daha yakın dönemlere rastladığı söylenebilir.

Gelişmiş batı ülkelerinde, suçluların cezalandırılmalarından çok ıslah edilmeleri yönünde giderek artan bir eğilim dikkat çekmekle (Toby, 1971:108) birlikte bazı dönemlerde, suçlulara yönelik sert ve radikal tutumların benimsenip uygulandığı da bir gerçektir. Diğer bir deyişle, her ne kadar çağdaş toplumlarda cezaevlerinin bir cezalandırma ve intikam almanın ötesinde tretman veya ıslah edici faaliyetlerin yoğunluklu olarak sürdürülmesi gerektiği mekanlar olarak görülmesi gerektiği ifade edilse de, belirli dönemlerde, cezaevindeki mahkumlara yönelik tutumun iyileştirici olmaktan çok cezalandırıcı niteliğinin daha ağır bastığı gözlemlenmiştir. Aynı şekilde, kriminologlar arasında da cezaevlerinde suçlulara yönelik nasıl bir politikanın izlenmesi gerektiği hususu sıklıkla tartışmalara konu olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Cezaevinde mahkumlara yönelik nasıl bir eylem stratejisinin benimsenmesi gerektiği konusundaki perspektifler genel olarak iki genel başlık altında ele alınabilir. Birinci yaklaşım, suçlulara yönelik tutumun katı/acımasız olması gerektiğini öngörmekte ve dolayısıyla cezalandırmayı merkeze alan bir nitelik arz etmektedir. İkinci yaklaşım ise, birinci yaklaşımın aksine, suç işleyenlere daha hoşgörülü bir tutumun takınılması gerekliliği ileri sürülmekte ve bu sebeple de bu yaklaşım, rehabilitasyon çalışmalarının önemini vurgulamaktadır. Bu iki temel yaklaşım; cezaevlerinin, cezalandırıcı mı yoksa ıslah edici kurumlar mı olduğu noktasında yaşanan farklı bakış açılarının/tartışmaların bir uzantısı niteliğindedir.

Aslında cezaevinin fonksiyonlarına ilişkin bu farklı yaklaşımlar, bireylerin niçin suçlu hale geldikleri yönündeki açıklamalarla da yakından ilintilidir. Kriminalitenin bireylerin içinde bulundukları olumsuz veya dezavantajlı pozisyonlarından kaynaklandığını ileri süren bazı kriminologlar, suçluların cezalandırılmalarından çok ıslah edilmelerini savunmaktadırlar. Çünkü bu kriminologlara göre, birey suç işlemeye toplumsal unsurlar veya sorunlar tarafından sürüklenmiştir. Cezaevinin amacı bu nedenle, suçlu bireyleri

iyileştirip yeniden topluma kazandırmak olmalıdır. Bireyin rasyonel ve bilinçli bir tercih ile suç işlediğini varsayan diğer yaklaşım da, bireyin cezalandırılması gerektiğini ve dolayısıyla da cezaevinin temel fonksiyonun cezalandırma olduğunu ileri sürmektedirler.

Suçlulara yönelik tutumun katı ve acımasız olması gerektiğini ileri süren yaklaşım, cezaevinin fonksiyonunu büyük ölçüde cezalandırma ile sınırlamaktadır. İşledikleri suç eyleminden dolayı gerek suç mağduru gerekse de toplumdaki diğer bireyler tarafından suçluların cezalandırılmaları yönündeki beklentilerinin, bu yaklaşımın temel dayanaklarından birini oluşturduğu bir gerçektir. Örneğin tecavüze uğramış veya gasp edilmiş bir mağdurun veya toplumun diğer bireylerinin en büyük amacı, bu eylemi gerçekleştirenin/gerçekleştirenlerin ağır bir biçimde cezalandırılmasıdır. Suçluların cezaevlerinde ağır koşullara tabi tutulmalarını öngören yaklaşım, misillemeci (retribution) görüş olarak nitelendirilmektedir. Hiç kuşkusuz bu yaklaşımın temelinde, suçlunun suç davranışını bilinçli, rasyonel bir irade ile gerçekleştirdiği ve dolayısıyla işlediği suç eyleminden dolayı sorumlu olduğu düşüncesi yatmaktadır.

Hapsetmenin veya cezai yaptırımların amacının, bu iki yaklaşımdan (cezalandırılma mı ıslah edilme mi) hangisi olması gerektiğine ilişkin tartışma günümüzde de devam etmektedir. Bu tartışma önemli ölçüde, bu yaklaşımlardan hangisinin suçu engellemede daha etkili olduğu sorununa verilen yanıtla ile ilintili görünmektedir. Bu sebeple, suç oranlarının azaltılmasında veya bireylerin yeniden suç işlemelerinin engellenmesinde bu iki yaklaşımdan hangisi daha etkilidir? Hiç kuşkusuz bu sorunun yanıtı oldukça kompleks bir nitelik arz etmektedir. Çünkü, hapsetme veya cezaevinin fonksiyonları ile suçtan cayma arasındaki ilişki üzerine odaklanan araştırmaların bulguları her zaman birbirleriyle örtüşmemektedir (bkz. DeFina ve Arvanites, 2002: 637).

FORMEL CAYDIRICI BİR UNSUR OLARAK CEZAEVİ

Cezaevinden tahliye edilen bazı suçluların yeniden suç işleyip cezaevine döndükleri bir gerçektir. Bu durum bazı suçlular açısından cezaevinin, caydırıcı bir işlevi yerine getiremediğini veya cezaevindeki ıslah çalışmalarının yetersiz/başarısız olduğunu akla getirmektedir. Özellikle mükerrer suçluluk/sabıkalılık oranının gelişmiş ülkelerdeki yüksekliği, cezaevinin suçluluktaki caydırıcı rolünün tartışılmasına yol açmaktadır.

Livingston (1996: 503), mükerrer suçluluğa ilişkin gerçekleşen oranın, cezaevinin iyi bir spesifik caydırıcı olmadığının kanıtı olarak görülebileceğini belirtmektedir. Çünkü onun belirtimiyle, cezaevine gönderilen suçluların önemli bir oranı (% 60'ı) daha önceden de cezaevinde

bulunan suçlulardır. Bu durum, cezaevinden tahliye edilen/salıverilen çoğu mahkumun, yeniden cezaevine dönmeleri ile sonuçlandığını göstermektedir (% 40)[2]. Ayrıca Giddens (2000: 199) de, İngiltere'de hapis cezasını çektikten sonra salıverilen bütün erkeklerin % 60'tan fazlasının, ilk suçlarından sonraki dört yıl içerisinde yeniden suç işledikleri ve bu nedenle tutuklandıklarını belirtmektedir. Dahası, suç eylemlerine geri dönenlerden bazılarının da yakalanmadığı göz önüne alındığında, yeniden suç işlemeye ilişkin gerçekleşen oranın daha yüksek olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Hapsetmenin veya cezaevinin caydırıcılığı, genel ve özel/spesifik caydırıcı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özel caydırıcılık, cezaevinde hapis cezası alan bireylerin cezaevinden çıktıktan sonra yeniden cezaevine düşmemek için suç işlemekten kaçınmalarını ifade etmektedir. Genel caydırıcılık ise, suç işleyenlerin hapis cezasına çarptırılmalarının, toplumdaki diğer bireyleri veya suça eğilimli olan insanları korkutarak suç işlemekten vazgeçirmelerini tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle, toplumda suç işlemeye eğilimli olan bazı bireyler, suç işlemeleri durumunda diğer suçlular gibi cezaevine gönderilecekleri veya hapsedilecekleri yönünde duyacakları korku veya endişe onları suç işlemekten caydırabilmektedir.

Cezaevinin veya hapsetmenin caydırıcılığı konusuna odaklanan araştırmalara bakıldığında, cezaevinin/hapsetmenin genel caydırıcılık özelliğinin daha etkili olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, hapsetme veya cezaevi olgusu, suç işlememiş bireyler üzerinde daha caydırıcı bir etkide bulunmaktadır. Örneğin Giddens, hapishanenin caydırıcı işlevi konusunda şunları belirtmektedir: "Hapishanelerin, tutukluları ıslah etmekte pek başarılı görünmüyorlarsa da, insanları suçtan uzak tutmayı başarıyor olmaları olanaklıdır. Hapishane yaşamının kötülüğü, bizzat hapiste yatanları suçtan caydıramasa da, ötekileri bundan alıkoyabilir. Burada, hapishane reformcularının karşısında, hemen hemen çözümsüz olan bir sorun bulunmaktadır. Hapishaneleri özenle kötü yerler haline getirmek, olasılıkla potansiyel suçluları caydırmaya yardımcıdır; ne ki bu da, hapishanelerin ıslah etme hedeflerini gerçekleştirmelerini oldukça güçleştirmektedir. Ancak hapishane koşulları daha az kötü hale geldikçe, hapsetmenin caydırıcı etkisi de daha az olacaktır" (Giddens, 2000: 199). Giddens, benzer biçimde, hapishanelerin önde gelen amaçlarının başında; belirli bir zaman diliminde suç işlemiş olan bireylerin topluma yeniden uyum sağlayacak şekilde hazırlamak olduğunu ancak, yapılan araştırmaların bu gerçeği doğrulamadığını ileri sürmektedir (Giddens, 2000: 198- 199). Giddens bu

[2] Livingston'e göre, bu iki farklı oran veya istatistiki bilgi (% 40 ile % 60), sabıkalıları ölçen farklı ölçüm biçimlerinden kaynaklanmaktadır ve bu nedenle bu oranlar bir çelişki oluşturmaz.

ifadeleri ile hapishanenin spesifik/özel caydırıcı işlevinden çok genel caydırıcılık işlevinin daha etkili olduğu hususuna dikkat çekmektedir.

Kury ve arkadaşları (2003:143-144) da, hapsetmenin caydırıcı etkisinin çok az kişi üzerinde ve dolayısıyla sınırlı olduğunu belirterek, hapsetmenin kriminojenik etkisinin daha etkili olduğunu ileri sürerek bir anlamda, hapsetmenin suçlular arasında suç eğilimliğini veya mükerrer suçluluğu arttırdığını belirtmiş olmaktadırlar. Çünkü onlara göre, suçluların hapsedilmeleri aynı zamanda onların kriminojenik bir çevreye gönderilmeleri/atılmaları anlamına gelmektedir. Ayrıca onlara göre, hapsetme süresinin uzunluğu da genelde mükerrer suçluluğu artırıcı bir etkide bulunurken, kısa süreli hapsetme ise yeniden suç işlemenin etkisini azaltıcı bir yönde fonksiyon görmektedir (Kury v.d: 2003:144). Livingston (1998: 503-504) de, cezaevinden tahliye edilen 4000 mahkum üzerinde yapılan bir araştırmanın bulgularından söz etmektedir. Söz konusu bu araştırmaya göre, örneğin soygun v.b suçlardan uzun süre cezaevinde tutuklu kalan mahkumlar ile cezaevinde daha kısa süreli bir tutukluluk yaşayanların birbirleriyle mukayese edilmesi sonucunda, cezaevinde daha uzun bir tutukluk süresi yaşamış mahkumların daha çok kriminal bir yapı kazandıkları tespit edilmiştir.

Silberman da, suçluları toplumdan ayırmanın diğer bir deyişle onları cezaevine koymanın suç üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, suç işlemenin engellenmesinin yolu olarak suçluya daha fazla ceza vermek iyi bir çözüm değildir. Ancak yine de suçluların özellikle cezaevinde tutuldukları süre boyunca –cezaevi personeli ve diğer mahkumlara yönelik işleyebilecekleri suçlar dışarıda tutulmak kaydıyla- en azından yeni suç işleme fırsatları olmayacaktır. Greenberg, Dine, Dinitz Conrad gibi bazı kriminologlar da, çok sayıda hükümlünün cezaevine hapsedilmesinin, sokak suçlarının sayısında bir miktar azalmaya neden olabileceğini belirtmektedirler. Onlar, özellikle organize suçları işleyen çetelerin elemanlarından birinin yakalanmasının, çetenin diğer elemanlarını suç işlemekten alıkoyamadığını ve yeni üyelerle suç işlemeye devam ettiklerini iddia etmektedirler (aktaran İçli ve Öğün, 1999:39-40).

Foucault ise cezaevlerini, gözetleme kurumları olarak nitelendirmektedir. O, hapishane üzerine yaptığı çalışmalarda hapishanelerin, suçluları namuslu bireyler haline getirmenin aksine, onları daha çok suça eğimli kıldığını ileri sürmektedir. Ona göre; "hapishane, suça eğilimli kişi imalathanesiydi; suç işlemeye eğilimli olmanın hapishane yoluyla üretilmesi hapishanenin yenilgisi değil başarısıdır, çünkü hapishane bunun için yaratılmıştı. Hapishane suçun tekrarına olanak tanır, çok profesyonelleşmiş ve kendi içine sıkı sıkıya kapalı suça eğilimler grubunun oluşmasını sağlar" (Foucault, 2003:83). Foucault hapishanelerde yürütülen ıslah/rehabilitasyon

çalışmalarının da hedeflediği amaçları gerçekleştiremediğini ileri sürmektedir. O, "etki daha ziyade tersinedir ve hapishane, daha ziyade suça eğilimli davranışlara yöneltir" (2003:254) demektedir.

Dekeseredy ve Schwartz (1996: 455) da, cezaevlerinin suçu engellemenin çok etkili bir aracı olmadığını belirtmektedirler. Onlar, gençlerin çoğunu cezaevine kapatmanın suçlarda büyük bir olasılıkla sadece % 5 veya buna benzer bir oranda bir azalmayı sağlayabileceğini belirtmekle birlikte, cezaevlerinin suç işleyen bireyler açısından durumu daha da kötüleştirebilecekleri iddiasında bulunmaktadırlar. Onlara göre, bazı insanların salıverildikten sonra suç işlememelerine karşın çoğu suçlu, özgür kaldıktan sonra en az bir kez daha tutuklanmaktadırlar.

Bu yaklaşımların yanı sıra konuya ilişkin yapılmış bazı araştırmaların da, hapsetmenin suçlulukta caydırıcı bir işlevi gördüğü yönünde bulgular ortaya koyduğu bir gerçektir (bkz. DeFina ve Arvanites, 2002: 637; Devine , Sheley ve Smith, 1998; Cohen ve Land, 1987).

Yukarıda belirtilen, cezaevinin veya hapsetmenin bireyleri yeniden suç işlemekten caydırmadığı ve dahası bazı bireyleri suça daha çok eğilimli kıldıkları yönündeki tespitler, cezaevinin veya hapsetmenin caydırıcılığını tartışılır hale sokmaktadır. Cezaevi, bireyleri suç işlemekten niçin alıkoyamamaktadır? Bu sorunun yanıtını kuramsal açıdan özellikle ayırıcı birleşenler ve etiketleme teorilerinin varsayımlarından hareketle kısmen açıklamak mümkündür. Sutherland (1939, 1947) tarafından formüle edilen ayrıcı birleşenler kuramı, suçluluğu önemli ölçüde, bireylerin kriminal değer ve normlar ile olan temasları diğer bir deyişle, sosyal etkileşim kalıplarıyla ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşım esas alındığında, cezaevlerini kriminal içerikli sosyal etkileşim kalıplarının en çok gerçekleştiği mekanların başında geldiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede; sürekli suçlu değer ve kalıplarla etkileşim içerisinde bulunan mahkumların suçluluk yapılarının, cezaevlerinde daha çok pekiştiği sonucu çıkarılabilir. Ancak Sutherland, sadece suçlularla bir araya gelme koşulunu, suçlu davranışının oluşması için yeterli görmemekte; suçun oluşumunda, kriminal bireylerle olan ilişkinin sıklığı, süresi, önceliği ve yoğunluğu gibi unsurlarının önemine de dikkat çekmektedir. Bu husus, cezaevinde bulunan bireylerin kendi aralarındaki ilişki sıklıkları ve yoğunluklarının farklılık arz edebileceğini ve dolayısıyla cezaevlerindeki bireylerin, kriminal eğilimlerinin aynı olamayacağı anlamına gelmektedir. Görüldüğü gibi; ayırıcı birleşenler kuramı, bireyin suçlu yapısını, çevresel bir bağlamda gelişen ilişkisel nitelik ve nicelik biçimi ile açıklamaktadır.

Etiketleme kuramı da, bireylerin suçlu olarak etiketlenmelerinin onların davranışları üzerinde nasıl bir etkide bulunduğu sorunsalı ile ilgilenmektedir.

Bu kuramın önde gelen temsilcilerinde biri olan Lemert, sapmayı ikiye ayırmaktadır. Birincil ve ikincil sapma. Lemert (1951), bireylerin gerçekleştirdikleri ilk norm ihlalinin yani birincil sapmanın, bireyin suçlu bir kimlik edinmesini sağlayıcı bir sapma niteliğini taşımadığını dolayısıyla bu sapmanın geçici bir özellik arz ettiğini ileri sürmektedir. Ona göre, bireylerin gerçek suçlu bir kişilik kazanmaları, ikincil sapma ile mümkün olmaktadır. Bu anlamda, ikincil sapma bireyin sosyal normlara olan tepkisini pekiştirici yönde bir etkide bulunmaktadır. Bu perspektif ışığında bakıldığında, cezaevleri, bireyler açısından aynı zamanda etiketlenmelerini sağlayan bir kurum işlevini de görmektedir. Dolayısıyla etiketlenen birey, cezaevinden çıktıktan sonra yeniden suç işleme eğilimi sergileyecektir.
Gerek ayrıcı birleşenler ve gerekse de etiketleme kuramı perspektifleri açısından bakıldığında, cezaevleri kriminojenik mekanlar olarak görülmektedir. Bu anlamda cezaevleri, mahkumların kriminal teknikleri, tutumları ve değerleri öğrendikleri yerler olarak dikkat çekmektedir. Bu sebeple mahkumlar cezaevinden salıverildikten sonra, birlikte oldukları insanlarla aynı şekilde yeniden suç işleyebilmektedirler. Burada, bireylerin yeniden suç işlemelerinde cezaevinde deneyimledikleri alt-kültür olgusu karşımıza çıkmaktadır.

CEZAEVİ ALT-KÜLTÜRLERİ VE MÜKERRER SUÇLULUK

Her şeyden önce, cezaevi koşulları ve cezaevinde var olan suç alt-kültürü yeniden suç işlemede veya mükerrer suçlulukta son derece önem arz etmektedir denilebilir. Cezaevindeki mahkum alt-kültürü**,** bazı suçluların ıslah edilmelerini veya toplumsal öngörüler ekseninde yeniden sosyalleştirilme olasılıklarını azaltmaktadır. Dahası, cezaevi bünyesinde deneyimlenen bu alt-kültür, bireylerin ıslah edilme çabalarını güçleştirmekte veya engellemektedir. Bu durum da, mahkumların suçluluk eğilimlerinin daha da güçlenmesine yaramaktadır. Bu nedenle mahkumların, tahliye sonrası yeniden suç işleyip işlemeyecekleri, bu alt-kültüre olan katılım ve bağlılık düzeyleriyle alakalı olarak kısmen açıklamak mümkündür.

Cezaevindeki alt-kültür, mahkumlar arası sosyal ve güç ilişkilerini belirlemede etkili olmaktadır. Diğer bir deyişle, cezaevlerinde de, bireyler arası ilişki ve davranış kalıplarını düzenleyen/belirleyen bir kültürün olduğu gerçektir. Bu kültür aynı zamanda, suçluların cezaevi yönetimi ile nasıl bir ilişkiye gireceklerini, anlaşamadıkları veya sorunlu gördükleri bireylerle nasıl bir ilişki geliştireceklerini, günlerini nasıl geçireceklerini, sorunlarının üstesinden nasıl geleceklerini, olumsuz koşulları nasıl tolere edeceklerini önemli ölçüde belirlemektedir. Bu nedenle cezaevlerini, kendine özgü gelenekleri, normları, dili ve rolleri olan bir sosyal birim olarak tanımlamak mümkündür. Cezaevindeki sosyal yaşamı ve suçluluk potansiyelini etkileyen cezaevi veya mahkum alt-kültürü bu sebeple bazı kriminologlar tarafından bir araştırma konusu olarak incelenmiştir.

Cezaevi kültürü alanında yaptıkları araştırma ile haklı bir üne sahip olanlardan başında Clemmer gelmektedir. Clemmer klasikleşmiş çalışması olan "Cezaevi Topluluğu" (The Prison Community, 1940) adlı araştırmasında, cezaevindeki alt-kültürü ve sosyal yaşamı ele almaktadır. Clemmer bu çalışmasında özellikle "mahkumlaşma" sürecini temel bir ilgi konusu olarak irdelemektedir. Clemmer, "mahkumlaşma" (prisonization) kavramını, mahkumların cezaevindeki alt-kültüre adapte olma veya söz konusu kültüre asimile olma süreçlerini tanımlamak için kullanmaktadır. Diğer bir deyişle Clemmer, mahkumlaşma kavramı ile cezaevine yeni giren suçluların cezaevi topluluğundaki yaşam tarzlarını (normları, ilişki biçimleri, dilleri, statüleri, öykünme biçimleri, davranış biçimlerini v.b) öğrenme sürecini tanımlamaya çalışmaktadır. O, cezaevine giren suçlunun belirli bir süre içerisinde cezaevinde var olan kültüre adapte olduğunu ve o kültürünü, dilini, kodlarını ve davranış kurallarını içselleştirdiğini belirtmektedir. Ona göre, cezaevine giren bireyin, cezaevindeki alt-kültürü yüksek düzeyde içselleştirmesi/pekiştirmesi ise, cezaevinden çıktıktan sonra onun yeniden suç işleme olasılığını arttırıcı bir etkide bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, cezaevinde bulunan mahkumun, var olan alt-kültürü güçlü bir biçimde içselleştirmesi, onun cezaevi sonrası toplumsal yaşama adapte olma olasılığını azaltmakta ve dolayısıyla bu mahkumlaşma düzeyi, tahliye sonrası yeniden suçlulukta etkili bir gösterge olarak dikkat çekmektedir (Clemmer, 1970: 479 - 483).

Clemmer, cezaevindeki suçluların enformel bir grup oluşturduklarını belirtmektedir. Bu sebeple mahkumlar arasında var olan; moral, duygusal birlik ve dayanışma olgularına dikkat çekerek bu birlikteliği suçluluk açısından kritik eder (bkz.Clemmer, 1970:423-428). Adler v.d. (1995: 489) de, cezaevinde yaşayan suçluların, aynı fiziksel mekanı paylaştıkları için, gönüllü veya istekli olarak gerçekleştirilmemiş olmasına rağmen, bir sosyal grup oluşturduklarını belirtmektedirler.

Clemmer (1970:480-481), mahkumların cezaevindeki kalıp ve değerlerden etkilenme derecelerinin/düzeyinin farklılık arz ettiğini belirtmektedir. Ona göre, bireyin mahkumlaşma düzeyinin, düşük ve yüksek olmasını belirleyen bazı koşullar bulunmaktadır. Clemmer, az veya düşük düzeydeki mahkumlaşma olgusunu belirleyen faktörleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Kısa süreli tutukluluk,
2. Ceza yaşamı öncesindeki olumlu ve sosyalleşmiş ilişkiler tarafından belirlenen istikrarlı veya dengeli (stable) bir kişilik,
3. Cezaevi dışındaki kişilerle olumlu ilişkilerin devam etmesi,
4.Diğer insanlarla ortak yaşamın gerektirdiği bir dengede ilişkileri sürdürmek ancak cezaevindeki temel veya kısmi grupla bütünleşmeyi red etme,

5. Cezaevindeki mahkumların dogmalarını ve kodlarını körü körüne kabul etmeyi red etme,
6. Liderlik vasıflarına sahip olmayan ve aynı zamanda tümüyle cezaevi kültürü ile bütünleşmemiş olan iş ve oda arkadaşı ile birlikte olma şansına sahip olma,
7. Anormal seksüel davranışlar ve aşırı kumar gibi davranışlardan kaçınma; işe ve dillendirici/canlandırıcı davranışlara istekli olma,

Clemmer, mahkumlaşma düzeyini arttıran faktörleri ise, şu şekilde belirtmiştir:
1. Çok yıla dayalı uzun bir tutukluluk süresi ve bununla ilintili olarak cezaevi alt-kültürünün uzun süreli etkisi,
2. Bir dereceye kadar istikrarlı/sağlam olmayan bir kişilik, onun zayıflığı cezanın başındaki yetersiz/zayıf veya kusurlu ilişkilerden kaynaklanmaktadır,
3. Cezaevi dışındaki insanlarla olumlu ilişkilerin bitmiş olması,
4. Cezaevindeki temel/birincil gruplarla bütünleşme kapasitesi veya buna olan hazırlılık durumu,
5. Mahkumların, dogma ve davranış kodlarını körü körüne kabul etme,
6. Benzer özelliklere/yönelimlere sahip olan bireylerle birlikte kalma,
7. Anormal seksüel ve kumar gibi davranışlara katılmaya hazır halde olma.

Clemmer'in, mahkumlaşmanın düzeyini veya derecesini belirleyen faktörler olarak sıraladığı değişkenlere genel olarak bakıldığında mahkumlaşmanın; a) hükümlünün kendisinden kaynaklanan faktörler (kişiliği, duyguları v.b), b) cezaevi dışında daha önceden var olan ilişkiler ve bu ilişkilerin hala devam edip etmediği c) cezaevinde birincil grup üyesi olup olmaması, d) Cezaevinde kaldığı yerin özelliği (hücre, koğuş) ve e) mahkumun cezaevinin kurallarını kabul etme düzeyi ile ilintili olarak ele aldığı görülmektedir (aktaran İçli ve Öğün, 1999: 44).

Clemmer'in, bireylerin "mahkumlaşma" süreçlerine ve etkilerine ilişkin bu saptamaları, cezaevinden çıkan bireylerin yeniden suç işleyip işlemeyeceklerini öngörmede önemli katkılar sunduğu söylenebilir. Bu nedenle, mükerrer suçluluk çalışmalarında cezaevlerinin rolünü inceleyen araştırmacılar, cezaevindeki bireylerin mahkumlaşma düzeyini dikkate almak zorundadırlar.

Stanton Wheeler, Clemmer'in mahkumlaşma kavramını ampirik olarak test ettiği çalışmasında; mahkumlaşmanın, tutuklama süresince U eğrisi biçimini aldığını ileri sürmektedir. U eğrisi, ilk zamanlarda az düzeyde olan mahkumlaşma düzeyinin giderek artma eğilimi içerisine girdiği ancak tahliyeye yakın zamanda da yeniden azalma trendine girdiğini belirtmektedir. Diğer bir deyişle, suçlu ilk cezaevine girdiğinde, onun suçlu

alt-kültüre uyumu yüksek veya güçlü düzeyde değildir. Tutukluk süresi arttıkça onun mahkumlaşma düzeyi artmakta ve tahliyeye yakın zamanda da azalmaktadır. Ancak, daha sonraları Ulla V. Bendseson, İsveç mahkumları üzerine yaptığı araştırmada, bu yaklaşımla uyuşmayan sonuçlar elde etmiştir. Ona göre, cezaevinde kalma süresi arttıkça, bireyin mahkumlaşma düzeyi de artmaktadır. Ayrıca Bendseson çalışmasında, cezaevlerinin suç okulları olduğu sonucuna varmıştır (Adler v.d., 1995:491). Günümüzde bazı kriminologlar tarafından da, cezaevleri "suç okulları" veya "suç üniversiteleri" olarak tanımlanmaktadır (bkz Ghiglieri, 2002; Othmani, 2003: 45). "Suç üniversiteleri" nitelemesi, suçlunun cezaevlerinde daha çok profesyonelleştiği gerçeği belirtmek için kullanılmaktadır. Ghiglieri (2002: 377) de benzer biçimde, "suç üniversiteleri" kavramının, cezaevlerinin caydırıcı özelliğini ortadan kaldıran, suçluların cezaevinde sahip oldukları konforu nitelemek için kullanıldığını belirtmektedir.

Feldman da, cezaevinde bulunan suçluların birbirlerine suç deneyimlerini, kariyerlerini aktardıklarını ve benimsettirdiklerini ileri sürerek, bu süreç sonucunda bireylerin topluma yabancılaşır hale geldiklerini ileri sürmektedir (aktaran İçli ve Öğün, 1999:43).

Günümüzde, cezaevlerinde ortaya çıkan mahkum alt-kültürü üzerine yapılan çoğu araştırmalar, bu kültürün "genelde az uyumcu", "çok fraksiyonol" ve "aşırı öfkeli" bir nitelik arz ettiğini ileri sürmektedirler. Ayrıca, bazı mahkumların diğer mahkumlar üzerinde denetim kurma istekleri, cezaevinde bazı mahkumların, kendi mahkum arkadaşlarına yönelik şiddet kullanmaları da (Bonn,1984: 464) bir cezaevi gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cezaevindeki alt-kültüre ilişkin temel bir konu da, cezaevindeki alt-kültürün nasıl oluştuğudur. Konuya ilişkin olarak "taşıma modeli" (importation model) kavramsallaştırmasıyla dikkat çeken Schrag, cezaevinde bulunan alt-kültürün, cezaevinde ortaya çıkmasının aksine cezaevinin dışından cezaevine taşındığı veya getirildiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle ona göre; cezaevi alt-kültürü, suçluların geldikleri yere veya sokaklara ait değerlerdir. Thomas da yaptığı araştırmada, taşıma modelini destekleyici bulgular saptamıştır (Adler v.d., 1995:491).

Mahkumlar üzerinde çalışma yapan diğer bir araştırmacı da Sykes'dır. Clemmer'in çalışmasından esinlenen Sykes de, "Tutsaklar Toplumu" (The Society of Captives) adlı çalışmasında, mahkumların karşılaştıkları acıları/ızdırapları, "hapsedilmenin/mahpusluğun acıları" (pains of imprisonment) kavramı ile açıklamaktadır (Sykes, 1970: 447-454). Ona göre, cezaevindeki mahkumların karşı karşıya kaldıkları beş temel acı veya yoksunluk biçimi vardır:

1. Özgürlüğün yoksunluğu (deprivation of liberty): Bu kavram mahkumların; özgürlükleri başta olmak üzere arkadaşlarından, yakınlarından ve ailelerinden yoksun olma durumlarını anlatmaktadır. Bu yoksunluğun sonucu, duygusal ilişkilerin yokluğu, can sıkıntısı ve yalnızlıktır.
2. Eşya ve hizmetlerden yoksunluk (deprivation of goods and services): Bu yoksunluk, mahkumların cezaevinde maddi servet elde etme imkanlarına sahip olmama durumlarını anlatmaktadır.
3. Heteroseksüel ilişkilerden yoksunluk (deprivation of heterosexual relationships): Cezaevlerinde uzun süreli tutuklu kalan mahkumların bazı cinsel ihtiyaçlarından yoksun kalmalarını ifade etmektedir. Bu yoksunluğun, bazı kriminologlar tarafından çok ciddi psikolojik sorunlar yarattığı ileri sürülmektedir. Bu yoksunlukların yarattığı problemlerin başında, yaşı daha gelişkin ve agresif olan bazı mahkumların, daha genç ve zayıf olan mahkumları, homoseksüel ilişkilere zorlamaya çalışmalarıdır.
4. Kişisel özerklikten/otonomiden yoksunluk (deprivation of autonomy): Mahkumların yaşamları, her günün 24 saati düzenlenmekte ve kontrol edilmektedir.
5. Kişisel güvenlik yoksunluğu (deprivation of security): Cezaevinde mahkumların karşılaştıkları diğer bir husus da, kişisel güvenliğin olmayışıdır. Mahkumların diğer mahkumlarla küçük mekanları paylaştıkları durumlarda bu mahkumlardan bazıları, diğer mahkumlara yönelik olarak şiddet ve agresif tutum sergiledikleri veya cinsel açıdan onları istismar etmeye çalıştıkları bilinmektedir (Ayrıca bkz. Adler v.d.,1995:500; Barlow, 1993:465-466).

Mahkumların cezaevindeki yoksunluklarını irdeleyen Sykes'in bu yaklaşımlarından hareketle cezaevinin, suçlular açısından ne anlama geldiğini ortaya koymak mümkündür. Burada tartışılması gereken konuların başında, bu yoksunlukların yeniden suç işlemedeki etkisinin nasıl ve ne düzeyde olduğunun saptanmasıdır. Özellikle bu yoksunluk ve kısıtlanmışlığın, bireyde toplum ve otoriteye karşı bazı saldırgan ve düşmanca duygular geliştirmesine yol açabileceği söylenebilir. Ancak kimi yaklaşımlar da, bireyin cezaevinde bazı imkanlardan yoksun bırakılmasının veya kötü bir muameleye maruz kalmasının, mahkum üzerinde yeniden suç işlemede caydırıcı bir işlev gördüğü ileri sürülmektedir. Bu çerçevede örneğin Ghiglieri, "Erkeğin Karanlık Yüzü" (2002) adlı çalışmasında, davranışsal değişim uzmanı Anthony Robbins'a atfen şu bilgilere yer vermektedir: Robbins "mahkum edilmiş suçluların hapisteyken acı çekmemeleri ve bu nedenle acıyı işledikleri suçla ilişkilendirmemeleri nedeniyle, verilen cezanın serbest kaldıklarında davranışlarını değiştirmediğini" iddia etmektedir. Robins kendi tezini desteklemek için, Fransız hapishaneleri örneğini vermektedir. Robins'a göre, 1980'li yıllarda Fransa hapishanelerindeki suçlular; çoğu olanaktan yoksun, dış dünyadan tümüyle yalıtılmış karanlık hücrelerde kalmaktaydılar. Yemek ve diğer

gereksinimler için harcanan para da oldukça düşük düzeyde tutulmuştur. Ona göre, Fransız cezaevlerinin bu olumsuz yapısı mahkumların yeniden suç işlemelerini ciddi düzeyde engelleyerek, mükerrer suçluluk oranının sadece % 1 ile sınırlı kalmasını sağlamıştır (Ghiglieri, 2002: 377). Bu saptama, bireylerin yeniden suç işlemelerinin engellenmesi veya cezaevinin caydırıcı olması için cezaevi koşullarının ağır ve olumsuz koşullar içermesi gerektiğini vazetmektedir. Diğer bir deyişle, Robins'a göre cezaevlerinin suç okulları olmaktan çıkarılması, suçluların kötü koşullarda tutulmaları ile mümkündür. Ancak bu yaklaşım günümüzde çok sayıda araştırmacı tarafından eleştirilmektedir.

Irwin ve Cressey de, "cezaevi kültürü" ile "suçlu alt kültürü" arasında bir ayrım yapmaktadırlar. Onlara göre, cezaevlerinde üç çeşit alt-kültür bulunmaktadır. Ancak bu alt-kültürlerden özellikle "hırsızlık" ve "hükümlü alt-kültürü" suç unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu iki alt-kültürün ortak özellikleri, faydacılık temasını merkeze koymalarıdır. Diğer alt-kültür ise, herhangi bir suç unsurunu içinde barındırmayan "yasal alt-kültür" dür. Bu kültürü deneyimleyenler, kendilerini diğer suçlulardan izole ederler ve cezaevi yönetimi/personeli ile iyi geçinmeye çalışarak pek sorun çıkarmamaya özen gösterirler (aktaran İçli ve Öğün, 1999:45). Ancak, mahkumların cezaevindeki pozisyonlarının, onlarda bir aşağılanma duygusu yarattığı varsayılarak bu duygunun onları, cezaevi yönetimini ve öngörülen normların benimsenmesini engellediği belirtilmektedir. Cezaevi yönetimi ve anlayışı ile bütünleşme yerine, kendi aralarında birleşerek ayrı bir sosyal sistem geliştirmektedirler. Oluşturdukları bu sistem onların kendilerine olan saygılarını koruma ve devam ettirme gibi bir işlevi yerine getirmektedir. Bundan ayrı olarak, cezaevine girmeden önce mahkumların içinde bulundukları sosyo-ekonomik statü ve deneyimledikleri yaşam biçimleri de, onların cezaevi kültürüne asimile olup olmamalarını belirleyen önemli bir faktör olmaktadır (İçli ve Öğün, 1999:46).

Goffman'a göre de, cezaevi kendi içinde iki eğilimi birlikte barındıran bir kurumdur. Bir yönüyle kriminal adalet sisteminin bir parçası olan formel bir kurum, diğer yönüyle de kendi içinde belirli davranış kurallarına sahip olan enformel bir organizasyon. Cezaevinin enformel yapısı içerisinde, bireylerin kendi aralarında oluşturdukları davranış kalıpları içerisinde suç davranışının öğrenilmesi de söz konusudur (aktaran İçli ve Öğün, 1999:39).

Yukarıda kimi araştırmacıların da belirttiği gibi cezaevi bünyesinde bulunan alt-kültürün, bazı mahkumların suçluluk eğilimlerinin pekişmesinde etkili olduğu söylenebilir. Burada belirleyici unsurlardan biri hiç kuşkusuz, mahkumların söz konusu kültürü ne düzeyde içselleştirdikleri sorunu ile ilişkilidir. Cezaevindeki mahkumların, kriminal kültüre katılım düzeylerinin

yüksek olarak gerçekleşmesi, cezaevinin spesifik caydırıcılığını önemli ölçüde zayıflatacağı söylenebilir.

Cezaevinin caydırıcılığının etkisini azaltan cezaevi alt-kültürünün yanı sıra cezaevinin bireyi topluma yabancılaştırıcı özelliğinin de etkili olduğu söylenebilir. Benzer biçimde Giddens (2000: 199) da, cezaevinin suçlulukta caydırıcı olamamasını, cezaevinin bireyleri toplumdan koparan, yabancılaştıran işlevi ve cezaevinin olumsuz koşulları ile açıklamaktadır. Ona göre cezaevinde bulunan suçluların; özgürlüklerinden, aile bireylerinden, eşlerinden, eski dostlarından ve yeterli bir gelirden yoksun olmaları, aşırı kalabalık ortamlarda yaşamaları ve katı disiplin uygulamalarına maruz kalmaları gibi cezaevi koşullarının, onların toplumla bütünleşmelerini sağlamaktan veya onları ıslah etmekten çok toplumdan kopmalarına neden olmaktadır. Dahası, suçluların cezaevinde yaşadıkları ve karşı karşıya geldikleri olumsuz koşulların, onları topluma karşı daha saldırgan ve acımasız kılabileceği belirtilmektedir. Giddens ayrıca suçluların cezaevlerinde geçirdikleri süre içerisinde daha çok suç becerisini öğrendiklerini, cezaevinden çıktıktan sonra ilişkilerini devam ettirebilecekleri azılı suçlular ile cezaevinde tanıştıklarını belirtmekte ve bu sebeple, şiddet/suç eylemlerinin normal ve sıradan bir eylem olarak algılanmasında cezaevi faktörünün içerdiği suçluluk potansiyeline dikkat çekmektedir (Giddens, 2000: 199).

Cezaevine kapatılmanın diğer olumsuz bir sonucu da, bireyde çalışmaya karşı bir isteksizlik duygusunu beslemesi veya oluşturmasıdır. Cezaevi sonrası çalışmaya karşı bu negatif tutum mahkumlarda "tembellik" ve "sorumsuzluk" duygusunun gelişiminde etkili olabilir. Othmani'nin de belirttiği gibi; "kapatılma, bir yanda, bağımlılık yaratır: Belirli saatlerde yemek yenir, uyunur, işenir, sorumluluk duygusundan tamamen yoksun bir yaşam sürdürülür. Bu sorumsuzlaşma, bu çocuklaştırılma, her türlü rehabilitasyon fikrinin, yeniden topluma kazandırmanın karşıtıdır. Hapiste yasaklama kararı dışında hiçbir karar verilmez; tek özgürlük, hayatta kalmanın tek yolu bu yasaları delmektir" (Othmani, 2003: 26). Cezaevi yaşamı, mahkumlar açısından sürekli bazı ritüellerin tekrarlanması anlamına gelmektedir. Cezaevi dışındaki yaşam, radikal ve köklü değişmelere sahne olurken, cezaevindeki yaşam görece durağan bir nitelik sergilemektedir. Uzun süre cezaevinde mahkum kalan her hangi bir suçlunun, cezaevinden çıktıktan sonra karşılaştığı yaşam bu sebeple onların toplumsal adaptasyonlarını güçleştirici bir nitelik sergileyebilir.

CEZAEVİ VEYA HAPSETMENİN CAYDIRICILIĞINA İLİŞKİN BAZI YAKLAŞIMLAR

Cezaevinin veya hapsetmenin caydırıcılık düzeyinin artırılabilmesi ve bireylerin yeniden suç işleyebilme olasılıklarının azaltılması için nasıl bir cezalandırma veya hapsetme politikası geliştirilmelidir? Bu soruya verilen yanıtlar birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu yaklaşımlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Suçlular için öngörülen cezaların ve cezaevi koşullarının ağırlaştırılması,
2. Birinci maddede belirtilenin aksine cezaevi koşullarının insanileştirilmesi ve rehabilitasyon faaliyetlerine ağırlık verilmesi,
3. Cezaevi alternatifi yaklaşımlarının ve kurumlarının geliştirilmesi,
4. Suç işleyen tüm bireyleri cezaevine göndermek yerine sadece ciddi ve ağır suçları işleyenlerin cezaevine gönderilmeleri veya hapsedilmeleri.

Kriminologlar suçlulukla etkili bir mücadelenin yürütülebilmesi için cezaevlerinin ve cezalandırmanın nasıl olması gerektiği konusunda kendi aralarında bazı görüş veya farklı yaklaşımlara sahiptirler. Bazı kriminologlar, cezaevinin caydırırlığının ancak cezaevinin mahkumlara yönelik sert bir tutum takınması ile mümkün olabileceğini ileri sürerken, bazıları da cezaevinde ıslah edici programlara ağırlık verilmesi ve cezaevi koşullarının insanileştirilmesi ile mümkün olduğunu belirtmektedirler. Bu çerçevede örneğin Livingston, cezaların ağır ve sert olmasının (severity), suçlulukta daha çok caydırıcı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, cezaların hafif olması ise aksine, suçluyu gelecekte yeniden suç işlemekten daha az caydırır. Bu çerçevede Livingston, cezaevinde daha uzun süreli kalan mahkumların, mahkumiyet süreleri daha kısa olanlara kıyasla yeniden suç işleme olasılıklarının (recidisivim) daha düşük gerçekleştiğini iddia etmektedir. Ancak Livingston yine de, bu soruna odaklaşan çoğu araştırmaların, hapis cezası (time served) ile yeniden suçluluk veya mükerrer suçluluk arasında her hangi bir ilişkiyi saptayamadığını belirtmektedir. Ayrıca Livingston, şartlı salıverilen mahkumların, cezalarını tam olarak bitirip tahliye olan suçlulara kıyasla sonraki dönemlerde muhtemelen daha fazla suç işlemediklerini belirtmektedir (Livingston, 1996:503).

Mükerrer suçluluk oranının azaltılması çerçevesinde ileri sürülen diğer yaklaşımlardan biri de, cezaevinde rehabilitasyon çalışmalarına ağırlık verilmesi yönündeki görüşlerdir. İyileştirici programların önemini vurgulayan araştırmacılar hapishanelerin işlevinin suçluların sadece kapatılma mekanları olarak görülmemesi gerektiği noktasında ısrarcı davranmaktadırlar. Bu çerçevede Othmani, cezaevlerindeki suçluları özgürlükten yoksun bırakmayan bir ıslah programının eşlik etmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle ona göre"…hapishane cezalandırmadan çok korumaya yönelik bir rol oynamalıdır. Özgürlükten

yoksun bırakmanın kendisi bir ceza olmalı, hapishane koşulları ceza olarak kullanılmamalıdır. Özgürlükten yoksun olma dışında, tüm diğer insan hakları mahkuma garanti edilmiş olmalıdır. Bu haklara saygı zaten her rehabilitasyon programının ön koşuludur" (Othmani, 2003:59). Ancak, gelişmiş ülkelerde cezaevlerinde rehabilitasyon programlarının varlığına rağmen, tahliye sonrası cezaevinden salıverilen bazı suçluların yeniden suç işlemeleri, cezaevlerinde yürütülen tretman veya ıslah edici çalışmaları da tartışılır hale sokmaktadır. Bu nedenle cezaevindeki ıslah çalışmalarının ne düzeyde etkili olduğu sorunu, kriminolojik araştırmalarda hep bir tartışma konusudur. Kimi araştırmacılar tarafından tretman ve iyileştirici programların, özellikle suçu alışkanlık edinen veya kronik suçlular üzerindeki etkililik düzeyinin çok sınırlı olduğu ileri sürülmektedir. Bu çerçevede Martinson ve meslektaşı da (aktaran Siegel, 1989:518), iyileştirici programlarının çoğunluğunun başarısız olduğunu belirtmektedirler. Martinson, ulusal düzeyde A.B.D'de yaptığı bir araştırmada, birkaç istisna dışında, suçluların ıslaha yönelik rehabilitasyon programlarının mükerrer suçluluk üzerinde takdire şayan bir etki yapmadığı sonucunu elde etmiştir. Bundan ayrı olarak yapılan bir araştırmada, rehabilitasyon programına alınan bazı yüksek riskli suçluların, rehabilitasyon programından öncekine kıyasla muhtemelen daha çok suç işledikleri bulgusu elde edilmiştir. Bu araştırma bulguları, iyileştirici rehabilitasyon çalışmaları hakkında bazı olumsuz tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Livingston (1996:491) da benzer biçimde, cezaevi ve rehabilitasyon programlarının mükerrer suçluluğu azaltmada çok az bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, özellikle cezaevlerinde uygulanan bazı iyileştirici programların başarısız olması, cezaevlerinin cezalandırma yerleri olarak kullanılması gerektiğini savunan geleneksel kuramcıların perspektiflerini yeniden ön plana çıkmasına yol açmıştır (Siegel, 1989:518).

Cezaevinin veya bireylerin hapsedilmelerinin, suçu engellemede beklenilen amacı gerçekleştiremediği veya cezaevinin kriminojenik bir mekan özelliğini taşıdığını ileri süren kimi araştırmacılar da, cezaevi ve hapsetmeye alternatif yeni yaklaşımlar geliştirmeye çalışmışlardır. Othmani (2003: 43), hapishaneye alternatif çözümler üretmenin temelinde, hapishanenin temel hedefinin bireylerin cezaevine kapatılmalarından çok, adaletin gerçekleşmesinin sağlanması düşüncesi olduğunu belirtmektedir. Sanıkların tümünün hapse atılması yerine, toplum için ciddi tehlike teşkil eden bireylerin hapse atılması öngörüsü, kamu yararına olan işlerde çalıştırılma düşüncesinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu yaklaşımların 1990'lı yıllarda destek bulduğu ifade edilmektedir.

Günümüzde hapishanelerin veya hapsetmenin suçlular üzerindeki ıslah ve caydırıcı etkisini sorgulayan araştırmacıların, hapishaneye alternatif cezalandırma tarzları olarak üzerinde çalıştıkları alternatif yaklaşımların

başında “toplumda cezalandırma” anlayışı gelmektedir. “Toplumda cezalandırma” anlayışı ise, suçluların cezaevlerine kapatılmalarının aksine bazı toplumsal hizmetlerde çalıştırılmalarını öngörmektedir.

Hapishane karşıtı alternatifler bugün dünya genelinde birkaç biçimde uygulanmaktadır. Bu alternatiflerden biri, suçlunun toplum içerisinde göz altında tutulmasıdır. Şartlı tahliye, ceza indirimi ve kefaletle tahliye uygulamaları, bu yaklaşıma örnek olarak gösterilebilir. Giddens (2000: 200) İngiltere’de, cezaevinde yatan suçlulardan daha fazlasının bu imkanlardan yararlanarak tahliye edildiği veya ceza indiriminden yararlandıklarını belirtmektedir. Şartlı tahliye, cezaevindeki iyi hal durumu gözetilerek gerçekleştirilmektedir. Diğer ikinci bir seçenek ise, suç işlemiş bireyin tümüyle mahkemeden uzak tutulmasıdır (bu şekilde bireyin damgalanması engellenmekte ve pişmanlık duyması hedeflenmektedir). Diğer bir seçenek ise, suçluların toplum hizmetinde çalıştırılmasıdır. Ayrıca burada, hapis cezalarının para cezasına çevrilmesi, suçlu tarafından (hizmet ve para açısından) suç mağduruna yapılacak ödeme, suçlu-kurban uzlaştırma programları, terapi toplulukları ve suçluların bazı günlerini hapishane dışında geçirmelerini olanaklı kılan izin belgeleri gibi başka alternatifler de söz konusudur. Ayrıca, cezaevi alternatifi uygulamalarından biri de, dünya ülkeleri içerisinde, giderek yaygınlık kazanan elektronik gözetimdir.

Ülkemizde de toplum hizmetinde çalıştırılma uygulamasına izin veren hukuki gelişmeler, ilk olarak 2005 yılında yürürlüğe giren yeni TCK ile mümkün olmuştur. Buna göre, diğer koşulların da varlığı halinde iki yıl veya daha az süreyle hapis cezasına mahkum edilen kişilerin (18 yaşını doldurmamış ve altmış yaşını bitirmiş olan kişiler için bu süre 3 yıl olarak belirlenmiştir) cezasının ertelenmesi (madde 51) öngörülmüştür.

Suçluların toplum hizmetinde çalıştırılmalarına örnek olarak, mahkumların üniformalı bir biçimde park veya başka yerlerde temizlik yapma uygulamaları verilebilir. Mahkumların cezaevi yerine toplumsal hizmetlerde çalıştırılmalarını öngören yaklaşımlar, suçluların hapsedilmeleri ile birlikte cezaevinde şiddetlenecek kriminal eğilimliğinin engellenmesi ve bireylerde utanma duygularını geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu uygulamalarla bazı suçları işleyen bireylerin, yeniden suç işleme olasılıklarının azaltılması amaçlanmaktadır. Bu nedenle, özellikle yeni suç işlemeye başlamış bireylerin veya çocukların cezaevlerine gönderilmeleri, onların suçluluklarının pekişmesi açısından son derece önemli riskler oluşturduğu/oluşturacağı söylenebilir. Gelişmiş ülkelerde de, çocukların cezaevine gönderilmeleri yerine, ya toplum hizmetlerinde çalıştırılmakta ya çocuk evlerine gönderilmekte yada göz altı merkezlerinde rehabilite çalışmalarına tabi tutulmaktadırlar.

Ancak suçluların hapishane yerine toplumda cezalandırılmaları uygulamalarının veya suçluların toplumda kontrol edilme süreçlerinin, toplumdaki kontrol stratejilerinin sınırlarının genişlemesine yol açacağı şeklinde bir endişeyi de beraberinde getirmektedir. Foucault bu durumu "yaygınlaştırılmış disiplin" olarak tanımlamaktadır. Bu uygulamanın eleştiri alan tarafı; gözetlemenin bazı durumlarda mahkumların yakınlarının, akrabalarının ve komşularının da gözlemlenecek şekilde yaygınlaştırılacağı riskini içermesidir. Özetle, hapishaneye alternatif olarak geliştirilen yaklaşımlar, kontrol mekanizmasının toplumun tüm kesimlerine yayılmasına yol açtığı dile getirilmiştir. Burada suçu engelleme stratejileri kapsamında, toplumsal yaşamın gözetlendiği üzerinde durulmaktadır (Bahar, 2005:55).

Mükerrer suçluluğu engellemede ileri sürülen diğer bir yaklaşım da, seçmeci bir tutuklama perspektifinin (selective incapacitation) benimsenmesi gerektiğidir. Bu yaklaşım tüm suçluların cezaevine gönderilmesi uygulamalarını eleştirmektedir. Özellikle basit suçları işleyenlerin cezaevine gönderilmemesi gerektiğini savunan bu yaklaşım cezaevine, sıklıkla suç işleyen, cinayet, soygun, tecavüz gibi ciddi suçları işleyen ve kronik suçluların gönderilmelerinin gerektiğini ileri sürmektedir. Bu sebeple selektif tutuklama yaklaşımının, suçlular arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın tüm suçluları cezaevine konulmasını öngören kolektif tutuklama (collective incapacitation) yaklaşımına göre daha duyarlı bir yaklaşım olduğu belirtilmektedir (Livingston, 196: 533- 534). Görüldüğü gibi seçmeci tutuklama yaklaşımı, cezaevine ne kadar insanın gönderileceğinden çok hangi suçluların cezaevine gönderileceği sorunu ile ilgilenmektedir. Bu çerçevede, basit suçlardan dolayı bazı bireylerin cezaevine konmamaları gerektiği anlayışı, onların cezaevinin patojenik yapısından uzak tutulmaları anlamına gelecektir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Cezaevinden salıverilen veya tahliye edilen bazı suçluların yeniden suç işledikleri bilinen bir gerçektir. Her ne kadar da cezaevinden salıverilen bazı suçluların yeniden suç işlemeleri cezaevinin caydırıcılığına ilişin tartışmaları kışkırtsa bile, söz konusu suçlulardan bazılarının yeniden suç işlemelerinin tüm sorumluluğu cezaevine indirgenemez. Çünkü eski mahkumların yeniden suç işlemeye yönelmelerinde cezaevi faktörünün yanı sıra başka etkenler de rol oynamaktadır. Bu faktörleri; a) suçlunun taşıdığı bazı kişilik özellikleri (psikopat, agresiflik, düşük zekalılık gibi psikolojik ve psikiyatrik sorunlar), b) suçlunun suçtaki kariyer durumu (suçlunun azılı veya kronik suçlu olup olmaması) , c) cezaevi sonrası koşullar (işsizlik, etiketlenmenin yarattığı dışlanmışlık v.b) şeklinde kısaca belirtmek mümkündür.

Cezaevinin suçluluktaki etkisi ise çalışmanın temel varsayımı olarak da belirtildiği gibi, cezaevinin bünyesinde taşıdığı suç alt-kültürü üzerinden kurulabilir. Diğer bir deyişle hapsetmenin caydırıcılığının sınırlılığı önemli ölçüde, cezaevinin kriminojenik bir nitelik taşımasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Cezaevinin kriminolojik yapısı da büyük ölçüde, bünyesinde barındırdığı suç alt-kültürlerinin varlığıyla da yakından ilintilidir. Diğer bir deyişle, cezaevlerinin bireyleri gerek toplumdan yalıtmaları gerekse de içerdiği cezaevi alt-kültürü nedeniyle, bazı suçlular için adeta suç okulları işlevini görmektedir. Çünkü mahkumlar, suç dünyasına ilişkin bazı teknikleri, tutum ve değerleri cezaevlerinde öğrenmektedirler. Bu öğrenme sürecinin, bireylerin kriminal yapılarının pekişmesinde temel bir etkide bulunduğu söylenebilir. Bu nedenle cezaevindeki alt-kültür üzerine çalışan bazı araştırmacılar, cezaevi alt-kültürünün bireyin suçlu eğilimliğinin pekişmesindeki etkisine dikkat çekmektedirler. Onlara göre mahkumun, var olan suç-alt-kültürüne bağlılık düzeyinin artmasıyla ilintili olarak onun tahliye sonrası toplumsal yaşamla bütünleşme veya uyum sağlama olasılığı azalmaktadır. Bu durum, cezaevinden salıverilen bazı suçluların yeniden suç işlemlerinde etkili olabilmektedir. En iyimser görüşle, cezaevi alt-kültürünün varlığı veya içselleştirilmesi, suçlunun ıslah edilme süreci üzerinde engelleyici veya etkisizleştirici bir rol oynamaktadır.

Cezaevinin suçluluk üzerindeki caydırıcılık düzeyinin arttırılması çerçevesinde belirli dönemlerde ileri sürülen yaklaşımlardan biri, cezaevi koşullarının ağırlaştırılmasıdır. Ancak konuya ilişkin olarak araştırmacılar arasında genel bir uzlaşının olduğunu söylemek mümkün değildir. Bazı araştırmacılar tarafından cezaevi koşullarının mükemmelleştirilmesinin, suçlular açısından caydırıcı bir işlev gördüğü ileri sürülmesine karşın, bazı kriminologlar da mahkumların cezaevinde bazı haklardan mahrum bırakılmalarının veya kısıtlı imkanlara/dezavantajlara sahip olmalarının, cezaevinin caydırıcılığının bir unsuru olarak görülmesi gerektiğini dile getirmektedirler. Bu çerçevede gelişmiş batı ülkelerinde cezaevinin fonksiyonları konusunda ileri sürülen yaklaşımlar genel hatlarıyla iki farklı kategori içerisinde ele alınabilir. Birinci kategoride liberaller ikinci kategoride de muhafazakarlar tarafından geliştirilen yaklaşımlar bulunmaktadır. Liberaller cezaevlerinin fonksiyonunu daha çok rehabilitasyon ile sınırlandırırken, muhafazakarlar da genelde caydırıcılık üzerine daha çok odaklaşmaktadırlar. Suçlunun cezaevindeki koşullarının iyileştirilmesini savunan liberal yaklaşımlar, bireyin suçlu hale gelmesinde bazı sosyo-ekonomik olumsuzlukların (yoksulluk, işsizlik, ailesel sorunlar, sosyal ve ekonomik engellenme, kişiliğe ilişkin bazı sorunlar v.b) etkili olduğu öncülünden hareket etmektedirler. Bu sebeple de bu yaklaşımı savunanlar, bireylerin cezaevinde iyileştirici programlar sayesinde rehabilite edilmelerini ve bazı mesleksel becerileri kazanmaları gerektiğini ileri sürerler. Hapsetmenin suçlulukta caydırıcı olmasını ileri süren muhafazakar

yaklaşım da, cezaevlerinin koşullarının ağırlaştırılması ve hapis cezasının fazla olması gerektiği görüşünü savunmaktadırlar. Bu çalışmada da, caydırıcılık açısından cezaevinin koşullarının ağırlaştırılması yerine rehabilitasyon çalışmalarına daha önem verilmesi ve mahkumların cezaevi sonrasına ilişkin koşullarının düzeltilmesinin daha etkili olduğu tezi savunulmuştur.

Burada, cezaevinin suçlulukla mücadele etmede en etkili kurum olduğu tezi savunulmakla birlikte ancak salt cezaevi faktörünün tek başına suçluluğu tümüyle engelleyemediği veya suç oranları üzerinde caydırıcı olamadığı şeklinde bir görüş belirtmek mümkündür. Bu nedenle sadece bireyleri cezaevine göndermeye endeksli bir adalet politikasının suçlulukla mücadelede yeterli olmadığı bir gerçektir. Hapsetmenin önde gelen olumsuz bir sonucu, cezaevine gönderilen bir bireyin başta ekonomik olmak üzere çok sayıda faaliyetinin de bitmesi veya sekteye uğrama riskini içermesidir. Cezaevine düşen birey cezaevinden çıktıktan sonra, yasalara uyma yönünde pratikler sergilemeye çalışsa bile cezaevine girmeden önceki statüsünü ve konumunu elde etmesi güç olmaktadır. Özellikle, iş bulmada karşılaşacağı sıkıntılar, kendisine güvenilmemesi veya onunla çalışmak istenmeyişi gibi faktörler, onu bazı hukuk dışı eylemlere yeniden yöneltebilir. Bu durum da, suçluların cezalandırılmalarının tek alternatifinin, cezaevi veya hapishane olmaması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Hapishane veya hapsetme sonuçta bireyleri toplumdan koparan ve onu topluma yabancılaştıran bir işlevi görmektedir. Bu durum da, suçlunun topluma olan bağlılığını daha da zayıflatmaktadır. Bireyin toplumsal bağlılığının zayıflaması ise, bireylerin yeniden suç işlemelerinde etkili olabilmektedir. Görüldüğü gibi hapsetme, bireylerin sosyal yaşama katılma fırsatını azaltmakta veya yok etmektedir.

Ayrıca suçlular için öngörülen hapsetme süresinin uzunluğu da, suçlulukta her zaman caydırıcı bir işlevi yerine getirmeyebilir. Aksine, kriminal yapıyı daha da güçlendirebilir. Bu durum, bireylerin cezaevi gibi kriminal değer ve tutumların yoğun olarak sosyalleştirici bir unsur olarak işlev gördüğü cezaevlerinde kalma süresinin uzunluğuna paralel olarak kriminal kişiliğin daha da güçleneceği varsayımına yaslanmaktadır.

Cezaevlerinin, spesifik caydırıcılığının başarısızlığının nedeni, ayırıcı birleşimler ve etiketleme kuramlarının varsayımlarından hareketle de açıklanabilir. Bu yaklaşımlara göre, cezaevleri suç için bir okul işlevi görmektedir. Çünkü, bu iki perspektife göre cezaevleri, bireylerin sapkın alt-kültür gruplarıyla iletişime girdiği veya suçlu kültürü etrafında yeniden sosyalleştikleri ve etiketlendikleri mekanlardır. Bu bakış açısı; cezaevleri, ıslah evleri ve akıl hastanelerinin, sapkınlığı pekiştiren kurumlar olarak

tanımlanmasını gerektirmektedir. Bu nedenle cezaevinin bünyesinde taşıdığı kriminojenik yapı nedeniyle, suçlulukları pekişmeyen veya ufak tefek bazı önemsiz suçlar işleyen çocukların ve gençlerin cezaevine konulmaları, onların suçluluk durumlarını pekiştirmeye yaracaktır. Bu sebeple, bunlar için tutuklamayı arttırma yerine azaltma yoluna gidilmelidir. Diğer bir deyişle, herkesi cezaevine göndermeyi hedefleyen yaklaşımlar terk edilmelidir. Bu nedenle, "seçmeci tutuklama" ve "toplumda cezalandırma" yönündeki uygulamaların geliştirilmesinin, suçlulukla mücadelede daha etkili sonuçlar ortaya koyacağı tahmin edilebilir. Çünkü, bazı araştırmacıların da (bkz.Wolfgang v.d. 1972; Wikström, 1987; Pulkkinen, 1988) ortaya koyduğu gibi toplumda işlenen suçların büyük bir oranı küçük bir suçlu grup tarafından işlenmektedir. Bu suçlu grup, genelde sabıkalı ve ciddi suçları işlemektedirler. Bu nedenle, tutuklamanın daha çok mükerrer veya kronik suçlular için gerçekleştirilmesi, suç oranlarında ciddi bir azalmaya yol açabilir. Aynı şekilde, basit suçluların cezaevine gönderilme uygulamalarının son bulması, cezaevinin yeni suçlular ürettiği ve suç okulları olduğu yönündeki eleştirileri de geçersizleştirecektir.

Cezaevlerinin, her ne kadar tüm bireyleri suç işlemekten caydıramazsa bile, çoğu insanları suç işlemeye karşı caydırıcı bir işlevi yerine getirdiği de inkar edilemez. Cezaevinin suçluları ıslah edemediği ve dahası bireyleri daha çok suça eğilimli kıldığı gerekçeleri ile cezaevlerinin gereksiz olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Her ne kadar spesifik caydırıcılık açısından cezaevinin caydırıcılığı bir tartışma konusu olsa da, genel caydırıcılık açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle, burada cezaevleri veya hapsetmenin sadece suçlular açısından değil, toplum açısından ve potansiyel suçlular açısından da ne anlama geldiğini veya nasıl bir caydırıcı rol gördüğü hususunu dikkate almak gerekmektedir.

Cezaevlerinin işlevi suçlu açısından, sadece bir kapatılma yeri veya mahkumiyet süresinin doldurulması olarak görülmemelidir. Cezaevinin sadece hapsetme fonksiyonu ile sınırlı tutulmasıyla, bireylerin yeniden suç işlemelerinin önüne geçmek mümkün değildir. Bu nedenle, cezalandırmanın caydırıcılık fonksiyonu ile cezaevindeki rehabilitasyon çalışmalarının gerekliliği hususu birlikte ele alınmalıdır. Bu rehabilitasyon programlarının amaçları, suçluların toplumla yeniden bütünleştirilmesi amacını gütmelidir.

Son söz olarak, cezaevi veya hapsetme cezasının varlığının yanı sıra basit suçlar işleyen bireylerin tümünün cezaevine gönderilmemesi, cezaevi alternatifi bazı kurumların veya yaklaşımların geliştirilmesi ve özellikle de cezaevinde gerek mesleki, gerek eğitsel ve gerek de terapi içerikli rehabilitasyon programlarına ağırlık verilmesi yönündeki uygulama ve gelişmelerin, yeniden suç işleme olasılıklarını azaltmada etkili olduğunu ileri sürmek mümkündür. Cezaevindeki suçlu bireyler için cezalandırmanın yanı

sıra ıslah çalışmalarına da gereken önem verilmelidir. Çünkü suçlunun cezalandırılması ile bireyin yeniden suça yeltenmesinin engellenmesi/güçleştirilmesi sağlanırken, ıslah veya iyileştirici çalışmalar ile de suçlunun zihinsel, eğitsel ve mesleksel düzlemde bazı sorunlarının giderilmesi mümkün olabilmektedir.

KAYNAKÇA

Adler, Freda, Gerhard O.W. Mueller ve William S. Laufer (1995) Criminology, USA: McGraw-Hill

Bahar, Halil İ. (2005), "Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları", Hapishane Kitabı, (Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi Yay.

Barlow, Hugh D. (1993), Introduction to Criminology, USA: Harper Collins College Pub.

Bonn, Robert L. (1984), Criminology, USA: McGraw-Hill,

Clemmer, Donald (1940), The Prison Community, New York: Holt, Rinehart ve Winston

Clemmer, Donald (1970), "Prisonization", The Sociolgy of Punsihment and Correction (Ed. Norman Johnston v.d), New York: John Wiley and Sons, Inc

Cohen, Lawrence ve Kenneth Land (1987), "Age Structure and Crime: Symmetry Versus Asymmetry and The Projection of Crime Rates Through the 1990s", American Sociological Review , 52 (2), 170-183

DeKeseredy, Walter ve Martin Schwartz (1996), Contemporary Criminology, USA: Wadsworth Pub.

DeFina, Robert H. ve Thomas M. Arvanites (2002), "The Week Effect of Imprisonment on Crime: 1971-1998", Social Science Quarterly, Vol. 83, Number 3

Demirbaş, Timur (2005), "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", Hapishane Kitabı, (Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi Yay.

Devine, Joel, Joseph Sheley, ve M. Dwayne Smith, (1998), Macroeconomic and Social Control Policy Influences on Crime Rate Changes: 1948-1985", American Sociological Review , 53 (3), 407-420

Foucault, Michel (2003), İktidarın Gözü, İstanbul: Ayrıntı yayınları

Giddens, Anthony (2000), Sosyoloji, Ankara: Ayraç yay.

Ghiglieri, Michael P.(2002), Erkeğin Karanlık Yüzü, (çev.Ülgen Yıldız), Ankara:Phoenix Yayınları

İçli, Tülin ve Aslıhan Öğün (1999), Türkiye'de Cezaevlerindeki rehabilitasyon Faaliyetleriyle İlgili Sosyolojik Bir Analiz, Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları

Kifer, Misty, Craig Hemmens ve Mary K. Stohr (2003), "The Goals of Corrections: Perspectives From The Line", Criminal Justice Review, Vol. 28, Num. 1, 47-69

Kury, Helmut, Theodore N. Ferdinand ve Joachim Obergfell-Fuchs (2003), "Does Severe Punishment Mean Less Criminality?", International Criminal Justice Review, Vol 13, P.110- 147

Lemert, Edwin M. (1951), Social Pathology, New York: McGraw-Hill

Livingston, Jay (1996), Crime and Criminology, New Jersey: Prentice-Hall

Othmani, Ahmed (2003), Hapishaneden Çıkış: Dünyadaki Cezaevi sistemlerinde Reform Mücadelesi, (çev. Işık Ergüden), İstanbul: Metis Yay.

Pulkkinen, L. (1988), "Delinquent Development: Theoretical and Empirical Considerations" Studies of Psychosocial Risk: The Power of Longitudinal Data içinde (Ed. M. Rutter), Cambridge: Cambridge of University Press

Siegel, Larry J. (1989), Criminology, St.Paul: West Pub. Company,

Sutherland, Edwin H. (1947), Principles of Criminology, (4. Basım), Philadelphia, PA: Lippincott

Sykes, Gresham (1970), "The Pains of Imprisonment", The Sociolgy of Punsihment and Correction (Ed. Norman Johnston v.d), New York: John Wiley and Sons, Inc.

Toby, Jackson (1971), "Is Punishment Necessary", Theories of Punishment (ed. Stanley E. Grupp), Bloomington: Indiana University Press

Türk Ceza Kanunu (2005), Seçkin Yayıncılık

Wikstoem, Per-Olof (1987), Patterns of Crime in a Birth Cohort, Stockholm: University of Stockholm Department of Sociology

Wolfgang, Marvin, Robert M.. Figlio ve Thoırsten Sellin (1972), Delinquency in a Birth Cohort. Chicago: University of Chicago Press.

Türk Bankacılığı Sorunları Üzerine Bir Araştırma: Balıkesir Örneği

Bedriye TUNÇSİPER[*]
Gülay YILMAZ[**]
Mehmet Oğuzhan İLBAN[***]

Özet: Bu çalışmada, Balıkesir ilinde faaliyet gösteren banka yöneticilerinin Türk bankacılığındaki sorunlar hakkında düşüncelerinin belirlenmesi araştırılmıştır. Anket çalışması ile elde edilen araştırma bulgularına göre banka yöneticilerinin ekonomik istikrarsızlık, özkaynak yetersizliği, sektörün aktifi ile pasifi, alacak ve borç vadeleri arasında uyumsuzluk olması, az sayıda büyük bankanın varlığı, mevduat ve kredilerin yetersizliği ve teknolojideki hızlı gelişmeler olarak ifade ettikleri sorunların öncelikli ele alınması gerektiğini düşündükleri belirlenmiştir. Diğer yandan banka ve sigorta muameleleri vergisinin yüklü maliyete neden olması, denetim eksikliği, kamu bankalarının hakimiyeti ve yüksek görev zararları ve tasarruf oranının düşük olması sorunları ise daha az üzerinde durulması gereken sorunlar olarak düşündükleri tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan banka yöneticilerinin sorunlara bakış açıları arasında T-testi ve Tek Yönlü Varyans testi sonucunda anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Bankacılık, Bankacılık Sorunları, Türkiye'de bankacılık

A Study On The Problems Of Banking Sector In Turkey: A Sample Of Balıkesir Province

Abstract: The objective of this paper is to the find out the ideas of the bank managers, who are active in Balikesir, concerning the matters in Turkish banking. According to the research findings obtained by survey,it was found out that the bank managers had felt that the following matters should have to be given priority and dealth with first; economic unstability , lack of capital,the active and passive of the sector , the inconsistency with the loan and credit terms, the existing of few large banks, the insufficiency of bank deposits and fast developments in technologhy. On the other hand , they tought that the following matters should slightly be considered; that the taxes of bank and insurance procedures become more costly, lack of auditing, the domination of public banks and high office loss and the rate of saving is lower.It was also determined that the meaningful differences in the result of T-Test and One Way Variance Test between the point of views of the bank managers to the matters, who task part in the research.

Keywords: Banking, banking problems, banking in Turkey

[*] Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
[**] Araştırma Görevlisi, Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

[***] Öğretim Görevlisi, Balıkesir Üniversitesi Gönen Meslek Yüksekokulu

GİRİŞ

Bir ekonomide fon fazlası olan kesimlerden toplanan atıl ve kullanılabilir fonların, üretken ve verimli alanlarda kullanılmak üzere fon açığı olan kesimlere minimum maliyetle aktarılması işlevini yerine getirmesi gereken bankacılık sektörünün, ekonomilerin parasallaşma derecesine koşut olarak büyüklük ve önemi artmakta ve bu nedenle bankacılık sektöründeki gelişmeler, karşılıklı bir şekilde ekonominin diğer sektörlerini ilgilendirmektedir (Tözüm, 2002). Türk bankacılık sektörü, bugün gerek mali, gerekse kurumsal yapıları itibariyle gözardı edilemeyecek bir seviyeye ulaşmış bulunmaktadır. Bu olumlu gelişmelere rağmen, Türk bankacılık sektörünün gelişimini etkileyen bazı olumsuzluklarında mevcut olduğu, bilinen bir gerçektir(Yıldırım, 2002). Özellikle 1980 sonrası uygulamaya konulan reform politikaları sonrasında, sektörün karşılaştığı başlıca temel sorunlar; ekonomik istikrarsızlık, mali riskler, yüksek kaynak maliyeti, haksız rekabet koşulları, teknolojideki hızlı gelişmeler, özkaynakların yetersizliği ve yeniden yapılanma sorunları şeklinde sıralanabilir. (Parasız, 2000). Bu anlamda Avrupa Birliği müzakere sürecinde, yabancı ortaklıkların ve birleşmelerin en hızlı ve yoğun beklendiği sektörlerin başında bankacılık sektörünün geldiği düşünülürse, Türk Bankacılığındaki sorunların hızlı bir şekilde ele alınıp irdelenmesi gerekmektedir. Ekonomik faaliyetlerin ve yatırımların ivmesinin artması finansal servislere olan ihtiyacı arttıracak ve müzakere sürecinde de sorunları ortadan kaldırmış ya da azaltmış bir Türk Bankacılığı gelişimi hızlanacaktır. Kaldı ki bu durum Avrupa Birliği müzakere sürecini yaşayan diğer aday ülkelerde de gözlenmiştir.

Bu çalışma, Balıkesir İlindeki banka yöneticilerinin, Türk Bankacılığı sorunlarına bakış açılarını belirleyerek öncelikli üzerinde durulması gereken sorunların ortaya çıkartılmasını amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, literatürden elde edilen bilgiler ışığında Türk Bankacılığı ile ilgili bilgiler verilmiş ve Türk Bankacılığının sorunları hakkında genel açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölümde, Balıkesir ilindeki banka yöneticilerinden sağlanan veriler analiz edilmiş ve ulaşılan bulgular literatürle karşılaştırılmıştır. Son bölümde sonuçlar açıklanmış ve bu sonuçlar çerçevesinde önerilerde bulunulmuştur.

LİTERATÜR TARAMASI

1980 öncesi büyük ölçüde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve bankalardan oluşan Türk finansal sistemi, 1980'lerde özel finans kurumları ve leasing vb. şirketlerin sisteme girmesiyle gelişmeye başlamıştır. Özellikle, 1980 yılında Türk Ekonomisinde uygulamaya konulan reform politikaları sonrasında

yeni bir döneme girilmiş ve 1980-1990 yılları arasında çok önemli gelişmeler göstermiştir (Kesbiç ve Şimşek, 2001). 1990'larda Türk Bankacılık sektörünün muhtemelen en basit ve bir o kadar da önemli özelliği; banka sayısı, şube sayısı istihdam ve sektördeki toplam varlıklarda görülen artıştır (Erzan ve diğ, 2001). Diğer finansal kuruluşlardaki gelişmeyle birlikte, bankacılık sektörü hala finansal sistem içindeki belirleyici rolünü sürdürmektedir. Bu nedenle bankacılık sisteminin yapısı ve denetiminin daha yakından incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye'de bankacılık sektöründe Ocak-Haziran 2005 döneminde faaliyet gösteren banka sayısı 48'dir. Bu bankaların 35'i ticaret bankası, 13'ü ise mevduat kabul etmeyen bankadır. Şube sayısı Haziran 2005 itibariyle, 2004 sonuna göre 53 adet azalarak 6.053'e gerilemiştir. Şube sayısındaki azalış ticaret bankaları grubundaki kamu bankalarından kaynaklanmıştır. Ocak-Haziran 2005 döneminde bankacılık sisteminde çalışan sayısı ise, 2.724 kişi artarak 129.887 kişi olmuştur. Personel sayısındaki artış ticaret bankaları grubundaki özel ve yabancı bankalardan kaynaklanmıştır (TBB, 2005). Türk bankacılık sektörü sadece sayı ve sermaye açısından değil, yerli ve yabancı müşterilerine teknoloji temelli yeni hizmet sunma açısından da sürekli gelişmektedir (Marangoz, 2004).

Günümüzde bankacılık, tüm dünyada son derece önem verilen bir sektör olmuştur. Özellikle dünyada meydana gelen iktisadi birleşmeler bu önemin daha da artmasını sağlamıştır. Bu iktisadi birleşme hareketleri içerisinde inceleyebileceğimiz en iyi örnek müzakere sürecini yaşadığımız Avrupa Birliği'dir. AB ile, bankaların birlik içinde serbestçe faaliyet gösterebildiği, tek bankacılık lisansı ile bir üye devlette kurulan bankanın diğer tüm ülkelerde faaliyette bulunabildiği tek bir bankacılık piyasası oluşturulmuştur (Bikker, 1999; Lagro, 2001). Bu durumda, Türkiye Avrupa Birliği üyesi olursa, merkezi İstanbul'da bulunan bir Türk bankası, Avrupa Birliği üyesi ülkelerde de serbestçe hizmet sunabilecektir. Bu bağlamda hizmet sunduğu diğer Avrupa Birliği üyesi ülkenin otoritelerinden faaliyet izni alması gerekmeyecektir (Gortsos, 2000). Bankacılık endüstrisindeki bu durum bankalar arası rekabetin çehresini değiştirmiş ve rekabeti arttırmıştır (Bikker, 1999; Bikker ve Haaf, 2002). Avrupa para birliği, üye ülkeler arasında ki ekonomik politikaların koordinasyonunda önemli bir rol oynamaya başlamış, özellikle bankalar arasında rekabeti daha da tetiklemiştir. Artan rekabet bankaları verimlilik seviyelerini geliştirmeye zorlamıştır (Centeno ve Mello, 1999; Guevara ve Maudos, 2002). Bankalar bu düzenlemeler sonucu artan rekabete karşı çeşitli stratejiler geliştirmiş, birleşme, devralma faaliyetleri ile bankacılık sektöründe var olma çabalarını devam ettirmişlerdir (Cavallo ve Rossi, 2002). Temel olarak güvene dayalı olan bankacılık sektöründe bankalar, rekabetin ittiği yönde daha çok müşteriye ulaşmak ve daha yüksek pazar payı elde etmek için çalışmaktadırlar. Büyüklük ve ürün çeşitliliği

kulvarlarındaki yoğun rekabette avantaj elde edebilmek için bankaların en sık kullandığı yöntemlerin başında, ölçeklerini büyütmek gelmektedir. Ölçeği büyütmenin en kestirme yolunu ise aynı sektörden diğer bir banka ile birleşmeler oluşturmaktadır (Ağayev, 2004). Bu birleşmelerin en önemli avantajı ise rekabet gücünün yüksek olması ve böylece rekabeti arttırıcı etki sağlaması olarak belirtilmektedir. Son yıllarda AB'de bankacılık sektöründe faiz oranlarında düşüş yaşanmaktadır. Bunun nedeni yaşanan rekabet, faiz riski, kredi riski, işlem maliyetlerinin değişimi gibi faktörlerdir.Avrupa bankalarının gelir yapısında meydana gelen değişmeler hem bu faktörlerden etkilenmekte hem de bu faktörleri etkilemektedir (Maudos ve Guevara, 2004).

Avrupa Merkez Bankası 1 Haziran 1998'de kurulmuş ve üye ülkelerin oluşturulan para politikalarına uyumu kolay olmamıştır. Hatta bir çok üye ülke farklı sesler çıkarmaya başlamış ve bu durumda para politikalarının yeniden gözden geçirilmesi gerekmiştir (Heisenberg ve Richmond, 2002; TCMB, 2001). Aday statüsündeki Türkiye'de üyelik durumunda sorunlarla karşılaşmamak için gelişmeleri yakından takip etmek durumundadır.Çünkü Avrupa Birliğine uyum sürecinde Türk bankacılık sektörünün yerine getirmesi gereken birçok durum bulunmaktadır (Pazarbasioglu, 2003). Bankacılık, ülkemiz finans sektörünün %90'ından fazlasını oluşturması (Merkez Bankası hariç %92,4), ekonominin genel durumunu etkilemesi ve aynı şekilde etkilenmesi nedeniyle önem arz etmektedir. Ekonomide yaşanan herhangi bir dalgalanma bankacılık sektörünü de aynı şekilde etkilemektedir. Sürdürülebilir ekonomik istikrar hem bankaların daha sağlıklı faaliyet göstermelerini sağlayacaktır hem de AB ile entegrasyon sürecini yaşadığımız bu dönemde bankacılık uyumlaştırma çabalarını daha da rahat yapılabilir hale getirecektir (Yetim ve Gülhan 2005).

Türk bankacılık sektörünün AB'ne uyum çalışmaları Maasticht Antlaşmasından sonra daha da artmıştır. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu raporlarına göre; ekonomimizde AB'ye en hazır sektör bankacılıktır. Türk bankacılık sektörünün karlılık oranı AB'nin ilk 15 üye ülkelerindekinden 6 kat, 10 yeni ülkedeki karlılıktan da 3 kat fazladır. Fakat bunun yanında Türk bankacılık sektörünün yaşadığı bir takım sıkıntılarda vardır.Daha öncede belirtildiği gibi bankacılık sektörü ekonominin genel durumundan direk olarak etkilenmektedir.Ekonomik konjonktürdeki dalgalanmalar döviz kuru ve faiz riskini arttırırken, sektör büyük ölçüde nakite dayanan özvarlıklarını enflasyona karşı korumada zorlanmaktadır. (Yıldırım, 2002). İkinci sorun olarak karşımıza Özkaynak yetersizliği çıkmaktadır.Özkaynak yetersizliği yaşayan bankaların piyasa risklerine karşı direnci de düşüktür. (Toprak ve Demir,2001) Bunun en önemli nedeni ise sektörde yer alan, gerek aktif gerekse sermaye büyüklükleri açısından, küçük bankaların büyük bankalara nazaran çoğunlukta olmasıdır (Yıldırım, 2002).

Bankacılık sektörünün en büyük sıkıntılarından biri de mevduat ve kredilerin yetersizliğidir.Bankacılık kesimi bilançolarında toplam krediler 2004 yılında 54 milyar Euro, 2005 yılı Haziran itibariyle de 75 milyar Euro'dur. Bu artışa rağmen 2005 Haziran itibariyle toplam aktifin % 39'u menkul kıymetlerden oluşmaktadır. Mevduat oranları ise 2004 yılında 104 milyar Euro, 2005 yılı Haziran itibariyle 127 milyar Euro düzeyinde gerçekleşmesine rağmen yaşanan krizlerin de etkisiyle dalgalı bir seyir gözlemlenmektedir.Sonuç olarak mevduat ve kredi bakımından AB ülkelerinin gerisinde olduğumuz söylenebilir (Yetim ve Gülhan 2005). Yine sektörün yaşadığı en büyük sıkıntılardan biri de, bankaların ve sektörün kendi yapı ve operasyonlarından kaynaklanan mali risklerdir. Bu riskler faiz riski, kur riski, kredi riski, piyasa riski, sermaye yetersizliği riski ve likidite riskidir (Yıldırım, 2002). Ayrıca bankalar, sektöre internetin girmesi, ATM sayılarındaki artış gibi hızla ilerleyen teknolojik yenilikler ve personel giderlerinin çok fazla olması nedeniyle yüksek kaynak maliyetleri ile karşılaşmaktadırlar. Türk bankacılık sektörünün yaşadığı sıkıntılardan biri de az sayıda büyük çok sayıda küçük bankanın olması ve sektörde kamu bankalarının hakimiyeti ve bunların yüksek zarar görevleridir (Toprak ve Demir, 2001), ayrıca sektörde yoğun rekabet koşulları söz konusudur. Bu anlamda sorunlara çözüm önerileri ve farklı bakış açılarının kazandırılması, Türk Bankacılığının geleceği ve gelişimi açısından önemlidir. Ayrıca AB'ye giriş sürecinde hangi sorunları ortadan kaldırmaya ya da minimize etmeye yönelik önceliğin verilmesi gerekliliği doğmaktadır.

MATERYAL VE METOT

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, Balıkesir'deki banka yöneticilerinin Türk Bankacılığı sorunları hakkındaki düşüncelerini ortaya koymak ve bu sorunlar arasında öncelikli üzerinde durulması gerekenlerin hangileri olduğunu belirlemektir. Ayrıca bu çalışmada, banka yöneticilerinin Türk bankacılığında hali hazırda bulunan sorunlara bakış açılarının bağımsız değişkenlere göre farklı olup olmadığının da ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu çalışmayla, Avrupa Birliği ile müzakere sürecinde Türk Bankacılık sistemindeki sorunların giderilmesi konusunun her geçen gün artarak önemli bir hale geleceği düşünüldüğü ve banka yöneticilerine daha önce Balıkesir ilinde böyle bir çalışma yapılmadığı için, literatüre katkı sağlaması açısından önemlidir. Araştırmanın temel amaçlarına yönelik olarak öne sürülen bazı hipotezler şunlardır:

H1:Banka yöneticilerinin yaş gruplarına göre Türk bankacılık sistemindeki sorunlara bakış açıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H2:Banka yöneticilerinin eğitim durumlarına göre Türk bankacılık sistemindeki sorunlara bakış açıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

H3:Banka yöneticilerinin yönetim kademelerine göre Türk bankacılık sistemindeki sorunlara bakış açıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.
H4: Banka yöneticilerinin iş tecrübelerine göre Türk bankacılık sistemindeki sorunlara bakış açıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.
H5:Banka yöneticilerinin kullandırdıkları kredilere karşılık yurt dışından kaynak temin edip edememelerine göre Türk bankacılık sistemindeki sorunlara bakış açıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.
H6:Yurt dışında şubesi olan bankalar ile olmayan banka yöneticilerinin Türk bankacılık sistemindeki sorunlara bakış açıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.
H7:Sermaye yapılarına göre banka yöneticilerinin Türk bankacılık sistemindeki sorunlara bakış açıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır

Araştırma Kapsamı ve Sınırları

Avrupa Birliği ile müzakere sürecinde ekonomimizdeki en hazır sektör olarak bankacılık ifade edilmektedir. Durum böyleyken bile Türk bankacılık sisteminin bir çok sorunla karşı karşıya olduğu da bir gerçektir. Bu anlamda banka yöneticilerinin de konuya bakış açıları değerlendirilmeli ve açıklanmalıdır. Çalışma zaman ve ekonomik nedenlerden dolayı Balıkesir ilindeki merkez bankalara yönelik olarak düzenlenmiştir. İlçe ve merkezdeki şubeler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Örneklem Seçimi ve Veri Toplama Yöntemi

Anketler Kasım 2005 ayında araştırmanın ana kütlesi olan Balıkesir ilinde faaliyet gösteren merkez bankalara yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanmıştır. Anketin uygulanacağı bankalar hakkında bilgiler, Türkiye Bankalar Birliği yayınından sağlanmıştır. Buna göre Balıkesir ilinde 3 adet Kamusal Sermayeli Ticaret Bankası, 12 adet Özel Sermayeli Ticaret Bankası ve 1 adet Türkiye'de kurulmuş yabancı banka olmak üzere toplam 16 banka bulunmaktadır. Anket 16 bankanın tamamına uygulanmıştır. Araştırmada birincil ve ikincil verilerden yararlanılmıştır. Birincil veri toplama aracı olarak, mevcut yazın doğrultusunda hazırlanan anket formları kullanılmıştır. Anket Toprak ve Demir (2001) ve Yıldırım (2002) yaptığı ve benzer kurumsal çalışmalardan çıkarılan 32 sorudan meydana gelmektedir. Ankette yöneticilerin sorun olarak gördükleri konuları da tanımlamalarına olanak verilmiştir. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yöneticiler ile bankaların bazı özellikleri öğrenilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise banka yöneticilerinin Türk bankacılık sistemindeki sorunları tanımlamaları ve bu sorunlara bakış açılarının bağımsız değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenebilmesi amacıyla Likert ölçeğine uygun 19 soru oluşturulmuştur. Ayrıca bu konuyla ilgili yöneticilerin kendi görüşlerini daha net ortaya koyabilmeleri için açık uçlu bir soruya da yer verilmiştir.

Verilerin Analizi

Anket verilerinin çözümünde SPSS 11.0 for Windows programından yararlanılmıştır. Analizlerde, yüzde ve frekans yöntemi, ağırlıklı ortalama, çapraz tablo özetleri ile T testi ve Tek Yönlü Varyans (Anova) testi uygulanmıştır. Anova testinde grup varyanslarının eşit olduğu durumlarda, ortalama puanlarının çoklu karşılaştırılmasında Scheffe testi, grup varyanslarının eşit olmadığı durumlarda ise Dunnett C testi kullanılmıştır

ARAŞTIRMA BULGULARI VE BULGULARIN YORUMLANMASI

Ankete cevap veren banka yöneticilerinin cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir. Verilere göre, bayanların oranı %29.7 ve bay'ların oranı ise %70.3 olarak belirlenmiştir. Ankete katılan yöneticilerin yaş dağılımına bakıldığında 25-34 yaş grubu arasında olanların %45.9, 35-44 yaş grubu arasında olanların %43.2 ve 44-55 yaş grubunda olanların oranı ise %10.9 olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Bankalarla İlgili Genel Bilgilere ve Banka Yöneticilerinin Bazı Kişisel Özelliklerine Yönelik Frekans ve Yüzde Dağılımları

Cinsiyet	Frekans (n)	Yüzde (%)
Bayan	11	29.7
Bay	26	70.3
Toplam	37	100.0
Yaş	Frekans (n)	Yüzde(%)
24 yaş altı	-	-
25-34 arası	17	45.9
35-44 arası	16	43.2
44-55 arası	4	10.9
55 ve yukarısı	-	-
Toplam	37	100,0
Eğitim	Frekans (n)	Yüzde(%)
Ortaöğretim	4	10.8
Önlisans	3	8.1
Lisans	28	75.7
Lisansüstü	2	5.4
Toplam	37	100,0
Yöneticilerin İşletmedeki Konumları	Frekans (n)	Yüzde(%)
Üst Düzey	19	51.4
Orta Düzey(Şef vb.)	18	48.6
Toplam	37	100,0
İş Tecrübeleri	Frekans (n)	Yüzde(%)
5 yıl ve altı	4	10.8
6-15 yıl arası	19	51.4
16-25 yıl arası	12	32.4
26 yıl ve üstü	2	5.4

Toplam	37	100.0
Bankalardaki Personel Sayısı	Frekans (n)	Yüzde(%)
10 kişiden az	1	6.2
10-20 personel arası	8	50.0
21-30 personel arası	5	31.4
31-40 personel arası	1	6.2
41 ve üzeri personel	1	6.2
Toplam	16	100.0

Balıkesir'deki hiçbir bankada 24 yaş altı ve 55 yaş üstünde üst ve orta düzey yönetici bulunmamaktadır. Avrupa Birliğine en hazır sektör konumunda bulunan Bankacılık sektöründe tecrübe, deneyim ve dikkat faktörleri düşünüldüğünde yönetici konumuna gelecek personelin belirli bir tecrübeye ulaşmış olması gerekmektedir. Ayrıca sektörün oldukça dikkat gerektirmesinden dolayı da 55 yaş ve üstü yöneticilerin bu anlamda daima risk altında olduğu da düşünülebilir. Bu nedenle bu yaş grubunda yönetici olarak çalışan personelin olmayışı doğru bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Yöneticilerin eğitim düzeylerine bakıldığında, %75.7 ile büyük bir çoğunluğunun lisans eğitimi düzeyinde, %10.8'inin ortaöğretim, %8.1'inin Önlisans ve %5.4'ünün de lisansüstü eğitim düzeyinde oldukları tespit edilmiştir. Avrupa Birliğine en hazır sektör olarak düşünülen bankacılık sektöründe ülkemizdeki diğer sektörlere göre eğitim düzeyinin oldukça yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, hala ortaöğretim düzeyinde yöneticilerin istihdam edilmesinin önemli bir eksiklik olduğu düşünülebilir. Bu anlamda Balıkesir'deki banka yöneticilerinin Crosstabs (çapraz tablo) özetleri incelendiğinde ortaöğretim düzeyindeki yöneticilerin kamusal sermayeli bankalarda 3, özel bankalarda ise 1 kişi olarak istihdam edildiği tespit edilmiştir. Kamu bankalarının profesyonel yönetim anlayışı çerçevesinde daha dikkatli olması gerekmektedir.

Tablo 2: Eğitim Düzeylerine Göre Bankalardaki Yöneticilerin Karşılaştırılması

	Sermaye Yapılarına Göre Bankalardaki Yönetici Profili				**Toplam**
		Kamusal	**Özel**	**Yabancı**	
Eğitim Düzeyleri	**Orta öğretim**	3	1	-	4
	Önlisans	1	2	-	3
	Lisans	5	21	2	28
	Lisansüstü	1	1	-	2
	Toplam	10	25	2	37

Ankete katılan yöneticilerin işletmedeki konumlarına Tablo 1'de bakıldığında, %51.4'ü üst düzey yönetici, %48.6'sı ise orta düzey yönetici

olarak belirlenmiştir. Yöneticilerin iş tecrübeleri incelendiğinde, %51.4'ü 6-15 yıl arası, %32.4'ü 16-25 yıl arası, %10.8'i 5 yıl ve altı ve sadece %5.4'ü ise 26 yıl ve üzeri iş tecrübesine sahip oldukları tespit edilmiştir. Balıkesir'de ki bankalarda çalışan personel sayısını belirlemeye yönelik sorduğumuz soruya aldığımız cevaplara göre, bankaların %50.0'si 10-20 personel arası, %31.4'ü 21-30 personel arası, 10 kişiden az, 31-40 ve 41 ve üzeri personel çalıştıran bankaların her birinin oranı ise %6.2 olarak tespit edilmiştir. Balıkesir'deki bankalarda çalışan personelin sayılarına yönelik yapmış olduğumuz çapraz tablo özetleri Tablo 3'de gösterilmiştir. En fazla personel çalıştıran bankaların kamu sermayeli bankalar olduğunu görmekteyiz. Bu konuya iki farklı bakış açısıyla yaklaşmanın doğru olacağını düşünmekteyiz. Öncelikle hizmet sektöründe hizmet kalitesi müşterilerle bire bir çalışabilecek personel sayısına bağlıdır. Yani kamusal sermayeli bankalarda çalışan personel sayısının diğer özel ve yabancı sermayeli bankalara göre daha fazla olması hizmet kalitesinin kamusal bankalarda daha yüksek olması gerektiği yönünde olmalıdır. Ancak bu beraberinde verimliliğin düşmesine de neden olacaktır. Çalışan personel aslında daha fazla müşteriyle ilgilenebilecekken, yani daha verimli kullanılabilecekken, hizmet kalitesinin yüksek olması isteği müşteri başına düşen personel sayısının arttırılmasına, dolayısıyla personel giderlerinin de artmasına neden olmaktadır. Bu da işletmeler için önemli bir sorun teşkil etmektedir. İkinci bir bakış açısı ise acaba kamusal bankalarda çalışan personel sayısının yüksek olması,gerçekten hizmet kalitesinin önemli olduğu düşünüldüğü için mi yoksa bu düşüncenin dışında, hükümetlerin siyasi ve politik kaygılarından dolayı istihdam yaratma isteklerinden midir?

Tablo 3: Personel Sayılarına Göre Balıkesir'deki Bankaların Karşılaştırılması

	Sermaye Yapılarına Göre Bankalar			**Toplam**
		Kamusal	**Özel**	**Yabancı**	
Personel Sayıları	10 kişiden az	-	1	-	1
	10-20	-	7	1	8
	21-30	1	4	-	5
	31-40	1	-	-	1
	41 ve üzeri	1	-	-	1
	Toplam	3	12	1	16

Ankete katılan banka yöneticilerine yöneltilen diğer bir soru ise "yurt dışında şube veya şubeleriniz bulunmakta mıdır?" sorusuydu. Alınan cevaplara göre Balıkesir'deki 16 bankanın 13'ünün yani %81.3'ünün evet, 3 bankanın yani %18.7'sinin hayır cevabını verdiği tespit edilmiştir. Yine banka yöneticilerine yöneltilen "kullandırdığınız kredilere karşılık yurt dışından kaynak temin edebiliyor musunuz?" sorusuna 11 bankanın evet, 5 bankanın hayır cevabını verdikleri belirlenmiştir. Yıllık ortalama müşteri

sayılarına yönelik verilen cevaplara göre Balıkesir'deki bankaların 5000-10000 aralığında müşteriye hizmet verdikleri belirlenmiştir.

Balıkesir'deki banka yöneticilerinin Türk bankacılığı sorunlarının öncelikli olarak hangilerinin olduğunun tespitine yönelik benzer çalışmalardan yararlanılarak 19 soru 5'li Likert Ölçeğine uygun olarak hazırlanmış ve yöneticilerin kendi görüşlerini en iyi temsil eden seçeneği ölçmek üzere önem derecelerine göre işaretlemeleri istenmiştir.

Banka Yöneticilerinin Türk Bankacılık Sistemindeki Sorunlara Bakış Açılarını Belirlemeye Yönelik İfadeler	**Standart Sapma**	**Aritmetik Ortalama**	**AOS***
Ekonomik istikrarsızlık	,5507	4,594	1
Özkaynak yetersizliği	,9886	4,459	2
Sektörün alacak ve borç vadeleri arasında uyumsuzluk olması	,6260	4,324	3
Az sayıda büyük bankanın varlığı	,6610	4,297	4
Mevduat ve kredilerin yetersizliği	,9679	4,297	5
Teknolojideki hızlı gelişmeler	,7691	4,270	6
Haksız rekabet koşulları	,7603	4,243	7
Mevzuat eksikliği ve mevzuatın tam uygulanmaması	1,0037	4,216	8
Yüksek kaynak maliyeti	,8109	4,189	9
Risk algılama ve yönetimi sistemlerinin yeterince gelişmemiş olması	,6733	4,135	10
Devlet kaynaklı sorunlar	1,0404	4,027	11
Çok sayıda küçük bankanın varlığı	,9718	4,000	12
Sektörün, bireysel ürün kullanımı ve çeşitliliği açısından halen AB standartlarının altında yer alması	1,0259	3,945	13
Para ikamesi ve açık pozisyon artışı	,9856	3,973	14
Verimsiz çalışan bankaların fazlalığı	,7134	3,864	15
Tasarruf oranının düşük olması	,9954	3,810	16
Kamu bankalarının hakimiyeti ve yüksek görev zararları	1,0498	3,810	17
Denetim eksikliği	1,3151	3,783	18
Banka ve sigorta muameleleri vergisinin yüklü maliyete neden olması	,9307	3,540	19

Tablo 4: Balıkesir'deki Banka Yöneticilerinin Türk Bankacılık Sistemindeki Sorunlara Bakış Açılarının Ortalama Değerleri Dikkate Alınarak Önem Derecelerine Göre Sıralanması

Ölçek Değerleri: 1= Çok Önemsiz---5=Çok Önemli

***AOS:** Aritmetik Ortalama Sıralaması

Tablo 4'e bakıldığında ankete katılan banka yöneticilerinin vermiş oldukları cevaplar incelenmiş ve şu sonuçlar ortaya çıkmıştır. Balıkesir'deki banka yöneticilerinin öncelikle üzerinde durulması gereken sorunun ülkedeki ekonomik istikrarsızlık sorunu olduğu yönündedir. Enflasyonun tek haneli rakamlara düştüğü bu dönemde banka yöneticilerinin hala ekonomik istikrarın sağlanması yönündeki bakış açılarının, geçmiş dönemlerde yaşanan tecrübelerin etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Yüksek enflasyonla birlikte gelen ekonomik istikrarsızlık Türk bankacılık sistemini oldukça etkilemiştir. Yüksek enflasyon ortamında bankaların işlemleri ve stratejileri, normal ortama göre daha farklı olmaktadır. Bir yandan bankalar enflasyonun zararlı etkilerinden kaçınmaya çalışmakta, diğer yandan ise, belirsizliklerin üstesinden gelme ve risk alma yöntemlerini yeniden gözden geçirmektedirler. Daha da önemlisi, "dışlama etkisi"ne neden olan kamu borçlanması artarak devam ettikçe, bankalar en basit yatırım aracı olarak kamu sektörüne yönelmektedirler. Bu durum onların en temel görevleri olan ve kaynakların etkin dağılımı için gereken fonlara aracılık etme işlevinden uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Yüksek oranlı enflasyon dönemlerinde bankaların nominal olarak artmış görünen karları, reel olarak azalmakta ve bunun sonucunda özkaynakların reel büyüklüğü düşmektedir. Ayrıca bu olumsuz makroekonomik koşullar, bankaların kaynak maliyetlerini ve diğer işletme giderlerini arttırmakta, bu etki sonucunda artan kredi faizleri ise, özellikle piyasaya yönelik düşük riskli plasman olanaklarını daraltmaktadır. (Yıldırım, 2002).

Öncelikli önemi olduğu düşünülen diğer bir sorun ise özkaynak yetersizliğidir. Bir bilançonun aktif toplamından yükümlülükler düşüldükten sonraki kısmı özkaynağı verir. Özkaynak, ödenmiş sermaye, yedek akçe, dağıtılmayan kar ve varlıkların (menkul, gayrimenkul) değer artışından oluşur. Özkaynağı güçlü olan bankanın piyasa risklerine karşı direnci de yüksek olur (Toprak ve Demir, 2001). Ekonomik istikrarsızlıkla birlikte piyasa risklerinin artacağı düşünülürse Balıkesir'deki banka yöneticilerinin özkaynak yetersizliğini önemli bir sorun olarak gördükleri düşünülebilir. Ancak özkaynaklar toplamının her geçen yıl artarak süreklilik arz etmesi sektörde olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Bu anlamda banka yöneticilerinin bu istikrara dikkat etmeleri konuya bakış açılarını değiştirebilecektir.

Tablo 5: Yıllar İtibariyle Toplam Özkaynaklar Dağılımı

Yıl	Özkaynak
Aralık 2002	25.699
Aralık 2003	35.538
Aralık 2004	45.960
Ağustos 2005	49.015

Özkaynaklar toplamı 2002 yılından sonra oldukça hızlı bir ivme göstererek devamlı bir artış içerindedir. Özkaynakların toplam pasifler içindeki payı 2003 yılı sonunda yüzde 14,2 iken, bu oran 2004 yılında yüzde 15'e yükselmiştir. 2004 yılında sektörün 6,3 milyar YTL'lik kar elde etmesi, söz konusu artışın temel belirleyicisi olmuştur. Söz konusu kar büyüklüğünün oluşumunda, kredilerde yaşanan canlanma nedeniyle faiz gelirlerindeki yükselme ve fon kaynak maliyetlerinde yaşanan gerilemenin etkisiyle net faiz marjında görülen artış etkili olmuştur.Ancak 2005 yılı Ağustos ayı verilerine göre sektörün toplam pasiflerindeki artış oranı nedeniyle bu oran 2004'e göre yüzde13,92'ye gerilemiş ve elde edilen kar ise 5.8 milyar YTL civarında kalmıştır. Yine sektörün alacak ve borç vadeleri arasında uyumsuzluğun olması AB sürecinde Türk bankacılık sektörünün önünde önemli bir sorun olarak görülmektedir. Duran varlıkların bilanço içerisindeki payının yüksekliği ve aktif-pasif vade uyumsuzluğu gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan zayıf aktif kalitesi bankacılık sektörünün üzerinde durması gereken bir konudur.

Banka yöneticilerinin verdiği cevaplara göre az sayıda büyük bankanın olması sorunu aslında çok sayıda küçük bankanın olduğu, bunun da sektörde etkin rekabetin doğmasını engellediği yönündedir. Aslında özkaynak yetersizliğiyle de yakından ilişkili olan bu sorunun Avrupa Birliğine giriş sürecinde Türk bankacılık sektörünü oldukça etkileyeceği düşünülmektedir. Gerek aktif gerekse sermaye büyüklükleri açısından, küçük bankaların büyük bankalara nazaran çoğunlukta olması, küçük ölçekli bankaların, gerek iç piyasada gerekse de uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek güçlerinin oluşmamasına neden olacaktır. AB bankalarıyla rekabet edebilmek için küçük ölçekli bankaların birleşmeleri sağlanarak, aktif ve sermaye yapılarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Bankacılık sektörü, yabancı ortaklıkların ve birleşmelerin en hızlı ve yoğun beklendiği sektörlerin başında gelmektedir. Bu gelişim AB müzakere sürecini yaşayan diğer adaylarda da gözlenmiştir.Mevduat ve kredilerin yetersizliği de önemli bir sorun olarak görülmüştür. Aslında konuya bu sorunun temelinde yatan, ülkemiz milli gelir düzeyinin düşük seyretmesi olarak bakıldığında, banka yöneticilerinin AB ülkeleri milli geliri düzeylerine göre ülkemizi karşılaştırdıklarında, ortalamanın oldukça altında kaldığımız bir gerçektir. Türkiye'de yıllık ortalama Gayri Safi Milli Tasarruf yaklaşık %20 civarındadır. Ancak AB ülkelerinde de bu rakam hemen hemen aynıdır. Türkiye'de 2004 yılı itibariyle 4200 dolar olan kişi başına gelirin %20 si 840 dolar yaparken. 30000 doların %20'si 6000 dolar yapmaktadır. Yani Türkiye'de mevduat ve kredileri arttırmak için tasarrufları, tasarrufları arttırmak içinde milli geliri arttırmak gerekmektedir.

Banka yöneticileri tüm olumlu gelişmelere rağmen teknolojideki hızlı gelişmelerin öncelikli sorunlar arasında göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin bankacılık sistemlerinde yaygın bir şekilde kullanılan leasing, factoring, forfaiting gibi mali hizmetler; swap, forward, future, option gibi risk yönetim ürünleri ve internet bankacılığı hizmetleri artık rahat bir şekilde sunulabilmektedir. Her ne kadar ekonomik istikrarsızlığın oluşabileceği düşüncesi özellikle risk yönetimi ürünlerinin kullanılmasını olumsuz etkilese de, bugün AB standartlarında ürün ve hizmet sunumuna sahip bir sektör olarak bankacılık sektörü umut vermektedir. Özellikle sermaye yapısı ne olursa olsun tüm bankaların elektronik bankacılık sürecini tamamlamak için yoğun çabalar sarfettiği görülmektedir. Elektronik bankacılığın uygulanması bir yandan bankacılıktaki işlemleri hızlandırmakta, diğer yandan yeni hizmetlerle müşteri karşısına çıkan bankaların işlem hacimlerini ve pazar paylarını arttırmalarını sağlamaktadır. Banka şubelerinin bilgisayar ağı ile donatılması sonucu, bir yandan müşteriye kolay ve hızlı hizmet sunulurken, diğer yandan müşterilerin kredi değerliliği için gerekli verilerin depolanması olanağı artmaktadır. Ayrıca self-servis birimleri ile getirilen yenilikler, hem banka personelinin rutin işlemlerini azaltmakta hem de, müşterinin çalışma saatlerinin dışında da banka hizmetlerinden yararlanması olanağını sunmaktadır (Yıldırım, 2002). Ancak teknolojideki gelişmeler daha rekabetçi baskıları beraberinde getirmektedir. Yeni dağıtım kanalları açılmaktadır. Bu kanalların bankalar için etkin olmasıyla birlikte maliyetler artabilmekte ancak tüketicileri bağımlı kılmakta ve taleplerini arttırabilmektedir. Elektronik bankacılıkla birlikte, müşterilerin kendi bilgisayarlarıyla yararlanabilmelerine olanak veren bankacılık hizmetleri, teknolojik sorunlar ve karmaşık örgütlenme gibi sorunların yanında, adları geçen finansal tekniklerin ve ürünlerin uygulaması ve kurumsallaşmasında bu tekniklerin ve yeniliklerin uygulanması ile ilgili devlet organlarının koordineli bir şekilde çalışamaması, konuyla ilgili çıkarılan bankalar kanununun yeterli olmayışı ve ekonomik istikrarın sağlanamaması banka yöneticilerinin hem teknolojik sorunların hızlı değişimi hem de mevzuat eksikliği ve tam olarak uygulanamaması sorunlarını önemli olarak görmelerine neden olmaktadır.

Haksız rekabet koşulları da üzerinde durulan diğer önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bankacılık sektöründe rekabet, doğrudan doğruya fiyatları etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Günümüzde finansal piyasalarda hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Yeni düzenlemelerin ve teknolojideki ilerlemelerin bir sonucu olarak, uluslararası piyasalar ile yerli piyasalar arasında engeller ortadan kalkmakta ve dünya finansal piyasaları küreselleşmektedir. Bunun sonucunda da, sektörün rekabet gücünü kullanma yeteneği her geçen gün önem kazanmaktadır (Yıldırım, 2002). Haksız rekabet koşullarının karlılığı çok düşürdüğü bir gerçektir. Özellikle 2002 yılından önce denetim eksikliği ve bankacılık etiğine uymayan uygulamalar nedeniyle haksız rekabet yaşanmıştır. Bunun sonucunda birçok banka

TMSF'ye devredilmiştir. 2002 yılından itibaren BDDK'nın denetim ve gözetim süreci hızlanmış ve bunun sonucunda piyasa tüm bankalar için aynı seviyelere gelmiştir. Ancak kamu kaynaklarının kamu bankalarına yatırılması zorunluluğu piyasada haksız rekabet olarak algılanmaktadır. Bu anlamda Balıkesir'deki banka yöneticileri çok öncelikli olmasa da haksız rekabet koşullarının önemli bir sorun olduğunu belirtmişlerdir. Yine AB müzakere sürecinde Balıkesir'deki banka yöneticileri "risk algılama ve yönetimi sistemlerinin yeterince gelişmemiş olması" ve "devlet kaynaklı sorunlar"ın üzerinde durulması gereken konular olduğunu düşünmekte, "banka ve sigorta muameleleri vergisinin yüklü maliyete neden olması", "denetim eksikliği", "kamu bankalarının hakimiyeti ve yüksek görev zararları", "tasarruf oranının düşük olması", "verimsiz çalışan bankaların fazlalığı", "para ikamesi ve açık pozisyon artışı" ve "sektörün, bireysel ürün kullanımı ve çeşitliliği açısından halen AB standartlarının altında yer alması" gibi sorunların öncelikli üzerinde durulması gereken sorunlar olmadığı yönünde görüş belirtmektedirler.

Hipotezlerin Test Edilmesi

Yapılan bir boyutlu Varyans analizleri sonucunda, yöneticilerin yaş dağılımları, iş tecrübeleri, yönetim kademeleri, bankanın yurt dışında şubelerinin bulunup bulunmamasıyla, Türk bankacılık sorunlarına bakış açıları arasında anlamlı bir fark bulunmadığı görülmektedir ($p>0.05$). Bu durumda H1, H3, H4 ve H6 hipotezlerinin kabulü için yeterli neden bulunmamaktadır. H2, banka yöneticilerinin eğitim durumları H5, kullandırdıkları kredilere karşılık yurt dışından kaynak temin edip etmedikleri ve H7, bankaların sermaye yapılarına göre sorunlarla ilgili önermeler verilen cevaplar arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farklılıklara neden olan unsurların belirlenmesi gerekmektedir.

H2:Banka yöneticilerinin eğitim durumlarına göre Türk bankacılık sistemindeki sorunlara bakış açıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

Tablo 6: Banka Yöneticilerinin Eğitim Durumuna Göre Türk Bankacılığı Sorunlarına Bakış Açıları Arasındaki Farklılığı Belirlemeye Yönelik Tek Yönlü Varyans (Anova) Testi

Sorunlar	Eğitim Durumu	sd	$\overline{X}$	Kareler Toplamı		f	p
Para ikamesi ve açık pozisyon artışı	Ortaöğretim	3;33	4,000	Gruplararası	8,44	3,50	0.02
	Önlisans		4,333				
	Lisans		4,071	Gruplariçi	26,52		
	Lisansüstü		2,000				
Test of Homogeneity of Variances			Levene Statistic		Sig.		
Para ikamesi ve açık pozisyon artışı			,607		,615		

Analiz sonuçları, banka yöneticilerinin Türk bankacılığı sorunlarını değerlendirirken, eğitim durumları bakımından anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir ($F_{(3-33)}$=3.50, p<.05). Eğitim durumuna göre farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Schheffe testinin sonuçlarına göre, Lisansüstü eğitime sahip banka yöneticilerinin, Ortaöğretim, Önlisans ve Lisans eğitimi almış yöneticilere göre para ikamesi ve açık pozisyon artışı sorununu önemsiz olarak belirtmektedirler. Kur rejiminin değişmesiyle, YTL'nin hızla değer yitirmesi gerçekleşirse YTL talebi azalırken yabancı para talebi artacaktır dolayısıyla para ikamesi hızlanacak ve açık pozisyon oluşacaktır. Ancak hem bankaların son üç yıldır pozisyonlarını kapalı tutmaları (reel ve kamu sektörüne göre), hem de YTL'nin diğer para birimlerine göre değer kazanmasıyla birlikte lisansüstü eğitim almış banka yöneticileri bu sorunu günümüz şartlarına göre değerlendirerek önemsiz olarak belirtmişlerdir.Buna göre banka yöneticilerinin eğitim durumlarına göre Türk bankacılık sistemindeki sorunlara bakış açıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır. Diğer taraftan eğitim düzeyi arttıkça konuyla ilgili bilgi düzeyi de artmaktadır denilebilir. H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

H5.Banka yöneticilerinin kullandırdıkları kredilere karşılık yurt dışından kaynak temin edip edememelerine göre Türk bankacılık sistemindeki sorunlara bakış açıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.
Aşağıda Tablo 6'ya bakıldığı zaman, banka yöneticilerinin kullandırdıkları kredilere karşılık yurt dışından kaynak temin edip edememelerine göre Türk bankacılığı sorunlarını değerlendirmeleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir ($t_{(14)}$=2.61;3.45;2.24, p<.05).

Tablo 7: Banka Yöneticilerinin Kullandırdıkları Kredilere Karşılık Yurt Dışından Kaynak Temin Edip Edememelerine Göre Türk Bankacılığı Sorunlarına Bakış Açıları Arasındaki Farklılığı Belirlemeye Yönelik T-Testi

Sorunlar		n	$\overline{X}$	S	sd	t	p
Özkaynak yetersizliği	**Evet**	11	4,909	,3015	14	2,61	0.02
	Hayır	5	3,600	1,6733			
Mevduat ve kredilerin yetersizliği	**Evet**	11	4,727	,4671	14	3,45	0.00
	Hayır	5	2,800	1,7888			
Çok sayıda küçük bankanın varlığı	**Evet**	11	4,272	,6466	14	2,24	0.04
	Hayır	5	3,200	1,3038			

Kullandırdıkları kredilere karşılık yurt dışından kaynak temin edebilen bankaların yöneticileri, yurt dışından kaynak temin edemeyen banka yöneticilerine göre özkaynak yetersizliği, mevduat ve kredilerin yetersizliği

sorunlarına çok önemli, çok sayıda küçük bankanın varlığı sorununu ise önemli olarak ifade etmektedir.Kaynak temin edemeyen banka yöneticilerinin bu sorunlara fikir belirtmemeleri (ne önemli nede önemsiz) farklılığın oluşmasına neden olmaktadır. Balıkesir'deki yurt dışından kaynak temin eden banka yöneticilerinin AB ülkelerine göre özkaynak yetersizliğini de düşünerek, uzun vadede düşük faiz oranıyla yurt dışından kaynak temin etme yolunu seçtikleri söylenebilir. Bu durumda piyasada yaşanan yoğun rekabetin etkilerini en aza indirebilme avantajına sahip olabilecek ve piyasa payını arttırabileceklerdir. Aynı zamanda küçük bankaların kaynak temin edebilmek için daha agresif tutum içerisinde olması da yurt dışından kaynak temin etme nedenleri içerisinde sayılabilir. Buna göre kullandırdıkları kredilere karşılık yurt dışından kaynak temin edebilen banka yöneticileri sorunlara farklı bakış açılarıyla yaklaşmaktadır. H5 hipotezi kabul edilmiştir.

H7:Sermaye yapılarına göre banka yöneticilerinin Türk bankacılık sistemindeki sorunlara bakış açıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

Tablo 8: Sermaye Yapılarına Göre Banka Yöneticilerinin Türk Bankacılığı Sorunlarına Bakış Açıları Arasındaki Farklılığı Belirlemeye Yönelik Tek Yönlü Varyans (Anova) Testi

Sorunlar	Sermaye Yapıları	sd	$\overline{X}$	Kareler Toplamı		f	p
Çok sayıda küçük bankanın varlığı	Kamusal	2;34	4,900	Gruplararası	11,16	8,30	0.00
	Özel		3,680				
	Yabancı		3,500	Gruplariçi	22,84		
Kamu bankalarının hakimiyeti ve yüksek görev zararları	Kamusal	2;34	2,700	Gruplararası	17,07	12,84	0.00
	Özel		4,200				
	Yabancı		4,500	Gruplariçi	22,60		

Test of Homogeneity of Variances	Levene Statistic	Sig.
Çok sayıda küçük bankanın varlığı	3,39	0,4
Kamu bankalarının hakimiyeti ve yüksek görev zararları	,601	,554

Sermaye yapılarına göre banka yöneticileri arasında anlamlı farklılık bulunan ilk bakış açısı, çok sayıda küçük bankanın varlığı sorunu olmuştur ($F_{(2-34)}$=8.30, p<.01). Kamusal sermayeli banka yöneticilerinin bu sorunu çok önemli bir sorun olarak görürken, yabancı sermayeli banka yöneticilerinin ise ne önemli nede önemsiz sorun olarak görmeleri anlamlı farklılığı oluşturmuştur. İkinci bir farklılık ise, kamu bankalarının hakimiyeti ve yüksek görev zararları sorununa verilen cevaplarda belirlenmiştir ($F_{(2-34)}$=12.84, p<.01). Bu soruna kamu sermayeli banka yöneticileri ne önemli ne önemsiz şeklinde cevap verirken, özel ve yabancı sermayeli banka yöneticileri ise önemli bir sorun olarak görmektedir. Kamusal sermayeli

bankaların sektördeki mevduat hesaplarının %50-60 oranında elinde bulundurduğu bilinmektedir. Buna rağmen sektörde yaşanan yoğun rekabet etkisiyle, mevduat yetersizliği sorunun kendileri içinde geçerli olduğunu ve piyasaya giren özel yada yabancı sermayeli küçük bankaların agresif tutumlarından dolayı haksız rekabet yaşandığı düşüncesinde oldukları söylenebilir. Yine günün gereklerine göre hareket edip teknolojik alt yapı olarak da hazır olduklarını ifade eden yöneticiler, diğer özel ve yabancı sermayeli bankalarla aynı şartlarda rekabet ettiklerini hatta daha az agresif davranmak zorunda kaldıklarını da ifade etmektedirler. Aynı zamanda kamusal sermayeli banka yöneticileri mevduat sahiplerinin, bankacılık piyasasındaki güven faktörünü göz önünde bulundurup, az faizli de olsa kamu bankalarında değerlendirme isteği içerisinde olduklarını bu yüzden de piyasada ki hakimiyet kavramını kabul etmedikleri düşünülebilir. Burada, sorunun ülkemizde yaşanan ekonomik istikrarsızlık kaynaklı olduğu da söylenebilir. Bu sonuçlara göre H7 hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Balıkesir ilindeki banka yöneticilerinin Türk bankacılık sorunları hakkındaki düşünceleri ile ilgili olarak gerçekleştirilen bu çalışmanın sonuçları genel olarak şu şekilde özetlenebilir; Balıkesir'de faaliyet gösteren banka yöneticileri öncelikli olarak, ekonomik istikrarsızlık, özkaynak yetersizliği, sektörün aktifi ile pasifi, alacak ve borç vadeleri arasında uyumsuzluk olması, az sayıda büyük bankanın varlığı, mevduat ve kredilerin yetersizliği ve teknolojideki hızlı gelişme sorunlarını ön plana çıkardığı, buna karşılık, banka ve sigorta muameleleri vergisinin yüklü maliyete neden olması, denetim eksikliği, kamu bankalarının hakimiyeti ve yüksek görev zararları ve tasarruf oranının düşük olması sorunlarının ise daha az üzerinde durulması gereken sorunlar olarak düşündükleri tespit edilmiştir. Ayrıca sorunlara bakış açıları arasında anlamlı farklılığın belirleyicisi olarak, yöneticilerin eğitim durumlarının, bankaların yurt dışından kaynak temin edip edemediklerinin ve bankaların sermaye yapılarının etkili olduğu söylenebilir.

Avrupa Birliği ile müzakere sürecinde bankacılık sektörünün temel sorunları ele alınarak, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ve ekonomide enflasyonun düşürülmesi sonucunda, düşük reel faiz gelirinin hakim olacağı yeni dönemde sektörün ve mali sistemin bir bütün olarak sağlıklı işlemesi için gerekli önlemler belirlenmelidir. Özellikle AB müzakere sürecinde gerçekleşmesi beklenen birleşmelerin, kalıcı ve sağlam temellere dayalı olabilmesi için BDDK'ya önemli görevler düşmektedir. Türk bankacılığında faaliyet gösteren bankaların çoğunluğu aktif ve sermaye büyüklüğüne göre küçüktür. Bu nedenle, aktif ve sermaye büyüklüğüne göre AB bankaları ile rekabet edebilecek banka sayısının artması beklentisi doğmaktadır. Bu anlamda, önümüzdeki dönemde birleşmeler, üzerinde

durulan konuların başında gelecektir. Bununla birlikte çok sayıda küçük az sayıda büyük bankanın olması problemi de öncelikli çözülmesi gereken bir sorun olarak göze çarpmaktadır. Birleşme ve devralmaların arttığı ve rekabetin hızlanacağı bu yeni dönemde; teknolojik altyapısını yenileyemeyen, elektronik bankacılık hizmet ve ürünlerini sunamayan, bireysel bankacılık faaliyetlerini artıramayan bankalar kapanmak veya birleşmek zorunda kalacaklardır. Sektörün mali yapısının özellikle aktiflerinin güçlendirilmesi, ileri teknoloji ve kurumsal şirket yönetimi desteğiyle mevduat ve kredi hacminin genişletilmesi, mevduatın krediye dönüşüm hızının artırılması, alacak ve borç vadeleri arasındaki uyumsuzluğun giderilmesi durumunda, sektörün müzakere sürecindeki gücü artarak uyum süreci hız kazanacaktır. Ayrıca AB müktesebatına uyum tek başına yeterli olmayacaktır, Türk ekonomisinin aşması gereken en önemli sorun, ekonomik istikrarsızlığın ortadan kaldırılması sorunudur. Genelde temel bir sorun olarak görülen Kamu Bankalarının varlığı aslında Avrupa'da piyasa ekonomisinin içerisinde sistemin fonksiyonelliği açısından faaliyet göstermektedir. Kamu bankalarına reel kesimi fonlamaya yönelik yapılacak çalışmalar bu süreçte etkili olacaktır. Yine teknolojik alt yapılarının sağlamlaştırılması ile kamu bankaları sistemdeki fonksiyonelliği açısından önemli bir kaynak olabilecektir. Ayrıca bankaların, elektronik bankacılığın ilerlemesinde ortak çalışma alanları yaratarak Avrupa'daki bankaların birer şubesi olma görünümünden kurtarılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ağayev, S. (2004). "Bankalar için "birleşme" büyüme ve prestij demek", *Active Dergisi*, Mayıs,1-6.

Bikker, J.A. (1999). "Efficiency in the European banking industry: an exploratory analysis to rank countries" Research Series Supervision 18, Netherlands Central Bank, Directorate Supervision, working papers.

Bikker, J.A. ve Haaf, K. (2002). "Competition, Concentration and Their Relationship: An empirical Analysis of the Banking Industry", *Journal of Banking and Finance*, 26: 2191-2214.

Centeno, M ve Mello, A. S. (1999). "How integrated are the money market and the bank loans market within the European Union?", *Journal of International Money and Finance*, 18: 75-106.

De Guevara, J. F. ve Maudos, J. (2002). "Inequalities in the efficiency of the banking sectors of the European Union", *Applied Economics Letters*, 9: 541-544.

Erzan, R., Akçay, C. ve Yolalan, R. (2001)."Kuşbakışı Türk Bankacılık Sektörü", *Active Dergisi*, Mart-Nisan, 1-8.

Heisenberg, D. ve Richmond, A. (2002), "The European Union: a comparison of the European Court of Justice and the European Central Bank", *Journal of European Public Policy*, 9(2): 201–218.

Gortsos, V. C. (2000). "Avrupa Birliği Düzenlemeleri ve Türk Mali Sistemi", *Bankacılar Dergisi*, 33: 59-64.

Isik, I. ve Hassan, M. K. (2002). "Technical, scale and allocative efficiencies of Turkish banking industry", *Journal of Banking & Finance*, 26: 719–766.

Kesbiç, C. Y. ve Şimşek, H.. (2001). "Türk Bankacılık Sektörünün Yapısı ve Avrupa Birliği Bankacılık Sektörüyle Uyumlaşma Süreci", *Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 16(1): 47-60.

Lagro, E. (2001). "Avrupa Birliği ve Türkiye Rekabet Politikası Açısından Bankacılık Sektörüne Genel Bir Bakış", *Bankacılar Dergisi*, 36: 50-65.

Laura, C. ve Rossı, S.P.S. (2002). "Do environmental variables affect the performance and technical ef.ciency of the European banking systems? A

parametric analysis using the stochastic frontier approach" *The European Journal of Finance,* 8:123–146.

Marangoz, M. (2004). "Pazarlama Bilgi Sisteminin Bankacılık Sektöründe Kullanılması", *3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 25-26 Kasım, Eskişehir, 199-208.

Maudos, J. ve De Guevara, J. F. (2004). "Factors Explaining The Interest Margin In The Banking Sectors of The European Union", *Journal of Banking & Finance,* 28: 2259–2281.

Parasız, İ. (2000), *Para Banka ve Finansal Piyasalar*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 7. Baskı.

Pazarbasioglu, C. (2003). "Costs of European Union Accession: The Potential Impact on the Turkish Banking Sector", Banking Regulatory and Supervision Agency, Ankara, June.

TBB İstatistiki Raporları, Haziran 2005.

TCMB. (2001). "Avrupa Merkez Bankaları Sisteminin Yapısı Unsurları ve Görevleri", www.tcmb.gov.tr/yeni/banka/emu/escb.pdf

Tözüm, H. (2002). "Bankalarda Performans Değerlendirmesi", *Active Dergisi*, Kasım-Aralık, 1-19.

Yetim, S. ve Gülhan, O. (2005) **"**Türkiye ve Yeni Üye Avrupa Birliği Ülkeleri Bankacılık Sistemleri Karşılaştırması" *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu ARD Çalışma Raporları*, 5.

Yetim, S. ve Gülhan, O.(2005) **"**Avrupa Birliğine Tam Üyelik Sürecinde Türk Bankacılık Sektörü" *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu ARD Çalışma Raporları*, 7.

Yıldırım, O. (2002). "Türk Bankacılık Sektörünün Temel Sorunları ve Sektörde Yaşanan Mali Riskler", www. dtm.gov.tr/bankacılık/20.10.2005

Güçlendirme Algılarındaki Değişimin Örgütsel Kültür Ve Bağlılık Üzerinde Etkileşimi

Gülten EREN GÜMÜŞTEKİN*
Canan EMET**

Özet: Son yıllarda, güçlendirme kavramı, işletme yönetim ve organizasyon literatüründe önemli ve göze çarpan bir kavram olmuştur. Bu çalışmanın amacı, güçlendirme üzerinde etkili olan değişkenlerden örgüt kültürü ve örgüt bağlılığı değişkenlerinin güçlendirme algıları üzerindeki etkisinin ortaya konulmasıdır. Güçlendirme, takım çalışması, esnek çalışma ortamı ve katılım kültürünü gerektirmektedir. Bireylerin algılarını etkileyen yönetim uygulamalarında belirleyici değişkenlerden biri olan örgüt kültürü, ortak değerler yoluyla çalışanların uyum içinde örgüt amaçları doğrultusunda çalışmalarını sağlamaktadır. Güçlendirme algılarındaki değişim, Hofstede tarafından geliştirilmiş olan örgüt kültürü değişkenleri tarafından açıklanmaktadır. Çalışanların işletmeye katılımını ve örgütün genel olarak etkinliğinin artırılmasını sağlayan örgütsel bağlılık, son yıllarda oldukça önem kazanan bir konu haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güçlendirme, Örgütsel kültür, Örgütsel Bağlılık, Güçlendirme algıları

The Interaction Of Changes In Empowerment Perception On Organizational Culture And Loyalty

Abstract: In recent years, the concept of empowerment has become prominent in business management and organization literature. The aim of this study is to investigate the effect of corporate culture and organizational loyalty on the perception of the employee about the enpowerment. Empowerment requires, team working, flexible working conditions and participative culture. The corporate culture that is one of the definer of the management applications and perception provides the workers to work in coordination and accordance with the organization targets. The change in the perception of enpowerment, can be defined by the organizational culturel variables as designed by Hofstede. Organizational loyalty, that provides the employee participation and increase the overall efficiency of the organization, has recently started to become an important topic.

Keywords: Empowerment, Organizational Cultur, Organizational Loyalty, Perception of Empowerment

GİRİŞ

Günümüzde çalışanların, esnek ve kendi kararlarını verebilmelerine imkan tanıyan yönetim tekniklerinden güçlendirme, üzerinde önemle durulması gereken bir konu haline gelmiştir. Güçlendirme ile çalışanların işin sahibi haline gelmeleri sağlamakta ve esnek bir ortam oluşturularak, inisiyatiflerini kullanmaları mümkün olmaktadır. Eğitim ve geliştirme çabaları ile kişilerin yetenekleri artırılmakta, böylece doğru ve hızlı karar verilmesi

* Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı
** Vakıflar Genel Müdürlüğü Kütahya Bölge Müdürlüğü

sağlanmaktadır. Kişiler yeni fikirlerin oluşturulması konusunda desteklenmektedir. Güçlendirmenin uygulanabilmesi için, örgüt içinde bilgi paylaşımı, açık bir iletişim ortamı, kişilerin sorumluluk almaları, karar verme ve katılımın sağlanması gerekli olmaktadır. Güçlendirme uygulamalarının başarıyla gerçekleştirilebilmesi, işletmede böyle bir kültürün oluşturulmasıyla mümkün olmaktadır.

Toplumsal kültürle şekillenen örgüt kültürünün özellikleri, bireylerin yaklaşımları üzerinde etkili olmaktadır. Kültür, ortak değerlere sahip bir örgüt oluşturarak, çalışanların birlikte örgütsel amaçlara ulaşmak için takım halinde çalışılmasında bir etkiye sahiptir. Güçlendirilmiş çalışanlardan oluşan bir örgütte, çalışanların örgüt amaçları doğrultusunda sorumluluk duyarak ve benimseyerek çalışması sağlanmaktadır. Esnek çalışma ortamı ve çalışanların inisiyatif kullanmaları ile değişime uyum sağlanabilmekte ve oluşan sorunlara hızlı bir şekilde cevap verilmektedir.

Literatürde güçlendirme, farklı açılardan ele alınarak, davranışsal ve bilişsel boyutta açıklanmaktadır. Bu çalışmada, personelin güçlendirilme algısını ifade eden bilişsel boyuta yoğunlaşılmış ve örgüt kültürü ile örgütsel bağlılık üzerine yansımaları ele alınmıştır.

GÜÇLENDİRME VE GÜÇLENDİRME ALGILARI

Güçlendirme, yardımlaşma, paylaşma, yetiştirme, eğitme ve takım çalışması yolu ile bir organizasyondaki çalışanların karar verme yetkilerini artıma ve çalışanları geliştirme sürecidir (Vogt ve Murrel, 1990:8). Güçlendirme, çalışanlara uygun sorumluluklar ve yetenekler ile artırılmış güç ve otoritenin verilmesi anlamındadır (Klagge, 1998). Ceylan (2002), güçlendirme kavramını, çalışanın çevre ile etkileşiminde inisiyatif alarak, süreci iyileştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmasını sağlayan paylaşılan vizyon, destekleyici örgütsel yapı, öğrenme ve bilgi sorumluluğu ile yetenek kazanması ve gelişimi olarak tanımlamaktadır.

Güçlendirme kavramı, genellikle operasyonel etkililik, kalite yönetimi, tüketicinin önemi ve sürekli gelişme gibi alanlarda örgütsel başarıya ulaşmak için, bütün bir planın parçası olarak görülmektedir (Johnson ve Redmond, 1998:5). Güçlendirme kavramı davranışsal ve bilişsel olarak iki boyutta incelenmektedir.

Güçlendirmenin Davranışsal Boyutu

Davranışsal boyutta yapılan tanımlamalara göre; güçlendirme, çalışanların daha fazla karar verebilmesi için, onlara gücün verilmesi ve onların yetenek ve deneyimlerinden yararlanılması amacıyla, çalışanların cesaretlendirilmesi

sürecidir. Böylece personelin etkin bir şekilde çalışabilmesi için, serbestlik ve kaynaklara ulaşma imkanı sağlar (Cacioppe, 1998:3). Güçlendirmenin tanımlanmasında ortak yaklaşım, güç teriminin kullanılması olup, anlam olarak "yetkilendirmek, güç vermek" şeklinde ifade edilmektedir. Güçlendirme, güç kavramı ile benzer bir şekilde ele alınarak, gücün üst düzeyden, daha fazla alt düzeye doğru tekrar dağıtılması anlamında kullanılmıştır (Greasley vd., 2005:354-355). Güçlendirme, çalışanlara gücün aktarılması olarak tanımlanmaktadır (Conger ve Kanungo, 1988:472). Gücün kaynaklarına bakıldığında, beş değişken ele alınmaktadır. Bunlar biçimsel güç, ödüllendirme gücü, korkutma gücü, uzmanlık gücü ve beğeniye dayanan güç olarak sınıflandırılmaktadır;

Biçimsel güç (yasal güç-pozisyon gücü): Frech ve Raven'ın yaptıkları tanımlamaya göre, biçimsel güç, yasal olarak sahip olunan haklardan kaynaklanmaktadır. Diğer kişiler, biçimsel gücü kabul etmek için bir zorunluluk hissederler (Luthans, 1992).

Ödüllendirme gücü: Astlarını ödüllendirmede yöneticilerin sahip oldukları yeteneklerdir (Akat vd., 1999: 164). Ücret artışı sağlama, terfi ettirme, daha fazla sorumluluk verme, daha iyi iş verme, övme gibi ödüllerin hepsi birer güç kaynağıdır. Kişi bunları sağlayabiliyorsa, grup üyelerini etkilemek için önemli bir kaynağa sahiptir (Koçel, 2001).

Korkutma gücü (zorlayıcı güç): Zorlayıcı güç, korkulardan kaynaklanmaktadır. Gücün bu şekli, kişiler üzerinde negatif bir anlam ifade eder (Luthans, 1992). Grup üyeleri arzu edilen davranışları göstermediğinde, lider; çalışanları, işe son verme, eleştiri, geçici olarak işten el çektirme, tenzil (işgöreni daha alt düzeydeki göreve atama), uyarma (Doğan, M., 1998), ücretlerini kısmak gibi şekillerde cezalandırabilir.

Uzmanlık gücü: Bu güç kaynağı, kişinin sahip olduğu bilgi ve tecrübe ile ilgilidir. Eğer bir yönetici bilgili veya tecrübeli olarak algılanıyorsa, o yönetici astlarını kolaylıkla etkileyebilecektir. Bir amirin astlarının sorunlarını çözebilmesi, onlar için bir bilgi kaynağı olması, astlarını etkileme imkanını artıracaktır (Koçel, 2001).

Beğeniye dayanan güç (karizmatik güç): Bu güç, kişinin grup üyelerinin gözünde hayranlık uyandırıcı, çekicilik, sempatiklik gibi kişisel niteliklere ya da karizmaya sahip olmasından kaynaklanır (Doğan, M., 1998: 253).

Güçlendirme, bir bakıma çalışanları bu beş güç çeşidi itibariyle kuvvetli hale getirmeyi ifade etmektedir. Daha fazla seçim hakkı vermekle çalışanın pozisyon gücünün artırılması; eğitim, geliştirme ile uzmanlığının sürekli geliştirilmesi; başta bilgi paylaşımı olmak üzere ilgili kaynaklara ulaşma ve

kullanma imkanının verilmesi; kendine güveninin ve motivasyonun artırılması ile güçlendirme gerçekleştirilebilmektedir (Koçel, 2001: 322). Güçlendirme kavramı, çoğu yönetim yazınında, katılımlı yönetim teknikleriyle bağlantılı ele alınarak, yetki verme ya da gücün paylaşımı anlamında kullanılmaktadır (Conger ve Kanungo, 1988: 473).
Güçlendirmenin başarılmasında, yöneticilerin etkileri şu şekillerde ortaya çıkabilir (Honold, 1997: 204):

- Paylaşılan bir vizyon yaratmak,
- Üst yönetimin desteğinin sağlanması,
- Organizasyon içinde takımların oluşturulması,
- Ortamın devamlı olarak ayrıntılı bir şekilde incelenmesi için, bir stratejinin geliştirilmesi,
- İşbirliği ilkelerinin yerleştirilmesi için, işlerinin yeniden tasarlanması,
- İş zenginleştirmenin kullanılması,
- Koçluk ve danışmanlığı geliştirmek,
- Kazan-kaybet tutumu yerine, kazan-kazan yapısında ödüllendirme sistemlerinin geliştirilmesi,
- Örgüt amaçlarının açıkça tanımlanması ve çalışanlara iletilmesi.

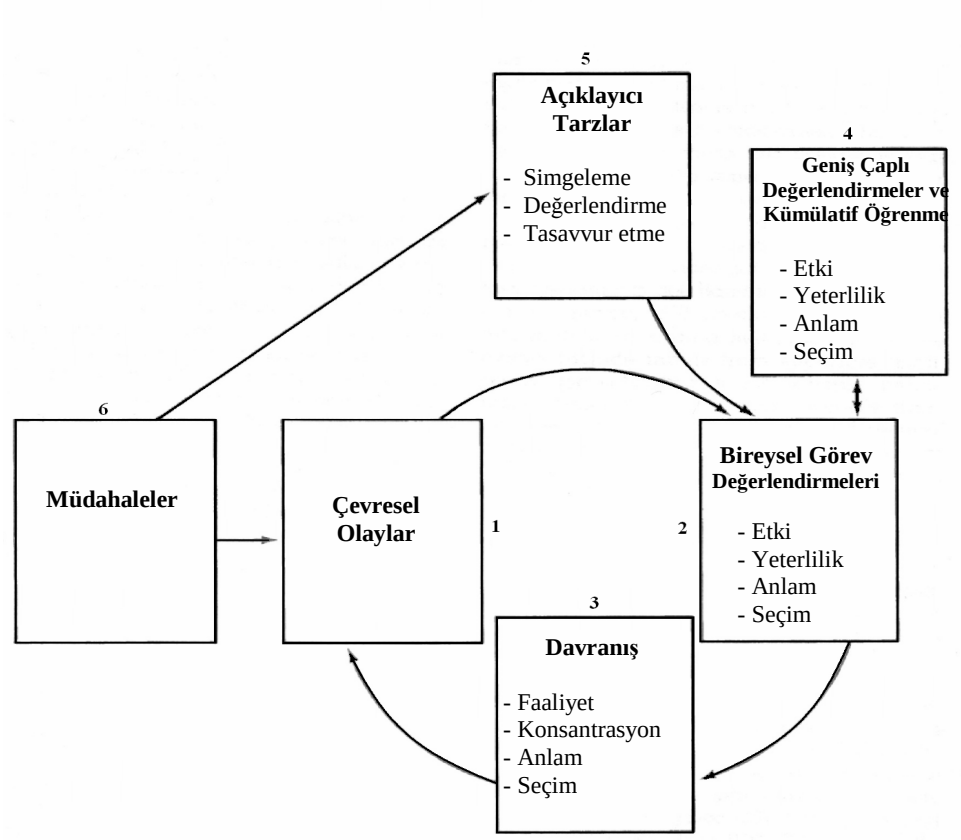
Güçlendirmenin Bilişsel Boyutu

Geçmişte araştırmacıların çalışmaları, daha düşük düzeylerde çalışanlar için, kaynaklar ve bilginin erişiminin artırılması ve üst düzeyden alt düzeye doğru yetkilerin verilmesini içeren, güçlendirilmiş yönetim uygulamaları üzerinde odaklanmıştı (Spreitzer, 1995:1443). Güçlendirme kavramı, yazarlar tarafından gücün paylaşılması ile aynı anlamda kullanılmaktaydı. Bir yapı olarak güçlendirme, güç kavramı dışında başka kavramsal bir analiz gerektirmemekteydi. Conger ve Kanungo (1988) yaptıkları çalışma ile, bu eksiklikleri göstermişler ve psikolojik ve yönetimsel boyutları olan güçlendirme kavramını, çeşitli yaklaşımların bütünleştirilmesi olarak ele almışlardır. Güçlendirme, formal ve informal yollarla etkin bilginin sağlanması, güçsüzlüğe neden olan durumların tanımlanması ve ortadan kaldırılması ile organizasyon üyeleri arasında öz-etki hislerini artıran bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Güçlendirme, çalışanların, kendilerini motive olmuş hissettikleri, bilgi ve uzmanlıklarına olan güvenlerinin arttığı, inisiyatif kullanarak harekete geçme arzusu duydukları, olayları kontrol edebileceklerine inandıkları ve organizasyonun amaçları doğrultusunda uygun ve anlamlı buldukları işleri yapmalarını sağlayan uygulamaları ve koşulları ifade eder (Koçel, 2001: 321).

Thomas ve Velthouse (1990), yazdıkları makalede, Conger ve Kanungo'nun (1988) yaklaşımını esas almakla birlikte, üç noktada çalışmayı daha ileri bir boyuta taşıyarak kavramın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bunlar;

- Güçlendirme, gerçek iş motivasyonunu sağlayan bir motivasyon türü olarak ele alınmıştır.
- Bu motivasyona neden olan iş değerlendirmeleri, açıkça ortaya konmaya çalışılmıştır.
- İş değerlendirmede başarı kazanan çalışanlar arasında, açıklayıcı süreçlerin aynen alınmasını kapsamaktadır.

Thomas ve Velthouse (1990) çalışmalarında, güçlendirme kavramına bilişsel boyutta bir model geliştirmişlerdir. Şekil 1' de görüldüğü gibi, model altı aşamadan oluşmaktadır. Model, sosyal öğrenme sürecine benzer bir şekilde olup, dürtü, organizma, davranış ve sonuçlar olarak gösterilmiştir. Modelin özü, çevresel olaylar, görev değerlendirmesi ve davranışın sürekli dönen bir seyir izlemesidir (Thomas ve Velthouse, 1990: 669).

Şekil 1. Güçlendirmenin Kavramsal Modeli

Kaynak: Thomas K.W., Velthouse B.A.(1990). Cognitive elements of empowerment: an interpretive model of intrinsic task motivation, *Academy of Management Review*, Cilt 15, Sayı 4, s. 670.

Modelin birinci aşamasında yer alan çevresel olaylar, bireye gelecekteki ve şimdi sürmekte olan davranışlarının sonuçları hakkında veri sağlar. Bu veriler; etki, yeterlilik, anlam ve seçim ile ilgili bireysel görev değerlendirmelerinin yer aldığı ikinci aşamayı yönlendirmektedir. Bu görev değerlendirmeleri, üçüncü aşamada davranışları güçlendirmekte ve davranışlar çevresel olayları etkileyerek, dairesel hareket bu şekilde devam etmektedir (Thomas ve Velthouse, 1990: 669). Dördüncü aşama olan geniş çaplı değerlendirmeler, geçmiş görev değerlendirmelerinden tümevarım şeklinde genelleştirmeler yapılarak, bireylerin kümülatif öğrenmesi sağlanır (Thomas ve Velthouse, 1990: 670). Beşinci aşamada açıklayıcı tarzlar, modelde anahtar bir rol oynayarak, görev değerlendirmeleri için, ilave bilgi üretmek amacıyla dışsal olaylardan bilgileri yorumlayarak toplarlar (Thomas ve Velthouse, 1990: 674). Modelin son aşaması müdahaleler, bireyin görev değerlendirmesini artırmak için modeldeki değişkenleri etkilemenin yollarını sağlar (Thomas ve Velthouse, 1990: 671).

Psikolojik güçlendirme, bireylerin kendi geleceklerinin kontrolünü hissetmek için, gerekli psikolojik durumların bir setini göstermektedir. Spreitzer literatürü yoğun bir şekilde eleştirerek, güçlendirmeyi, psikoloji, sosyoloji, sosyal çalışma ve eğitimi içeren disiplinlerin bir türü olarak ele almıştır (Spreitzer ve Doneson, 2005).

Güçlendirme Algıları

Güçlendirme, literatürde bilişsel boyutta, Thomas ve Velthouse'un (1990) belirttiği anlam, yeterlilik, etki ve seçim olarak dört kategoride incelenmektedir. Bu değişkenler, güçlendirme algılarını belirlemektedir.

Anlam: Anlam, bireyin kendi standartları ile görev amaçlarının değeri arasındaki ilişkiyi ifade eder. Anlamlılığın düşük derecede olması, kişinin önemli olaylar karşısında ilişkisiz ve bağlantısız hissetmesi ve duyarsız kalmasıyla sonuçlanır. Bunun aksine, yüksek derecede anlamlılığın olması, bağlılık, katılım ve enerjinin yoğunlaşmasına neden olmaktadır (Thomas ve Velthouse, 1990: 672-673). Anlam, kişinin inançları, değerleri ve davranışları ile bir işin rolünün gerektirdikleri arasındaki uygunluğu içermektedir (Spreitzer, 1995: 1443).

Yeterlilik: Yeterlilik kavramının isimlendirilmesinde, "öz-etki" ve "personelin uzmanlığı" terimleri kullanılmıştır. (Thomas ve Velthouse, 1990: 672). Yeterlilik kavramı**,** faaliyetleri yerine getirmek için gerekli yetenek ile kişinin kendi kapasitesine inancını göstermektedir (Spreitzer, 1995: 1443). Bireyler, sahip oldukları yetenekler konusunda emin olduklarında, bunları gerektiren faaliyetlere rahatça girişirler. Birey, mücadeleye yönelik çabalar içine girer ve böylece kendini geliştirme

imkanına sahip olur (Bolat, 2003). Aksine, düşük öz-etkiye sahip bireyler, yetenekleri ile ilgili konuların gerekli olduğu durumlardan kaçınma eğilimi göstererek, bireysel korkularla kişinin yeteneklerinin gelişmesine engel olacaktır (Thomas ve Velthouse, 1990: 672). Problemlerle baş etme konusunda kendini yeterli hissedenler, başarısız oldukları takdirde, başarısızlıklarını çaba eksikliğine; düşük hissedenler ise, bu durumu yetenek eksikliğine bağlarlar (Bolat, 2003). Çalışanlara iyi bir eğitim programı ve daha fazla fırsatların verilmesi, örgütte etkili görev-çalışan eşleştirilmesi, onların yeteneklerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Siegall ve Gardner, 2000).

Etki: Etki, görev amacının başarılmasında kişinin davranışının bir farklılık yaratmadaki derecesini belirtmektedir (Thomas ve Velthouse, 1990: 672). Etki, kişinin işinde stratejik, yönetimsel ve operasyonel çıktıları etkileyebilme düzeyidir (Spreitzer, 1995: 1443-1444). Etki, bütün düzeylerde karar verebilme ve kişilerin işlerini etkileyebilmesine olan inancını ifade etmektedir (Sigler ve Pearson, 2000:29).

Seçim: Seçim, kişinin tecrübeleri ile faaliyetlerini düzenlemesi ve başlatmasında, seçim hakkına sahip olmasının bireysel olarak algılanması anlamında kullanılmaktadır (Deci, Connell ve Ryan, 1989: 580). Süreçler ve çalışma davranışlarının başlatılması ve devam ettirilmesinde özerklik sağlar. Örneğin, çalışma metotları, adımları ve çabaları hakkında karar vermek (Spreitzer, 1995: 1443).

Spreitzer (1995), bu teorik modelin ölçülmesi amacına yönelik olarak dört boyutlu bir ölçek geliştirmiştir. Araştırmacılar tarafından kabul görmüş olan bu ölçek, uygulamada birçok yazar tarafından kullanılmıştır. Güçlendirmenin ölçülmesinde birçok yönün olduğu (katılım, merkezkaç olma ve yeki devrinin ölçümünü içeren) davranışsal boyuttan farklı olarak, bilişsel boyutta deneysel araştırmalarda tek ölçüm egemen olmuştur.

ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE GÜÇLENDİRME ALGILARI ETKİLEŞİMİ

Örgüt kültürü, örgüt üyelerinin işletmelerini, rollerini ve görevlerini anlamak amacıyla gerçekleştirdikleri iletişim sürecinin sonucudur. Örgütlerde güçlendirme düzeyi, örgüt kültürü ve yapısının güçlendirmeyi teşvik etme ve kolaylaştırma derecesine bağlı olmakta ve buna göre değişmektedir (Doğan, 2003: 58-59). Güçlendirilmiş bir organizasyonda, çalışanların katılımcı oldukları, inisiyatif aldıkları, bireysel ve takım çalışmasını becerebildikleri ve en önemlisi stratejik kararlar alabilecek yetkiye sahip oldukları bir yapı mevcuttur. Yönetimin görevi, herkesi cezbeden bir misyon, esnekliğe ve özerkliğe vurgu yapan bir yapı, katılımcılığı ödüllendiren ancak risk almayı cezalandırmayan bir örgüt kültürü oluşturmaktır (Coşkun, 2002: 224).

Kültür, uzun bir süre değişmeyebilir, ancak asla durağan bir olgu değildir. Kültürün güçlü olarak oluşturulduğu bir yapıda, yeni üyelerin adapte olmaları daha hızlıyken, çok fazla çeşitliliğin ve coğrafik genişlemenin olduğu örgütlerde kültürel değişim ya da zayıflama olabilmektedir (Kotter ve Heskett, 1992:7). Bütünleşme, koordinasyon ve kararlılığın yüksek derecede olduğu güçlü kültürlere sahip işletmeler etkinlik sağlarlar. Liderler ve izleyiciler, temel değerler seti içinde kökleşmiş davranışlarla, farklı görüşler olduğu zaman bile anlaşmaya ulaşabilirler (Denison vd., 2004: 100).

Güçlü bir kültür özellikle, seremoniler, semboller, hikayeler, kahramanlar ve sloganların sıklıkla kullanımını ifade etmektedir. Bu bileşenler, çalışanların şirket strateji ve değerlerine bağlılığını artırır. Güçlü örgüt kültürünü yaratmak ve devam ettirmek isteyen yöneticiler, çalışanların seçim ve sosyalleşmeleri üzerinde önemle dururlar (Daft, 2001: 321). Örgüt kültürüyle, örgüt yönetimi yapısı ve süreçleri birbiriyle karşılıklı ilişkili kavramlar olarak ele alınmalıdır. Örgütsel amaçlar oluşturulurken, ortaya çıkacak alternatifler arasından seçim yapılması gerekli analizlerin sonucuna olduğu kadar, örgütteki değer, düşünce, inanç, varsayım ve felsefelerin sonucuna da bağlıdır. Bir anlamda örgütün geleceğini etkileyen kararlar, kültürün ışığı altında şekillenir. Kararların şekillenmesinde kaynak rolü oynayan kültür, dolayısıyla örgüt yapı ve sistemi üzerinde de etkin olacaktır (Halis, 2001: 117).

Güçlendirme düzeyi, örgüt kültürünün güçlülüğüne bağlıdır. Güçlü kültürler, yönetim ile çalışanların birlikte hareket ettikleri, ödüllerin başarıyla doğru orantılı olarak verildiği, işletmede çalışanlar hata yaptıklarında cezalandırılmaları değil, hatalardan ders almanın cesaretlendirildiği, işgücü devir oranının düşük olduğu, katılım ve bilgi paylaşımına önem verilen ve çalışma hayatının kalitesinin iyileştirilmesi ile müşteri tatmininin ön plana çıktığı kültürlerdir (Doğan, 2003b: 190).

Güçlendirme, yönetsel bir araç olmanın yanında, kültürel bir sistem ve sistemin komuta-kontrol odaklı hiyerarşik yapısı, kültürel özelliklerden farklılık göstermektedir. Hiyerarşi kültürü ile güçlendirme kültürü arasındaki farklar Tablo 1'de gösterilmiştir (Saruhan ve Türker, 2003: 825).

Hiyerarşi kültüründe, planlamada, yönetici, ne yapılmak ve nereye ulaşılmak isteniyorsa en iyi yolu bilmektedir, sadece onu izlemek yeterli olmaktadır. Güçlendirme kültürü içerisinde vizyon yaratmada, yönetici, nereye gidilmek istendiğini işaret eder, ancak, amaca nasıl ulaşılacağı tartışmaya açık olarak ve ilgili herkesin görüşüne bağlı olarak belirlenmektedir. Hiyerarşi kültüründe, örgütsel yapı içerisinde komuta-kontrol ilişkisi hakimdir ve her bir çalışanın performansı denetlenir, yakından bir denetim söz konusudur.

Güçlendirme kültüründe öz-denetleme ise, herkes amaçları hakkında gerekli bilgiye, onlara ulaşmayı değerlendirecek ölçeklere ve ölçme becerisine sahiptir.

Tablo 1. Hiyerarşi Kültürü ile Güçlendirme Kültürü Arasındaki Farklar

Hiyerarşi Kültürü	Güçlendirme Kültürü
Planlama	Vizyon Yaratma
Komuta-kontrol	Performans için birlikte çalışma
Yöneticiler	Koçlar/takım liderleri
Denetleme	Öz denetleme
Piramit yapılar	Çapraz fonksiyonlu yapılar
İş akışları	Projeler
Katılımcı yönetim	Kendi kendini yöneten takımlar
Bireysel sorumluluk	Takım sorumluluğu
Personel	Takım üyeleri
Söyleneni yapma	Kendi işine sahip çıkma
İtaat	Doğru karar alma

Kaynak: Randolph, W. A.(2000). Why is it so hard to achieve?, Organizational Dynamics, Cilt 29, Sayı 2, s.98.

Hiyerarşi kültüründe, çalışanların katılımcı yönetim uygulamaları ile karar alma süreçlerinde belli ölçülerde katılmaları sağlanmaktadır. Güçlendirme kültüründe ise, takımı oluşturan üyeler arasında bir hiyerarşi yoktur ve takım üyelerinin takım içindeki rollerini, kendileri belirlemektedirler. Bir sonuca ulaşabilmek için, güçlendirilmiş takım üyeleri, kendi faaliyetlerine ilişkin kararları kendileri alırlar ve bu kararlardan dolayı ortaya çıkacak sonuçlardan sorumludurlar. Hiyerarşi kültüründe, bireysel olarak çalışma ve bireysel sorumluluk söz konusudur. Güçlendirme kültüründe ise, çalışanlar takımın birer üyesidirler ve takım halinde bir sorumluluk mevcuttur.

Örgütte yüksek düzey tarafından uygulanan sıkı bir süreç kontrolü egemense, iş prosedürleri standart ve çalışanın özerkliği en az düzeyde ise, yönetimin güçlendirme stratejileri, bir işbirliği ve güven kültürü sağlamak üzerine yoğunlaştırılacaktır. Çalışanın tatminsizliğinin ortadan kaldırılmasını sağlayan, devam eden geliştirme uygulamaları içinde çalışanın tam katılımına müsaade eden bir yapı oluşturmak amaçlanmaktadır. Örgütte merkezi yapıdan uzaklaşma ve esneklik oluşturulmuş olmaktadır (McEwan ve Sackett, 1998: 36).

Güçlendirme, bir kültür olarak işletmeye yerleştirilmelidir. İşletmeye yeni giren üye, güçlendirmeyi çalışanların yönetime katıldığı, yönetim tarafından sürekli olarak her konuda desteklendiği, müşteriye hizmetin her şeyden önce geldiği, bireylerin karar verip, bu kararların sorumluluklarını taşıyabildikleri bir ortamın söz konusu olduğunu, kaynakların gerektiği yer ve zamanda

kullanılabileceğini, işletmede paylaşılan genel bir kültür olarak algılayabilmelidir (Doğan, 2003b: 190). Örgütte katılımın etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için, katılımlı yönetim uygulamalarının olduğu bir örgüt kültürünün yerleştirilmesi ve sürdürülmesi gerekmektedir (Nykodym vd., 1994: 48).

Güçlendirme, örgütsel kültürün değişimini de beraberinde getirmektedir. Güçlendirmenin uygulanmasında, örgüt kültürü etkilenmekte ve sonuçta oluşan birey/örgüt etkileşimi yeni bir yapının oluşmasına neden olmaktadır. Güçlendirmede takım çalışması esas olduğundan, örgüt içinde bilgi paylaşımı, iletişim, sorumluluk, karar verme ve katılım açısından oluşturulan güçlendirilmiş örgütsel yapı, örgüt kültüründe de değişiklikler oluşturacaktır.

Örgütsel Kültür Analizi ve Güçlendirme Algıları Etkileşimi

Kültürel sistemin analiz edilmesine ilişkin birçok araştırma yapılmıştır. Bu konuda yapılmış en geniş kapsamlı araştırmalardan biri, Hofstede'nin yaptığı analizlerdir. Hofstede, örgüt yapısı ve personelin özelliklerinin ulusal kültürden nasıl etkilendiğini ortaya koymaktadır. Hofstede'nin yaptığı geniş kapsamlı analiz sonuçlarına göre, kültürü dört boyutta incelemiştir. Bunlar; güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, bireycilik/kolektivizm ve eril/dişil özellikleri olarak sıralanmaktadır. Devam eden çalışmalarının sonucunda, zaman oryantasyonu olarak bir boyut daha eklenmiştir.

Güç Mesafesi Özelliği ve Güçlendirme Algıları: Örgütün sahip olduğu kültürel özellikler, örgütün yapısının şekillenmesinde belirleyici olmaktadır. Eğer bir örgütte güç farklılıklarının fazla olduğu bir kültür hakimse merkezi bir yapı oluşurken, güç farkının az olduğu bir kültürde merkezi olmayan bir yapı benimsenmektedir.

Güç mesafesinin düşük olduğu gruplar ile yüksek olduğu gruplar arasında çeşitli farlılıklar vardır. Tablo 2 ile bu farklıklar gösterilmiştir. Yüksek güç mesafesinin olduğu örgütlerde, ast ve üst birbirlerine karşı eşit olmayan bir durumda bulunmaktadır. Hiyerarşik sistem, bu eşitsizlik üzerine kurulmuştur. Merkezi bir yapı vardır ve astlar ne yapılacağının söylenmesini beklerler. Uzun hiyerarşik yapı içinde, denetim için birçok çalışan vardır. Ücretlendirme sistemi, örgütte üst ve ast arasındaki mesafeyi göstermektedir. İyi bir yönetici astların gözünde, yardımsever otokrat yani babacan tavırlar sergileyendir (Hofstede, 1997: 35). Düşük güç mesafesinin olduğu örgütlerde, ast ve üst arasında, eşit bir yapılanma söz konusudur. Hiyerarşik sistem rollerin eşitsizliğini gösterir ve roller değişebilmektedir. Bugün birinin astı konumunda olan kişi, yarın onun üstü olabilmektedir. Merkezi olmayan bir yapı vardır, hiyerarşik piramit düzdür ve denetim ve personel sayısı sınırlıdır. Ücretlendirme sisteminde, ast ve üst arasında sınırlı bir

farklılaşma vardır. İdeal yönetici bir demokrattır. Astlar, işlerini etkileyecek kararlar alınmadan önce kendilerine danışılmasını beklerler, ancak, son kararı veren yönetici olmakta ve bu astlar tarafından kabul edilmektedir (Hofstede, 1997: 36).

Tablo 2. Düşük ve Yüksek Güç Mesafesine Sahip Gruplar

Düşük Güç Mesafesi	Yüksek Güç Mesafesi
-İnsanlar arası eşitsizlik en az düzeye indirilmelidir.	-İnsanlar arası eşitsizlik beklenir ve istenir.
-Güçlü ve güçsüz insanlar arasında birbirine bağımlılık vardır ve olmalıdır.	-Güçsüz olanlar, güçlü olanlara bağımlı olmalıdır
-Merkeziyetçilikten uzaklaşma önemlidir.	-Merkeziyetçilik ön plandadır.
-Üstlerle astlar arasında maaş farkı azdır	- Üstlerle astlar arasında maaş farkı fazladır
-Astlar danışılmayı bekler.	-Astlar ne yapacaklarının söylenmesini bekler.
-İdeal yönetici, becerikli bir demokrattır	-İdeal yönetici, iyiliksever, otokrat ve babacandır.
-İmtiyaz ve statü sembolleri onaylanmaz	- Yöneticiler için imtiyaz ve statü sembolleri beklenir.

Kaynak: Hofstede, G.(1997). Cultures and Organizations, McGraw-Hill, Inc., s.37.

Örgüt içinde, ast ve üst arasındaki farklılıkları en az düzeye indirmeye yönelik çabalar, herkesi eşit değerde gören ve bunu sağlamaya çalışan güçlendirme çabalarını destekler niteliktedir (Sigler ve Pearson, 2000: 32). Güçlendirme ile güç mesafesinin düşük düzeyde olması istenmektedir. Eğer bir örgütte yüksek düzeyde güç mesafesi mevcutsa, işgörenler bu kültüre sahipse, güçlendirme uygulamaları çok sınırlı düzeyde kalabilmektedir.

Jung, Chow ve Wu (2003) yaptıkları çalışma sonucunda güçlendirmenin başarılı bir şekilde uygulanamadığını görmüşlerdir. Yöneticiler çalışanları katılım konusunda desteklemektedirler. Ancak çalışanlar karar vermek ve bunun sonucunda oluşabilecek risklerden sorumlu olmak istememektedirler. Araştırma yapılan işletmelerde çalışanların, yüksek güç mesafesi özelliği gösteren bir kültüre sahip oldukları görülmüştür. Örgüt kültürü, güçlendirme uygulamalarında çok önemli bir değişken olmaktadır. Bireylerin güç eşitsizliklerini ne ölçüde kabul ettiklerini gösteren güç mesafesi özelliği açısından ülkemizde, hem günümüzde hem de tarihi süreç içerisinde yüksek düzeyde olmuştur. Yani güce bağlanma eğiliminde olunmuştur (Çağlar, 2001: 141). Hofstede (1997)'nin yaptığı araştırma sonuçlarına göre, ülkemiz yüksek güç mesafesine sahip ülkeler arasında yer almaktadır.

Belirsizlikten Kaçınma Özelliği ve Güçlendirme Algıları: Kültürün bu boyutu, bir toplumdaki insanların, belirsizliklere karşı nasıl bir tutum sergilediğiyle ilgilidir. Belirsizlikten kaçınan toplumlarda insanlar, iş güvencesine, kariyere, emeklilik ikramiyesine ve ücretlere çok büyük bir önem verirler. Bu nedenle, bu tür toplumlarda, kurallar ve düzenlemeler

büyük bir yere sahiptir. Örneğin, yöneticiler çalışanlara işleriyle ilgili çalışanlara ayrıntılı açıklamalar yapar, kuralları net bir şekilde belirtir ve onları sıkı bir şekilde denetlerler (Aydemir ve Demirci, 2006: 31).

Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu toplumlarda, bireyler belirsizlik karşısında güvensizlik ve tehdit edilmişlik duygusuna kapılırlar. Toplumda yüksek kaygı düzeyi, gelecek hakkında yüksek kaygı, yüksek iş stresi, değişime yüksek duygusal tepki gösterilir, kuşaklar arasında mesafe büyüktür. Örgütlerde, yöneticiler yaş temeline göre seçilirler. İşgörenlerde düşük risk alma, bireysel ilerlemeler için düşük ihtiras görülür. Örgütlerdeki hiyerarşik yapılar açıktır ve hiyerarşik kurallar uygulanır. İşgörenler arası yarışma duygusal olarak kabul görmez. Dolayısıyla belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu toplumlarda, çalışanlar kurallar çerçevesinde hareket etmeyi tercih eder, üstlerinin kendilerine yön göstermesini bekler, çalışma koşullarında süreklilik isterler (Bakan vd., 2004: 86).

Belirsizlikten kaçınma düzeyinin yüksek olduğu kültürlerde insanlar, örgütte uzun süre kalmayı ve çalışmayı düşünmektedirler (Şişman, 2002: 65). Çalışanlar, aynı örgütte kalmakla kendilerini güvende hissetmekte ve örgüte olan bağlılıkları artmaktadır.

Tablo 3. Zayıf ve Güçlü Belirsizlikten Kaçınmada Farklılıklar

Zayıf Belirsizlikten Kaçınma	**Yüksek Belirsizlikten Kaçınma**
-Belirsizlik kabul edilebilir normal bir özelliktir.	-Belirsizlik tehlike olarak algılanmaktadır.
-Düşük stres düzeyi	-Yüksek stres düzeyi
-Kesinlik ve dakiklik öğrenilmiş olmalıdır.	-Kesinlik ve dakiklik doğal olarak oluşur.
-Yeni fikir ve davranışlara hoşgörü	-Yeniliğe karşı direnç oluşturmak
-Başarı motivasyon sağlar.	-Güvenlik motivasyon sağlar.
-Az ve genel kurallar	-Çok ve kesin kurallar
-Kurallara uyulmuyorsa onlar değiştirilmeli	-Kurallara uyulmuyorsa birey değişmeli
-Esnek bir yapılanma vardır	-Katı bir yapılanma vardır.

Kaynak: Hofstede, G.(1997), Cultures and Organizations, McGraw-Hill,Inc., s.125.

Belirsizlikten kaçışın yüksek olduğu örgütlerde, işveren ile işgörenin hak ve sorumluluklarını kontrol eden kurallar mevcuttur. Örgütte, iş süreçlerini kontrol eden iç kurallar vardır. Bu durum da güç mesafesi düzeyinin artışında rol oynamaktadır (Hofstede, 1997: 120). Belirsizliklere karşı daha toleranslı olan örgütlerde ise, insanların risk alma eğilimleri oldukça fazladır ve değişime karşı dirençleri çok azdır (Aydemir ve Demirci, 2006: 31). Belirsizlikten kaçışın düşük olduğu kültürlerde, görevleri belirleyen yazılı ve yazılı olmayan kurallar daha azdır. Kurallara bağlılık düzeyi düşüktür. Bu kültürlerde güven düzeyi yüksektir (Sornes vd., 2004: 10).

Belirsizlikten kaçışın yüksek olduğu örgütlerde, çalışanlar işlerinin belli kurallar çerçevesinde yürütmek isteyecek, risk almaktan kaçınacak ve üstlerinin kendilerini yönlendirmesini bekleyeceklerdir. Örgüt içindeki güçlendirme çabaları, işleriyle ilgili kararları kendilerinin verebilmesini ve değişimi ifade etmektedir. Bu da güçlendirme uygulamalarının gerçekleştirilmesinde güçlükler yaratacaktır. Hofstede'nin (1997) yaptığı araştırma sonuçlarına göre ülkemizde, belirsizliğe karşı tolerans düşük düzeyde bulunmaktadır.

Bireycilik/Kollektivizm (Toplumculuk) Özelliği ve Güçlendirme Algıları: Kültürün bu boyutu, kültür içinde egemen olan değer ve normların, öncelikle bireysel ihtiyaçların karşılanmasına mı, yoksa grubun ihtiyaçlarının karşılanmasına mı önem verildiğini ifade etmektedir. Buna göre, grup merkezli kültürlerde, grup başarısı, bireysel başarıya; grup çıkarı bireysel çıkara; grup merkezli ödüller, bireysel ödüllere tercih edilmektedir. Bu kültürlerde bireyin, iş grubu tarafından kabul edilmesi önem taşımaktadır (Şişman, 2002: 62). Kollektivist yönü ağır basan toplumlarda ya da örgütlerde, gruplar halinde bir araya gelme teşvik edilir. Böyle toplumlarda insanlar, değişik araçlarla kollektivist yaklaşımlara, yaşam tarzına, iş yapma şekline özendirilir. Örgütte grup uyumu ve yardımlaşma önem kazanmaktadır. Bu toplumlarda insanlar, farklılıklardan daha çok benzerliklere değer verirler (Aydemir ve Demirci, 2006: 32-33).

Toplumcu bir kültür, bir gruba bağlılığı ve birbirine bağlı olmayı desteklerken, bireyci bir kültür, bireysel inisiyatif ve bağımsızlığa önem verir. Toplumcu kültürlerde bir sorun olduğunda, kişiler tarafından grup içinde korunma beklenir, bireysel kültürlerde ise daha bağımsız bir sosyal yapılanma mevcuttur (Sigler ve Pearson, 2000: 31).

Tablo 4. Bireycilik ve kolektivizm özelliği arasındaki farklılıklar

Bireycilik	**Kollektivizm (Toplumculuk)**
-Kimlik bireye bağlıdır.	-Kimlik, kişinin ait olduğu sosyal gruba bağlıdır.
-"Ben" düşüncesi öğrenilir.	-"Biz" düşüncesi öğrenilir.
-Aklından geçeni söylemek, dürüst bir kişinin özelliğidir.	-Uyum korunur ve çatışmadan sakınılır.
-Düşük içerikli iletişim	-Yüksek içerikli iletişim
-İşveren ve işgören arasındaki ilişki karşılıklı faydaya dayanan sözleşmedir	-İşveren ve işgören arasındaki ilişki ahlaki olarak algılanır.
-İşe alma ve terfi, yalnızca yetenek ve kurallara dayanmaktadır.	-İşe alma ve terfi kararları içinde bulunulan gruba dayanmaktadır.
-Bireyler yönetilir.	-Gruplar yönetilir.
-Görev ilişkilerden daha üstündür.	-İlişki görevlerden daha üstündür.

Kaynak: Hofstede, G.(1997). Cultures and Organizations, McGraw-Hill, Inc., s.67.

Örgütlerde ise, bir toplumun üyelerinden beklenen ile ilgili yaygın bir norm, işgörenler arasındaki ilişkilerin doğasını güçlü bir şekilde etkileyecektir. Daha kollektivist toplumlarda bulunan örgütlerdeki işgörenlerde daha güçlü bir duygusal bağ aranır. Toplumlardaki bireycilik/kolektivizmin derecesi, örgütlerce işgörenlerin örgütsel kurallara uyma nedenlerini de etkileyecektir. Kollektivist değerlerin yaygın olduğu örgütlerde moral bağlılıklar, bireyselci değerlerin yüksek olduğu örgütlerde ise, kara dayalı bağlılıklar oluşabilir. Ayrıca örgütlerde bireyselliğin derecesi, sosyal normların yanı sıra işgörenlerin eğitim biçimi, örgütün tarihi ve alt kültürlerine de bağlıdır. Küçük örgütlerde morale dayalı bağlılıklar büyük örgütlerce ise, kara dayalı bağlılıklar görülebilir (Terzi, 2000: 74).

Bir örgütte kolektivist bir yapı varsa, işveren ile çalışan arasında, ahlaki temellere dayalı bir ilişki vardır. Bu ilişkiler içinde bir çalışanın zayıf performans göstermesi, işten çıkarmak için bir neden değildir. Bu ilişkilerin en güzel örneğini Japon örgütlerinde görmek mümkündür (Hofstede, 1997: 64). Kollektivizm kültürünün olduğu bir örgütte çalışanlar, duygusal olarak örgüte bağlıdırlar. Grup çıkarları ön plandadır, böylece örgütsel bağlılık gerçekleşmiş olur. Kolektivizm kültürünün daha fazla olduğu organizasyonlarda, güçlendirme algılaması daha fazla olacaktır. Çünkü böyle bir organizasyonda grup için çalışmanın önemi belirtilmektedir. Kolektivist kültürün sosyal destek bileşenleri, çalışanların faaliyetlerinin desteklenmesinde olumlu katkı yapan güçlendirmenin algılanmasını artırmaktadır (Sigler ve Pearson, 2000: 31).

Güçlendirme uygulamalarından biri olan takımların güçlendirilmesi, otonom çalışma grupları olmaktadır. Örgütte bir takım çalışmasını gerçekleştirmede, kolektivizm kültürünün varlığı olumlu bir etki yaratmaktadır. Hofstede (1997)'nin yaptığı araştırma sonuçlarına göre ülkemizde, bireysellik düşük düzeyde bulunmaktadır.

Eril/Dişil Özellikler ve Güçlendirme Algıları: Kültürün bu boyutunda, toplumda cinsiyetlere yüklenen roller ifade edilmek istenmektedir. Dişil kültürün göstergeleri, insanlara ve insanlar arası ilişkilere yüksek önem verme ve yaşamın genel niteliğini önde tutma şeklindedir. Dişil kültür geleneksel anlamda toplumlarda genellikle, kişilikle özdeşleştirilen şefkatli, merhametli, nazik, sadık, çocuklara karşı sevgi dolu, başkalarına karşı duyarlı olma gibi özellikleri içermektedir. Bir kültürün erillik boyutu ise, eril özellikler olan, yükselme tutkusu, dediğim dedik tavır, yarışmacı olmak, egemen ve baskıcı tavır takınmak, kendine güvenli, bağımsız ve tavır koyucu olmak, atılganlık, para kazanmaya önem verme ve materyalist eğilimlerin egemen olması gibi özellikleri içermektedir (Bakan vd., 2004: 88-89).

Eril kültürün baskın olduğu toplumlarda insanların kendine güven duyguları daha yüksek olduğundan, insanlar daha gerçekçidirler. Dışsallıktan çok içsellik özelliklerine sahiptirler. Eril kültürlerde çalışmak için, yaşama ilkesi vurgulanırken, dişi kültürlerde ise, yaşamak için çalışma ön plana çıkmaktadır. Dişil kültürlerdeki insanlarda ise, kendine güven yerine alçak gönüllülük egemen olmaktadır. Eril değerlerin baskın olduğu kültürlerde bireyler, güç ve başarıyı ön planda tutarlar. Uyuşmazlıklar, tartışılarak çözümleme yoluna gidilir. Dişil değerlerin ön planda olduğu kültürlerde ise, kişiler arası uyum ve anlaşma çok önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı, uyuşmazlıklarda çatışmaya girmektense, örtbas etme yoluna gidilir. Mutluluk ve kişiler arası huzur, başarı ve güç elde etmekten daha ön planda tutulur (Bakan vd., 2004:89).

Tablo 5. Eril ve Dişil Özellikler Arasındaki Farklılıklar

Eril Özellikler	**Dişil Özellikler**
-Para ve işler önemlidir.	-İnsan ve içten ilişkiler önemlidir.
-Herkesin kendine güvenen, hırslı ve güçlü olduğu varsayılır.	-Herkesin alçak gönüllü olduğu varsayılır.
-Yaşam çalışmak içindir.	-Çalışmak yaşamak içindir.
-Yöneticiler, kendine güvenli ve kararlı bir şekilde hareket ederler.	-Yöneticiler ortak karar için çaba sarfeder ve önsezilerini kullanırlar.
-Performans, rekabet ve adalet üzerinde stres	-İş yaşamının kalitesi, eşitlik ve dayanışma üzerinde stres
-Tartışma yoluyla çatışmaların çözümü	-Görüşme ve uzlaşma yoluyla çatışmaların çözümü

Kaynak: Hofstede, G.(1997). Cultures and Organizations, McGraw-Hill, Inc., s.96.

Eril ve dişil özelliklere sahip kültürler açısından, yönetici tipleri farklılıklar gösterir. Eril özelliklere sahip bir yönetici, kendine güvenen, kararlı ve girişken bir yapıdadır (Hofstede, 1997: 94). Türk kültüründe, şefkatli olma, mecbur kalmadıkça saldırmama, merhametlilik, sadakat, sevecenlik, başkalarına karşı duyarlılık, anlayışlılık ve sıcaklık gibi dişil değerler ön plana çıkmaktadır (Çağlar, 2001: 141). Dişil özellikte bir kültürün hakim olduğu bir örgütte, çalışanların katılımı, eşitlik ve dayanışma ön plandadır. Güçlendirme uygulamaları, böyle bir örgütte daha iyi gerçekleştirme imkanı bulur. İnsan ve ilişkilerin önemli olduğu böyle bir örgütte, personelin güçlendirmeyi algılaması pozitif yönde olacaktır. Hofstede'nin yaptığı araştırma sonuçlarına göre, ülkemiz erillik/dişillik bakımından orta sınıra yakın bir ülkedir.

Zaman Oryantasyonu ve Güçlendirme Algıları: Hofstede (1997) yaptığı araştırmalarda, öncelikle değinilen dört boyut üzerine durmuştur. Yaptığı diğer araştırmalar sonucunda, bu boyutlara zaman oryantasyonu da eklenmiştir. Zaman oryantasyonu bir toplumun kararlarını, ne kadar gelenek ve geçmişteki olaylara, ne kadar kısa dönemli, şimdiki zaman kazançlarına

ya da gelecek için elde edilecek yararlılık algılarına dayandırdığını gösterir (Bakan vd., 2004: 90).

Tablo 6. Kısa Dönemli ve Uzun Dönemli Oryantasyon

Kısa Dönemli Oryantasyon	Uzun Dönemli Oryantasyon
-Geleneklere uyum	-Modern bir yapı için geleneklerin uyumlaştırılması
-Sınırsız mevki yükümlülüğü ve sosyal uyum	-Belli sınırlar içinde mevki yükümlülüğü ve sosyal uyum
-Harcamak için sosyal baskı	-Kaynakların tutumlu kullanılması
-Yatırım için küçük miktarlı sermaye	-Yatırım için mevcut kaynakların kullanımı
-Hızlı sonuç beklentisi	-Yavaş sonuçlar için sebat etmek

Kaynak: Hofstede, G.(1997), Cultures and Organizations, McGraw-Hill,Inc., s.173.

Zamana ilişkin sayıltılar, kültürlere göre değişebilmektedir. Bu sayıltılar, insanın çevresiyle ve diğer insanlarla ilişkilerini belirlemektedir. Farklı kültürler tarafından zaman, çevrimsel/devirli ya da doğrusal; sınırlı ya da sınırsız olarak algılanabilmektedir. Ayrıca zaman geçmiş, hal ve gelecek merkezli olarak algılanabilir. Bazı kültürler, zamanı daha çok gelecek merkezli olarak algılarken bazı kültürler daha çok geçmişe yönelirler. Zaman, bireyler ve örgütler açısından sahip olunan kıt bir kaynaktır. Batılı toplumlarda zaman, dilimlenmiş, düzenli, standart, tekdüze, ölçülebilir, objektif, doğrusal bir zamandır. Bunun yanında bazı Doğu toplumlarında ve Kuzey Avrupa ülkelerinde ise zaman, geleneksel olarak algılanmakta, tüm yaşam sürecini kapsamakta, sınırsız, çevrimsel/devirli ve çok boyutlu olarak görülmekte ve kullanılmaktadır (Şişman, 2002: 69).

Güçlendirme uygulamaları hemen başlayıp bitecek bir süreç değildir. Uzun bir zaman almakta ve devamlılığı gerekmektedir. Zaman bireyler ve örgütler açısından kıt bir kaynaktır ve en iyi şekilde değerlendirilmesi gerekir. güçlendirmenin başarı ile uygulanabilmesi uzun dönemli bir oryantasyonu gerektirmektedir. Hofstede'nin yaptığı analiz sonuçlarına göre ülkemizde, kültürel yapı olarak, yüksek güç mesafesi, yüksek belirsizlikten kaçınma, toplumcu ve dişil özellikler bulunmaktadır.

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE GÜÇLENDİRME ETKİLEŞİMİ

Günümüzde nitelikli işgücünü örgütte tutabilmek önemli bir konu haline gelmiştir. Çalışanların örgüte bağlılıkları ile gönüllülük ve başarılı olabilmeleri sağlanabilmektedir. Örgüt içinde oluşturulan yapı bağlılık sağlanmasında büyük önem arz etmektedir.

Örgütsel Bağlılık

Mowday, Steers ve Porter (1979) örgütsel bağlılığı, bireyi örgüte bağlayan ve katılımını sağlayan bir güç olarak tanımlanmıştır. Bu düşünce, örgütün

amaç ve değerlerinin kabul edilmesi (kişilik), örgütün lehinde yatırım çabalarına isteklilik (katılım) ve örgüt içinde üyeleri tutan önemli bağlar (bağlılık) olarak üç değişkene dayanmaktadır. Örgüt içinde aktif rol almayı isteyen organizasyon üyeleri, beklenenin üzerinde katkıya hazırdırlar. Bu da çalışanların kararlara katılmasını sağlayan bir yapı ile mümkün olmaktadır (Bogler ve Somech, 2004: 279). Meyer ve Allen'e (1997) göre örgütsel bağlılık, bireyin örgüt ile bağlılık, sadakat ve kişiliğinin bir ilişkisini ifade etmektedir (Dewettinck vd., 2003: 9). Yapılan araştırmalar örgütsel bağlılığı, iş deneyimleri, kişisel ve örgütsel değişkenlerin etkilediğini göstermiştir. Örgüt içinde oluşturulan yapı ve kültür çalışanların örgüte bağlılıklarında önem arz etmektedir. Örgütlerde, karar almada katılımın cesaretlendirilmesi, çalışanların görüşlerine saygı duyulması, kişilerin örgüte bağlılığını artıran etmenlerden olmaktadır (Avolio vd., 2004: 952-953).

Örgüt literatüründe bağlılığa yönelik iki görüş ön plana çıkmaktadır. Birinci görüş; Porter, Steers, Mowday ve Boulian'ın (1974) çalışmalarını kapsar ve bağlılık, davranışsal bir durum olarak açıklanır. Buna göre bağlılık, bireyin belirli bir organizasyonla özdeşleşmesi ve katılmasının gücü olarak tanımlanır. İkinci görüş ise, insanın geçmişteki yatırımlarıyla belirli bir eyleme kilitlenmesi ve eylem durduğunda bu yatırımları yitireceği ve ayrılmanın maliyetleri nedeniyle bir organizasyonda kalma eğilimi olarak bağlılık ele alınmaktadır. Side-bets yaklaşımı olarak ifade edilen bu görüş, örgüt ve üyeleri arasındaki katkı sağlayan işlemlerin bir çıktısı olarak bağlılıktır (Varona, 1996: 115).

Meyer ve Allen'in (1997) geliştirdiği modelde, bağlılık üç düzeyde incelenmektedir:

Duygusal Bağlılık: Örgüte ve amaçlarına çalışanın duygusal bağlılığını ifade eder. Örgütün değer ve normları ile birey arasında bir uyum ortaya çıkmaktadır. Örgüte duygusal olarak bağlı olan bireyler, örgütsel üyeliğin devam etmesini ister ve örgütün amaçlarına inanırlar. Çalışanlar kendilerini işlerinde yetenekli hissettiklerinde örgüte bir bağlılık algısı gelişir ve örgütün bir üyesi olarak iş tatmini sağlanır. Literatürde en çok ele alınan bağlılık türüdür. Meyer ve Allen (1997) bu bağlılık türünün kişinin kendisini örgütün bir parçası olarak görmesinden kaynaklandığı için çok önemli görmektedirler. Güçlü duygusal bağlılık, bireylerin örgütte kalma ve onun hedef ve değerlerini kabullenmesi anlamındadır.

Devamlılık Bağlılığı: Bir organizasyon içinde kalmak için isteklilik olarak tanımlanır. Devamlılık bağlılığı, birlikte çalışanların yakın ilişkileri, emeklilik yatırımları, belli bir organizasyonda yıllarca çalışarak kazanılmış iş deneyimleri gibi devredilemeyen personel yatırımları yüzünden pek çok fayda sağlamaktadır. Bir kişinin işten ayrılması ve yeni bir çalışanın

bulunması çok yüksek maliyetlere neden olmaktadır (Ugboro vd., 2000: 235-236).

Normatif Bağlılık: Bir organizasyonda kalmak için ahlaki bir yükümlülük hissi ile zorunluluk hissedilmesi anlamına gelmektedir. Normatif bağlılığı yüksek olan bireyler, bireysel değerlere veya örgütte kalma yükümlülüğünün oluşmasına yol açan ideolojilere dayanarak, örgütte çalışmayı kendisi için bir görev olarak gördüğü ve örgütte kalmanın ya da örgütüne bağlılık göstermenin doğru bir davranış olduğunu hissettikleri için örgüt üyeliğini sürdürürler. Eğitim, yaş gibi değişkenler normatif bağlılık düzeyini etkilemektedir. Türkiye gibi toplulukçu kültürlerde gözlenen normatif bağlılığın bir nedeni de, işe bağlılık olabilir. Çünkü, işe bağlılık çalışanların, genel olarak, işe ve/veya çalışmaya karşı değer ve tutumlarını ifade etmekte ve toplum kültürünü yansıtmaktadır. Özellikle, Türkiye gibi toplulukçu kültürlerde iş ve çalışmaya çok değer verilir. İşe öncelik vermek, işi sevmek, işi benimsemek, işi ciddiye almak, çalışkan olmak, işletmeye bağlılık göstermek, özverili çalışmak işletmelerimizin toplulukçu kültür özelliğini gösteren ve çalışanlarda yükümlülük oluşturan işe yönelik davranışsal normlar ve değerlerdir (Uyguç ve Çımrın, 2004: 93).

Çalışanların duydukları kurumsal bağlılık; kurumdaki rollerini yerine getirirken, etkileşim içinde oldukları birey, grup ve kurumun huzurunu sağlamaya yönelik sergiledikleri davranışlar, başka bir deyişle "prososyal örgütsel davranışlar" ile ilişkilidir. Bu tür davranışlar; bireyin etrafındaki kişilerin bütünlüğünü ve huzurunu sağlamak ve korumak amacıyla sergilediği pozitif sosyal davranışlardır. Prososyal örgütsel davranışlar, "tanımlanmamış rol" ve "tanımlanmış rol" davranışları şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Tanımlanmamış rol davranışları; biçimsel rol tanımlarında yer almayan pozitif sosyal davranışlardır. Bireyin kendine belirtilenin dışında kurum yararına faaliyet göstermesidir. Tanımlanmış rol davranışı ise; bir işin gereği olarak yapılan ve onun bir parçası olan davranışlardır. Ayrıca rol tanımlarında belirtilen iş davranış özelliklerini de yansıtmaktadır (Özsoy, 2004: 15).

Örgütsel bağlılık düzeyini etkileyen değişkenler, literatürde dört başlık altında incelenmektedir (Özdevecioğlu, 2003: 111-112);

Bireysel Değişkenler: Demografik değişkenler ile iş ve çalışma hayatına ilişkin değişkenler olmak üzere iki alt başlıkta incelenmektedir. Demografik değişkenler, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, kıdem, bireyin psiko-sosyal özellikleri, başarı güdüsü, içsel motivasyon, çalışma değerleri gibi. İş ve çalışma hayatına ilişkin değişkenler ise, başarı arzusu, katılımcı değerler ve çıkarcı değerler olarak ifade edilmektedir.

İş ve Role İlişkin Değişkenler: İşin içeriği, iş kapsamı, rol çatışması ve rol belirsizliği alt değişkenlerinden oluşmaktadır. Katılımcı yönetim, parasal ödüllendirme sistemleri, aşırı iş yükü, iş stresi, grup bilinci, yetkilendirme ve öğrenme fırsatı da bu değişkenlere ilave edilebilir.

İş Deneyimi ve Çalışma Ortamına İlişkin Değişkenler: Sosyalizasyon sürecinin örgütsel bağlılığı etkilediği Meyer ve Allen tarafından belirlenmiştir. Ayrıca, personel-yönetici arasındaki ilişkiler, örgütsel iklim, müşteri odaklı bir örgüt atmosferi, örgütün güvenilirlik düzeyi de bu değişken grubunda incelenmektedir. Bu gruptaki son belirleyici değişken ise iş tatminidir. İş tatmini, örgütsel bağlılığın önemli belirleyicilerindendir.

Örgüt Yapısına İlişkin Değişkenler: Örgüt büyüklüğü, formalleşme derecesi, kontrol derecesi, sendikalaşma oranı, örgüt imajı, toplam kalite yönetimi uygulamaları, esnek çalışma saatleri, ücret sistemi ve kariyer imkanları örgütsel bağlılık üzerinde büyük etkiye sahiptir. Bu değişken grubuna, çalışanların örgütsel etik algılamaları da eklenebilir.

Örgütsel Bağlılık Analizi ve Güçlendirme Etkileşimi

Çalışanların örgüte olan bağlılıklarının artırılması amacıyla çok çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Güçlendirme çabaları, kişilerin örgüte bağlanmasında önemli bir araç olmaktadır. Takım çalışması, çalışanların davranışları üzerinde pozitif bir etki yaratmakta ve örgütsel bağlılığı artırmaktadır. Takım içindeki güven ve sosyal desteğin çalışan tarafından algılanması bağlılık üzerinde doğrudan olumlu etkilere sahiptir (Greenberg ve Baron, 2003). Güçlendirme çalışmaları ile kişiler işin sahibi haline getirilerek örgütün bir parçası olmakta ve böylece örgütsel bağlılık sağlanmaktadır.

Güçlendirilmiş çalışanların uygulayacakları yöntemleri kararlaştırabilmeleri onları örgüte bağlamaktadır. Bağlılık, kişinin örgüte üyeliğini sürdürmek istemesi ve bireyin kişiliğinin bir sürecini içerir. Güçlendirilmiş çalışanın işi üzerinde önemli bir kontrolü olduğunu hissetmesi kişinin örgüte bağlılığını artırmaktadır (Henkin ve Marchiori, 2003: 276). Ugboro (2001) yaptığı çalışmada, kişilerin işlerine olan duygusal bağlılıkları ile güçlendirmenin bir boyutu olan anlamlılık arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bogler ve Somech (2004) öğretmenler üzerinde bir araştırma gerçekleştirmişler ve güçlendirme algısı ile örgütsel bağlılık arasında önemli derecede bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Martin ve Nicholls işyerinde güçlendirme üzerine geniş çaplı çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Kavramın tanımlanmasına değil, benimsetilmesine çalışmışlardır. Bir çıktı olarak örgütsel bağlılığın desteklenmesi üzerine

odaklanmışlardır. Martin ve Nicholls'a göre bağlılık, işine kendini tamamıyla vermektir. Bu ifadeye göre bağlılık, itaatle karşıt anlamlı olarak kullanılmaktadır (Collins, 1995).

Dewettinck, Singh ve Buyens (2003) yaptıkları çalışmada, güçlendirme ile bağlılık arasındaki ilişkiyi gösteren iki çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bir çalışma hastanede çalışan hemşireler üzerinde, diğer çalışma da büyük bir hizmet işletmesinde yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda teoriye destek sağlayan bulgular elde edilmiştir.

Örgüt içinde gerçekleştirilen güçlendirme çabaları, politikaların benimsenmesini sağlanmakta, kişiler zorunlu oldukları için itaat etme davranışı içinde değil, benimseyerek, gönüllü olarak faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler. Nykodym, Simonetti, Nielsen ve Welling (1994) yaptıkları çalışmada, örgüt içinde çalışanların kararlara katılma türleri üzerinde durmuşlardır. Araştırmalarının sonucunda, katılım ve örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu göstermişlerdir. Katılımlı yönetimin de etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, kültürün böyle bir örgütsel yapıya uygun olması gerekmektedir. Bu yeni yaklaşım, uyma davranışı üzerine odaklanmış, hiyerarşik otorite ve sınırlı çalışanın sağduyusunun olduğu yaklaşımlardan farklılık göstermektedir. Güçlendirme ve takım çalışması, işgücü deneyimlerinden faydalanmak ve çalışanın bağlılığının sağlanmasıyla, yüksek güven ilişkileri üzerinde durmaktadır. Güçlendirme, çalışanların amaçlarına bağlılık ve üretimin artırılmasıyla geniş bir şekilde amacına ulaşmaktadır (Wilkinson, 1998).

Güçlendirme için, bir örgütün büyüme stratejileri içinde birleşmiş olan uzun dönemli bir bağlılık ve bir süreç olması zorunludur. Bunlarla çalışanlar arasında bağlılık ve motivasyon oluşmaktadır. Gerçekten özerk karar verme yeteneklerine sahip olan çalışanlar, birlikte çalışabilirler ve karlılık üzerinde etkili olurlar. Güçlendirme süreci için zorunlu olan bağlılığı oluşturacak olan yöneticiler, açık değerlerle bu değerleri takip edecek sürdürülen davranışlar sağlamalıdırlar (Geroy vd., 1998). Çalışanın katılımı, çalışanın örgüte katkısının artırılması, daha büyük bir bağlılığın oluşturulması ve çalışanla iletişimin artırılması amacıyla yönetim tarafından başlatılmış olan bir yapıyı ifade eder. Çalışanın güçlendirilmesi amacıyla örgütte katılım gerçekleştirilmektedir (Lashley, 1999: 176).

Kanter (1985), iş sonuçları üzerinde yüksek bağlılığı, anlamlılığın algılanmasına sahip olunmasıyla açıklamaktadır. Diğer birçok yazar da, amaçların gerçekleştirilmesinde bağlılığın, anlamlılık ile arasında pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu ilişkiler için yapılan teorik tartışmalar yeterli değildir. Liden ve Arad (1996), güçlendirmenin örgüte bağlılığa katkısının olabildiğini belirtmiştir. Bireyler

karar almada serbestlik ve sorumluluk için fırsatlar sağlayan örgütlere doğru bir eğilim gösterirler. Bireyler sağlanan bu olanaklar ile örgüte bağlanmaktadırlar (Dewettinck vd., 2003: 9-10).

Güçlendirilmiş çalışanlar, örgütsel amaçlara daha büyük bir bağlılık oluşturarak, çalışanın performansı için daha büyük bir sorumluluk almasını, örgütün yararı için çalışmasını, yeteneklerini gerçekleştirmesini ve gelişmesini sağlar. Güçlendirilmiş çalışanlar, değişimlere daha fazla uyum sağlayacaklardır (Lashley, 1995: 30). Örgüt kültürünün paylaşılan değerlerinin yaratılmasında, güçlendirme uygulamaları ile çalışanın katılımı sağlanarak, ortak bir amaç için çalışmak mümkün olmaktadır. Kişisel olarak kendini yetenekli, değerli ve bir farklılık yaratabildiğini hisseden her çalışan, bir kültürün yaratılmasında önemli bir yere sahiptir. Kontrol, sonuçlar üzerine odaklanmıştır ve çalışanların işlerini yerine getirmelerinde, nasıl yapmaları gerektiği konusunda, daha fazla serbestlik tanınmaktadır. Güçlendirmenin gerçekleştirilmesinde, çalışanlara bir güven söz konusudur ve sağduyularıyla hareket etmeleri sağlanmaktadır (Coleman, 1996: 31).

SONUÇ

Rekabetin çok yoğun olarak hissedildiği günümüzün global dünyasında işletmelerin rakiplerine karşı üstünlük sağlayabilmeleri için, kaliteli ve hızlı bir şekilde hizmet vermeleri gerekmektedir. Örgütlerin, günümüzün hızlı değişim sürecinde sürekli başarıyı yakalayabilmeleri, etkinliklerini artırabilmeleri, çalışanlarının işletmeye bağlılıklarının sağlanabilmesi, yönetim tekniklerinin başarıyla uygulanabilmesine bağlıdır. Örgütlerde güçlendirme yaklaşımı da, yeni yönetim tekniklerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde insan, örgütte en önemli değişkenlerden biridir. Güçlendirme anlayışına göre, işi en iyi bilen kişi, o işi yapandır. Personele işi yapmasında serbestlik ve kararlara katılma olanakları tanınarak o işin sahibi haline gelmesi sağlanmaktadır. Kendini güçlendirilmiş olarak hisseden bir kişi için, örgüt amaçlarının benimsenmesi sağlanmaktadır. Personel kendini değerli hissetmekte ve böylece örgüte olan bağlılığı da artmaktadır. Güçlendirmede, eğitim ve geliştirme ile daha doğru karar verme ve personelin inisiyatif kullanabilmesi ile hızlı karar verilmesi sağlanmaktadır. Personel ile yönetici arasında güven duygusunun oluşabilmesi çok önemlidir.

Örgüt içinde personelden en iyi şekilde faydalanılmasında, personelin algılamaları önem taşımaktadır. Her örgütün kendine özgü, iyi ya da kötü, güçlü ya da zayıf mutlaka bir kültürü vardır. Toplumsal kültürden etkilenerek oluşan örgüt kültürü, yönetim tekniklerinin uygulanmasını ve personelin yaklaşımını belirleyen bir unsur olmaktadır. Ayrıca güçlendirme uygulamalarının gerçekleştirilmesi ile personelin katılımı ve sorumluluk

alması sağlanarak, takım çalışmasının olduğu esnek bir çalışma ortamı oluşturulmak istenmektedir. Örgüt içinde oluşturulmak istenen bu değişim, örgüt kültürünü de etkileyen bir değişken olabilmektedir. Güçlendirme için tüm çalışanların katılımının sağlandığı bir örgüt kültürü oluşturulmalıdır. İşletmeler vizyon ve misyon belirlemekle değil, çalışanlarını bunlara katabildikleri ölçüsünde başarılı olacaklardır.

Örgüt kültürünün güçlendirme üzerindeki etkisi sınırlı düzeylerde kalmaktadır. Güçlendirme algılarını, örgüt kültürü dışında açıklayan başka çeşitli değişkenler bulunmaktadır. Araştırmacılar tarafından farklı değişkenlerin ele alınmasıyla konuyu açıklayan farklı modellerin oluşturulması mümkün olacaktır. Güçlendirmenin uygulanmasında, liderlik, örgütsel yapı ve güven ortamının bulunması gibi değişkenler etkili olmaktadır. Araştırmacılar tarafından üzerinde çok durulmayan kişilik değişkenini dikkate alan çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Çalışanlara verilen eğitim ve yeterlilikleri ölçüsünde doğru ve hızlı kararlar vermeleri mümkün olacak ve böylece liderin astlarına güven duyması sağlanacaktır. Böyle bir ortamda çalışanın kararlara katılması ve inisiyatif kullanabilmesi imkanı oluşacaktır. Eğer lider astına güven duymazsa o örgütte güçlendirme oluşturulamaz. İşletmeler bu bilinçle hareket etmelidirler.

Güçlendirme uygulamaları, hemen uygulanıp bitecek bir teknik değildir. Sürekli eğitim, yenilenme ve gelişmeyi de beraberinde getirir. İşletmelerin bu konuda kararlı olmaları ve günlük getirilere değil, uzun zamanlı getirilere odaklanmaları gerekmektedir. Örgütte açık bir iletişim ortamı bulunmalıdır. Bilginin paylaşılmasında bir sorun yaşanmamalı ve esnek bir çalışma ortamı kurulmalıdır. Yöneticilerle çalışan arasında bir güven ortamının oluşturulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akat, İ., Budak G., Budak G. 1999. İşletme Yönetimi, Barış Yayınları, İzmir.

Avolio, B. J., Zhu, W., Koh, W. ve Bhatia, B.(2004). Transformational leadership and organizational commitment: mediating role of psychological empowerment and moderating role of structural distance, *Journal of Organizational Behavior*, Cilt 25, s. 951–968.

Aydemir, M., Demirci, M. K. (2006). İşletmelerin Küreselleşme Stratejileri, Gazi Kitabevi.

Bakan, İ., (2004),

Bogler, R. ve Somech, A. (2004). "Influence of teacher empowerment on teachers' organizational commitment, professional commitment and organizational citizenship behavior in schools", *Teaching and Teacher Education***,** Cilt 20, Sayı 3, s. 277-289.

Bolat, T.(2003). Personeli güçlendirme: davranışsal ve bilişsel boyutta incelenmesi ve benzer yönetim kavramları ile karşılaştırılması, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3-4, 199-219.

Cacioppe, R.(1998). Structured empowerment: an award –winning program at the Burswood Resort Hotel, *Leadership & Organization Development Journal*, Cilt 19, Sayı 5, s. 264-274.

Ceylan, A.(2002). Çalışanların Güçlendirilme Algıları Üzerine Tuzla Bölgesindeki Ticari Bankalarda Bir Araştırma, *Öneri*, Cilt 5, Sayı 17, s. 113-120.

Coleman, H. J.(1996). Why employee empowerment is not just a fad, *Leadership & Organization Development Journal*, Cilt 17, Sayı 4, s. 29–36.

Collins, D.(1995). "Rooting for empowerment?", *Empowerment in Organizations*, Cilt 3, Sayı2, s. 25-33.

Conger J.A., Kanungo, R. N.(1988). The empowerment Process: integrating theory and practise, *Academy of Management Review*, Cilt 13, Sayı 3, s.471-482.

Coşkun, R.(2002). Modern Yönetim Yaklaşımları, Beta Basım Yayım, İstanbul.

Çağlar, İ.(2001). Yönetim-kültür bağlamında Türk yönetim modelinin saptanmasına yönelik kavramsal bir çalışma, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, s.125-148.

Daft, R. L.(2001). Organization Theory and Design, Seventh Edition.

Deci, E.L., Connell, J.P., Ryan, R. M. (1989), "Self-Determination in a Work Organization, *Journal of Applied Psychology*, S.74. s.580-590.

Denison, D. R., Haaland, S. ve Goelzer, P.(2004). Corporate Culture and Organizational Effectiveness: Is Asia Different from The Rest of The World, *Organizational Dynamics*, Cilt 33, Sayı 1, s. 98-109.

Dewettinck, K., Singh, J. ve Buyens, D.(2003). Psychological empowerment in the workplace: reviewing the empowerment effects on critical work outcomes, *Vlerick Leuven Gent Working Paper Series, Cilt 29*, s. 1-26.

Doğan, M.(1998). İşletme Ekonomisi ve Yönetimi, Genişletilmiş Yeni Baskı, İzmir.

Doğan, S.(2003a). Personel Güçlendirme, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Doğan, S.(2003b). İşletmelerde personel güçlendirmenin önemi, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 29, s. 177-203.

Greasley, K., Bryman, A., Dainty, A., Price, A., Soetanto, R. ve King, N. (2005). Employee perception of empowerment, *Employee Relations*, Cilt 27, Sayı 4, s. 354-368.

Geroy, G. D. Wright, P., C., Anderson, J. (1998), "Strategic performance empowerment model", *Empowerment in Organizations***,** C. 6, S. 2; s.57.

Greenberg, J., Baron, R.A., (2003), Behavior in organizations: understanding and managing the human side of work, Prentice Hall, New Jersey.

Halis, M., (2001), "Durumsallığı Açısından Türk Örgüt Kültürlerindeki Yönelimler", *Manas Ün. Sosyal Bilimler Dergis*i, Sayı 5, s.109-135.

Henkin, A. B. ve Marchiori, D. M.(2003). Empowerment and Organizational Commitment of Chiropratic Faculty, *Journal of Manipulative and Physiological Therapeutics*, Cilt 26, Sayı 5, s.275-281.

Hofstede, G.(1997). Cultures and Organizations, McGraw-Hill, Inc.

Honold, L.(1997). A review of the literature on employee empowerment, *Empowermment in Organizations*, Cilt 5, Sayı 4, s. 202-212.

Johnson, R., Redmond, D.(1998). The art of empowerment, Financial Times Pitman Publishing.

Jung, D.I., Chow, C., Wu, A. (2003), The Role of Transformational Leadership in Enhancing Organizational Innovation: Hypothese and Some Preliminary Finding, The Leadership Quarterly, 14, (4-5), 525-544.

Kanter, R., (1985), "Supporting innovation and venture development in established companies" *Journal of Business Venturing***,** Cilt.1, Sayı 1,s.47-60

Klagge, J.(1998). The empowerment squeeze - views from the middle management position**,** *The Journal of Management Development*, Cilt.17, Sayı.8, s.548-558.

Koçel, T.(2001). İşletme Yöneticiliği, Sekizinci Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul.

Kotter, J. P. Ve Heskett J. L.(1992). Corporate Culture and Performance, The Free Pres

Lashley, C.(1995). Towards an understanding of employee empowerment in hospitality services, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Cilt 7, Sayı 1, s. 27-32.

Lashley, C.(1999). Employee empowerment in services: a framework for analysis, *Personnel Review*, Cilt 28, Sayı 3, s. 169-191.

Liden, R. C., Arad, S., (1996), "A power perspective of empowerment and work groups: Implications for human resources management research", *Research in Personnel and Human Resources Management*, C.14, s.205-251.

Luthans, F.(1992). Organizational Behavior, McGraw-Hill, Inc

Martin, P., Nicholls, J., 1987, Creating a Committed Work-force, IPM, London.

McEwan, A. M., Sackett, P.(1998). The human factor in CIM systems: worker empowerment and control within a high-volume production environment, *Computers in Industry*, Cilt 36, s. 39-47.

Meyer, J. P., Allen, N. J., 1997, Commitment in the workplace: Theory, research, and application, Sage Publications, London.

Mowday, R.T.,, Steers, R.M. ve Porter, L.W. (1979), "The Measurement of Organizational Commitment" , *Journal of Vocational Behavior*, Cilt:14, ss.224-247.

Nykodym, N., Simonetti, J. L., Nielsen W. R., Welling, B.(1994). Employee Empowerment, *Empowerment in Organizations*, Cilt 2, Sayı 3,s. 45-55.

Özdevecioğlu, M.(2003). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, s.109-126.

Özsoy, A.S. (2004), Bir Yüksekokul Çalışanlarının Kuruma Bağlılık Durumlarının İncelenmesi, Cilt.6, Sayı.2, S.13-19.

Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T. ve Boulian, P.V., 1974, "Organizational Commitment, Job Satisfaction, and Turnover Among Psychiatric Technicians", *Journal of Applied Psychology* , 59, 603 - 609.

Randolph, W. A.(2000). Why is it so hard to achieve?, Organizational Dynamics, Cilt 29, Sayı 2, s.98.

Rousseau, D., M., Ho, V., T, Greenberg J., 2006, "I-Deals: Idıosyncratıc Terms In Employment Relatıonshıps", *Academy of Management. The Academy of Management Review***,** Briarcliff Manor:. C. 31, N.4, s. 977.

Saruhan, Ş. C. ve Türker, M. V.(2003). Personel Güçlendirme; Yüksek performans için olmazsa olmaz bir gereklilik mi? Geçici bir yönetim hevesi mi? Yoksa hepsinden öte bir insan kaynakları stratejisi mi?: Bankacılık sektöründe bir araştırma, *11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 22-24 Mayıs, Afyon.

Siegall, M., Gardner, S.(2000). Contextual factors of psychological empowerment, *Personel Review*, Cilt 29, Sayı 6, s. 703-722.

Sigler, T. H., Pearson, C. M.(2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perception of empowerment, *Journal of Qualty Management*, Cilt 5, s.27-52.

Sornes, J. O., Stephens, K. K., Saetre, A. S. ve Browning, L. B.(2004). The Reflexivity between ICTs and Business Culture: Applying Hofstede's Theory to Compare Norway and the United States, İnforming Science Journal, Cilt 7, s.1-30.

Spreitzer, G. M.(1995). Psyhological Empowerment In The Workplace: Dimensions, Measurement, and Validation, *Academy of Managemet Journal*, Cilt 38, Sayı 5, s.1442-1465.

Spreitzer, G. M. ve Doneson, D.(2005). Musing on the Past and Future of Employee Empowerment, Handbook of Organizational Development.

Şişman, M.(2002). Örgütler ve Kültürler, Pegem Yayıncılık, Ankara.

Terzi, A.R.(2000). Örgüt Kültürü, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Thomas K.W., Velthouse B.A.(1990). Cognitive elements of empowerment: an interpretive model of intrinsic task motivation, *Academy of Management Review*, Cilt 15, Sayı 4, s. 666-681.

Ugboro, I., O., Obeng, K., Talley, W., K. , (2001), "Motivations and Impediments to Service Contracting, Consolidations, and Strategic Alliances in Public Transit Organizations", *Administration & Society*, C. 33, No. 1, s.79-103.

Ugboro, I. O. ve Obeng K.(2000). Top management leadership, employee empowerment, job satisfaction, and customer satisfaction in TQM organizations: an emprical study, *Journal of Qualty Management*, Cilt 5, s. 247-272.

Uyguç, N. ve Çımrın, D.(2004). DEÜ Araştırma ve Uygulama Hastanesi Merkez Laboratuvarı Çalışanlarının Örgüte Bağlılıklarını ve İşten Ayrılma Niyetlerini Etkileyen Faktörler, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, s.91-99.

Varona, F. (1996). Relationship between Communication Satisfaction and Organizational Commitment in Three Guatemalan Organizations, *The Journal of Business Communication*, Cilt 33, Sayı 2, s. 111-140.

Vogt, J., Murrel, K. (1990), Empowerment in Organization: How to Spark Exceptional Performance, University Associates, Inc., Amsterdam, s.5-8.
Wilkinson, A.(1998). Empowerment: theory and practice, *Personel Review*, Cilt 27, Sayı 1, s. 40-56.

Desentralizasyon Kamu Sektöründeki Hantallaşmayı Önler Mi? Bir OECD Panel Verileri Regresyon Analizi*

Ali Rıza ÖZDEMİR*

Özet: Uzun süredir yüklendiği bir çok fonksiyonla ekonomide ağırlığını hissettiren kamu sektörü son yıllarda verimsizliği ve hantallığıyla başta ekonomistler olmak üzere bir çok kesimce eleştiri odağı haline gelmiştir. Kamu sektörünü içinde bulunduğu hantal yapısından kurtarmak ve daha etkin hale getirmek üzere yapılan çalışmaların üzerinde en çok durulanlardan birisi de bu sektörün ağırlığını yerel yönetimlere doğru kaydırarak yeniden yapılandırmak, yani desentralizasyondur. Desentralizasyon yoluyla merkezi yönetim hizmetlerinin ve bunları finanse edecek mali kaynakların bir çoğunu yerel yönetimlere devretmenin kamuda disiplini sağlayacağı yönünde literatürde bir takım öngörüler bulunmaktadır. Bu çalışma da desentralizasyonun kamu sektörünü disipline edici etkileri OECD ülkelerine ait panel verileri ve standart hataları düzeltilmiş panel verileri (PCSE) tahmin prosedürü ile test edilmektedir. Ortaya çıkan tahmin sonuçları özellikle kamu harcamalarının ve belli bir ölçüde de vergilerin merkezi yönetimden yerel yönetimlere kaydırılmasının kamu sektörünün büyüme hızını sınırladığını göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Kamu Sektörünün Büyümesi, Mali Desentralizasyon.JEL Kodları: H11, H77

Does The Decentralisation Prevent The Excessiveness In Public Sector? An OECD Panel Data Regression Analysis

Abstract: Public sector viewed as important with its numerous functions for a long time has recently become the locus of criticisms by many due to its unproductive and excessive size. One of the most emphasized factors which downsizes the public sector and makes it more efficient is the decentralization, moving more weight of this sector towards local administrations. There in fact, exists some predictions of how decentralization, leaving more of the public services and revenue sources to finance them, to sub-national government provides discipline in public sector. In this study, the disciplinary effects of decentralization on the public sector is tested using panel corrected standard errors procedure and the from OECD countries. The results show that decentralized public services and taxes up to some degree, limits the growth of public sector.

Keywords: The Excessive Growth of Public Sector, Fiscal Decentralization. JEL Classification: H11, H77

GİRİŞ

Kamu sektörü, iç ve dış güvenlik, adalet, uluslararası diploması, eğitim, sağlık, altyapı, ulaştırma gibi bireysel ve toplumsal yaşamda önemli olan kamusal mal ve hizmetlerin sağlandığı bir sektör olarak ekonomide her zaman bir ağırlığı

* Bu makalenin ilk versiyonu 20. Türkiye Maliye Sempozyumunda sunulmuştur. Makaleye katkılarından dolayı sempozyum katılımcılarına teşekkür ederim.
* Yrd.Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

olmuştur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında kamu sektörünün ekonomide kaynak etkinliğini sağlamaya yönelik işlevlerine gelir dağılımını eşitleyici ve ekonomik istikrar ve büyümeyi sağlayıcı bir takım işlevler de eklenince bu sektörün ağırlığı daha da artmıştır(Musgrave, 1969). Buna paralel olarak kamu sektörü içerisinde yapılan harcamaların ve sağlanan gelirlerin de artması doğal bir beklenti olmuştur. Ancak, kamu harcamalarındaki artış bu beklentilerin çok ötesinde, aşırı veya toplumca arzu edilenin çok üzerinde seyretmiştir(Brennan ve Buchanan, 1980). Son 40 yıllık dönemde OECD ülkelerinde fert başına GSYIH ortalama %3 artarken ortalama %5 artan fert başına kamu harcamaları ve sürekli bütçe açıkları nedeniyle ortaya çıkan borç stokları bunun en belirgin işaretleridir(UNNAS, 2000). Bu gelişmeler sonucu kamu sektörünün hantallaştığı ve ekonomik büyümenin yavaşladığı[1] ve bir takım mali krizlerle vatandaşın hayat standardının düştüğü belirtilmektedir(Tanzi ve Schuknecht, 1995).

Son yıllarda, sonuçları itibariyle sorun olduğu anlaşılan kamu sektörünün aşırı büyümesini sınırlandıran etkenlerin ortaya çıkarılması maliye literatürünün en önemli konularından birisi haline gelmiştir. Bu tür etkenlerin ortaya çıkarılması ve devreye sokulmasının kamu otoritesinin savurganlığını sınırlandırarak kamusal mal ve hizmet üretiminde verimliliği artıracağı, vatandaşın vergi yükünü azaltacağı ve toplumsal refahı yükselteceği öngörülmektedir. Literatürde kamu sektörüne konu olan harcama ve vergilerin anayasal kurallara bağlanmasının sınırlandırıcı bir etken olabileceği öne sürülmüştür(Brennan ve Buchanan, 1977). Ayrıca, bazı iktisat politikacıları kamu sektöründe serbest piyasadaki firmalar arası rekabete benzer rekabetin siyasi sistemdeki partiler arasında da tesis edilmesinin de sınırlandırıcı bir etki yaratacağını öngörmektedirler(Stigler, 1971; Wittman, 1989). Bu durumda vatandaş kamusal hizmetlerden memnun kalmadığı partiyi alternatifiyle değiştirme tehdidiyle mevcut hükümeti etkin hizmet yapma ve aşırı harcamadan kaçınma konularında baskı altında tutabilecektir. Rekabet fikri cazip olduğu halde siyasi sürecin haiz olduğu birtakım problemler nedeniyle ne yasal yada anayasal sınırlamalar ne de bir ülkedeki partiler arası rekabet tam olarak etkili olabilmektedir.

Literatürde aynı zamanda, kamu sektörünün aşırı büyümesini sınırlandırıcı ve etkinliğini artırıcı diğer bir etken olarak bir ülkenin yerel yönetimleri arasında oluşacak rekabet öngörülmektedir(Buchanan, 1980; Sinn, 1992; Wilson, 1986 ve 1999; Zodrow ve Miozowski, 1986). Bir ülke yerel yönetimleri arasında rekabet

[1] Son yıllarda sahip oldukları aşırı büyümüş kamu sektörleriyle nedeniyle durgunluk yaşayan ekonomileriyle Avrupa ülkeleri bunun en önemli örneğidir.

oluşturulduğunda ülke vatandaşı yaşadığı bölgedeki yerel yönetim tarafından kendisine sunulan vergi-hizmet paketinden memnun kalmadığında bir başka bölgeye göç etme(Tiebout, 1956) yada gelecek seçimlerde alternatif adayları destekleme(Besley ve Case, 1993; Henderson, 1985) tehdidiyle bulunduğu bölgedeki kamu otoritesini etkinliğe zorlayabilmektedir[2]. Elbette bu tür bir etkenin gücü yerel yönetimler arası rekabetin oluşmasına bağlıdır. Rekabetin oluşması da siyasi ve idari sistem ile ilgilidir. Bir siyasi, idari ve mali sistem ne kadar desentralize olmuş ise yerel yönetimler gerek kamusal mal ve hizmetler gerekse vergiler bakımından o kadar çok yetki ve güce sahip olarak halka en iyi paketi götürme açısından rekabet etme şansı bulmaktadır. Bu şekilde desentralizasyon yada yerelleşme savurgan kamu otoritelerini disipline etme aracı olarak kullanılabilmektedir.

Desentralizasyonun kamu sektörünün büyüklüğü üzerine etkileri konusunda yapılan ampirik çalışmalar ise teorik öngörülerden farklı olarak değişen sonuçlara ulaşmıştır. Her şeyden önce desentralizasyonun kamu maliyesinde etkili sonuçlar doğurabilmesi için yerel yönetimler arasında bir etkileşimin olduğunun ortaya konulması gerekmekteydi. Besley ve Case(1995) Amerika Birleşik Devletlerinin eyaletlerini baz alarak yaptıkları bir çalışmayla bir eyaletin vergi ve harcama politikasının sadece o eyaletin seçim sonuçlarını etkilemekle kalmayıp komşu eyaletlerin seçim sonuçlarını da etkilediğini göstererek böyle bir etkileşimin varlığını kanıtlamışlardır. Bu aşamadan sonra araştırılması gereken konulardan birisi bu etkileşimin varlığında yerel yönetimlere mali açıdan daha çok özerklik verilmesinin kamu sektörünün büyüklüğü üzerine etkileriydi. Literatürde bu konuda yapılan ampirik araştırmalardan bazıları(Oates, 1985 ve 1989; Forbes ve Zampelli, 1989; Grossman, 1992) mali desentralizasyonun kamu sektörü büyüklüğünü etkilemediği sonucuna ulaşırken, diğerleri(Nelson, 1987; Joulfian ve Marlow, 1990 ve 1991; Marlow, 1988; Zax, 1989; Grossman,1989a ve 1989b; Kneebone, 1992; Ehdaie, 1994) mali desentralizasyon ile kamu sektörünün büyüklüğü arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Mevcut literatürde yer alan ampirik çalışmaların farklı sonuçlar ortaya koymasının en önemli nedenleri arasında bu araştırmalarda kullanılan ekonometrik metotlar ve veri setlerinin bir takım problemler içermesi yer alır.

---

[2] Besley ve Case (1995) Amerika Birleşik Devletlerinin eyaletlerini baz alarak yaptıkları bir çalışmayla bir eyaletin vergi ve harcama politikasının sadece o eyaletin seçim sonuçlarını etkilemekle kalmayıp komşu eyaletlerin seçim sonuçlarını da etkilediğini göstermişlerdir.

Örneğin, bazı çalışmalarda kullanılan değişkenlere ait verilerin durağanlığı konusunda önemli şüpheler vardır. Ayrıca, kullanılan verilerin büyük çoğunluğu ya sadece zaman serisi yada kesit verileri olarak kullanılarak yapılan tahminlerin etkinliği oldukça düşüktür. Bu çalışma bu tür problemleri göz önünde bulundurmak suretiyle zaman serisi ve kesit verilerinin bir arada kullanıldığı ve aynı zamanda verilerin durağanlığını sağlayacak bir takım yöntemlerle desentralizasyonun kamu sektörünü disipline edici etkileri daha sağlıklı bir şekilde test etmektedir. Bu çalışma da ortaya atılan hipotez, 1960-1997 dönemine ait OECD ülkeleri panel veri seti ve standart hataları düzeltilmiş panel verileri prosedürü(PCSE) kullanılarak test edilmiştir. Ekonometrik tahminler desentralizasyonun kamu sektörü üzerine etkileri konusunda yukarıda öne sürülen teorik öngörüleri doğrular niteliktedir. Ayrıca, bu tahminler desentralizasyonun kamu sektörü harcamalarını sınırlandırıcı etkisinin kamu gelirlerini sınırlandırıcı etkisine göre daha belirgin olduğuna işaret etmektedir.

Bu çalışma aşağıdaki şekilde organize edilmiştir. Gelecek bölümde desentralizasyonun kamu sektörünün büyüme hızı üzerindeki etkileri konuya ilişkin literatür ışığında tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde ise desentralizasyon sürecindeki ilerlemeleri sayısallaştırmaya olanak sağlayan değişkenler, kamu sektörü büyüme hızını ölçmeye yarayan değişkenler ve bu iki grup değişken arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde araştırılması için modelde bulunması gereken kontrol değişkenler tanıtılmaktadır. Dördüncü bölümde ise desentralizasyon ile kamu sektörünün büyüme hızı arasındaki ilişkiyi araştıran regresyon modeli, regresyon sonuçları ve bunlara ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. Son bölümde de sonuç ve politika önerileri bulunmaktadır.

MALİ DESENTRALİZASYON VE KAMU SEKTÖRÜNÜN BÜYÜMESİ

Mali desentralizasyon ve kamu sektörünün büyüklüğü ilişkisi literatürde son çeyrek asırda teorik ve ampirik boyutlarıyla tartışılmaya başlanan bir olgudur. Bu ilişkinin temeli Brennan ve Buchanan(1980)'nın açıkladığı 'Leviathan[3] Devlet' teorisine dayanmaktadır. Brennan ve Buchanan modelinde devlet sistematik olarak gelirini maksimize etmeye çalışan bir varlık[4] olarak alınmaktadır. Bu yazarlara göre devletin bu davranışını bağlayan tek şey desantralizasyon dahil devlet örgütlenmesini de biçimlendiren Anayasa

[3] Buchanan (1967) göre Leviathan eski din kitaplarında geçen ve kötülüğü temsil eden bir su canavarının ismidir.

[4] Sürekli büyüyen ve özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında ulaştığı büyüklüğüyle canavar haline gelmiş bir varlık.

olmaktadır. Anayasal düzen içinde bir ülke idari sisteminin ademi merkeziyetçi bir sistem olması o ülkedeki mali otoritenin daha etkin çalışmasını ve siyasal ve mali kurumların sağlıklı olmasına yol açmaktadır. Ademi merkeziyetçi sistemler bunu sağlayacak dinamiklere sahiptir. Öncelikle ademi merkeziyetçi sistem belirli bir dereceye kadar mali otonomiye sahip yerel yönetimlerden oluşmaktadır. Bu yönetimlerin vergi koyma, toplama ve belirli hizmetler için harcama bütçesini düzenleme yetkileri vardır. Aynı zamanda bu tür sistemlerde ülke halkı da zevk ve tercihlerine göre yerel bölgeler arasında hareket etme serbestiyetine sahiptir (Tiebout,1956).

Gerek yerel yönetimlerin mali otonomiye sahip olması gerekse halkın hareket serbestiyetinin varlığı belirli mal ve hizmetlerin üreticisi ve finansal kararlarının yetkilisi yerel otoriteyi çeşitli şekillerde disipline edecektir. Öncelikle ademi merkeziyetçi mali sistemin mevcut olduğu ülkelerde halk kendilerine sunulan vergi-hizmet paketine göre yerleşim yeri seçme olanağına sahiptir. Aynı zamanda aynı halk vergilerin kaynağı ve harcamaların muhatabı konumundadır. Bu nedenle yerel yönetim otoritesi yapması gereken kamusal hizmetlerin finansman kaynağını oluşturan halkın yapmış olduğu ekonomik faaliyetlerin çok olmasını arzu etmektedir. Böyle bir durumda halkın bir ülke içinde yer seçimi konusunda hareket serbestiyetine sahip olması yerel yönetim otoritesini ellerinde tuttukları harcama ve bunlara kaynak teşkil edecek vergiler konusunda daha dikkatli olmaya itecektir. Belirli kamusal mal ve hizmetleri sağlamak zorunda olan bu yönetimlerin daha dikkatli olmaları ise daha etkin kamusal üretim yapmaları anlamını taşıyacaktır(Tiebout, 1956). Kamu hizmetlerinden önemli bir kısmını oluşturan yerel hizmetlerin bu şekilde etkin üretilmesi ülke kamu sektörü harcamalarının disipline edilmesine ve bunları finanse edecek vergilerinde düşürülmesine imkan sağlamaktadır.

Ayrıca, ademi merkeziyetçi sistemlerde yetki ve sorumlulukları genişletilmiş yöneticilerin demokratik kurallara bağlı olarak rekabet ortamında olmaları kamu sektörünü disipline etmektedir. Merkeziyetçi bir yönetimde kamu sektörü devlet adına ülkeyi yönetme hakkını kazanmış partilerin o ülke vatandaşlarına kamusal mal ve hizmetleri sunma hakkına belli bir dönem tek başlarına sahip oldukları bir sektördür. Bir ülke sınırları içinde yaşayan vatandaşlar o ülke hükümetinin kamu sektörü eliyle sunduğu güvenlik, adalet, sağlık, eğitim, ve altyapı gibi hizmetleri belli bir vergi fiyatına almak zorunda bırakılmaktadır. Bu yönüyle bir parti yada birkaç parti koalisyonundan oluşan hükümet o ülke vatandaşına o dönem için kamusal mal ve hizmetleri sunmada tekel durumundadır. Kendi ülkesinin sınırları içinde yaşamanın bir gereği olarak söz konusu kamu hizmetlerini böyle bir tekelden sağlama zorunluluğu olan vatandaşın aynen

monopolcü piyasada olduğu gibi az ve kalitesiz hizmete yüksek vergi fiyatı ödemesi mümkündür. Kamusal hizmetler ve vergileri içeren mali paketin birçok problemi beraberinde getiren siyasal süreci gerektirmesi de bu ihtimali biraz daha artırmaktadır. Ancak, ülke yönetimlerinin daha adem-i merkeziyetçi hale getirilerek bir çok kamusal mal ve hizmetinin sunucusunun çok sayıda siyasi sorumluluk sahibi yöneticiye de devredilmesi mümkündür. Böyle bir sistem değişikliği monopol olarak çalışan uniter yapıya rekabet unsurunu enjekte etmek anlamına gelmektedir. Böyle bir sistemde halk göç etmeden de kendi belde hükümetlerini komşularından başlayarak dünya üzerindeki başka hükümetlerin faaliyetleriyle denetleyebilmektedir(Henderson, 1985; Besley ve Case, 1995). Bu da mevcut yöneticileri daha etkin üretime zorlayarak kamu sektörünü disipline edecektir.

AMPİRİK MODEL

Veri Seti

Desentralizasyonun kamu sektörünün büyüme hızı üzerindeki etkisi 21 OECD ülkesi ve 1960-1997 zaman dilimine ait 38 yıllık veri kullanılarak araştırılmıştır. Bu veri seti Uluslararası Para Fonu(IMF), Dünya Bankası(WB), İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Birleşmiş Milletler(UN) veri kaynaklarından oluşturulmuştur. Bu çalışmanın örneği içinde yer alan ülkeler daha çok kurumsal ve örgütsel kalkınmasını tamamlamış, gelişmiş ve demokratik ülkelerdir.

Tahminlerde kullanılan veri setinin panel olmasının bu araştırma için bir takım vazgeçilemez avantajları vardır. Desentralizasyon sürecini temsil eden veriler zaman serisi analizi için yetersizdir. Kesit verileri analizi ise istenilen performansı ortaya koyamamaktadır. Buna karşın panel verileri daha fazla bilgi, değişkenlik, daha az çoklu korelasyon ve unutulan değişken problemi içererek daha etkin bir tahmin yapmaya olanak sağlamaktadır(Baltagi, 1995; Hsiao, 2003).

Değişkenler

Bu çalışma kapsamında yapılan tahminlerde kullanılan bütün değişkenler Tablo 1 de tanımlanmıştır. Ancak bu tabloda yer alan değişkenlerin daha iyi anlaşılması açısından bazı noktaları vurgulamak gerekmektedir. Bağımlı değişken olan kamu sektörünün büyüklüğünü ölçmeye yarayan değişkenler iki guruba ayrılmaktadır. Birisi kamu harcamalarını baz alan değişkenler diğeri

kamu gelirlerini baz alan değişkenler gurubudur. Sadece kamusal hizmet üretimine yönelik kamu harcamaları, genel kamu sektörü harcamaları ve merkezi devlet harcamaları harcama bazlı değişkenlerdir. Kamu vergi gelirleri ve toplam kamu gelirleri de gelir bazlı değişkenlerdir. Elbette ki kamu sektörünün genel ekonomi içindeki rolü ve büyüklüğünü tam anlamıyla ölçmek için harcama ve gelirler gibi bütçe tabanlı ölçüler dışında regulasyon ve diğer devlet müdahalelerini göz önünde bulundurmak gerekir. Ancak bu tür faaliyetlerin sayısallaştırılabilmesi oldukça güç olduğundan analizimiz kamu giderleri ve gelirleri gibi bütçe tabanlı ölçülerle sınırlı kalmaktadır.

Kamu sektörünün büyüklüğün açıklayan genel bir model gereği analizimizde gerek kontrol gerekse ilgi değişkeni olarak birçok bağımsız değişken yer almaktadır. Bu değişkenlerden Fert Başına GSYİH'nın Büyüme Hızı(FBGSMH), Kamu Sektörü Göreceli Fiyat Endeksi(FİYATOR), İşsizlik Oranının Büyüme Hızı(İŞSİZLİK), Şehirleşme Oranının Büyüme Hızı(ŞEHİRLİ) gibi kontrol değişkenleri olarak adlandırılan değişkenler maliye literatüründe kamu sektörünün büyüklüğünü ve büyümesini etkileyen faktörler olarak sıkça kullanılan ortak değişkenlerdir(Özdemir, 2002). Buna ilaveten kamu sektörünün büyüme hızını belirlemede ölçek etkisini hesaba katma adına Genel Kamu Sektörü Harcamalarının GSYİH'ya oranı(KSHARY) ve Vergi Gelirlerinin GSYİH'ya Oranı(VERGİY) olmak üzere sırasıyla gelir ve harcama açılarından tahminlerin kontrol edilmesi adına ayrı ayrı iki değişken daha kullanılmaktadır.

Bu çalışmada desentralizasyonun kamu sektörünün büyüme hızı üzerindeki etkisi beş farklı değişken yoluyla test edilmektedir. Bunlardan ilk ikisi (YEREL1 ve YEREL2) yerel kamu harcamalarını, sonraki ikisi yerel kamu gelirlerini(YEREL3 ve YEREL4) ve sonuncusu(YEREL5) da merkezi yönetimden yerel yönetimlere yapılan transferleri baz almaktadır (Meloche, Vaillancout ve Yilmaz, 2004). Yerel kamu harcama ve gelirlerini temsil eden değişkenlerin katsayıları literatür bölümünde ele alınan desentralizasyonun kamu sektörünün büyüme hızına etkileri hakkındaki argümanlara bağlı olarak negatif beklenmektedir. Merkezi yönetimlerden yerel yönetimlere transferleri temsil eden YEREL5 değişkeninin katsayısı ise bu değişkenin yerel yönetimlerin merkezi yönetime bağlılığını göstermesi ve yerel yönetimlerin harcama ve gelirleri konusunda daha sorumsuzca hareket etme olasılığını artırması bakımından pozitif beklenmektedir.

Tablo 1: Tahminlerde Kullanılan Bütün Değişkenlerin Tanımlanması

Değişken	Tanımı
GENKSH	Fert başına reel kamu sektörü harcamalarının büyüme hızı
GENDEH	Fert başına reel genel devlet harcamalarının büyüme hızı
GENDCH	Fert başına reel kamu sektörü cari harcamalarının büyüme hızı
MERDEH	Fert başına reel merkezi devlet harcamalarının büyüme hızı
GENKSG	Fert başına reel kamu sektörü gelirlerinin büyüme hızı
GENDEG	Fert başına reel genel devlet gelirlerinin büyüme hızı
GENDVG	Fert başına reel genel devlet vergi gelirlerinin büyüme hızı
FBGSMH	Fert başına reel gayr-ı safı yurtiçi hasılanın büyüme hızı
FİYATOR	Kamu sektörü fiyat endeksinin göreceli büyüme hızı
İŞSİZLİK	İşsizlik oranının büyüme hızı
ŞEHİRLİ	Şehirleşme oranının büyüme hızı
VERGİY	Vergi gelirlerinin GSMH' ya oranı
KSHARY	Genel kamu harcamalarının GSMH' ya oranı
YEREL1	Yerel yönetim harcamalarının genel kamu sektörü harcamaları içindeki payı
YEREL2	Fert başına reel yerel kamu harcamaları
YEREL3	Yerel yönetim vergi gelirlerinin genel kamu sektörü gelirleri içindeki payı
YEREL4	Fert başına yerel yönetim reel vergi gelirleri
YEREL5	Ulusal transfer yardımlarının yerel yönetim gelirlerine oranı

Model

Bu çalışmada kullanılan temel model aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$g_{it}=\alpha_i+\beta X_{it}+\gamma Z_{it}+\nu_i+\varepsilon_{it} \quad i=1,...,N;\ t=1,...,T$$

Bu modelde g bağımlı değişkene ait verilerin bulunduğu vektördür. Bu vektörde i ülkeyi temsil ederken t yılı temsil etmektedir. N toplam ülke sayısını

gösterirken T toplam yıl sayısını göstermektedir. α ülke sabit etkiler vektörüdür. X bütün kontrol değişkenlerinin vektörüdür. Z ise desentralizasyonu temsil eden değişkenler vektörüdür. Bu tür veriye özel bir uygulama nedeniyle kullandığımız tahmin yöntemi hata terimini ikiye bölmektedir: birisi (ν_i) panellerarası heteroskedastik ve eşanlı korrelasyonlu hata terimi iken diğeri (ε_{it}) iid olduğu varsayılan hata terimidir.

Temelde model standart EKK prosedürüne ülke sabit etkileri eklenerek tahmin edilmiştir. Yapılan Hausman testi bu tahminlerin sabit etkiler modeline göre yapılması gerekliliğine işaret etmektedir. Ayrıca ν_i terimiyle problem teşkil eden panelimizi standart hataları düzeltilmiş panel tahmin prosedürü(PCSE) kullanarak çözerek daha tutarlı hata katsayıları ve koveryans tahminleri yapılmıştır[5].

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde önceki bölümlerde tanımlanan değişkenlerin tanıtıcı istatistikleri ve kullandığımız ampirik model dahilinde elde ettiğimiz tahmin sonuçları anlatılmakta ve değerlendirilmektedir. Tablo 2, ülkelerin kamu sektörünün harcama ve gelirler bazından büyüme hızlarını, kontrol değişkenlerine ait istatistikleri ve desentralizasyon değişkenlerini göstermektedir. 1960-1997 dönemine genel olarak bakıldığında bir kaç önemli tespit yapmak mümkündür: İlk olarak bu döneme ait fert başına GSMH ortalama olarak %3 dolayında artarken kamu sektörü genel olarak %4.5 dolayında büyümüştür. Bu da kamu sektörünün zamanla göreceli olarak daha hantal bir sektör haline geldiğinin bir işaretidir. İkinci olarak istatistiklere 10'ar yıllık dönemler itibariyle bakıldığında kamu sektörünün büyüme hızı 1970 ve 1980'lerde ortalama %6'larda iken desentralizasyon sürecinin yoğunlaştığı 1990'larda bu hız %2'lere düşmüştür. Bu da kamu sektörünün büyümesiyle desentralizasyon arasındaki ters bir ilişkiye işaret etmektedir. Diğer bir değişle son yıllarda ülkelerin yeniden mali yapılanması desentralizasyon lehine hız kazanırken kamu sektörünün büyüme hızı düşmüştür.

[5] Bu prosedürle ilgili bakınız, Beck ve Katz (1995).

Tablo 2: Çalışmada Yeralan Değişkenlere İlişkin Tanıtıcı İstatistikler

Değişken	Veri S.[6]	Ortalama	Std.Sapma	Min	Max
GENKSHAR	777	4.3301	5.795201	-25.1757	55.0521
GENDEHAR	777	4.4480	5.457725	-25.1757	42.9496
GENDCHAR	777	3.8482	4.505537	-17.2064	30.8300
MERDEHAR	777	4.5826	7.624758	-28.3793	80.0743
GENKSGEL	777	4.1375	5.585451	-24.4033	51.6939
GENDEGEL	777	4.0164	5.510675	-21.7304	51.6938
GENDVERG	777	4.1590	5.620473	-24.4993	61.6986
FBGSMH	777	2.873346	3.221433	-11.04561	26.0241
FİYATOR	777	0.673219	3.412065	-17.27605	34.6991
İŞSİZLİK	753	7.403164	44.35542	-100	700
ŞEHİRLİ	777	0.545725	1.225103	-20.11763	9.27992
VERGİY	756	33.88532	8.55952	10.4	55.6
KSHARY	756	40.03082	11.33345	12.6804	73.02413
YEREL1	737	322517.5	1117751	0	8021696
YEREL2	756	23.38079	14.27927	0	63.80656
YEREL3	494	17.04842	13.03534	0.51872	48.00047
YEREL4	495	10.67835	19.70951	0.00976	138.0100
YEREL5	347	2.623211	5.235684	0.006927	52.82668

Desentralizasyonun kamu sektörünün büyüme hızı üzerine etkileri hem kamu gelirleri hem de kamu harcamaları göz önüne alınarak yapılmaktadır. Ekonometrik tahminler 'Sabit Etkiler Modeli' ve 'Standart Hataları Düzeltilmiş

[6] Bazı değişkenlere ait verilerin zaman dilimi itibariyle özellikle bazı ülkeler için sınırlı olması yaptığımız regresyon tahminlerinde kullanılan veri sayısının her regrasyon da kullanılan değişkene göre değişmesine yol açmaktadır.

Panel Verileri Modeli' kullanılarak yapılmıştır. Desentralizasyonun kamu sektörünün büyüme hızı üzerine etkileri öncelikle kamu harcamaları baz alınarak yapılmıştır. Buna ilişkin tahmin sonuçları Tablo 3' te özetlenmektedir. Bu tablodaki ilk iki modelde desentralizasyonun fert başına reel kamu sektörü harcamalarının büyüme hızı (GENKSH) üzerine etkileri tahmin edilmiştir.

Tablo 3: Yerel Kamu Harcama Payı ve Kamu Sektörü Harcamaları Büyüme Hızı İlişkisi

DEĞİŞKEN ADI	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	GENKSH		GENDEH		GENDCH	
FBGSMH	0.310	0.310	0.275	0.338	0.336	0.335
	(4.37)	(3.44)	(4.40)	(3.50)	(7.22)	(7.17)
FİYATOR	0.351	0.35	0.343	0.407	0.529	0.530
	(6.33)	(3.80)	(6.99)	(3.96)	(14.52)	(11.22)
İŞSİZLİK	0.13	0.013	0.014	0.008	0.008	0.009
	(2.92)	(2.51)	(3.55)	(2.00)	(3.07)	(3.98)
ŞEHİRLİ	0.214	0.214	0.258	0.293	0.347	0.347
	(1.21)	(1.06)	(1.65)	(1.34)	(2.99)	(3.54)
KSHARY	-25.64	-25.64	-22.89	-14.91	-22.16	-22.16
	(-9.26)	(-10.4)	(-9.35)	(-3.98)	(-12.1)	(-15.0)
YEREL1	-5.45	-5.45	-5.99	-4.38	-3.47	-3.47
	(-2.28)	(-2.68)	(-2.83)	(-2.17)	(-2.20)	(-3.23)
SABİT TERİM	14.6		11.61		12.06	
	(9.54)		(12.15)		(11.97)	
SABİT ETKİ	EVET		EVET		EVET	
ÜLKE DUM.		EVET		EVET		EVET
ZAM. DUM.		EVET		EVET		EVET
VERİ S.	693	693	693	693	469	693
ÜLKE S.	20	20	20	20	20	20
R2	0.23	0.53	0.25	0.64	0.47	0.70

Not: ***; 0.01, **; 0.05, *; 0.10 anlamlılık düzeyini gösterir.

Tablodaki 3. ve 4. modellerde fert başına reel genel devlet harcamalarının büyüme hızı (GENDEH) üzerine etkileri tahmin edilmiştir. Bu tablodaki son iki modelde ise fert başına reel genel devlet cari harcamalarının büyüme hızı (GENDCH) üzerine etkileri tahmin edilmiştir. Bu tablodaki bütün tahminlerde desentralizasyon değişkeni, yerel kamu harcamalarının genel kamu sektörü harcamaları içindeki payı(YEREL1), olarak alınmıştır. Tablo 3'te gösterilen tahmin sonuçlarına bakıldığında bütün modellerde ilgi değişkeninin(YEREL1) katsayısının negatif olduğu ve istatistiksel olarak %1 hata payı ile anlamlı olduğu görülmektedir. Bu değişkenin modeline göre –5.99 ile –3.47 arasında değişen katsayısı göstermektedir ki bazı OECD ülkelerinde yerel kamu harcamalarının toplam kamu sektörü harcamaları içindeki payındaki 1 birimlik bir yükselme fert başına genel kamu harcamalarında ortalama %4'lük bir düşmeye neden olmaktadır.

Desentralizasyonun harcama bazlı diğer bir ölçüsü de 'Fert Başına Yerel Yönetim Kamu Harcamaları'(YEREL2) olarak alınmıştır. Tablo 4' te bu ilgi değişkenin çeşitli düzeylerdeki kamu harcamalarının büyüme hızı üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Bu Tablo' daki ilk iki model de YEREL2 değişkeninin fert başına reel kamu sektörü harcamalarının büyüme hızı (GENKSH) üzerine etkileri tahmin edilmiştir. Tablodaki 3. ve 4. modellerde YEREL2 değişkeninin fert başına reel genel devlet harcamalarının büyüme hızı (GENDEH) üzerine etkileri tahmin edilmiştir. Bu tablodaki son iki modelde ise YEREL3 değişkeninin fert başına reel genel devlet cari harcamalarının büyüme hızı (GENDCH) üzerine etkileri tahmin edilmiştir. Tablo 4' te gösterilen tahmin sonuçlarına bakıldığında bütün modellerde ilgi değişkeninin(YEREL2) katsayısının negatif olduğu ve istatistiksel olarak %1 hata payı ile anlamlı olduğu görülmektedir. Bu değişkenin modeline göre –4.19 ile –1.13 arasında değişen katsayısı göstermektedir ki bazı OECD ülkelerinde yerel kamu harcamalarının toplam kamu sektörü harcamaları içindeki payındaki 1 birimlik bir yükselme fert başına genel kamu harcamalarında ortalama %2'lik bir düşüşe neden olmaktadır.

Desentralizasyonun kamu sektörünün büyüme hızı üzerindeki etkileri kamu gelirleri ölçümleriyle de araştırılmıştır. Kamu sektörünün büyüme hızı gelirler baz alınarak iki şekilde ölçümlendirilmiştir. Bunlardan ilki genel devlet toplam gelirlerinin büyüme hızı(GENDEG) ile ilgili iken ikincisi genel devletin toplam vergi gelirlerinin büyüme hızı(GENDVG) ile ilişkilendirilmiştir. Tablo 5 ve

Tablo 6 söz konusu bağımlı değişkenler ile bu değişkenleri etkileyen ilk ikisi harcama bazlı son ikisi de gelir bazlı olmak üzere dört desentralizasyon değişkenini de içeren modellerden oluşmaktadır. Bu tablodaki tahmin sonuçları yerel yönetim harcamalarının gerek genel kamu harcamalarına oran(YEREL1) olarak gerekse fert başına(YEREL2) ölçümleriyle kamu gelirleri bakımından kamu sektörünün büyüme hızını zıt yönde etkilediğini göstermektedir. Kamu sektörü gelirlerindeki büyüme hızı harcamaların daha büyük bir kısmının yerel

Tablo 4: Fert Başına Yerel Kamu Harcaması ve Kamu Sektörü Harcamaları İlişkisi

DEGİŞKEN ADI	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	GENKSH		GENDEH		GENDCH	
FBGSMH	0.269	0.359	0.233	0.308	0.302	0.361
	(3.82)	(3.67)	(3.73)	(3.33)	(6.56)	(8.12)
FİYATOR	0.341	0.361	0.334	0.389	0.516	0.583
	(6.14)	(3.50)	(6.80)	(3.82)	(14.2)	(14.7)
İŞSİZLİK	0.013	0.008	0.014	0.008	0.008	0.007
	(2.90)	(1.56)	(3.55)	(1.97)	(3.01)	(3.37)
ŞEHİRLİ	0.257	0.317	0.302	0.351	0.379	0.383
	(1.45)	(1.47)	(1.94)	(1.61)	(3.30)	(4.20)
KSHARY	-22.65	-20.72	-19.57	-15.081	-20.32	-12.88
	(-9.51)	(-3.63)	(-9.28)	(-4.06)	(-13.1)	(-6.27)
YEREL2	-0.001	-0.001	-0.001	-0.001	-0.001	-0.001
	(-2.90)	(-1.27)	(-3.24)	(-1.13)	(-4.19)	(-2.58)
SABİT TERİM	12.71		11.61		11.05	
	(11.79)		(12.15)		(15.68)	
SABIT ET.	EVET		EVET		EVET	
ÜLKE D.		EVET		EVET		EVET
ZAM. D.		EVET		EVET		EVET
VERİ S.	693	693	693	693	693	693
ÜLKE S.	20	20	20	20	20	20
R2	0.24	0.58	0.25	0.64	0.48	0.77

yönetimlere devri ile kısılabilmektedir. Söz konusu ters ilişkinin Tablo 4'te gösterilen sonuçları desteklemesi bu çalışmadaki iddiamızı güçlendirici niteliktedir. Ancak Tablo 5 ve Tablo 6' da gösterilen yerel kamu gelirlerinin gerek genel kamu sektörü gelirlerine oran(YEREL3) olarak alınarak ve gerekse de fert başına(YEREL) ölçümleriyle ortaya çıkarılan etkisi yukarıdaki sonuçları

Tablo 5: Desentralizasyon ve Genel Devlet Toplam Gelirlerinin Büyüme Hızı(GENDEG)

DEGİŞKEN ADI	(1)	(2)	(3)	(4)
FBGSMH	0.594	0.636	0.446	0.447
	(9.58)	(10.27)	(6.15)	(6.18)
FİYATOR	0.101	0.102	0.023	0.022
	(2.05)	(2.09)	(0.36)	(0.34)
İŞSİZLİK	-0.005	-0.004	-0.011	-0.011
	(-1.21)	(-1.16)	(-2.14)	(-2.15)
ŞEHİRLİ	-0.089	-0.134	0.138	0.138
	(-0.57)	(-0.86)	(0.71)	(0.71)
VERGIY	-0.230	-0.278	-0.401	-0.405
	(-7.20)	(-7.95)	(-5.98)	(-6.23)
YEREL1	-0.001			
	(-2.08)			
YEREL2		-6.343		
		(-3.19)		
YEREL3			-1.217	
			(-0.23)	
YEREL4				1.015
				(0.15)
SABİT TERİM	10.47	13.15	17.02	16.86
	(8.91)	(8.83)	(6.99)	(6.33)
SABIT E.	EVET	EVET	EVET	EVET
VERİ S.	693	693	469	469
ÜLKE S.	20	20	20	20
R2	0.26	0.36	0.42	0.39

destekleyici mahiyette değildir. Başka bir deyişle vergilerin yerel otoritelere devredilmesi toplam veri gelirlerini azaltıcı yönde bir etki oluşturmamıştır. Bekli de böyle bir sonuç vergilerin yerel yönetimlere devri ile bazılarının da iddia ettiği gibi toplanabilirliğinin artmasının vergi hasılatı üzerine pozitif etkileri ile beklenen disipline edici etkileri sıfırlayabileceğini göstermektedir.

Tablo 6: Desentralizasyon ve Genel Devletin Toplam Vergi Gelirlerinin Büyüme Hızı(GENDVG)

DEGİŞKEN ADI	(1)	(2)	(3)	(4)
FBGSMH	0.579 (8.57)	0.651 (9.53)	0.404 (6.12)	0.404 (6.14)
FİYATOR	0.070 (1.31)	0.091 (1.70)	0.182 3.05	0.180 (3.03)
İŞSİZLİK	-0.005 (-1.28)	-0.005 (-1.10)	-0.015 (-3.12)	-0.015 (-3.11)
ŞEHİRLİ	-0.073 (-0.43)	-0.149 (-0.86)	0.224 (1.26)	0.219 (1.24)
VERGIY	-0.272 (-7.78)	-0.332 (-8.60)	-0.452 (-7.38)	-0.45 (-7.4)
YEREL1	-0.001 (-5.03)			
YEREL2		-7.917 (-3.61)		
YEREL3			1.457 (0.30)	
YEREL4				1.457 (0.30)
SABİT TERİM	12.62 (9.86)	15.55 (9.45)	18.59 (8.37)	17.39 (7.17)
SABIT E.	EVET	EVET	EVET	EVET
VERİ S.	693	693	469	469
ÜLKE S.	20	20	20	20

R2	0.36	0.47	0.47	0.36

Desentralizasyonun kamu sektörünün büyüme hızı üzerine etkisi değişik bir boyuttan da ele alınabilir. Bilindiği gibi desentralizasyonun bir gereği olarak yerel yönetimlerin belirli bir seviyede mali otonomileri olmalıdır. Aksi bir durumda merkezi yönetimler yerel yönetimlerin gelir ihtiyaçlarını merkez bütçeden yardımlarla sağlamak durumundadırlar. Merkezi yönetimlerden yerel yönetimlere bu şekilde yapılan yardımların yerel yönetim bütçesi içinde önemli bir yer tutması desentralizasyonu azaltacak ve merkezi yönetime bağlılığı artıracaktır. Yerel yönetimlerin merkezi yönetimden aldığı bu türden yardımlar ise yerel yönetim otoritesince daha savurganca harcanarak genel kamu harcamalarını artırabilir. Tablo 7'da merkezi yönetim yardımlarının olası etkilerini çeşitli kamu harcamaları baz alınarak gösterilmiştir. Bu tabloda yer

Tablo 7: Ulusal Mali Yardımların Çeşitli Kamu Gider ve Gelirleri Üzerinde Etkileri

DEGİŞKEN ADI	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	GENKSH	GENDEH	MERDEH	GENKSG	GENDEG	GENDVG
FBGSYİH	-0.040	-0.049	-0.125	0.466	0.445	0.413
	(-0.39)	(-0.65)	(-1.20)	(5.39)	(6.04)	(5.35)
FİYATOR	0.649	0.616	0.517	0.231	0.214	0.11
	(4.93)	(6.40)	(3.82)	(2.11)	(2.28)	(1.16)
İŞSİZLİK	0.015	0.20	0.023	-0.02	-0.014	-0.02
	(2.25)	(4.20)	(3.43)	(-3.07)	(-2.93)	(-3.24)
ŞEHİRLİ	0.561	0.562	0.808	0.274	0.338	0.336
	(2.64)	(3.62)	(3.71)	(1.53)	(2.21)	(2.10)
HARCAY	-26.21	-23.60	-27.99			
	(-5.33)	(-6.56)	(-5.54)			
VERGİY				-0.543	-0.593	-0.531
				(-6.73)	(-8.61)	(-7.37)
YARDIMY	6.07	7.41	8.85	-0.04	-0.03	-0.01
	(1.76)	(2.94)	(2.50)	(-0.57)	(-0.41)	(-0.05)
SABİT E..	EVET	EVET	EVET	EVET	EVET	EVET
VERİ S.	346	346	346	346	346	346
ÜLKE S.	18	18	18	18	18	18

R2	0.23	0.35	0.26	0.25	0.32	0.27

alan bütün modellerde merkezi yardımlar ‘merkezi yönetim yardımlarının toplam yerel yönetim gelirlerine oranı’(YARDIMY) olarak alınarak test edilmiştir. Merkezi yönetim yardımlarının yerel yönetim gelirleri içindeki payının artması genel kamu harcamalarının büyüme hızını düşürürken genel kamu gelirleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Ancak bazı desentralizasyon değişkenlerinin kamu gelirleri üzerinde anlamlı etkisinin bulunmaması kamu harcamalarını disipline edici etkisini sabote edici güçte değildir.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu makalede desentralizasyonun kamu sektörünün büyüme hızı üzerindeki etkileri en çok 21 ülke ve 1960-1997 yılları arasında 38 yıllık panel verileri ve standart hataları düzeltilmiş panel verileri prosedürü kullanılarak test edilmiştir. Bu çalışmada kamu sektörünün büyüme hızı hem çeşitli kamu harcamaları ve hem de çeşitli kamu gelirleri baz alınarak ölçülmüştür. Desentralizasyonu temsil eden değişkenler olarak ta yerel yönetim harcama ve gelirleri hem genel kamu harcama ve gelirlerine oran olarak hem de fert başına yerel kamu harcama ve gelirleri olarak kullanılmıştır. Bu değişkenlerin kamu sektörünün büyüme hızı üzerindeki etkisini test etmede kamu harcamaları ve vergi gelirleri ile ilişkileri ayrı değerlendirilmiştir. Tahmin sonuçları desentralizasyonu ölçen değişkenlerin kamu harcamalarıyla güçlü ve ters bir ilişki içinde olduğunu ve kamu gelirleriyle ise daha değişken bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Spesifik olarak hem yerel kamu harcamaları hem de yerel kamu gelirleri ile ölçülen yerelleşme seviyesinde 1 puanlık bir artış genel kamu harcamalarının büyüme hızında %5 genel kamu gelirlerinin büyüme hızında % 2.5 puanlık bir düşüşe neden olmaktadır.

Bu çalışmada elde edilen bulgular göstermektedir ki desentralizasyon kamu sektörünün büyümesini sınırlandırıcı bir etkendir. Ayrıca bu çalışma ile yapılan tahmin sonuçları göstermektedir ki desentralizasyonun kamu harcamalarını sınırlandırıcı etkisi kamu gelirlerini sınırlandırıcı etkisine göre daha belirgindir. Bu regrasyon sonuçları ışığında uluslararası yaklaşımların(Çınar ve Güler, 2004) da desteğini alan bugünün yerelleşme eğilimlerinin son zamanlarda apaçık bir sorun haline gelen kamu sektöründeki hantallaşmayı önleme konusunda önemli bir adım olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki yerelleşmenin rekabet etkisinden azami surette yararlanmanın yolu federalist

sistemlerde olduğu gibi yerel yada bölgesel yönetimlere harcama ve vergileme konusunda daha çok yetki bırakmaktır. Bununla birlikte, bu çalışma da yerelleşme ile kamu sektörünün büyüklüğü konusunda ortaya çıkan bu istatistiksel olarak anlamlı ve ters ilişki, rekabet etkisinin kamu hizmetlerini gereğinden daha az kısmaya itebileceğine de işaret etmektedir. Dolayısıyla, bu çalışma aynı zamanda bu tür olası etkilerin önlenmesi için koordine konumunda olan ve kuralları koyan bir merkezi yada ulusal bir yönetime her zaman ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Son yıllarda ülke yönetimlerinin bir yandan bir çok kamusal mal ve hizmet üretimini yerel yönetimlere bırakırken diğer yandan yerel, ulusal ve bölgesel bazda entegrasyona gitmesi bunun açık bir göstergesidir.

KAYNAKLAR

Baltagi, B. (1995). *Econometric Analysis of Panel Data*. New York: John Wiley & Sons.

Beck, N. ve Katz, J. (1995). "What to do (and not to do) with time series cross-section data", *American Political Science Review*, 89(3): 634-647.

Besley, T. ve Case, A. (1995). "Incumbent behavior: vote-seeking, tax setting, yardstick competition", *American Economic Review*, 85(1): 25-45.

Brennan, G. ve Buchanan, J. (1977). "Towards a tax constitution of Leviathan", *Journal of Public Economics*, 8: 255-74.

_____ (1980). *The Power to Tax: Analytical Foundations of a Fiscal Constitution*, New York: Cambridge University Press.

Çınar T. ve Güler B. A. (2004). *Yerel Maliye Sistemi*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını-No: 313.

Ehdaie, R. F. (1994). "Fiscal decentralization and the size of government: An extension with evidence from cross–country data," Policy Research WP: 1387, The World Bank.

Forbes, F. ve Zampelli, M. (1989). "Is Leviathan a Mystical Beast?" *American Economic Review*, 79: 587-96.

Grossman P. J. (1989a). "Fiscal decentralization and government size: An extension", *Public Choice*, 62: 63-69.

Grossman P. J. (1989b). "Federalism and the size of government", *Southern Economic Journal*, 55: 580-593.

Grossman P. J. (1992). "Fiscal decentralization and public sector size in Australia", *The Economic Record*, 68: 240-46.

Henderson V. J. (1985). "The Tiebout model: Bring back the entrepreneurs", *Journal of Political Economy*, 98: 248-264.

Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel Data*. New York: Cambridge University Press.

Joulfaian, D. ve Marlow, M. (1990). "Government size and fiscal decentralization: Evidence from disaggregated data", *Southern Economic Journal*, 56: 1094-1102.

_____ (1991). “Centralization and government competition”, *Applied Economics,* 23: 1603-1612.

Kneebone R. D. (1992). “Centralization and the size of government in Canada”, *Applied Economics,* 24: 1293-1300.

Marlow M. L. (1988). “Fiscal decentralization and government size”, *Public Choice,* 56: 259-269.

Meloche J.P. Vaillancout F. ve Yilmaz S. 2004, “Decentralisation or fiscal autonomy: What does really matter? Effects on growth and public sector size in transition countries”, *Policy Research* WP: 3254, The World Bank.

Musgrave A. R. (1969). *Fiscal Systems.* New Haven and London: Yale University Press.

Nelson M. A. (1987). “Searching for Leviathan: Comment and extension”, *American Economic Review,* 77: 198-204.

Oates, W.E. (1985). “Searching for Leviathan: An empirical study”, *American Economic Review,* 75: 748-57.

_____ (1989). “Searching for Leviathan: A reply and some further reflections.” *American Economic Review,* 79: 578-83.

Ozdemir A. R. (2002). *Essays on the Determinants of the Level and Structure of Government Expenditures and Taxation, PhD Dissertation,* U.S.A.: Congress Library.

Sinn, S. (1992). “The taming of Leviathan: Competition among governments”, *Constitutional Political Economy*, 3(2): 177-195.

Stigler, G. (1972). “Economic competition and political competition”, *Public Choice*, 4: 91-106.

Tanzi, V. ve Schuknecht, L. (1995). “Growth of Government”, *IMF Working Paper*, No: 95/130.

Tiebout, C. (1956). “A Pure theory of local expenditure”, *Journal of Political Economy*, 64: 416-424.

UNNAS (2000). *National Account Statistics.* United Nations. New York.

Wilson J. (1986). “A Theory of Inter-Regional Tax Competition”, *Journal of Urban Economics*, 19: 356-370.

_____ (1999). “Theories of tax competition”, *National Tax Journal,* 52(2): 269-304.

Wittman, D. (1989). “Why democracies produce efficient results?”, *The Journal of Political Economy*, 97 (6): 1395-1424.

Zodrow G. ve Mieszkowski, P. (1986). “Pigou, Tiebout, Property Taxation, and The Underprovision of local Public Goods”, *Journal of Urban Economics*, 19: 356-370.

The Plural Society and Consociational Democracy Theory: Malaysia's Case

M. Sami DENKER*

Abstract: In this study, we try to examine the views and points on "The Plural Society and Consociational Democracy Theory". Although, A. Lijphart's assertions about "The Plural Society and Consociational Democracy Theory" proved to be important to understand the political, social and economic structures of some European states, but Malaysia's case proved that there is a need to develop these assertions further, taking into account the historical, cultural and various human factors.

Keywords: The Plural Society, Consaciational Democracy Theory, Malaysia, Human Factors

Çoğulcu Toplumlar ve Konsensüse Dayalı Demokrasi Teorisi: Malezya Örneği

Özet: Bu çalışmada,**"**Çoğulcu Toplum ve Consociational (konsensüse dayalı) Demokrasi" görüşlerini, Malezya örneği çerçevesinde ele alarak, bu görüşlerin, Malezya için ne derece geçerli yada geçersiz olduklarını göstermeye çalıştık. Literatürde, oldukça eleştirilen A. Lijphart'ın görüşleri, her ne kadar, Avrupadaki bazı ülkeler için geçerli olsada, Malezya örneğini, tarihsel, kültürel ve değişik insan özelliklerini ele almadığından dolayı, açıklamada yeterli gözükmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çoğulcu Toplumlar, Konsensüse Dayalı Demokrasi Teorisi, Malezya, İnsan Özellikleri

Introduction

Our purpose for this explanatory study is threefold. The first aim is to review the literature on "The Plural Society and Consociational Democracy Theory"; to clarify the views and points which have been asserted. The second aim is an attempt to analyse the Malaysian social and political structure for a better understanding of the conditions of stability for society. And the third and the final aim is to try to reach some evaluative results on Malaysian Society in the light of the theory on plural society and consociational democracy. Therefore, this article is divided into three sections. The first section is the theoretical framework, the second section is the analysis of Malaysian social and political structure and the third section is the conclusion.

I.THE PLURAL SOCIETY AND CONSOCIATIONAL DEMOCRACY THEORY: REVIEW OF THE LITERATURE

* Prof. Dr, Dumlupınar Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

The concept of "Pluralism"[*] has been used at three different levels in political analysis. First, it has been used by J.N. Figgies, H.Laski and G.D.H. Cole who were influenced by L.Acton and F.W.Maintland who were inspired by the German Otto von Gıerke. These scholars are all British pluralists and " their primary concern was with voluntary associations as a alternative *foci* of citizen loyalties, as bullwarks of liberty against the danger of a powerful state..(they) all appeared to have taken the underlying social and cultural integration of political system for granted"(Mc Rae,1979:677). Second, the concept of pluralism has been used by American scholars, such as, A.F.Bently, D. Truman, R.Dahl, whose central concern was "the competition of counterveilling interest groups on the central movement of policy formation."(Mc Rae,1979:678). Many studies which were made in this area assume that " membership of individuals in more than one interest groups will create cross-pressures and moderate inter- group conflict, thereby counteracting and reducing the potentially harmful effects of societal cleavages"(Lijphart,1980:3-4). The third usage of the concept of pluralism arose in the literature on colonial societies and their post- colonial successor state. J.S. Fuernivall, M.G. Smith, L.Kuper and Pierre Vonder Berghen, studied communities which carry ethnic differentiations.

Following the abovementioned studies, interest spread to these countries which are marked by a high degree of cultural or social segmentation. Arend Lijphart, G. Lehmbruch, H .Dealder, Jurg Steiner and V.Lorvin who see themselves as a "consociational school", deal with societies which are sharply differentiated on the basis of race, communal or ethnic identity, language, religion, ideologies, in its social and political structure and Mc Rae(Mc Rae,1979) uses the term societal or cultural pluralism for distinguishing the third approach from the other two approaches.

Arend Lijphart defines plural society as " that political parties, interest groups, media of communication, schools are voluntary associations which tend to be organized along the lines of segmental cleavages…cleavages may be of a religious, ideological, linguistic, regional, cultural, racial, or ethnic nature…, The growth of the population bounded by such cleavages will be referred to as the segments of plural society"(Steiner,1982:340).

But, this definition does not clearly indicate the element and the measurement that are used for separation of a society as plural or non-plural. In other words, the question " How do we differentiate one society which is plural, from that which is non-plural?, or " What is the criteria to differentiate a society as plural or non-plural?", is still ambigious. But later

[*] For the definition of the concept, see, Kenneth D.MC RAE, "The Western Political Tradition.", Canadian Journal of Political Science, Vol XII/4, December 79.

writings of Lijphart as an answer to such questions asserted four criteria to measure the degree of pluralism in an empirical way. He states " Four criteria may be used to determine whether a society is completely plural or deviates from perfect pluralism to a greater or lesser extent on one or more of the four dimensions"(Lijpart,1981:251).The criteria asserted by Lijphart(Lİjpart,1981:351) are:

1. In a completely plural society , it must be possible to identify exactly the segments into which the society is divided.
2. It must also be possible to determine the size of each segment and how many people belong to each of the segments.
3. In a completely plural society, there must be perfect correspondence between segmental boundaries, between the political, social and economic organization.
4. Political parties are one type of organization covered by the third criterion.

The final test of a completely plural society is that, party and segmental loyalties should coincide. There should be little or no change in the voting support of the different parties from election to election. In a perfectly plural society, an election is a segmental census.

He also stated that above four criteria can be used, (not for all cases) mostly to measure the degree of pluralism in a society, that we distinguish a society as a plural one rather than non- plural, therefore these criteria (especially the third and fourth) may serve as indication of pluralism for South Africa, (as stated by A. Lijphart.) So, we can say that " all societies deviate from the ideal type and the degree to which they deviate can be used as an indication of their degree of pluralism."(Lijphart,1981:356)

Lijphart's main subject is the conditions of political stability of plural society or the term "Consociational Democracy". Consociational Democracy, Lijphart terms as "government by elite cartel designed to turn a democracy with a fragmented political structure into a stable democracy"(Lijphart,1981:17).

Gabrial Almond ranked the political sytems by distinguishing three types of western democratic system:

1. Anglo-American political system (Britania, U.S.A.)
2. Continental European system (France, Germany, Italy)
3. Scandinavian and low countries (those countries which combine some of the features of the continental European and Anglo-American

political systems and stand somewhere in between the continental pattern and the Anglo-American.)

Almond's criteria for distinguishing the three types of society was "overlapping membership", which was actually formulated by A.F. Bestly and D.B. Truman and very similar to the term " cross-cutting cleavages proportion" of Seymour, Martin Lipset. But the criteria sub-system autonomy which was asserted by A.Lijphart, seems more convenient to system role structure. If two criteria, political culture and role structure are used together to distinguish the societies, Lijphart asserts that "western democracies can be satisfactorily classified into two broad but clearly bounded categories"(Lijphart,1974:211) which are:

1. The Anglo-American, old Commonwealth and Scandaniavian states.
2. The other European democracies, including France, Italy, Weimar Germany, low countries, Austria and Switzerland.

But he implies that the political stability of a system apparently cannot be predicted solely on the basis of the two variables of political culture and role structure,…a third variable used to account for the stability of the consociational democracies. The behaviour of the political elite. These deviant cases of fragmented but stable democracies will be called "Consociational Democracies"(Lijphart,1974:211). Whereas H.Dealder stated it as " the conditions of effective and stable democratic rule"(Dealder,1974:605).[**]

So, by this definition, Consociational Democracy, is a democracy of plural societies which are differentiated by sharp cultural, social, and political cleavages than unique societies. But, it is also possible to hold the political stability in plural societies by consociational decision,which works for the political aggregate function. Grand coalition, universal participation, cartel of elites, advisory council and committees are the typical consociational decision.

II. THE GENERAL VIEW OF MALAYSIAN SOCIETY

It is very difficult to understand the Malaysian social structure because of its unique character. "Malaysia is anything but a homogenous society being the home of numerous ethnic groups, each with their own sets of social mores

[**] Also see, Brian Barry, "Consociational Model and Its danger.", European Journal of Political Research, 1975, p.390

and values. It is a conglomera and each group is only a part of this conglomera"(Fisk and Rani,1982).

Today's Malaysian social, political and economic structure is the result of the colonial policies which were carried out by Great Britain. To understand today's Malaysian social structure and differences in society, we must carefully examine the subject and the colonial period.

The Malaysian society consists of a number of distinct ethnic groups. These groups, are chiefly, the Malays, the Chinese and the Indians in Peninsular Malaysia, and the Ibans and the Kadazans in Sarawak and Sabah.

These five main groups together "comprised 95 percent of the Malaysian population of 19 million people"(Fisk and Rany,1982:105) and the other 5 percent covering the many other ethnic groups such as the aboriginal people, the Europeans, Arabs and Pakistanis.

In Peninsular Malaysia "the population of 12 million is complicated by the diversity of religion and race the most being the Malays, Chinese and Indians"(Fisk and Rany,1982:105). These ethnic divisions have received the greatest attention in the New Economic Policy (N.E.P.) and remains both important and sensitive.

Before colonialism and the early period of the colonialism, Peninsular Malaysia was a place which was inhabited mostly by Malays and there were a limited number of Chinese and Indians and some nomadic aboriginal people. It was during the colonial period that the British encouraged and accelerated the migrations to Peninsular Malaysia from India, China and Indonesia because of the need for a labour force which resulted in today's Malaysian mozaic or a Malaysian Plural Society.

Migration to Malaysia can be considered in three waves:

Migration from Indonesia, China and India. "Migration from Indonesia, had been taking place slowly over the centuries, but this accelerated during the colonial period with the opening up of new land for production of rice and subsistence crops.
From about the middle of the nineteenth century, however, the British colonial administration began to encourage the recruitment of Chinese labour, particularly for work in mining tin. Not long after, the development of large-scale agriculture, first in the cultivation of sugar and later in rubber, plus the development of public works such as ports and railways created further demand for a labour force for these purposes, and the recruitment of Indian labour was encouraged and supported . These three waves of migration to Malaysia are not only different in the racial aspect but also resulted in different economic function and 1ocation.

Firstly, early Indonesian immigrants were located in the low-lying areas of the west coast where rice could be grown, whereas the Indians were concentrated in North Perak and Province Wellesley, in the rubber areas. At the same time, many of the Indians were grouped in newly-growing towns as labourers in the Public Works Department and as traders, shopkeepers and as civil servants, and the professions. On other hand, the Chinese were concentrated in the tin-mining areas and also in towns where they held a dominant economic role.

The social effects of the these waves of migration to Malaysia can be viewed at two levels. One is the Indonesian migrants, who because of close cultural, social and religious contact with the Malays and inter-marriages with Malays resulted in easy assimilation of this culture.

On the other hand, the Chinese and the Indians are not only culturally very different from the Malay society but the adaptation of these two different societies into the Malay society is very difficult, which resulted in today's Malaysian plural society, In addition, these three different societies are not only different from each other ethnically and culturally, but also different geographically.

The Malays have been kampung (rural/village) dwellers, whereas the Chinese generally are town (city) dwellers and the Indians are concentrated on estates.

According to the 1970 Census, 58.5 percent of the Chinese, 12.8 percent of the Indians and 27.5 percent of the Malays in Peninsular Malaysia lived in urban areas, while in the rural areas 69 percent were Malays, 26 percent Chinese and 10 percent Indians .(Fisk and Rany,1982:106)

This urban and rural division had some far-reaching social and economic effects in Malaysian social and economic life. What we mean is mainly that, "the opportunities for healthy growth and higher education have been far more readily available to the urban dwellers than to the kampung people, thus giving the majority of the Chinese a great advantage over the majority of the Malays"(Fisk and Rany,1982:106). So, the geographical separations led to the economic and social imbalance between the Chinese, Indians and Malay societies. The N.E.P. is aimed not only at improving and extending the level of services to rural areas, but also to redress the Malay society and correct the imbalance in the three segments and between towns and villages.

After 1970, many young Malays migrated to the cities in search of employment opportunities and benefits of city life. But, they are poorly educated, relatively unskilled and they found employment opportunities only in the police department, millitary service and in factories. Only a very small portion of Malays, the Malay elites who have been well-educated, are able

to find jobs in the civil service. But most Malays in the kampongs are engaged in small farming, fishing and rubber-tapping.

The Chinese, on the other hand, are engaged mainly in the modern sector of the economy such as banking, commerce, industry and mining.The Indians remained as estate workers but many of them in the urban areas became shopkeepers, civil servants and traders.

As regards the socio-cultural differences, the Ma1aysian Society today consists of three different sub-societies or segments, which are mainly the Malays, Chinese and the Indians. Each segment of the Malaysian society has its own language, traditions and religious norms and value systems that are very different from one society to another. Not only the economic imbalance of the society leads to polarization, but also the socio-cultural elements create polarization between the Malays, Chinese and Indians. Here I will try to examine, briefly, the socio-cultural elements of each society to show the differences.

Culturally, the Malays are Muslims, speak Bahasa Malaysia and maintain their own traditional customs and practices. The Chinese are mostly Buddhists, Confucians or Christians on a religious basis and speak a variety of Chinese dialects, whereas the Indians are mostly Hindus and speak a variety of dialects of the Indian language.

The Malays, generally live in rural areas that are traditionally engaged in rural agricultural production and fishing. In other words, they are characteristically peasants. Because of the rural life, the Malay society is a cooperative society which means that the relations in the rural area are based on mutual help.

'Gotong Royong' is a form of cooperation that occurs both in social and economic spheres. This institution operates especially during the padi-planting , harvesting , house-building, celebrating weddings, where one is expected to help another, anytime, anywhere. But because of the cash economic system, the "gotong royong" institution is going to be weaker(Abdullah and Yusoff,1982:111).

Another institution which unites the Malay society is the concept of Ummah that binds the Malays to each other by the way of believing in the Unity of Allah, and in the messengership of His Prophet Muhammed. In this conceptual frame, everybody is responsible to help his fellow Ummah. He is expected to help his fellow members at anytime, anywhere.

The Unity of the Malay community thus rest on the adat resam (social customs), which includes the institution of "gotong royong" and the concept of "Ummah" and "Malu"[***2] (self- respect).

"The feeling of solidarity arise among the Malays as a result of the observation of "gotong royong", reinforced by the concept of Ummah. The spirit of Ummah, particularly binds the villagers together culturally and socially; the Malays always emphasize their close relationships in terms of brotherhood in Islam"(Abdullah and Yusoff,1982:109).

The Chinese

The majority of the Chinese in Malaysia are urban dwellers. This is the case because mainly a considerable portion of the Chinese population earns its livelihood in the towns and cities which are the centers of trade and economic activity. Secondly, many Chinese who lived in rural areas shifted to protected areas during the Emergency period and these places turned into the cities and towns in recent years.

So, the"Chinese in the modern Malaysia are mostly found in the urban areas, and their social characteristics are adapted to town and city 1ife"(Abdullah and Yusoff,1982:113). But they are still many Chinese who work in the rural areas and live there.

The language of the Chinese community in Malaysia is an important factor. To communicate with each other, many dialects such as Cantonese, Hokkien, Teochiew, Hailam and Hakka are used for daily communication and only the educated people (Chinese) of different language groups communicate with each other readily through the medium of Mandarin(Abdullah and Yusoff,1982:114).

The basis of the Chinese social system is the family unit which is very large; in other words, the extended family. In the family concept, the elders or ancestors have special places that are strongly emphasized and always exercised their decisions in family matters.

Encouragement rather than suppression is very important for the growth of a young Chinese. The Family works those who are bright in the family. The father gives a chance to his young Chinese son to learn the trade and economic activity. So the "young Chinese will respond in accordance with his upbringing with respect, loyalty and hardwork, which is the one point of Chinese economic supremacy in Malaysian society. They are involved in

[***] The Concept of Malu (Self-Respect), is important feature of Malay social value system which means to expect of every one (Malay) who should at all times maintain his own self-respect."Loss of Malu",is particularly associated with certain types of misbehaviour, such as disobeying parents

almost every aspect of commercial agriculture and fishing. In urban areas they own or operate most of the trade and commerce; retail and wholesale outlets, and private sector banking. The capital market is largely operated by the Chinese and they are the largest employers and suppliers of wage labour outside the government. In the rural areas as well as in the towns, the Chinese role as a middlemen places them in an economically strategic position. In all these ways the Chinese play a decisive role in the economic life of the whole Malaysian society"(Abdullah and Yusoff,1982:116).

The religious system of the Chinese are not centralized under one single authority, thus " there are various temples and places of worship with loose membership of worshippers and devotees who are also members of some other temples as well"(Abdullah and Yusoff,1982:117).

Like the concept of "malu" in Malay society "the concept of face" is very important in social interactions among more traditional Chinese, so to "lose face" becomes synonymous with dishonesty in the eyes of the community. To the concept of honesty, trustworthiness and loyalty values, the Chinese attach important sociological values.

The Indians

The Social Structure of the Indian community, depending on the nature of migration from a town or small vilage of India or Sri Lankan, have been divided into many sub-groups.

The vast majority of the Indians in Malaysia are Tamils, Malayalis and Telugus. Accordingly, in their customs, practices of Dravidian India predominate, with emphasis on Sivaism and the worship of the female deity in its various forms(Abdullah and Yusoff,1982:118).

The Indians in Malaysia are mainly engaged in estate-work and live in rural areas. In other words, they are estate workers. "While rural Indians are involved mainly in the plantation economy, urban Indians are mostly distinct groups, including many Sri Lankans, and are involved in many occupations ranging from traders and businessmen, retailers and wholesalers, professions such as a doctors, administrators and teachers right down to manual workers and labourers. Some Indians known as Chettiars, are noted for their money-lending business"(Abdullah and Yusoff,1982:119).

Another value related to the Indian community in Malaysia is the cultural value attached to caste system. The consciousness of caste among the Indians in Malaysia tends to be very much eroded while caste consciousness in India tends to be perpetuated by numerous existing economic, political and social structure. Another interesting point of the Indian community is that there are quite a number of Indian Muslims who have a special place in their relation with Malays.

The Stratification of the Malaysian Society which is the result of socio-economic and political development after 1969, that in the light of the N.E.P. can be summarized as follows(Ali,1982).[****]:

a. The Upper Class: made up of (i) the nobility, (ii) leading government politicians and administrators, (iii) successful capitalist or businessmen, and (iv) successful professionals. Those in category (i) are exclusively Malay, in (ii) mostly Malay, while those in category (iii) and (iv) are mostly non-Malay, the majority of whom are Chinese. Some Malay and non-Malay members of this class are closely linked with one another, through various institutions and associations. For example, politically some of them are leaders in the component parties forming first, the Alliance and then later the National Front (NF), and the Government. Economically, some of them have entered into partnership or joint- ventures, and also many ex-politicians or ex-civil servants have become directors or senior executives in some of the big non-Malay companies.

Socially some members of the upper class are also members of certain exclusive clubs, e,g. the Royal Selangor Golf Club and the Lake Club.

b. The Middle Class: made up of (i) middle-range government or public servants, (ii) the professionals, and (iii) businessmen, managers etc. Whereas membership of the civil service in (i) is largely made up of Malays, technical and educational services, for example, consists largely of non-Malays. In category (ii), the majority is non-Malay, but the Malay component is increasing. As for those in category (iii) they are still mostly non-Malays, in spite of government policy to encourage Malays. Most members of the middle class share a common life-style, and those in categories (i) and (ii) are often westernised. A large number of them, especially from categories (i) and (iii) are leading participants or strong supporters of the governing political parties, either at the state or district levels. As for those in category (ii), although quite a good number are activists or supporters of the governing parties, a significant number are also active in the opposition. Socially, in certain big towns some of them become members of inter-ethnic clubs, e.g. the Selangor Club in Kuala Lumpur.

c.The Lower Class: made up largely of (i) the peasantry, (ii) lowest ranking personnel in government or uniformed services, and (iii) workers in commercial and industrial enterprises. A big majority of those in (i) and (ii) are Malays, but there are some Chinese peasants in certain villages and some

---

[****]. For the Development of Class and Race, also see, Hing AI YUN," Capitalist development,Class and Race in W. Malaysia"(1983); Lim Teck Ghee, "Malaysia: Changing Occupational Pattern:The Growth of The Worker Class and Its implications for Social Relations"(1983); Zakaria bin Haji Ahmad,Political Structure of Malaysia (1982)

Indians working as labourers in a number of government departments. As for those in category(iii), they are mostly Chinese, but the Indians also form a large group, especially in the rubber industry. Among the peasants, the Chinese minority are often absorbed into the way of life of the Malay majority; this is especially so in states such as Kelantan, where the non-Malays have been almost completely assimilated. At the same time, among the working class, especially those in the same factories or industries, there is also close understanding and cooperation, especially when facing crisis situations, such as strikes. But overall, between the predominantly Malay peasants and the largely Chinese workers, there is a great social distance, and often their ignorance of each other's values have led to stereotyping and suspicion amongst them.

This social stratification of Malaysian society shows that ethnicity (or race) factor divides the Malaysian society in vertical lines which means Chinese, Malays, Indians and other ethnic groups. At the same time, the vertical lines (ethnic groups) are divided by factors in the shape of compartments. In other words, the Malaysian society has been divided along the line of compartmentalized vertical columns.

Compartmental division is especially clear in the Malay society, because of special privileges given them by the Government and which resulted in many problems in this society or polarization in the Malay society. Firstly, because of the N.E.P, urban and village differences are going to increase, where young Malays who are kampung dwellers, start to migrate to cities for the benefit of city life, but at the same time they would make up the core working class.

Secondly, because of the difference in income and monetary terms in Malay society, those Malays who benefit more from these circumstances are going to be changing their values and perceptions.

POLITICAL STRUCTURE

For a better understanding of the Malaysian Political Structure, "it is useful to examine the development of the ruling political coalition, the features of the federal/state relationships, the characteristics of, and origins of the bureaucracy"(Ahmad,1982:91).

Alliance which has been the major coalition of The United Malay National Organization (U.M.N.O.), The Malaysian Chinese Association (M.C.A.), and The Malaysian Indian Congress(M.I.C.), has been the government since 1955.

Alliance after 1969, became National Front (N.F) or Barisan Nasional (B.N.), covering several other parties in its fold. U.M.N.O., has been the major political party in Alliance and its successor National Front (N.F.) or

Barisan Nasional (B.N.). Both the National Front and Alliance may be seen as the crystallization of political power at federal level.

All of the societal segments in Malaysian society (mainly Malay, Chinese and Indians) can be represented, partially, to govern the state at the federal level by the formula of Alliance and National Front which was also asserted by Lijphart "for the agreement of political elite to govern the society"(Lİjphart,1982).

United Malay National Organization (U.M.N.O) which has been representing the Malay society, with majority support from the Malays, whereas the other parties Malaysian Chinese Association (M.C.A.) supported by the Chinese and Malaysian Indian Congress (M.I.C.) is supported by the Malaysian Indians.

P.M.I.P or later known as P.A.S has been trying to challenge the (N.F) with the most support for PAS coming from those who desire to govern Malaysia in the light of Islam and its principles(Meaden,1983:610; Ahmad,1982:92).

On the other hand, another party, the Democratic Action Party(D.A.P), is supported mainly by non-Malays, especially by the Chinese who live in urban areas. It challenges Malay political supremacy as well as offers a possible alternative to the non-Ma1ays or Chinese components in the National Front (N.F.) (Ahmad,1982:92).

The challenge from the (DAP) and (PAS) towards (N.F) National Front is essentially in Peninsular Malaysia. But also in Sarawak, (SNAP) Sarawak National Party has been the major opposition of N.F till 1970. After 1970 or late 1970, (SUPP) and (SNAP) both has become a party of the National Front Coalition (Ahmad,1982:93).

So, the need for communal solidarity, may sustain the notion of inter-communal cooperation (Political elite cooperation) as practised in the concept of the National Front (N.F) as a sort of "democracy without census" according to one observer "(Ahmad,1982:92). But observations show that the Islamic movements and Islamic groups in the Malay society seek political power increasingly, yet these groups do not deny the rights of the other religions, although, Islam is the state religion, and the Islamic competition with the other countries is forcing the government to toe the line in a more Islamic way as possible. This is showing a growing impact in Malaysian Political life. The notion is that "How long UMNO will be able to resist becoming more Islamic to offset the criticism of PAS will be a significant problem in the coming years and one fear amongst non-Malays (non-Muslims) is the seemingly increasing use of Islamic symbols in the nation's ways of life"(Ahmad,1982:94).

One other aspect of the strong political structure of Malaysia is utilizing a strong and non-partisan bureaucratic apparatus, such as the civil service and the police which shows a growing impact after 1969, and that most of the positions in these areas are filled by Malays"(Ali,1982).

The existence of these organs and the quality of personnel and their non-political behaviour, make it easier for the government to achieve government goals. On the other hand, the bureaucracy could also run to destroy the regime's credibility, in the case of inefficiency and incapacity.

Inter-communal coalition formula which is the notion of a strong government is the another aspect of Malay political supremacy which means that "Federal structure of the state ensure Malay majority at the hands of the central government" that implies weakness of the local authority (Ahmad,1982:94).

POLITICAL STRUCTURE PRE— 1969 and after 1969

Inter-Racial riots and violence followed Malaysia's Fourth General election in May, 1969 which is mainly localized in Kuala Lumpur and "widely awakened those who had come to think of Malaysia as a prosperous extremely rational and democratic country in which all groups worked together harmoniously for the common good, what is surprising in retrospect is not that the dream was shattered but that it lasted so long"(Gibbon ,1971).

It was assumed that if political power is in Malay hands and economic power is in Chinese hands, the Malaysian political and social stability will be achieved. But the racial differences could not be considered seriously till that time. Tun Haji Abdul Razak bin Hussein wrote "..on that day (13th May 69) we were jolted into a sharp realization that the racial problem in this country is a serious one and measures taken in the past to cope with it have not proved adequate"(Gibbon,1971:116). In other words "communal considerations, generally considered the silent feature in decision-making were often of little importance and the end result was generally more beneficial to non-Malays than to Malays"(Funstow,1980).*****

If we accept the definition of politics by H.D. Lasswel as " who gets what, when, how", we say that mainly the causes of the Riots of 13th May 1969 were based on the economic and social status of the Malay community in Malaysian Society. The Second Malaysia Plan and its scope and aims also proved this assertion.

The plan incoporates a two-pronged New Economic Policy(N.E.P.) for development. The first prong is to reduce and eventually, eradicate poverty

***** See also, S. Husseyin Ali (1983): Chandra Muzaffar (1983): Hing Aı Yun (1983)

by raising income levels and increasing employment opportunities for all Malaysians, irrespective of race.

The second programme aims at accelerating the process of restructuring Malaysian society to correct economic imbalance, so as to reduce and eventually, eliminate the identification of race with economic function. This process involves the modernization of rural lives, a rapid and balanced growth of urban activities and the creation of a Malay commercial and industrial community in all categories and at all levels of operations, so that Malays, other indigenous people will become full partners in aspects of the economic life of the nation (Ahmad,1982:96).

So, we can say that the pre-1969 Malaysian political structure system was not as is generally alleged, a Malay-dominated one. Political decisions were substantially influenced by financial class and bureaucratic influence, and by the politicalised style of Prime Minister Tunku Abdul Rahman.

After 1969, the Malaysian Political Structure can be viewed in the light of the NEP which enunciated two broad objectives, namely the restructing of society and the eradication of poverty. On the one hand, giving opportunities to those who seek political representation. On the other hand, restructing and the eradication of poverty entails considerable modernization of bumiputra attitudes, as well as, restructuring of regional economic imbalance.

To reach the goals stated in the N.E.P., the government plays an important role; The National Corporation (PERNAS) and The State Economic Development Corporation (SEDC), under the government agencies were established.

Rapid modernization and implementation of policies by the Government has shown certain outcomes:

a. It may lead to anti- government feelings as a result of the beneficiaries of such a programme.

b. Economic differentiations in the Malay community will cause change of perception and values of certain groups within the Malay community.

c. Middle-class Malays has been increasing and they play an important role in the business and public sectors.

d. This may lead to the creation of working-class or lumpen ploteria in urban areas, which is the result of migration from the kampung.

e. Increasing modernization of the Malays will cause some changes in the power structure of the community and this means that there may be a change in the Malay political supremacy in Malaysian political life.

Conclusion

After a short review of the theoretical framework of the plural society and consociational democracy concept, I started to examine/analyse the Malaysian socio-cultural and political structure.

My proposition is that the concept of consociational democracy which is formulated and asserted by Arend Lijphart is based on some small European states experience whereas the other countries/plural societies in Africa and Asia are very different, not only historically but also culturally and with various human elements.

The general theory of all sciences must be applicable in all cases of the scientific phenomena whereas Lijphart's theory is based on only European states experience. The European states which were examined by A. Lijphart have not had the same past experiences in their history, compared to the other plural societies in Africa and Asia, which were mostly colonized.

Lijphart, in his theory, did not consider the individual perception differences or individual characteristics, whereas the Europeans, to some extent, have been expected to be similar. In other words, European people are more politicalized than the people in Asian and African plural societies.

Lijphart did not speak about the relative autonomy of government which means that government in certain times and conditions held on to autonomy to govern the states or to protect it against external attack or to prevent class struggle or to protect a certain segment's rights in the society.

Another difference between the European small states, plural societies and the third world is that, the European states accept the liberal or open economic system and they are mostly industrialized. But plural societies in Asia and Africa, they accept the open economic system ,but mostly, government intervention can be seen in all sectors of the economy.

Malaysian Society:

Malaysian social structure can be divided and explained in two dimensions which are vertical and horizontal.

The vertical division arises because of the availability of the different sub-societies which are mainly the Malays, the Chinese and the Indians, that brings into view the Malaysian society and its structure.

Each sub-society covers a cultural membrane which is very different from one society to another and that the elements of the cultural membrane are the belief system, which is the religion, language and norms, value system and the people's perception.

There is also the cultural aspect which is language, religion, norms and value system polarization, cleveages that divide the Malaysian society. But, economical and political polarization rather than the cultural polarization are very important, that the economic and geographic (city/village, bandar/kampung) polarization were the main causes of the May 1969 riots.

In other words, horizontal polarization seems to be the core point which is the sensitive, balancing point of the Malaysian society. Horizontal divisions are mainly the social, political and economic elements of the society.

The economic consciousness of each segment, especially, for the Malay society, has been showing the growing importance of the Malay desire to hold more economic status in the social strata of the society, by way of special privileges.

In future, even as the Malay society would be divided or differentiated on an economic basis, ultimately, political power would remain in Malay hands.

Economic recession seems a serious problem which may cause imbalance in the social structure in the horizontal line. In other words, if Malaysia could not overcome economic recession, it may face many political and social problems.

A considerable number of Malays hold positions in the civil service and eventually, even more in the business private sectors, which is the aim of the N.E.P.

The social structure of Malaysia now, compared to the early 1969 have been showing changes in that more Malays are dominant in each sector of Malaysian social life.

REFERENCES

Books

ANDERSON W.C, VONDER MEADEN F.R. & YOUNG C., Issues of Political Development, Newjersey, 1967

CAMPBELL Q.E. Racial Tension and National. Identity Nashville, 1972.

FISK, E.K. & RANİ OSMAN H. Political Economy of Malaysia Kuala Lumpur, 1982.

FUNSTOW, J. Malay Politics in Malaysia :A Study of UMNO and PAS Singapore, 1980

LIJPHART AREND. Democracy in Plural Societies: A Comparative Explanation, YALE University, 1977.

MAUZY K. D. & MİLNE, R.S. Politics and Governments in Malaysia, Singapore, 1975.

MILNE S. R. & ZACHAR W.M. Conflict and Stability in Southeast Asia New York, 1974.

Articles and Papers

ALI HUSSEİN S. "Social Relations in Malaysia: Ethnic Class Factors" January, 1982.

BARRY, BRİAN. "Consociational Model and Its dangers", European Political Research, 1975.

BENG CHEE TAW , " A Cultural Assimilation and Integration: The Case of the Chinese in Malaysia" January, 1983..

DAALDER, HANS. "The Consociational Denocracy Theme" World Politics, 1983

FREEDMAN M. "The Growth of Plural Society in Malaya" Pacific Affair, 1980.

GİBBONS S. D. "National Integration and Cultural Diversity: The Caşe of Malaysia", Development in SEA., 1971.

GHEE TECK L. "Malaysia: Changing Occupational Patterns,The Growth of the Worker Class and Its Implications in Social Relations" January, 1983

GUNGWU WANG. "Chinese Politics in Malaya", The Chinese Quarterly 1982

JEYAKUMAR D. The Indian Poor in Malaysia: Problems and So1utions" January, 1983.

KESSLER S.C. “Islam, Society and Political Behaviour: Some Comparative Implication of The Malay Case” Comparative Politics, 1972.

KİEWE A. RONALD. “Pillars and Sand: A Marxist in Netherlands”. Comperative Politics, 1981

LIJPHART AREND “Consociational Theory, Problems and Prospects: A reply” Comparative Politics April, 1981.

LİJPHART AREND.” Consociational Democracy”, World Politics 1982

MC RAE D. K. “The Plural Society and Western Political Tradition”, Canadian Political Science Journal, December 1978.

MILNE S.R. “National Ideology and Nation Building in Malaysia” Asian Survey. 1983

MUZAFFAR C., “Has the Communal Situation in Malaysia Worsened Over the Last Decade” January, 1983

NAGATA A. JUDİTH. “The Chinese Muslims of Malaysia: New Malays or New Associates: A Problems of Religion and Ethnicity” (n.a)

NAGATA A JUDİTH. “A Macro View of Malaysian Society from Malaysian Mosaic.” (n.a)

NELS R. & WOLPE H, “Modernization and The Politics of Communalism:A Theoritical Perspective.” The American Political Science Review., 1983

RAMASAMY P. “Malaysian Indians: Ethnic and Class Loyalties” January, 1983.

ROGERS L.” Politization and Political Development in Rural Malay Community”, Asian Survey, 1969.

ROTHCHILD DONALD. “Ethnicity and Conflict Resolution: A Review Article”, World Politics. 1983

TEİK CHENG G. “The Chinese in Malaysia A Society in Transition” January, 1983.

VON DER MEADEN, R.F., “Religion and Politics in Malaysia”, January, 1983.

YUN AI HİNG.“Capitalist Development, Class and Race in West Malaysia” January 1983.

Pazarlama Anlayışında Siyasal Pazarlamanın Yeri Ve Pazar Konumlarına Göre Siyasi Partilerin Stratejik Analizi

Abdullah OKUMUŞ*

Özet: Pazarlama, siyasal pazarlama faaliyetlerinin tasarlanmasında ve uygulanmasında toplumsal ve siyasal dinamikleri harekete geçirmesi yönünden son derece işlevsel bir özellik taşımaktadır. Özellikle son yıllarda, siyasi partiler ve adaylar rekabet avantajı sağlamak için pazarlama biliminden geniş ölçüde yararlanmaktadırlar. Siyasi partilerin programları ile seçmenlerin beklentileri arasında gerçekleştirilecek bir örtüşme siyasi partilerin rakiplerine göre daha avantajlı bir konuma geçmesini sağlayacaktır. Bu çalışmada, pazarlama faaliyetleri ile siyasal pazarlama arasındaki ilişki incelenmiş ve siyasi partilerin uygulayacakları stratejilere yönelik çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Pazarlama, Konumlandırma, Pazarlama ve Rekabet, Stratejik Analiz

Political Marketing In The Marketing Concept And Staretegic Analysis Of Political Parties Acording To Their Market Positions

Abstract: Marketing is highly functional in designing and implementing activities for political marketing and triggering political dynamics. Especially in recent years, political parties and candidates take advantage of marketing science in order to gain competitive advantages. An overlap between political party programs and the voters' expectations would give a great advantage to parties in their political competition. This study elaborates the relationship between marketing activities and political marketing, and gives some recommendations to political parties pertaining marketing strategies.

Keywords: Political Marketing, Positioning, Marketing and Competition, Strategic Analysis

1. GİRİŞ

Siyasal pazarlama konusunda yayınlanmış yerli kaynakların sayısı (Gegez, 1990; Limanlılar, 1991; Tan, 1998; Bayraktaroğlu, 2002) oldukça yetersiz olmakla birlikte yabancı kaynakların sayısı (Shama, 1975; Reid, 1988; Smith ve Saunders, 1990; Bongrand, 1991; Webster, 1992; Butler ve Collins, 1994 ve 1996; Lock ve Harris, 1996; Wring, 1997; Smith ve Hirst, 2001; O'shaughnessy, 2001; Henneberg, 2006) oldukça fazladır. Bütün bu çalışmalarda en yaygın olarak kullanılan siyasal pazarlama tanımı (Shama, 1975; Lock ve Harris, 1996; Wring, 1997), siyasal parti ve adaylar ile seçmenler arasında gerçekleşen iletişim süreci olarak yapılan tanımdır. Son yıllarda siyasi partiler ve adaylar rekabet avantajı sağlamak için pazarlama

* Yrd.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Pazarlama Anabilim Dalı

biliminden geniş ölçüde yararlanmaya başlamışlardır. Siyasi partilerin programları ile seçmenlerin beklentileri arasında gerçekleştirilecek bir örtüşme siyasi partilerin rakiplerine göre daha avantajlı bir konuma geçmesini sağlayacaktır. İşletmeler pazarlamayı bir rekabet avantajı yaratmak için kullanırlar. İşletmelerde olduğu gibi siyasi partiler, liderler ve programlar da rekabet halindedir. Özellikle kararsız olan seçmen gruplarını etkileyebilmek için siyasi partiler ve liderler pazarlama faaliyetlerini yoğun bir şekilde kampanyalarında kullanmaktadırlar. Siyasi partiler, kampanyalarını ve seçim öncesi-sonrası halkla ilişkiler faaliyetlerini profesyonel şirketlere vererek pazarlama faaliyetlerinde süreklilik sağlamaya çalışmaktadırlar.

Pazarlama yönetim sürecinde ve pazarlama karması kararlarında önemli bir değişken olan tüketici, siyasal pazarlama içerisinde seçmen olarak değerlendirilmektedir. Ticari alanda tüketicinin sahip olduğu rol aynı şekilde seçmenler içinde geçerlidir. Siyasal ürünün (parti, lider, program vb.) tasarlanmasında da pazar koşullarının, beklentilerinin ve pazar boşluklarının iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Seçmenlerin beklentilerini iyi tespit edemeyen siyasi partiler, liderler, seçmenleri ile doğru bir pazarlama iletişimi kuramayacaklardır. Siyasi partilerin siyasal rekabet içerisinde ideolojik konumları ve sundukları temel vaatleri açısından farklılaşmalarının önemini yitirmesi, siyasi adayların kişilik özelliklerini ifade eden aday imajının, bir rekabet unsuru olarak öne çıkartılmasını gerekli kılmıştır.

Bu çalışmada öncelikle pazarlamanın genişleyen çerçevesi ve siyasal pazardaki önemine yer verilmiş ve siyasal pazarlamanın özellikleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra pazarlama yaklaşımının siyasi partilere nasıl uyarlanabileceği açıklanmıştır. Son olarak da siyasi partilerin muhtemel pazarlama stratejilerine ilişkin çeşitli önerilere yer verilmiştir.

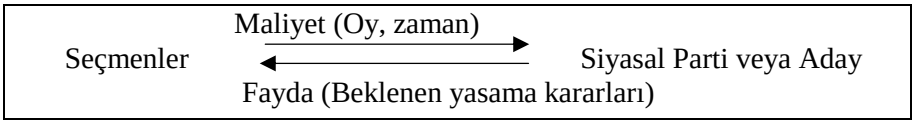
2. PAZARLAMANIN GENİŞLEYEN ÇERÇEVESİ VE SİYASAL PAZARDAKİ ÖNEMİ

Yeni siyaset koşullarının eskisine göre, iki temel farklılığı içerdiği belirtilir. Bu farklılıklardan ilki, siyasetin bir sanat olmasından çok bir bilim olma özelliğinin öne çıkmasıyla ilişkilidir. Siyasi partiler ya da adaylar seçmenlerinin kendilerinden neler beklediklerini masa başında yapılan tahminlerle belirleme kolaylığını yitirmişlerdir. Bu ve benzer konularla ilgili kararların ancak sağlıklı araştırmalar sonucunda elde edilmiş bilgilerden yararlanılarak alınması gerekmektedir. Günümüz siyasi koşullarının, geçmişteki koşullarla karşılaştırıldığında ortaya çıkan ikinci farklılığı, siyasi parti ya da adayların seçmenleriyle iletişim kurmada kitle iletişim araçlarını yoğun bir şekilde kullanmalarıyla açıklanmaktadır (Uztuğ, 2002: 155-156).

Pazarlama yaklaşımı siyaset arenasına farklı bakış açısı getirmektedir. Bu değişik bakış açısını açıklamak için önce pazarlamada ürün ve değiş-tokuş paradigmalarını incelemek gerekir.

"Pazarlamanın Genişleyen Ekseni" adlı ünlü makalede, ürünler mal, hizmet, kişi, örgüt ve fikir olarak tanımlanmakta ve sınıflandırılmaktadır (Kotler ve Levy, 1969: 10-15). Pazarlamanın genişleyen ekseni, değişime konu olan ürünleri mal ve hizmetlerle sınırlandırmamaktadır. Pazarlama kavramının gelişmesiyle, toplumsal pazarlama, fikir pazarlaması, örgüt pazarlaması, kişi pazarlaması gibi değişik pazarlama uygulamaları gündeme gelmiştir.

II. Dünya savaşı sonrasında pazarlama, mallarla sınırlı tanımının dışına taşmış, hizmetleri de kapsamına alacak şekilde genişlemiştir (Oluç,1987: 4). 1970'lerde işletme dışı faaliyetleri de içine alacak şekilde boyutlarını daha da genişletmiştir. Genişleyen pazarlama ekseni ile ilgili görüşler daha çok "değiş-tokuş" (transaction) kavramı çerçevesinde geliştirilmiştir (Bagozzi, 1975: 32-39). Değiş-tokuş, insanların arzu ettikleri nesneleri elde etmede kullandığı en önemli yol olarak tanımlanır. Pazarlama, "değiş-tokuş"a yönelik ihtiyaç ve isteklerin doyurulması amacına yönelik karar alma süreci ile doğrudan ilgilidir. Bu süreç iki taraf arasında iletişim ve dağıtımın gerçekleştiği ortamlar içinde gelişir (O'shaugnessy, 2001: 1047-1057). Siyasal pazarlamada seçmenler ile siyasal parti ve/veya adaylar içinde bir değiş-tokuş vardır. Seçmenler verdikleri/kullandıkları oy ve zamanlarına karşılık siyasal partinin getireceği yasama kararlarını elde edeceklerdir. Bu durum memnuniyet veya pişmanlık yaratacaktır.

Şekil 1: Siyasal İçerikli Değiş-Tokuş

Şekil 1'de siyasal içerikli bir "değiş-tokuş"un nasıl yapılacağı, değerlendirilebileceği ve yapılandırılacağı ile ilgili bir çerçeve sunulmuştur (Bagozzi, 1975: 32-39). Bu yaklaşımda siyasi partiler, adaylar ya da fikirler bir ürün olarak kabul edilmekte, parasal olmayan bir "değiş-tokuş" süreci içinde değerlendirilmektedir. Seçmenlerin katlanacağı maliyet, oy (pişman olma durumu) ve zaman olarak değerlendirilmekte; fayda ise meclise girecek olan milletvekillerinden beklenen yasama kararları olarak görülmektedir.

"Değiş-tokuş" yaklaşımından daha az kapsayıcı, ancak siyasal kampanyaları yine pazarlama disiplini içinde değerlendiren bir diğer alternatif yaklaşım,

pazarlamayı, kitle davranışlarını etkilemede kullanılan yönetimsel bir teknikler bütünü olarak tanımlayan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, pazarlamanın iki temel karar alma alanı vardır. Söz konusu karar alanları ise a) ikna edici iletişim, özellikle reklam ve kişisel satış, b) ürün tasarımında ve ürünlerin dağıtımında tüketicilerin davranış kalıplarına uygunluğunu sağlama kararlarıdır (Butler ve Collins, 1996: 32-45). Siyasi partiler kampanyalarını özellikle kararsız olan seçmen kitleleri üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Kararsızların dışında kalanların önemli bir bölümü kampanyalar henüz başlamadan hangi partiye oy verecekleri yönünde bir karar sahibidirler. Reklam, TV programları gibi ikna edici iletişim programları ile kararsız seçmenleri etkileme gayretleri bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda internet aracılığı ile siyasi partilerin seçmenlere web siteleri ve elektronik posta ile kendilerini tanıtma çabaları içerisinde oldukları görülmektedir (Shaw, 2002: 39-64). Ürün tasarımında yani parti, lider, program oluşturma faaliyetlerinde tamamen seçmenlerin beklentileri doğrultusunda planlama gereği ortaya çıkmaktadır. Seçmenler tarafından beğenilen özellikler öne sürülerek bunlar kritik başarı faktörleri olarak kullanılmaktadır. Her iki yaklaşımda görüleceği üzere pazarlama bilgi ve araçlarının siyasal pazarda da işlevsel ve yararlı olacağı inancı üzerinde durulmaktadır.

2.1. SİYASAL PAZARLAMANIN ÖZELLİKLERİ

Siyasi partilerin ve ticari organizasyonların strateji anlayışları farklılık göstermektedir. Kar amaçsız ve kamu hizmetini temel alan örgütlerin pazara bakış açısına göre farklı stratejiler izlemeleri söz konusudur (Butler ve Collins, 1994: 32-45). Bu kurumların misyon, amaç ve yol tanımlamaları, pazarlama uygulamaları ve stratejileri farklı olabilir. Ancak pek çok ortak özellikleri de bulunmaktadır. Örneğin, bir siyasi parti, ideolojik ve demokratik bir tanımlama içerisinde bulunmak istiyorsa, yaptığı faaliyetler dizisi içerisinde mutlaka farklılığını ortaya koyan pazarlama eylem ve stratejilerini bulundurmak zorundadır. Ülkemizde reklam kuruluşlarının devreye girmesi ile 6 Kasım 1983 seçimlerindeki uygulamalarla siyasal pazarlama da çağdaş bir atılım gerçekleşmiştir. Artık seçmenin ne istediğini belirlemeye çalışan kamuoyu araştırmaları, ses ve görüntü kasetleri, imaj oluşturma ve diğer çabalar profesyoneller tarafından partilerin hizmetinde kullanılarak siyasal pazarlamanın gerekleri yerine getirilmeye başlanmıştır. Günümüz Türkiye'sinde bütün bu faaliyetlerin bütünleşik ve stratejik bir şekilde kullanımının öneminin partilerce anlaşılması, kısa bir süre sonra siyasal pazarlamanın gelişmesini ve tam anlamıyla uygulanmasını sağlayacaktır (Tan, 1998: 15). Siyasal pazarlama, siyasi partilerin farklı pazar bölümlerine farklı pazarlama stratejilerini uygulamalarını gerektirmektedir (Wring, 1996: 92-103). Siyasi partilerin pazardaki

durumlarına ilişkin stratejilerine değinmeden önce siyasal pazarlamanın özelliklerine değinmekte yarar vardır. Buna göre (Butler ve Collins, 1994: 19-34; Lock ve Harris, 1996: 21-31);

- Tüm seçmenler aynı gün içerisinde oy kullanırlar. Marka tercihlerinin (siyasi parti ismi veya lideri) ölçümüne ilişkin yöntemler ve düşünce sistemleri ürün ve hizmet pazarlamasına benzemektedir. Ancak satın alma kararı itibariyle ürün ve hizmet pazarlamasından ayrılmaktadır.
- Siyasi parti tercihinde doğrudan veya dolaylı olarak bir fiyat söz konusu değildir. Ancak uzun dönemli olarak, bireyin siyasi parti tercihi dışında bir başka siyasi partinin iktidara gelmesi veya oy verdiği partiye ilişkin bir pişmanlık oluşması dolaylı bir maliyetin doğmasına neden olacaktır.
- Siyasi parti tercihinde bulunan seçmen, iktidar olan bir partiye oy vermemesine rağmen kolektif bir anlayış içerisinde iktidar partisinin yönetiminde yaşamı paylaşmak durumundadır.
- Siyasi partiler ve adaylar, seçmen açısından politik bir ambalajı olan, karmaşık ve gerçek olmayan bir ürün şeklindedirler. Seçmenler, siyasi partinin mesajını ve ambalajlanmış kavramını yargılamak ve bunun doğrultusunda karar vermek durumundadırlar.
- Karmaşık ürün veya hizmet tercihinde tüketiciler hata yaptıklarını anladıklarında kararlarını kısa sürede değiştirme imkanına sahiptir. Fakat seçmenler hatalarını veya pişmanlıklarını bir sonraki seçimlerde telafi etme durumundadırlar.
- Siyasi partiler de zaman içerisinde tanıtım, reklam ve kamuoyunu etkileyecek bir dizi faaliyetler dizisi ile yeni ürün (yeni parti, yeni aday) ortaya çıkartabilir veya mevcut siyasi partilere ek bir takım özellikler atfettirebilirler. Reklam ve diğer pazarlama iletişim faaliyetleri ile güvenilir, yenilikçi, dürüst, modern gibi birtakım özellikler siyasi partiye veya adaya kazandırılabilir.
- Siyasi partilerde, kar amacı gütmeyen kuruluşlarda olduğu gibi gönüllülük esasına göre çalışan kişiler faaliyetlerde bulunmaktadırlar.
- Pazarlamada olduğu gibi piyasada yer alan lider partiler sürekli birinci sırada olmak için çaba gösterirler. İlk sırada yer alan lider parti mevcut durumunu sürdürmek hatta oylarını daha da artırmak amacındadır. Ancak siyasi partilerin iktidarda bulundukları süre içerisindeki bir takım icraatları (vergilerin arttırılması, sosyal güvenlik reformu, bütçe uygulamaları, ekonomik uygulamalar vb.) lider partinin seçmenlerinin bir bölümünde hoşnutsuzluk meydana getirebileceğinden partinin oylarında düşüş yaşaması söz konusu olabilir.

2.2. PAZARLAMA YAKLAŞIMININ SİYASİ PARTİLERE UYARLANMASI

Pazarlamanın kar amaçlı ve kar amaçsız organizasyonlarda temel olarak üzerinde durduğu husus, tüketici ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu ihtiyaçların tatmin edilmesidir. Bunun sonucunda da ekonomik ve sosyal fayda sağlanmış olur. Siyasal pazarlama, oy verme hakkı, demokrasi ve bilgi araçlarındaki gelişmelerin sonucu ihtiyaç duyulan siyasal iletişimin en son araçlarından biridir (Bongrand, 1991: 9). Siyasi partilerde de seçmenlerin ihtiyaçlarını tespit ederek bunları tatmin etmeye yönelik faaliyetler bulunmaktadır. Bu faaliyetler içerisinde pazarlama eyleminden söz etmemek mümkün değildir (Reid, 1988: 34-47).

Siyasal pazarlamada rekabet, seçmenler ve iletişim kanalları kavramlarının pazarlama faaliyetleri ile ilişkilendirilmesine yönelik açıklamalara aşağıda değinilmiştir.

2.2.1. Rekabet

Siyasal pazarlamadan sorumlu olan yöneticilerin, rekabetçi bir pazarda var olabilmek için rakiplerine göre ürünlerde farklı bir üstünlüğe sahip olmaları gerekir. Söz konusu farlılık siyasal alanda, siyasi partinin yapısı, ideolojisi, liderinin özellikleri ve adayların nitelikleri üzerinde gerçekleşir. Diğer yandan ürünlerini üstün kılacak farklılığı geliştirmede, firma pazarlama yöneticileri ile siyasal pazarlama yöneticileri de sınırlı zaman, para ve uzman işgücü kaynaklarına sahiptirler (Webster, 1992: 1-17). Tüm pazar içerisinde pek çok sayıda işletme mevcut iken, siyasal pazar içerisinde yer alan partiler sayısal olarak nispeten daha azdır. Diğer yandan siyasal sistem içerisinde seçimler belirli aralıklarla gerçekleşirken seçim dönemlerinde siyasal pazarlama faaliyetleri yoğunluk kazanmakta ve sonrasında da devam etmektedir.

Seçim dönemlerinde siyasal pazarlamanın amacı, parti ya da adayın gerekli oyu alarak seçimi kazanması iken işletmelerde söz konusu olan ticari faaliyetlerin sürekliliği ve karlılığıdır. Bu durum her iki alandaki, rekabetin yapısını değiştirmektedir. Bu nedenle siyasal pazarlama faaliyetlerinin çok daha fazla risk taşıdığı söylenebilir (Lock ve Harris, 1996: 21-31). İktidara gidecek olan partilerin iktidar yolunda sahip olacakları en önemli güç, rakipleri hakkında elde edecekleri bilgilerdir. Rakip partilerin güçlü ve zayıf yönlerini iyi analiz ederek bunlara uygun stratejiler geliştirmek güçlü bir rekabetin ön koşulu niteliğindedir.

2.2.2. Seçmenler

Tüketiciler ve seçmenler, karar alıcı olarak benzer bir rol oynamaktadırlar. Seçmenler de tüketiciler gibi, ailelerinden, arkadaş gruplarından, üye

bulundukları derneklerden, çalışma hayatından etkilenirler. Seçmenlerin birer hedef kitle olarak davranışlarının çözümlenmesi, kültürel yapılarının ve içinde bulundukları sosyal sınıfların insanlar üzerindeki etkisinin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir. Benzer psikolojik ve sosyolojik süreçler, siyasal pazarlama yöneticilerini işletmelerdeki pazarlama davranış kalıplarından yararlanmak durumunda bırakmaktadır.

Seçmen, politik pazardaki tüketicidir. Sunulan hizmetlerin en son kullanıcısıdır. Arzu edilen hizmet seviyesi, seçmenlerin almayı ümit ettikleri hizmet seviyesini yansıtmaktadır. Uygun hizmet seviyesi müşterilerce "kabul edilebilir" hizmet sınırıdır. Tolerans sınırı ise müşteriden müşteriye veya işten işe farklılık gösterir. Politik hizmetler açısından ifade edilecek olursa, uygun hizmet seviyesi, insan onurunu zedelemeyecek ekonomik, sosyal ve siyasi katılımları sağlayacak hizmettir. Hizmet sunan siyasal iktidarın, bu sınırın altına inmemesi gerekir. Aksi takdirde, seçmenler bu asgari seviyeyi sağlayacak veya sağlayacağını vaat eden partilere yönelirler (Tan, 1998: 85).

2.2.3. İletişim kanalları

Siyasal pazarlama yöneticileri ile firma pazarlama yöneticilerinin kullandıkları iletişim kanalları benzerlik göstermektedir. İletişim kanalları denildiğinde elektronik medya (radyo, televizyon, internet), basılı medya (gazete, dergi), açık hava (poster, billboard), kişisel iletişim (seçim bölgesi çalışmaları, miting) ve diğer medya kanalları (doğrudan postalama, telefon) akla gelmektedir. Siyasal partiler ya da adaylar da firma pazarlama yöneticileri gibi muhtemel hedef kitlelere ulaşmak için en uygun iletişim kanallarını seçerek bir medya programı geliştirmek durumundadırlar.

Siyasal pazarlama yaklaşımı, ürünün (parti, lider, program vb.) tasarlanmasından iletişim kanal ve araçlarının seçimine kadar olan süreçte nesnel verilerin kullanılması, bütünleşik ve tutarlı bir planlama için kullanışlı ve geçerli bir çerçeve sunmaktadır.

3. SİYASİ PARTİ KİMLİĞİ VE KONUMLANDIRMA

Marka kimliği, marka stratejisini oluşturmaya ve sağlamaya çalışan marka çağrışımları seti olarak tanımlanır. Bu çağrışımlar markanın misyonunu, inançlarını ya da kalitesini temsil eder ve müşterilere yönelik vaadini içerir. Marka kimliği bu özellikleriyle işlevsel, duygusal ya da kendini ifade etme yararlarını kapsayan değer önerisini geliştirerek marka ve müşteriler arasındaki ilişkinin kurulmasına yardım eder (Webster, 1992: 1-17).

Markalar genelde konumlandırmalarına göre analiz edilir. Markanın sahip olduğu değer önerisinin pazar koşullarında ve alıcılar (seçmen-tüketici) nezdinde kazandığı anlamın ve yerin bir ifadesi olarak konumlandırma terimi, markanın farklılığını ve güdülenen niteliklerini, rekabet koşullarını dikkate alarak vurgulamaktadır. Konumlandırma, markanın hedef pazar bölümünü ve rakiplerine göre farkını gösteren bir algılama bütünüdür. (Bingham ve Raffield, 1990: 211-217). Ticari bir ürün için konumlandırma şu dört soruya verilen cevaplarla analiz edilebilir (Uztuğ, 2002: 143).

- Ne için ya da niçin? Markanın sahip olduğu, ileri sürdürdüğü spesifik müşteri yararı nedir?
- Kimin için? Hedef kitleyi işaret eder,
- Ne zaman? Ürünün ne zaman kullanılacağına işaret eder.
- Kime karşı? Günümüzde bu soru temel rakibi işaret etmektedir. Marka kimin müşterilerini elde etmeye çalışır.

Bu sorular ve diğer kavramlar siyasal ürün için uyarlanabilir. Bu soruların cevabı parti ya da adayın kampanya öncesinde veya pazar koşullarında düşünmesi ve cevaplandırması gereken önemli sorulardır. Bu soruları ayırt edici özellik yaratma ile birlikte düşündüğümüzde önemi daha iyi anlaşılacaktır.

İmaj, konumlandırma ve marka kişiliği çağından sonra marka kimliği devresine girdiğimiz söylenebilir. Marka kimliğinin uygulanmasında marka konumlandırması temel bir noktadır. Bu boyutu ile marka konumlandırması marka kimliğinin bir parçasıdır. Marka konumlandırması, hedef kitleye ve rakip markalara karşı ayırt edici üstünlüğü etkin bir şekilde iletişime sokan değer önerisidir. Siyasi partilerin muhafazakar, demokrat, devletçi, sosyal demokrat, liberal, milliyetçi gibi konumlandırmaları, seçmenlerin zihninde yer eden bütünsel algılamalarıdır. Parti kimliği, iletişim faaliyetleri, parti programları, lider profili siyasi partilerin konumlandırmasında önemli etkenler arasındadır.

4. SİYASİ PARTİLERE YÖNELİK UYGULANABİLECEK PAZARLAMA STRATEJİLERİ

Stratejiye bağlı olarak geliştirilen siyasal ürün politikasında ürünün (kişi, parti, ideoloji) yer aldığı pazar yapısı, rekabet koşulları ve seçmenler büyük önem taşır. Doğru bir strateji ve ürün politikası için her şeyden önce etkin ve sağlıklı bir pazar konumlandırma zorunluluğu söz konusudur. Rakiplere göre seçmenlerin zihninde ayırt edici bir kimlik ve buna bağlı değer önerisi oluşturabilmek için sağlıklı bir konumlandırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Siyasal ürünün tasarlanmasında pazar koşullarının ne olduğunun incelenmesi, seçmenlerin beklentilerini ve pazarda yer alan boşlukları değerlendirmek farklılığın oluşturulması için bir ön koşul niteliğindedir. Siyasal ürününün pazar bölümlenmesi ve konumlandırması için hedef ve amaçlar doğrultusunda "pazara" ait güçlerin analizinin yapılması gerekmektedir. Siyasi partinin ve diğer rakip partilerin güçlü ve zayıf yönleri belirlenmeli bunlara göre siyasal pazarlama stratejileri geliştirilmelidir. Ayrıca siyasi parti yelpazesinde fırsat ve tehditler belirlenip uygun stratejiler geliştirilmelidir. Özellikle yeni bir siyasal ürün söz konusu olduğunda bu ihtiyaç önemini daha da artırır. Farklı ihtiyaçlar, özellikler ya da davranışlarla birlikte seçmenlerin gruplar halinde sınıflandırılması gerekir. Seçmenler, coğrafi, demografik, davranışsal ve psikografik özelliklerine göre değişik gruplar halinde ele alınabilir (Smith ve Hirst, 2001: 1058-1073). Pazar bölümlemesi olarak adlandırılan gruplama en iyi tepkinin alınacağı hedef pazarın seçilmesi süreci olarak adlandırılabilir.

Bölümlemenin ardından, hedeflenecek "pazar bölümü" içinde rakip ürünlere göre daha yüksek bir değer ve farklılık sunarak "pazar konumlandırması" gerçekleştirilebilir. Etkili konumlandırma ürünün sunumundaki farklılaştırma ile başlamaktadır. Pazarlama felsefeleri içinde, pazarlama ekseni ve toplumsal pazarlama ekseni olarak adlandırılan son dönem yaklaşımlar, örgütsel amaçların gerçekleşmesine, hedef kitlelerinin ihtiyaç ve isteklerinin belirlenmesine ve arzulanan tatmininin rakiplerden daha etkili ve etkin dağıtılmasına dayandırılmaktadır. Örneğin her seçim döneminde 18 ve üstü yaş grubunda olan yeni seçmenler, lider siyasi parti için önemli bir belirsizlik kaynağıdır. Bunun için genç ve yeni seçmen gruplarını etkileme ve yönelimlerinin önceden kestirilmesi yönünde araştırmalara yer verilmesi oldukça önem kazanmaktadır.

Siyasal bağlamda sözü edilen pazarlama yaklaşımı seçmenlerin isteklerinin tanımlanması ve bu isteklere göre siyasal ürünün tasarlanması anlamına gelir (Smith ve Saunders, 1990: 295-306; Henneberg, 2006: 15-30). Ülkemizde, ANAP ve DYP gibi siyasi partilerin başarısızlıkları böylesi bir sorunun göstergesi olabilir. Söz edilen bu siyasi partilerin hem pazar profilini, yani siyasal sistem içerisinde yer alan diğer partileri hem de genel olarak seçmenlerin eğilimlerini ve beklentilerini yani seçmen profillerini doğru tespit etmeleri gerekirdi. Ancak bu şekilde siyasi parti kimliğini doğru ve seçmenin kabul edebileceği şekilde tanımlayabilirlerdi. Bu anlamda siyasal sistemdeki boşluk ile seçmenlerin beklentileri arasında yakalanacak bir örtüşme, başarının temel anahtarını oluşturur. Bu da özenli pazar ve seçmen araştırmalarının yapılması anlamına gelir.

Rekabetçi pazar yapısı temelde dört konum ile ilişkilendirilmektedir. Bunlar lider, muhalefet, izleyiciler ve gedikçiler (nicher) olarak belirlenmektedir. Pazar payları, rekabetçi konumun analizinde belirleyici bir özellik olarak karşımıza çıkar. Rekabetçi pazar yapısının belirlenmesi, stratejilerin belirlenmesinde olası taktiklerin ve yönelimlerin oluşmasında yararlı bir araçtır. Siyasal pazar konumunun analizi, özellikleri ve stratejik yönelimleri Tablo 1'de özet bir biçimde sunulmuştur.

Tablo 1: Siyasal Pazar Konumları, Özellikleri ve Stratejik Yönelimleri (Butler ve Collins,1994: 32-45)

Konumlar	**Özellikler**	**Stratejik Yönelimler**
Lider	-En yüksek pay -Sürekli saldırı -Varoluş nedenini hatırlatma	-Tüm pazarı genişletme. -Pazar payını genişletme. -Pazar payını savunma
Muhalefet (Meydan okuyucular)	-Lideri, belki birkaç muhalefeti alt etmek.	-Lidere saldırı -Benzer özellikteki rakiplere saldırı -Daha küçük rakiplere saldırı
İzleyiciler	-Hedef pazar üzerine amaçlı yoğunlaşma -Yenilikçi olmaktan çok taklitçi olma -Yerel ya da bölgesel güç	-Taklit -Uyarlama
Gedikçiler (Nicher)	-Dar anlamda tanımlanmış bir pazarda lider olmak. -Uzmanlaşmış çekicilik	-Gedik pazar oluşturma -Gedik pazarı genişletmek -Gedik pazarı savunmak

A) Lider

Siyasi partiler ve/veya liderler arasında en çok oya sahip olanlar lider konumundadırlar. Lider için uygun olan stratejik yönelimler, tüm pazarda genişleme, pazar payında genişleme ve pazar payını korumaktır. Lider için tipik tehlike alanları, teknolojik, sosyal ve siyasi değişimlere ayak uyduramamak, seçmen isteklerini karşılayamamak, parti içi çekişmeler, parçalanma ve yeni katılan siyasi rakiplere pazar payını kaptırmaktır. Kitle partisi olan liderin, seçmen gruplarını kuşatıcı, beklentilerine cevap verici bir vizyon ve programa sahip olması gerekir. Ancak bu durum icraatın başında olan lider için oldukça zordur ve önemli riskleri de beraberinde getirir. Vergi uygulamaları, ücret artışları, yasama kararları gibi uygulamalar risk unsurlarından bazılarıdır. Bunlara yönelik uygulamalar bazı seçmen

gruplarının tepkisini çekebilecek ve lider partinin zaman içinde oy kaybına uğraması söz konusu olabilecektir.

Lider, süreklilik (istikrar) ve değişim öğeleri arasında bir denge kurmak zorundadır. İşletmelerde görülen lider firmanın uzun süre liderliğini sürdürebilmesi durumu siyasal partiler için çoğunlukla geçerli olamamaktadır. Bu nedenle lider, vizyon sahibi olmalı ve sürekli yeni hedefler ortaya koymalıdır. Lider, zaman içerisinde kendisini yenilemeli ve gözden geçirmelidir. Bir sonraki seçim döneminde lider bir başka parti de olabilir. Seçmenler, liderin söyleminde tutarlılık ve istikrar beklemektedir. Bu nedenle etkin ve sürekli bir pazarlama iletişimi ile güvenilirlikte ve tanınırlıkta rakiplerine üstünlük sağlaması gerekir.

B) Muhalefet (Meydan Okuyucu)

Meydan okuyucuların rekabetçi anlamda rolü lideri alt etmek ve liderin yerine geçebilmektir. Muhalefetin en fazla ikinci oyu alan parti olmasına gerek yoktur. Aynı zaman içerisinde birden fazla muhalefet olabilir. En önemli özellikleri, etkin bir strateji ile lider olmayı düşünmeleridir. Muhalefet, temel stratejik hedeflere saldırgan bir yaklaşımda bulunmalıdır. Muhalefetin liderin yerini alabilmesi için üç farklı stratejiyi takip etmesi muhtemeldir. Bunlar; a) Doğrudan doğruya lideri hedef alan saldırgan yaklaşım b) Dolaylı olarak lideri hedef alan, kendisiyle benzer oya sahip olan muhalefet partilerine saldırgan yaklaşım c) Küçük ve bölgesel nitelikte olan siyasi partileri ve dolaylı olarak lider partiyi hedef alan saldırgan yaklaşımdır. Pazar liderine yönelik saldırının başarılı olabilmesi için gerekli olan üç koşul şunlardır (Butler ve Collins, 1996: 32-45):

- Muhalefet iddialı ve rekabetçi üsluba sahip olmalıdır.
- Muhalefet, liderin üstünlüklerini etkisiz ve değersiz hale getirmelidir.
- Muhalefet, liderin misillemelerine hızlı karşılık vermeli ve karşıt tezleri çürütmelidir.

Muhalefet, lider partinin pazar konumunu onaylayıp kendisini de aynı şekilde konumlandırdığı takdirde lider ile olan politik farklılıklarını minimize etmeli, dürüstlük, güvenilirlik gibi unsurlar üzerinde rekabetçi üsluba sahip olmalıdır. Özellikle günümüzde lider ve muhalefet partileri arasında ideolojik farklılıklar olabildiğince minimum düzeye inmiştir. Rekabetçi üslup ideolojik farklılıklar üzerinde değil güven, dürüstlük gibi özellikler üzerinde inşa edilmektedir.

C) İzleyiciler

İzleyiciler, diğer siyasi partileri ve özellikle lideri taklit eden fakat misillemeden kaçınan ve küçük farklılık yaratmaya yönelik stratejiler uygulama eğiliminde olan partilerdir. İzleyiciler, farklı pazar bölümlerini hedefleyen bir pazarlama çabası içinde olmalı ve yeni seçmen kitlelerine ulaşabilecek söylemler geliştirmelidir.

İzleyiciler niş partilerden ulusal kampanya tercihleri ile ayrılırlar. Niş partiler söylemlerinde sınırlı (bölgesel) bazda hareket etmektedirler. İzleyiciler tek bir siyasal alanda çok geniş bir yelpazeye açılmaktadırlar. İzleyiciler, rakiplerin karşı saldırılarını kendi üzerlerine çekmemek için lideri dolaylı olarak takip ederler. İzleyicilerin temel nitelikleri;

- Özellikle lideri taklit etmek,
- Rakiplerin misillemelerini engellemek için küçük farklılıklar yaratmak,
- Doğrudan rekabete girmemek için farklı pazar bölümlerinde rekabet etmektir.

Doğaldır ki partiler kendilerinin açık bir şekilde izleyici, taklit edici bir siyasi parti olduklarını dile getirmezler. Bütün bu sınıflandırmalar gözlem ve siyasi partilerin pazarda aldıkları rollerin incelenmesi sonucu elde edilmiştir.

D) Gedikçiler (Nicher)

Gedik stratejiyi takip eden siyasi partiler veya liderler pazardaki boşlukları hedefler. Kritik başarı etkeni, özenle tanımlanmış ve başarı ile hedeflenmiş seçmenlere hizmet sunmakta uzmanlaşmış bir stratejiyi uygulamasıdır. Gedik strateji genel anlamda işgal edilmiş konumlardan çok, daha özelde bir bölümü hedeflemektedir. Diğer siyasi partiler ile uzlaşmaya açık bir yaklaşım içerisindedirler. Seçim öncesi oluşturulacak ittifaklar ile meclise girip seçmenlerinin beklentilerini karşılamaya açıktırlar.

Siyasal partilerin faaliyetlerinin planlanmasında pazar araştırmaları çok önemli rol oynamaktadır. Pazar araştırmaları, siyasi partilerin seçim öncesinde ve seçim sonrasında değişen koşullara sağlıklı intibakını sağlama açısından da faydalıdır. Siyasi partilerin ve/veya adayların içinde bulunduğu koşulların analizi içsel ve dışsal etkenleri içermektedir. İçsel etkiler aday veya parti ile ilgilidir. Her siyasi parti ve aday seçim çalışmalarına başlamadan önce amaçlarını tanımlamalı, kişisel özelliklerini ve yeterliliklerini, parti örgütünün gücünü ve kaynaklarını sağlıklı bir şekilde değerlendirmelidir. Dışsal etkenler, siyasi partinin ya da adayın rakipleri, ulusal ve uluslararası siyasi koşullar ile ilgili tüm öğeleri içerir. Strateji belirlemeden önce rakiplerin kimler olduğu, kampanyalarının temel dayanak noktalarının neler olduğu ve seçmenlerin ilgili siyasi partinin faaliyetlerine

nasıl tepki vereceğine ilişkin analizlerin yapılması çok önemlidir (Wring, 1996: 92-103). Örneğin, 2 Kasım 2004'de ABD'de yapılmış olan seçimlerde kampanyaların temel dayanak noktası 11 Eylül sonucu ortaya çıkan güçlü bir terörle mücadele kampanyası ve bunun üzerine kurulan seçim propaganda faaliyetleri olmuştur. Siyasi partinin ya da adayın başarısındaki en önemli unsur, rekabetçi üstünlüğünün hangi noktada oluştuğunun tespitidir. Bu nedenle etkili bir siyasal pazarlama, etkili bir pazar araştırması ile gerçekleşebilecektir. Ayrıca pazar araştırmaları aracılığıyla hedef kitlelerin beklentilerine seslenmede ve bu kitleye uygun slogan geliştirilmesinde önemli faydalar sağlanacaktır. Bununla birlikte gerçekleştirilen siyasal pazarlama faaliyetlerinin başarılı olup olmadığını, eksikliklerin hangi noktalarda toplandığını pazar araştırmaları sayesinde öğrenme imkanı elde edebiliriz.

5. SONUÇ

Bu çalışma ile özellikle ülkemizde siyasal pazarlama konusunda yazılmış az sayıda ki çalışmalara bir katkı sağlandığı düşünülmektedir. Bu çalışmada siyaset-pazarlama ilişkisi incelenmiş, parti-aday konumlandırması ve rekabet avantajı elde etmeye dönük stratejik yönelimlerin neler olabileceği üzerinde durulmuştur. Siyasal pazarda yer alan rekabet, seçmen ve iletişim kanallarının pazarlama kavramı ile ilişkisi, lider, muhalefet, izleyici ve niş (gedik) siyasi partilerin uygulayabilecekleri stratejiler bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Ülkemizdeki siyasi partilerin ve adayların siyasal pazarlama anlayışlarına yönelmeleri hem aday oldukları kitleleri tanımada hem de kendilerini daha kolay ifade etmelerinde önemli kazançlar sağlayacaktır. Siyasal pazarlama faaliyeti sadece seçim dönemlerinde uygulanan bir faaliyet olarak görülmemeli seçim dönemleri dışında da sürekli uygulanması gereken bir faaliyet olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Siyasal bağlamda seçmenlerin beklentilerinin tanımlanması ve bu isteklere uygun siyasi partilerin tasarlanması gerekmektedir. Ayrıca bu siyasi partilerin pazarlama stratejilerinin de geliştirilmesi zorunludur. Siyasi partilerin programları ile seçmenlerin beklentilerinin bütünleşmesi siyasi rakiplere göre daha avantajlı bir konuma geçmeyi kolaylaştıracaktır. Bu da sürekli, özenli ve dikkatli yapılacak pazar araştırmalarını zorunlu hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

Bagozzi, Richard P. (1975). "Marketing as an Exchange", *Journal of Marketing*, 39: 32-39.

Bayraktaroğlu, Gül (2002). "Geleneksel Pazarlamada Politik Pazarlamanın Yeri" Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, 58-82

Bingham, J. R., F. Raffield, B. (1990). *Business to Business Marketing Management*, Homewood, Richard D. Irwin.

Bongrand, Michel (1991). *Politikada Pazarlama*, Çev. Fatoş Ersoy, İletişim Yayınları, İstanbul.

Butler, Patrick ve Collins, Neil (1994). "Political Marketing: Structure and Process", *European Journal of Marketing*, 28: 19-34.

Butler, Patrick ve Collins, Neil (1996). "Strategic Analysis in Political Markets" *European Journal of Marketing*, 30: 32-45.

Gegez, Ercan (1990). "Pazarlamanın Gelişim Süreci ve Politik Pazarlama" Pazarlama Dünyası, Yıl 4, 39-40

Henneberg C. Stephen (2006). "Strategic Postures of Political Marketing: An Exploratory Operationalization", *Journal of Public Affairs*, 6, 1, 15-30

Kotler, Philip (1972). *Pazarlama Yönetimi* (Çev. Yaman Erdal). Ankara: Bilimsel Yayınlar Derneği.

Kotler, Philip ve Gerald, Zaltman (1971). "Social Marketing, An Apprach to Planned Social Change" *Journal of Marketing*, 35: 3-12.

Kotler, Philip ve Sidney Levy (1969). "Brodening the Concept of Marketing", *Journal of Marketing*, 33: 10-15.

Limanlılar, Mehmet (1991). "Siyasal Pazarlama" Pazarlama Dünyası, Sayı 5, 29-39

Lock ve Harris (1996). “Political Marketing: Vive la Difference”, *European Journal of Marketing,* 30: 21-31.

Oluç, Mehmet (1987). “Pazarlama Sözcüğünün Ortaya Çıkması ve Pazarlama Düşüncesinin Gelişimi”, *Pazarlama Dünyası*,1: 3-4.

O’shaughnessy, Nicholas (2001). “The Marketing of Political Marketing”, *European Journal of Marketing,* Special Edition Devoted to Political Marketing, Phill Harris, Ed., 35: 1047-1057.

Reid, David M. (1988). “Marketing the Political Product”, *European Journal of Marketting,* 22: 34-47.

Shama, A. (1975), "The Marketing of Political Candidates", *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 4 No. 4, pp. 767-77.

Shaw, R. Daron (2002). “How The Bush and Gore Campaigns Conceptualized and Used The Internet in 2000”, *Journal of Political Marketing,*1: 39-64.

Smith, G. ve Saunders, J. (1990). “The Application of Marketing to British Politics”, *Journal of Marketing Management,* 5: 295-306 .

Smith G. ve Hirst A. (2001). “Strategic Political Segmentation: A New Approach for A New Era of Political Marketing”, *Europen Journal of Marketing*, 35, 9/10, 1058-1073

Tan, Ahmet (1998). *Politik Pazarlama ve Kahramanmaraş Örneği*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sivas.

Uztuğ, Ferruh (2002). *Markan Kadar Konuş!,* İstanbul: Mediacat Kitapları.

Webster, F.S. (1992). “The Changing Role of Marketing in The Corporation”, *Journal of Marketing,* 56: 1-17.

Wring, D. (1996). “Political Marketing and Party Development in Britain: A “Secret” History”, *European Journal of Marketing,* 30: 92-103.

Wring, D. (1997), "Reconciling Marketing with Political Science: Theories of Political Marketing", *Proceedings from the Academy of Marketing Conference*, Manchester Metropolitan University, Manchester.

Dumlupınar Üniversitesi Lisans Öğrencilerinin Memnuniyetini Etkileyen Bireysel Özelliklerin İstatistiksel Analizi - Hipotez Testi, Ki-Kare Testi ve Doğrusal Olasılık Modeli-

Nevin UZGÖREN[•]
Ergin UZGÖREN[*]

Özet: Öğrencinin öğrenim görmüş olduğu kuruma yönelik memnuniyeti temelde çok boyutlu bir olgudur. Bu çalışmada, diğer tüm değişkenler sabit kabul edilerek, Dumlupınar Üniversitesinden lisans eğitim hizmetini talep eden iktisadi birim olarak öğrencilerin bireysel özellikleri ile mevcut eğitimden memnuniyetleri arasındaki ilişki boyutu dikkate alınmıştır. Öğrencinin bireysel özellikleri bakımından memnuniyetini etkileyen değişkenlerin belirlenmesine yönelik yapılan anket çalışması sonucu elde edilen veriler, frekans dağılımları, istatistiksel çıkarsamalar, ki-kare testi ve Doğrusal Olasılık Modeli (DOM) yardımıyla analiz edilmiştir. Lisans öğrencilerinin DPÜ' den genel memnuniyet oranının %72 olduğu belirlenmiş ve üniversiteden memnuniyetleri çeşitli nitel değişkenlerin bir fonksiyonu olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci memnuniyeti, İstatistiksel çıkarsama, Ki-Kare testi, Doğrusal Olasılık Modeli

The Statistical Analysis of The Personal Characteristics Affecting The Satisfaction of The Undergraduates in Dumlupinar University - Hypothesis Testing, Chi-Square Test and Linear Probability Model-

Abstract: The student's satisfaction with the university is a multi-dimensional situation. In this study, assuming all the other variables constant, the relationship between the Dumlupınar Universities students' personal characteristics and their satisfaction with education has been taken into accaunt. The data obtained from the poll, which was carried out to determine variables that effects students' satisfaction on the basis of their personal characteristics, were analyzed by means of frequency distributions, statistical inference, chi-square test and Linear Probability Model (DOM). It is found that ratio of students' satisfaction with Dumlupınar University is 72% and their satisfaction with university were tried to be explained as a function of various qualitative variables.

Keywords: Student's satisfaction, Statistical Inference, Chi-Square Test, Linear Probability Model

GİRİŞ

Bilginin ve beşeri sermayenin bir üretim faktörü olarak kritik önem taşıdığı bilgi toplumunda, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için en önemli öğe, eğitimdir. Eğitim sisteminin yapısal özellikleri ve amacı, çağdaş uygarlığı yakalamanın ve kalkınmayı sağlamanın temelini oluşturmaktadır. Ancak sistemin yapısal özelliği ve amacının ideal ölçüde olması bir anlam ifade

[•] Yrd. Doç. Dr. , Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F. , İşletme Bölümü
[*] Yrd. Doç. Dr. , Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F. , İktisat Bölümü

etmemektedir. Sistem içinde insan girdisinin niteliği daha fazla önem taşımaktadır. Bir insan, en ideal sistemi çalışamaz hale getirebileceği gibi, en olumsuz koşulları içeren bir sistemde nitelikli ürünler ortaya çıkarabilir. Bu bakımdan eğitimde kalitenin ve verimliliğin artırılması rekabet edebilirlik avantajı yaratmak isteyen tüm toplumların birincil amacı olmak zorundadır (Yıldırım, 2002; Özdemir, 2002).

Bu nedenle üniversiteler toplumların ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel, teknolojik, etik ve entelektüel gelişiminde önemli bir görev üstlenmektedir. Özellikle bilgi toplumunda üniversitelerde nitelikli eğitim-öğretim ortamının yaratılması koşuluyla çağdaş bir gelişme düzeyinin gerçekleştirilebilmesi kaliteli bir üretim prosesi ile mümkündür (Gençyılmaz ve Zaim, 1999). Bu bağlamda üniversitelere düşen görev geleceğe yön verecek gençlerin yetişmelerine en yüksek düzeyde katkıda bulunmaya çalışmak dolayısıyla eğitilmiş nitelikli işgücü talep eden işverenlerin (Yenen ve Gözlü, 2003) ve öğrencilerin (eğitim hizmetini talep edenlerin) memnuniyetini sağlamak olmalıdır (Taşcı, 1995; Eroğlu, 2002).

Dumlupınar Üniversitesinde (DPÜ) de -eğitim hizmetini talep eden öğrencilere yönelik- temel hedef; kaliteli bir eğitim-öğretim ortamının yaratılması yoluyla, kendine güvenen, sosyal, yetenek ve hobilerini ön plana çıkartan çağdaş insanlar yetiştirmek ve bir anlamda da üniversiteye yönelik memnuniyetlerini arttırmaktır. Ancak yaşamın her alanında olduğu gibi, üniversite öğrencilerinin de sahip oldukları bireysel özelliklerin etkisiyle üniversiteye yönelik memnuniyetlerinin aynı olması beklenemez.

Öğrencinin öğrenim görmüş olduğu kuruma yönelik memnuniyeti temelde çok boyutlu bir olgudur. Bu olgu; eğitim kalitesi, fiziki mekanlar, sunulan uygulama olanakları, sosyal kültürel ve sportif olanaklar ve öğrencinin bireysel özellikleri gibi farklı boyutları da içeren bir yaklaşımla incelenebilir. Öğrenci memnuniyetinin belirlenmesine yönelik olarak gerçekleştirilen çeşitli çalışmalar incelendiğinde genellikle öğrencilerin memnun oldukları unsurların ölçülmesine (Baykal ve diğerleri, 2002; Tütüncü ve İpekgil Doğan, 2003) veya değişik eğitim sistemlerinde öğrenci memnuniyetindeki farklılıkların belirlenmesine (Ev, 2005; Ayhan ve Tunacan, 2006) yönelik oldukları görülmektedir. Konuya daha geniş bir bakış açısıyla yaklaşılan çalışmalarda ise, eğitimde genel olarak toplam kalite yönetimi uygulamalarının irdelendiği belirlenmiştir (Bulut, 1997; Taşcı, 1995; Öğeli ve Dursunkaya, 2001; Eroğlu, 2002).

Bu çalışmada ise öğrenci memnuniyeti, bu memnuniyeti etkileyebilecek tüm unsurların bütünleşik olarak dikkate alınması sonucu ortaya çıkan algı düzeyi olarak dikkate alınmıştır. Daha sonra eğitim hizmetini talep eden iktisadi birim olarak öğrencilerin bireysel özelliklerini içeren genel bir profil

ortaya konularak, mevcut eğitimden memnuniyet ile bu özellikler arasındaki ilişki boyutu incelenmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, DPÜ Fakülte ve Yüksekokullarında lisans öğretimi gören öğrencilerin üniversiteye yönelik memnuniyetlerini etkileyen bireysel özelliklerini çeşitli istatistiksel teknikler ile analiz etmektir. Çalışmada öncelikle yapılan anket uygulaması genel olarak tanıtılmış ve ele alınan istatistiksel teknikler kısaca açıklanarak elde edilen istatistiksel sonuçlar özetlenmiştir. Çalışmada kullanılan istatistiksel analiz teknikleri dört ana grup altında toplanabilir. İlk analiz çeşitli sorulara verilen yanıtların frekans çizelgeleri halinde gösterimini, ikinci analiz evren memnuniyet oranına ilişkin istatistiksel çıkarsamayı, üçüncü analiz yapılan ki-kare testlerini ve son analiz ise Doğrusal Olasılık Modeli (DOM)' ne yönelik bir uygulamayı içermektedir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Amaç: Bu çalışmanın amacı, 2004-2005 eğitim–öğretim yılında Dumlupınar Üniversitesi (DPÜ) Fakülte ve Yüksekokullarında lisans öğrenimi gören öğrencilerin, DPÜ öğrencisi olmaya yönelik memnuniyetlerini çeşitli istatistiksel teknikler ile analiz etmektir.

Araştırma Evreni: Araştırma evreni 2004-2005 eğitim–öğretim yılında DPÜ Fakülte ve Yüksekokullarında lisans öğrenimi gören ve 14263 kişiden oluşan öğrenci topluluğudur.

Örneklem: 2004-2005 eğitim-öğretim yılında lisans öğrenimi gören toplam öğrenci sayısı 14263 olarak belirlendiği için çalışmada tamsayım yapma olanağı bulunamadığından örnekleme yoluna gidilerek, 14263x0.053=756 öğrenci örnekleme seçilmiştir. Ancak anket uygulaması sonucu 721 adet anketin değerlendirilebilir durumda olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç evren birim sayısının yaklaşık 0.05'ini içermektedir. Ancak öğrencilerin bazı soruları yanıtsız bırakması nedeniyle yapılan birçok analiz 721'den daha az sayıda gözlemi içermiştir.

Kullanılan Örnekleme Tekniği: Her araştırmada temsil yeteneğine sahip bir örneklem seçmek temel ilkedir. Bir örneklemin temsili olabilmesi için gerekli koşullardan birisi de seçilen örneklemin evrendeki dağılıma çeşit ve oran yönünden benzer olmasıdır (Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 2002).

Yapılan araştırmada öğrencilerin üniversiteye yönelik memnuniyetlerini etkileyebilecek diğer faktörlerin öğrenim görülen fakülte veya yüksekokula göre farklılıklar gösterdiği belirlendiği için, örneklemde yer alacak birimler belirlenirken olasılıklı örnekleme tekniklerinden zümrelere göre örnekleme

tekniği benimsenmiştir. Bu amaçla ilk olarak her fakülte ve yüksekokul zümre olarak kabul edilmiştir. İkinci aşamada ise, her fakülte ve yüksekokuldan içerdikleri öğrenci sayısına orantılı rassal örneklemler seçilerek sonuçlar birleştirilmiştir. Ayrıca her zümreden rassal örneklemlerin belirlenmesinde bölümler, öğretim yılı, öğretim şekli (normal ya da ikinci öğretim) ve hatta cinsiyet faktörü de dikkate alınarak heterojen bir örneklem meydana getirilmeye ve böylece bir anlamda 721 öğrencinin oluşturduğu örneklem ile evrenin küçük bir modeli oluşturulmaya çalışılmıştır.

Veri Derleme Tekniği: 721 öğrenciye ilişkin veriler anket tekniği yardımıyla elde edilmiştir.

Ele Alınan Değişkenler: Yapılan anket çalışması ile öğrencilerin üniversiteye yönelik memnuniyetini belirlemeyi amaçlayan sorunun yanı sıra memnuniyeti etkileyebileceği varsayılan faktörleri belirlemeyi amaçlayan sorular da sorulmuştur. Bunlar; öğrencilerin öğrenim gördükleri fakülte veya yüksekokul, öğretim şekli, cinsiyet, yaş, üniversiteyi kaçıncı girişte kazandıkları, üniversiteye isteyerek gelip gelmemeleri, barınma yeri, ailesinin ikametgah yeri ve gelirine ilişkin sorular olup yapılan çalışmanın değişkenlerini oluşturmuşlardır. Çalışma bir anket uygulamasına dayandığından ele alınan değişkenlerin nominal (isimsel), ordinal (sıralayıcı) verilerden oluşmaktadır [1]. Ayrıca yaş ve gelir gibi oranlı ölçekle ölçülen değişkenler de belirli aralıklarla sınıflandırılarak ordinal veriye dönüştürülmüştür.

Kullanılan İstatistiksel Teknikler: Yapılan analiz dört aşamadan oluşmaktadır (Karagöz ve Ekici, 2004). Birinci aşamada öğrencilerin tüm sorulara verdikleri yanıtlar frekans çizelgeleri ile gösterilerek, yanıtların düzeylere göre dağılımı belirlenmiştir. İkinci aşamada evren memnuniyet oranına yönelik istatistiksel çıkarsamalar yapılmış ve böylece örneklem memnuniyet oranının belirli bir olasılıkla evrene genellenip genellenemeyeceği sorusuna cevap aranmıştır. Üçüncü aşamada memnuniyete yönelik çeşitli nitel değişkenler arasında ilişki olup olmadığı ki-kare testi yardımıyla analiz edilmiştir. Dördüncü ve son aşamada ise Doğrusal Olasılık Modeli (DOM) yardımıyla öğrencilerin üniversiteden memnuniyetleri çeşitli nitel değişkenlerin bir fonksiyonu olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

ANALİZ

Çalışmanın bu aşamasında SPSS 13.0 paket programı kullanılarak yapılan istatistiksel analizler dört başlık altında ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Kullanılan istatistiksel tekniklere ilişkin gerekli görülen bilgiler kısaca uygulama öncesinde verilmiştir.

Çalışma kapsamında 721 öğrenciye anket uygulaması yapılmasına rağmen bazı sorulara yanıt vermeyen öğrenciler nedeniyle çeşitli analizlerin sonucu daha az sayıda gözlemi içermektedir.

Frekans Çizelgeleri

Analizin bu aşamasında DPÜ lisans öğrencilerinden rassal olarak seçilen 721 öğrencinin çeşitli sorulara vermiş oldukları yanıtlar frekans çizelgeleri halinde özetlenmiştir.

Çizelge 1: Anket Sorularına Verilen Yanıtların Frekans Dağılımları

Soru 1: Okumakta olduğunuz fakülte veya yüksekokul [2]	Frekans [3]	Yüzde
1 Kütahya İkt. Ve İdari Bil. Fak.	225	31,2
2 Fen Edebiyat Fak.	193	26,8
3 Mühendislik Fak.	119	16,5
4 Bilecik İkt. Ve İdari Bil. Fak.	81	11,2
5 Simav Teknik Eğitim Fak.	40	5,5
6 Güzel Sanatlar Fak.	10	1,4
7 Eğitim Fak.	10	1,4
8 Beden Eğt. Ve Spor Y.O.	19	2,6
9 Sağlık Y.O.	24	3,3
Toplam	721	100,0
Soru 2: Öğretim Şekli	Frekans	Yüzde
1 Normal öğretim	419	58,6
2 İkinci öğretim	296	41,4
Toplam	715	100,0
Soru 3: Şu anki öğretim durumu	Frekans	Yüzde
1 Normal öğretim süreci	627	87,0
2 Uzayan öğrenim süreci	94	13,0
Toplam	721	100,0
Soru 4: Cinsiyet	Frekans	Yüzde
1 Erkek	406	56,3
2 Kız	315	43,7
Toplam	721	100,0
Soru 5: Yaş	Frekans	Yüzde
1 21 ve daha küçük	335	47.2
2 22-24	335	47.2

3 25- +	40	5,6
Toplam	710	100,0
Soru 6: D.P.Ü Öğrencisi olmaktan memnun musunuz?	Frekans	Yüzde
1 Evet (memnunum)	498	71.6
2 Hayır (memnun değilim)	198	28.4
Toplam	696	100,0
Soru 7: Üniversiteyi sınava kaçıncı girişinizde kazandınız	Frekans	Yüzde
1 1. girişte	199	27.9
2 2. girişte	313	43,9
3 3. girişte	148	20,8
4 4. ve üzeri girişte	53	7,4
Toplam	713	100,0
Soru 8: Okuduğunuz bölüme isteyerek mi geldiniz?	Frekans	Yüzde
1 Evet	509	71.9
2 Hayır	199	28.1
Toplam	708	100,0
Soru 9: Barınılan Yer	Frekans	Yüzde
1 Devlet yurdunda	138	19,4
2 Özel yurtta	93	13.1
3 Evde Ailemle	42	5,9
4 Evde arkadaşlarımla	403	56.8
5 Evde tek başıma	34	4,8
Toplam	710	100,0
Soru 10: Ailenin ikametgah yeri	Frekans	Yüzde
1 Kütahya	39	5,5
2 Kütahya dışı	671	94.5
Toplam	710	100,0
Soru 11: Ailenin Aylık Toplam Geliri Kaç Yeni Türk Lirasıdır?	Frekans	Yüzde
0 – 500 YTL	160	22,8
501 – 1000 YTL	301	42.9
1001 – 1500 YTL	152	21.7
1501 – 2000 YTL	55	7.8
2001 + üzeri YTL	33	4.8
Toplam	701	100.0

İstatistiksel Çıkarsamaya Yönelik Analiz Sonuçları

Yapılan istatistiksel bir analizde ele alınan örneklemi incelemenin temel amacı, doğrudan doğruya örneklem hakkında bilgi edinmek değildir. Örneklemle çalışılmasının amacı, örneklemden elde edilen bilginin belirli bir güvenilirlikle evrene genellemesi, yani çıkarsama yapılmasıdır. Bu nedenle örneklem için betimleyici istatistiklerin (çalışmada nitel değişkenlerden dolayı oran ve yüzde kullanılmıştır) hesaplanmasıyla bir araştırmanın sonlandırılması düşünülemez (Çömlekçi, 2001). Çünkü örnekleme yapmanın amacı belirtildiği gibi evrene ilişkin bilgi sağlamaktır. Evrene ilişkin bilgi sağlamanın yolu ise nokta veya aralık kestirim yapmak ya da istatistiksel anlamlılık sınamaları uygulamaktır (Karagöz ve Ekici, 2004).

Çalışmanın amacına uygun olarak, bu aşamada öğrencilerden elde edilen memnuniyet oranının tüm üniversite fakülte ve yüksekokullarındaki öğrenciler için (yani evren memnuniyet oranı, π) geçerli olup olmadığı test edilmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, bu aşamada temel amaç örneklem memnuniyet oranının (p) evren memnuniyet oranına (π) genellenip genellenemeyeceğini istatistiksel olarak ortaya koymak ve böylece daha sonraki yıllarda yapılabilecek benzer çalışmalarla öğrencilerin memnuniyet oranlarındaki değişimin analiz edilebilmesine zemin hazırlamaktır.

Bu amaçla önce belirli bir güvenilirlikle evren memnuniyet oranı için aralık kestirim yapılmış ve daha sonra örneklem oranına ilişkin istatistiksel anlamlılık sınaması uygulanmıştır.

Aralık Kestirim

Yapılan ankette toplam 721 öğrenciye DPÜ lisans öğrencisi olmaktan memnun olup olmadıkları sorulmuş ve sadece 696 öğrencinin yanıt verdiği belirlenmiştir. Yanıtların dağılımı

memnun olanlar = 498
memnun olmayanlar = 198

şeklinde olup, örneklem memnuniyet oranı p=498/696=0.72 olarak hesaplanmıştır. Şimdi belirlenen bu örneklem oranından yararlanarak bilinmeyen evren oranı için belirli bir güvenilirlikle aralık kestirim yapılacaktır.

n=696 yeterince büyük olduğundan aralık kestirimde z dağılımı kullanılarak, evren oranı π için %99 güven sınırları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

$$P\left\{p - z_{tab}.\hat{\sigma}_p < \pi < p + z_{tab}.\hat{\sigma}_p\right\} = 1 - \alpha$$

$$P\left\{0.72 - 2.58\sqrt{\frac{0.72\times0.28}{696}} < \pi < 0.72 - 2.58\sqrt{\frac{0.72\times0.28}{696}}\right\} = 0.99$$

$$P\{0.68 < \pi < 0.76\} = 0.99$$

Sonuç olarak belirlenen bu rassal aralığın π' yi içerme olasılığının %99 olduğu söylenebilir. Ya da genel anlamda evren memnuniyet oranının %99 olasılıkla %68 ile %76 arasında gerçekleşebileceği çıkarsanabilir.

İstatistiksel Anlamlılık Sınaması

Karar alma işlemi olarak kullanılan istatistiksel anlamlılık sınamaları örneklem sonuçlarına dayanarak evren parametreleri için formüle edilen sıfır hipotezini sınama ve evren parametreleri için sonuç çıkarma işlemini içerir. Böylece araştırıcı örneklemden elde ettiği bilgiye dayanarak evren parametresinin değerinde istatistiksel bakımdan anlamlı bir değişikliğin olup olmadığına belirli bir hata payı ile karar verir (Çömlekçi, 2001).

İstatistiksel anlamlılık sınamasının amacı bir anlamda örnek istatistiklerinin istatistiksel açıdan güvenilirliklerini sınamaktır. Bu türden bir karar vermenin yolu kestirim değerini evren parametresinin gerçek değeri ile karşılaştırmaktır. Ancak evren parametresi genellikle bilinmemektedir. Bu güçlüğü gidermek için en uygun yol ya evren parametresine ilişkin varsayımda bulunmak ya da gerçek evren parametresinin sıfıra eşit olduğunu varsaymaktır (Koutsoyıannıs, 1989).

Çalışmada bilinmeyen evren oranının 0.50 olduğu varsayımı benimsenmiş olup, evren oranının 0.50 olduğu yönündeki hipotez ile örneklem oran değerinin (0.72) uyuşup uyuşmadığı sınanmıştır. Yapılan sınama dört aşama halinde aşağıda özetlenmiştir:

1.aşama: H_o: $\pi=0.50$
H_1: $\pi>0.50$

2.aşama: Anlamlılık düzeyi: $\alpha=0.01$
n=696 yeterince büyük olduğundan uygun olasılık dağılımı z dağılımı olup, tablodan $z_{tab}=2.33$ olarak belirlenmiştir.

3.aşama: $\sigma_p = \sqrt{\frac{\pi_0(1-\pi_0)}{n}} = \sqrt{\frac{0.50\times0.50}{696}} = 0.01895$

$$z_{hes} = \frac{p - \pi_0}{\sigma_p} = \frac{0.72 - 0.50}{0.01895} = 11.601$$

4.aşama: Karar: $z_{hes}=11.601>z_{tab}=2.33$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Bu sonuca göre gerçek evren oranının 0.50 olduğunu belirten sıfır hipotezini benimsemenin mümkün olmadığı, yani örneklem oranı ile evren oranının varsayılı değeri arasında örnekleme hatasına bağlanamayacak kadar istatistiksel açıdan önemli bir farklılığın olduğu kabul edilir. Sonuç olarak örneklem oranımız istatistiksel açıdan anlamlı (güvenilir) olup, bulunan değerin evren bazında da benimsenmesinde bir sakınca olmadığı %99 güvenle belirtilebilir. Çünkü örneklem sonucunun istatistiksel açıdan anlamlı olması demek, örneklem için elde edilen sonucun belirli bir olasılıkla evren bazında da geçerli olabileceğinin kabul edilmesidir.

Ki-kare (χ2) Bağımsızlık Testi Analiz Sonuçları

Ki-kare testi parametrik olmayan testler içinde en yaygın kullanımı olan testlerdendir. Değişik uygulama alanları vardır. Eğer iki nitel değişken arasında bir ilişkinin varlığı ortaya koymak istenirse ki-kare bağımsızlık testine başvurmak gerekir (Bakan ve Büyükbeşe, 2004). Ki-kare bağımsızlık testi; 2x2 ya da r x c tipindeki çapraz çizelgelerde gözlenen frekansların (G_{ij}), marjinal olasılıklar yaklaşımına göre hesaplanan teorik frekanslara (T_{ij}) benzerliğini test etmeyi amaçlar (Bircan ve diğerleri, 2003).

Bağımsızlık testinde test edilen hipotezler aşağıdaki gibi kurulur (Özdamar, 2002).
H_0: Değişkenler bağımsızdır (Değişkenler arasında ilişki yoktur)
H_1: Değişkenler bağımlıdır (Değişkenler arasında ilişki vardır)
Ki-kare test istatistiği aşağıdaki formüle göre hesaplanır:

$$\chi^2_{hes} = \sum \frac{(G_{ij} - T_{ij})^2}{T_{ij}}$$

Hesaplanan ki-kare istatistiği daha sonra (r-1)(c-1) serbestlik derecesi (s.d.) ile tablodan bulunacak ki-kare değeri ile karşılaştırılır ve $\chi^2_{hes} > \chi^2_{tab}$ ise H_0 hipotezinin reddine karar verilerek *evren boyutunda* bir ilişki olduğu sonucuna varılır (Çömlekçi, 2001).

Çalışmanın bu aşamasında nitel bir değişken olan memnuniyet ile yine nitel birer değişken olan öğrenim görülen fakülte veya yüksekokul, öğretim şekli, cinsiyet, yaş, isteyerek gelip gelmeme, üniversitenin kaçıncı girişte kazanıldığı, barınılan yer, ailenin ikametgah yeri ve gelirine yönelik

değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. İlgili analizlerde değişkenlerin nitel değişkenler olması nedeniyle ki-kare bağımsızlık testi uygulanmıştır Analiz sonuçları Çizelge 2'de özetlenmiştir.

Ki-kare analiz sonuçları incelendiğinde öğrenim görülen fakülte veya yüksekokul ile memnuniyet arasında 0.001 anlam düzeyinde, üniversiteye isteyerek gelip gelmeme ile memnuniyet arsında 0.01 anlam düzeyinde ve barınılan yer ile memnuniyet arasında 0.05 anlam düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca öğretim şekli ile memnuniyet arasında 0.10 anlam düzeyinde, ailenin ikametgah yeri ile memnuniyet arasında 0.20 anlam düzeyinde bir ilişki olduğunu da söylemek mümkündür.

Çizelge 2: Ki-kare Analiz Sonuçları

Karşılaştırılan değişkenler	**n**	**sd**	**Ki-kare χ^2**	**P**
Öğrenim görülen fakülte veya yüksekokul ile memnuniyet	697	8	28.472	0.000***
Öğretim şekli ile memnuniyet	691	1	3.029	0.082
Öğrenim süreci ile memnuniyet	697	1	2.303	0.129
Cinsiyet ile memnuniyet	697	1	0.824	0.364
Yaş ile memnuniyet	688	2	1.525	0.467
Kaçıncı giriş ile memnuniyet	692	3	1.790	0.617
İsteyerek gelip gelmeme ile memnuniyet	687	1	8.210	0.004**
Barınılan yer ile memnuniyet	694	5	11.914	0.036*
Ailenin ikametgah yeri ile memnuniyet	688	1	1.899	0.168
Ailenin geliri ile memnuniyet	677	4	5.757	0.218

* $P \leq 0.05$ ise H_0 red (yani 0.05 anlam düzeyine göre sıfır hipotezini reddetmek mümkündür)

** $P \leq 0.01$ ise H_0 red

*** $P \leq 0.001$ ise H_0 red

Doğrusal Olasılık Modeli (DOM) Analiz Sonuçları

Birçok çalışmada regresyon analizi yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Amaç değişkenler arasındaki ilişkiyi regresyon modeli adı verilen matematiksel bir denklemle açıklamaktır. Regresyon modelleri genel anlamda olasılıksal anlam taşıyan ve bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayan modeller olmaktadır. Genel olarak $f(Y|X) = f(\theta; X) + \varepsilon$ işlevi ile gösterilen regresyon modellerinin temel

amacı, bağımsız değişkenler vasıtasıyla bağımlı değişken değerleri arasındaki değişimi en iyi oranda açıklayabilmektir (Erar, 1985).

Çalışmanın bu aşamasında regresyon analizi yardımıyla DPÜ lisans öğrencilerinin nitel bir bağımlı değişken olan üniversiteye yönelik memnuniyetlerini, yine nitel olarak ifade edilen - cinsiyet, yaş, isteyerek gelip gelmeme, üniversitenin kaçıncı girişte kazanıldığı, barınılan yer, ailenin ikametgah yeri ve gelirini içeren - birçok bağımsız değişkenin bir fonksiyonu olarak ifade etmek amaçlanmaktadır. Ancak çalışmada bağımlı değişkenin iki değer (evet-hayır) alan bir nitel değişken olması regresyon modellerinin özel bir türü olan Doğrusal Olasılık Modelinin (DOM) kullanımını zorunlu hale getirmektedir (Fırlar, 2001).

Bir regresyon denkleminde bağımlı değişken birçok durumda sürekli değil kesiklidir. Bu tür bağımlı değişkenleri içeren modeller literatürde 'kesikli ayrım modelleri', 'nitel tepki modelleri', 'kategorik modeller', 'quantal modeller' ya da 'gölge bağımlı değişkenli modeller' olarak isimlendirilmektedir (Kmenta, 1986). Bu tür modellerde bağımlı değişken iki durumlu (evet-hayır gibi), çok durumlu (A partisi-Bpartisi-C partisi gibi) veya sınırlı olabilmektedir (Akkaya ve Pazarlıoğlu, 1998).

Nitel tepki modellerinin kestiriminde yaygın olarak kullanılan dört yaklaşım vardır (Gujarati, 1999).

1. Doğrusal Olasılık Modeli (DOM)
2. Logit modeli
3. Probit modeli
4. Tobit modeli

Daha önce belirtildiği gibi bu çalışmada DOM yaklaşımı benimsenmiştir. İki değerli Y' yi (0 veya 1 değerini alan) açıklayıcı değişkenlerin doğrusal bir fonksiyonu olarak gösteren modellere doğrusal olasılık modelleri denilmektedir. Çünkü açıklayıcı değişkenler veriyken Y_i'nin koşullu beklenen değeri aynı zamanda olayın gerçekleşmesinin koşullu olasılığına eşittir. Şöyle ki;

Y_i=1 olma (yani olayın gerçekleşme) olasılığı P_i
Y_i=0 olma (yani olayın gerçekleşmeme)olasılığı $1-P_i$

ile gösterilirse, Y_i değişkeninin olasılık dağılımı şu şekilde tanımlanır:

Y_i	Olasılık
0	$1-P_i$
1	P_i

Dolayısıyla beklenen değer tanımından aşağıdaki eşitliğe ulaşılır:

$$E(Y_i) = \sum Y_i P(Y_i)$$
$$E(Y_i) = 0.(1 - P_i) + 1P_i = P_i$$
$$E(Y_i | X_{1i}, X_{2i}, ...X_{ki}) = P_i$$

Yani Y' nin koşullu beklenen değeri, aslında Y' nin koşullu olasılığıdır. P_i olasılığı 0 ile 1 arasında olduğuna göre koşullu olasılık ya da koşullu beklenen değer de 0 ile 1 arasında olacaktır (Gujarati, 1999).

Çizelge 3: Doğrusal Olasılık Modeli Analiz Sonuçları

Açıklayıcı değişken	**Katsayı**	**t oranı**
Sabit terim	0.618	7.903
Cinsiyet		
Kız	…. [4]	….
Erkek	0.002	0.051
Yaş		
21 ve altı	….	….
22-24	-0.0000311	-0.001
25 ve üstü	-0.0064	-0.731
Gelir (YTL)		
0-500	….	….
501-1000	0.049	1.030
1001-1500	0.070	1.262
1500-2000	0.079	1.036
2000 ve üstü	-0.099	-1.068
Ailenin ikametgah yeri		
Kütahya dışı	….	….
Kütahya	-0.032	-0.326
Barınma yeri		
Devlet yurdunda	….	….
Özel yurtta	0.010	0.164
Evde ailemle	0.116	1.138
Evde arkadaşlarımla	-0.071	-1.437
Evde tek	-0.084	-0.915
Okunan Fakülte veya Yüksekokul		
Kütahya İ.İ.B.F.	….	….
Fen-Edebiyat Fakültesi	0.084	1.771
Mühendislik Fakültesi	0.096	1.771
Bilecik İ.İ.B.F.	-0.112	-1.833
Simav Teknik Eğitim Fakültesi	-0.184	-2.242
Güzel Sanatlar Fakültesi	-0.143	-0.830
Eğitim Fakültesi	0.100	0.602
Beden Eğitimi ve Spor YO.	-0.133	-1.063

Sağlık YO.	0.098	0.951
Öğretim şekli		
İkinci öğretim	….	….
Normal öğretim	0.072	1.902
Kaçıncı giriş		
Birinci	….	….
İkinci	-0.047	-1.064
Üçüncü	0.029	0.532
Dördüncü ve +	0.054	0.692
İsteyerek gelip gelmeme		
Hayır	….	….
Evet	0.088	2.218
Öğrenim durumu		
Normal öğrenim süreci	….	….
Uzayan öğrenim süreci	-0.041	-0.762
n=643 R^2=0.082 F=2.132 (P=0.001)		

Analiz sonuçlarının yer aldığı Çizelge 3 incelendiğinde R^2 değerinin düşük olduğu görülmektedir. Ancak doğrusal olasılık modellerinde genellikle R^2' ler düşük çıkma eğilimindedir. R^2 değerinin bu kadar düşük çıkmasına rağmen, örneklemin yeterince büyük olması nedeniyle F sonucuna göre (2.132 ve F değerine ilişkin P=0.001 olması nedeniyle) elde edilen R^2 değeri yine de anlamlıdır. Çünkü regresyonun genel anlamlılığının bir ölçüsü olan F değeri aynı zamanda R^2' nin de anlamlılığının bir ölçüsü olmaktadır. Kısaca bu bulgular sonucunda kısmi regresyon katsayılarının birlikte bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin 0.001 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı olduğuna karar verilir. Bu durum istatistiksel açıdan yeteri kadar tatminkardır.

Ayrıca çeşitli düzeyler için bulunan bazı katsayıların da anlamsız olması dikkat çekicidir. Ancak araştırma salt tanımlama ve önkestirim amacını içerdiğinden bunun bir sorun yaratmayacağı düşünülmektedir. Salt tanımlama; bağımlı değişkenin iyi bir tanımlamasını içerdiğinden olabildiğince çok ve etkin değişkenlerin modele konulmasını gerektirir. Bağımlı değişkenin yeterince açıklanıp açıklanmadığı ise genellikle R^2 değeri ile anlaşılır. Yukarıda yapılan açıklamalara göre, R^2 değerinin istatistiksel açıdan anlamlı bulunması sadece tanımlama işlevinin gerçekleştirilmesinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Önkestirim ise bir regresyon denkleminden yararlanarak bağımlı değişken değerinin kestirilmesidir. Regresyon analizi eğer önkestirim amacıyla yapılıyorsa katsayıların tek tek anlamlı olması zorunlu değildir (Erar, 1985). Kısaca en azından kestirilen modelin önkestirim amacıyla kullanılmasında bir sakınca olmadığı belirtilebilir.

Her eğim katsayısı, diğer değişkenler sabitken ele alınan açıklayıcı değişkendeki bir birimlik değişmeye karşılık, olayın gerçekleşmesinin koşullu olasılığındaki değişme oranını verir (Gujarati, 1999). Bu açıklamaya göre bazı katsayı değerleri şu şekilde yorumlanabilir:

Erkek değişkenine ilişkin 0.002 katsayısı, diğer bütün etmenler sabitken erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre (temel düzey) üniversiteden memnun olma olasılığının yüzde 0.2 daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak bu değerin bu kadar küçük bulunması kız ve erkek öğrenciler arasında memnuniyet yönünden önemli bir farklılığın olmadığını göstermektedir.

Gelir katsayıları incelendiğinde; diğer bütün etmenler sabitken gelir düzeyi yükselen öğrencilerin gelir düzeyi en düşük olan (temel düzey -500 YTL ve altı) öğrencilere göre üniversiteden memnun olma olasılığının arttığı, ancak en yüksek gelir grubundaki (2000 YTL ve +) öğrencilerin ise memnun olma olasılığının azaldığı görülmektedir. Aile geliri 2000 YTL ve üzerinde olan öğrencilerin en düşük gelir düzeyindeki öğrencilere göre üniversiteden memnun olma olasılığının yüzde 9.9 oranında daha düşük olduğu görülmektedir.

Fen-Edebiyat Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Eğitim Fakültesi ve Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin temel düzey olan Kütahya İ.İ.B.F. öğrencilerine göre diğer bütün etmenler sabitken üniversiteden memnun olma olasılığının daha yüksek, Bilecik İ.İ.B.F., Simav Teknik Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi ve Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencilerinin Kütahya İ.İ.B.F. öğrencilerine göre üniversiteden memnun olma olasılığının daha düşük olduğu görülmektedir.

Normal öğretimdeki öğrencilerin ikinci öğretim öğrencilerine göre üniversiteden memnun olma olasılığının yüzde 7.2 oranında daha yüksek olduğu ve ayrıca öğrenim süreci uzayan öğrencilerin normal öğretim sürecinde olan öğrencilere göre üniversiteden memnun olma olasılığının yüzde 4.1 oranında daha düşük olduğu söylenebilir. Diğer katsayılar da temel düzey değişkenleri dikkate alınarak benzer şekilde yorumlanabilir.

Çalışmada son olarak kestirilen DOM' den yararlanarak çeşitli önkestirimlerin nasıl yapılabileceği bir örnek yardımıyla gösterilecektir. Bu amaçla değişkenlere değişik değerler atayarak, DPÜ' den memnun olma olasılığı kestirilebilir.

Çizelge 4: Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin
Bir Öğrenci İçin Örnek Değerleri

Çalışmada Kullanılan Değişkenler	Örnek Değerler
Cinsiyet	Kız
Yaş	23
Ailenin Aylık Toplam Geliri	1300 YTL
Ailenin ikametgah yeri	Kütahya dışı
Barınılan Yer	Özel yurt
Okumakta olduğunuz fakülte veya yüksekokul	Kütahya İ.İ.B.F.
Öğretim Şekli	Normal Öğretim
Üniversiteyi sınava kaçıncı girişinizde kazandınız	İkinci girişte
Okuduğunuz bölüme isteyerek mi geldiniz?	Evet isteyerek
Şu anki öğrenim durumu	Normal öğrenim süreci
D.P.Ü Öğrencisi olmaktan memnun musunuz?	TAHMİN EDİLECEK

Örnek alınan öğrenci için değerler Çizelge 4'de verilmiştir. Bu öğrencinin DPÜ' den memnun olması olasılığı şu şekilde hesaplanabilir:

$\hat{Y} = 0.618\text{-}0.0000311\text{+}0.070\text{+}0.010\text{+}0.072\text{-}0.047\text{+}0.088=$**0.81**

Başka bir deyişle yukarıdaki özellikleri taşıyan bir öğrencinin üniversiteden memnun olma olasılığı yüzde 81'dir.

Eğer aynı özellikleri taşıyan öğrenci Kütahya İ.İ.B.F. öğrencisi değil de Simav Teknik Eğitim Fakültesi öğrencisi olsaydı bu durumda bulunan değer,

$\hat{Y} = 0.618\text{-}0.0000311\text{+}0.070\text{+}0.010\text{-}0.184\text{+}0.072\text{-}0.047\text{+}0.088=$**0.626**

olacaktır. Yani aynı özelliklere sahip Simav Teknik Eğitim Fakültesinde öğrenim gören bir öğrencinin Üniversiteden memnun olma olasılığı yüzde 62.6 olacaktır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

2004-2005 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören öğrencilerin DPÜ' ye yönelik memnuniyetleri 721 öğrenciyi kapsayan bir örneklemden yararlanarak, çeşitli istatistiksel teknikler ile analiz edilmiştir. Analiz çalışması dört aşamada gerçekleştirilmiştir.

Birinci aşamada, öğrencilerin çeşitli sorulara vermiş oldukları yanıtlar frekans tabloları halinde gösterilerek, yanıtların öğrenciler arasında dağılımları özetlenmiştir.

İkinci aşamada, örneklem oranından (örneklem memnuniyet oranı:p=0.72) yararlanarak, bilinmeyen evren oranına ilişkin istatistiksel çıkarsamalar yapılmıştır.

Üçüncü aşamada, memnuniyet nitel değişkeni ile aralarında ilişki olabileceği düşünülen yine çeşitli nitel değişkenlere yönelik ki-kare bağımsızlık sınamaları yapılmış ve elde edilen sonuçlar bir tablo halinde özetlenmiştir.

Çalışmanın dördüncü ve son aşamasında ise, özel bir regresyon modeli olan doğrusal olasılık modeli kullanılarak, öğrencilerin DPÜ öğrencisi olmaya yönelik memnuniyetleri çeşitli açıklayıcı değişkenlerin bir fonksiyonu olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Doğrusal olasılık modelinin oluşturulmasında cinsiyet, yaş, gelir, ailenin ikametgah yeri, barınma yeri, öğrenim görmekte oldukları fakülte veya yüksekokul, öğretim şekli, üniversiteyi kaçıncı girişte kazandıkları, öğrenim gördükleri bölüme isteyerek gelip gelmedikleri ve şu anki öğrenim süreçleri açıklayıcı değişken olarak kabul edilerek, nitel bağımlı değişkene olan (memnun olup olmama) etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu modelden yararlanarak çeşitli önkestirimlerin nasıl yapılabileceği bir örnek ile açıklanmıştır.

Yapılan istatistiksel anlamlılık sınaması sonucunda örneklem için bulunan ve oldukça yüksek olduğu düşünülen 0.72 memnuniyet oranının %99 güvenle evren bazında da geçerli olduğu belirlenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık sınaması sonucunda lisans öğrencilerinin üniversiteye yönelik memnuniyetleri ile öğrencilerin öğrenim gördükleri fakülte veya yüksekokul, üniversiteye isteyerek gelip gelmemeleri ve barınılan yer arasında çeşitli anlam düzeylerinde ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Ayrıca DOM analizi sonuçlarına göre;
» 22 yaş ve üstündeki öğrencilerin 21 yaş ve altındakilere göre,
» ailesinin aylık geliri 2000 YTL veya daha üzerinde olan öğrencilerin en düşük gelir grubundakilere göre,
» ailesi Kütahya' da ikamet eden öğrencilerin ailesi Kütahya'da ikamet etmeyenlere göre,
» evde arkadaşlarıyla veya tek başına kalanların, devlet yurdunda kalanlara göre,
» Bilecik İ.İ.B.F.' de, Simav T.E.F.' de, Güzel Sanatlar Fakültesinde, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda okuyan öğrencilerin Kütahya İ.İ.B.F.' de okuyan öğrencilere göre,
» Üniversiteyi 2. girişte kazananların 1. girişte kazananlara göre ve

» öğrenim süreci uzayan öğrencilerin normal öğretim sürecinde olan öğrencilere göre üniversiteden memnun olma olasılıklarının daha düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca son aşamada ele alınan değişkenlerin çeşitli düzeylerine göre önkestirim hesaplarının nasıl yapılacağı gösterilmiştir.

Sonuç olarak, sadece 13 yıllık bir geçmişe sahip üniversite olmasına rağmen, DPÜ' den memnun olan öğrencilerin oranının 0.72 gibi oldukça yüksek bir değer bulunması, öğrencilerin üniversiteye bakış açılarının genellikle olumlu olduğunun bir göstergesidir. Tabiî ki amaç bu oranın arttırılması için çalışmak olmalıdır.

Bu çalışmada, genel olarak öğrenci memnuniyetini belirlemeye yönelik daha önce gerçekleştirilen çalışmalardan farklı bir yaklaşım ve analiz yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analizler ile Dumlupınar Üniversitesinden memnun olan veya olmayan öğrencilerin profili çıkartılmış olup, memnuniyet oranını arttırmaya yönelik yapılacak çalışmalara yol gösterici olunabileceği düşünülmektedir. Ayrıca eğitimde kalite artışı sağlanmasına yönelik olarak öğrencilerin memnuniyetini etkileyen tüm değişkenlerin belirlenmesi amacıyla ayrıntılı çalışmaların yapılması önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

Akkaya, Ş. ve Pazarlıoğlu, V. (1998), *Ekonometri 1*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, s. 73,74.

Ayhan, İ. ve Tunacan, T. (2006), " İnternet Destekli Tezsiz Yüksek Lisans Programlarında Memnuniyeti Etkileyen Faktörlerin İstatistiksel Yöntemlerle Değerlendirilmesi", *VI. Uluslar arası Eğitim Teknolojileri Sempozyumu, DAÜ, KKTC.*

Bakan, İ. ve Büyükbeşe, T. (2004), "Çalışanların İş Güvencesi ve Genel İş Davranışları İlişkisi: Bir Alan Çalışması", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23, Temmuz-Aralık , s. 35-59.

Baykal, Ü., Sökmen, S., Korkmaz, Ş. ve Akgün, E. (2002), "Öğrenci Memnuniyeti Ölçeği Geliştirme Çalışması", *İ.Ü. Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 49, İstanbul.

Bircan, H., Karagöz, Y. ve Kasapoğlu, Y. (2003), "Ki-Kare ve Kolmogorov Smirnov Uygunluk Testlerinin Similasyon ile Elde Edilen Veriler Üzerinde Karşılaştırılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, Sivas.

Bulut, Ö. (1997), "Eğitim Yönetiminin Çağdaşlaştırılması: Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi Uygulaması ve Yararları", *2. Toplam Kalite Yönetimi Makale Yarışması, TÜSİAD Yayınları*, İstanbul.

Çömlekçi, N. (2001), *Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları*, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, s. 121, 127, 165, 241.

Erar, A. (1985), *Bağlanım (Regresyon) Çözümlemesi*, Ders Notları, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, s. 85, 86-87.

Eroğlu, E. (2002), "Uzaktan Öğretimde Bütünsel Kalite", *Anadolu Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Sempozyumu, 23-25 Mayıs 2002*, http://aof20.anadolu.edu.tr/bildiriler/Erhan Eroglu.do, (10.01.2007).

Ev, H. (2005), " Aktif Eğitimde Öğrenci Memnuniyeti (DEÜ İlahiyat Fakültesi Örneği)", *II. Aktif Eğitim Kurultay Kitabı (II. Aktif Eğitim Kurultayı 4-5 Haziran 2005 İzmir)*, Editör: Emin Alıcı, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, s. 202 – 210.

Fırlar, T. (2001), "Doğrusal olasılık modeli ve Diskiriminant Analizi Arasındaki Benzerlik ve Farklar", *M.Ü. İstatistik ve Ekonometri Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.*

Gençyılmaz, G. ve Zaim, S. (1999), "Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi", *İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, s. 9-35.

Gujarati, D.N. (Çev: Şenesen, Ü. ve Şenesen, G.G.) (1999), *Temel Ekonometri*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, s. 541, 542, 550.

Karagöz, Y. ve Ekici, S. (2004), "Sosyal Bilimlerde Yapılan Uygulamalı Araştırmalarda Kullanılan İstatistiksel Teknikler ve Ölçekler", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Sivas.

Koutsoyıannıs, A. (Çev: Şenesen, Ü. ve Şenesen G. G.) (1989), *Ekonometri Kuramı*, Verso Matbaacılık A.Ş., Ankara, s. 563.

Kmenta, J. (1986), *Elements of Econometrics*, Macmillan Publihing Company, New York, s. 547.

Öğeli, Z.B., ve Dursunkaya, Z. (2001), "Eğitimde Kalite Yönetimine Bir Örnek: ABET 2000", *Kalder Forum Nisan-Mayıs-Haziran*, *http://www.kalder.org.tr/preview_content.asp?contID=679&tempID=1&regID=2*, (10.01.2007).

Özdamar, K. (2002), *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 1 SPSS-Minitab*, Kaan Kitabevi, Eskişehir, s. 487.

Özdamar, K. (2003), *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Kaan Kitabevi, Eskişehir, s. 52-53.

Özdemir, S. (2003), " Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi", *Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.253-270.

Sümbüloğlu, K. ve Sümbüloğlu, V. (2002), *Biyoistatistik*, Hatiboğlu Yayınları, Ankara, s. 247.

Taşcı, D. (1995), "Toplam Kalite Yönetimi ve Eğitimde Uygulanabilirliği", *4. Ulusal Kalite Kongresi Tebliğler Kitabı*, s. 255-259.

Tütüncü, Ö. ve İpekgil Doğan, Ö. (2003), " Müşteri Tatmini Kapsamında Öğrenci Memnuniyetinin Ölçülmesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Uygulaması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, İzmir.

Yıldırım, H. A. (2002), *Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s. 32-34.

Yenen, V.Z. ve Gözlü, S. (2003), "Yüksek Öğretimde Müşteri Beklentileri: Türkiye'den Örnekler", *İTÜ Dergisi/d Mühendislik*, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 28-38.

NOTLAR

[1] Değişkenlere yönelik ayrıntılı bilgi için bkz: (Özdamar, 2003).

[2] Her fakülte veya yüksekokuldan örnekleme alınan öğrenci sayısı, ilgili fakülte veya yüksekokuldaki toplam öğrenci sayısı ile orantılı olarak belirlenmiştir.

[3] Frekans = Yanıtlayıcı sayısı

[4] (….) ibaresi ile temel ya da atlanan düzey gösterilmektedir.

Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'de Dışa Açıklık Ve Sanayileşme

Özgür TONUS*

Özet: Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği, 1980 yılında başlayan ticarî serbestleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. 1990'lı yılların sonlarına doğru küresel ekonomideki gelişmeler ve Türkiye'nin izlediği yapısal uyum programları serbest ticaret ortamında imalat sanayi için dönüşüm ortamı yaratmıştır. 2000'li yıllarda imalat sanayinin üretim hacminin ve ihracatının artmasına rağmen ekonomi içindeki nisbi ağırlığının değişmemesi sanayileşme süreci açısından sorgulanmalıdır. Bu çalışmada 1996–2006 döneminde, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ticaret ile imalat sanayi göstergeleri arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği, ticari serbestleşme, sanayileşme, Türkiye imalat sanayi.

Openness and Industrialization in Turkey After Customs Union

Abstract: The Customs Union between Turkey and the European Union was the milestone to complete the process of trade liberalization, which had already started in the early 1980s. Global economic environment and Turkey's Structural Adjustment Programs, which has been supervised by International Monetary Found, had created transformation stage of Turkish manufacturing industry in the trade liberalization period in the late 1990s. The sector's relative size to GDP has not changed remarkably during the last decade, while the Turkish manufacturing sectors production and export capacity have been growing. In this paper, we try to analyse the causal relationship between trade with European Union and Turkish manufacturing sector indicators over the period of 1996-2006.

Keywords: Customs Union, trade liberalization, industrialization, Turkish manufacturing industry.

JEL Classifications: F14, F43, O24.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nde "sanayileşme", ekonomi politikasının temel önceliği olmuştur. Özellikle 1950'li yılların başlarında, tamamı kamu kuruluşları aracılığıyla ciddî bir sanayileşme atılımı gerçekleştirmiştir. 24 Ocak 1980 tarihli İstikrar Kararları ile ekonomi politikası tercihini değiştiren Türkiye, sanayileşme hedefini ihracata dayalı olarak sürdürmektedir.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise ekonomi politikalarında önceliği finans piyasalarına ilişkin düzenlemelerin aldığı görülmektedir. Bu tarihten sonra Türkiye'nin sanayileşme süreci devam etse de, bu hedef sadece Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda yer almıştır. Türkiye ekonomisinin 2000'li yıllarda yaşadığı dönüşüm süreci ayrı bir anlam taşımaktadır. Uzun Vadeli Kalkınma Planı ve Strateji Belgesi'nde, Cumhuriyetin 100. yılında Türkiye

* Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

ekonomisinin dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasında yer alması, kişi başına ulusal geliri 30.000 ABD dolarına yükselmesi, bilgi toplumu hedeflerine ulaşması gibi hedefler ortaya konulmuştur. Böylesine bir gelişimin en önemli dayanağı, kuşkusuz uluslararası pazarlarda yer edinmiş, güçlü bir sanayi olmalıdır.

Bu nedenle, Türkiye'de imalat sanayinin günümüzdeki eğilimlerinin belirlenmesi, geleceğe ilişkin çıkarımlarda bulunmamıza olanak sağlayacaktır. Türkiye sanayileşme sürecini tamamlamamış olmakla birlikte, izlediği dışa açık ekonomi politikalarıyla hem küreselleşme süreci içerisinde konumlanmak hem de Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinde üyelik hedefine hızlı ulaşmasını sağlayacak bir ekonomik yapıya ulaşmak durumundadır. 2001 yılında yaşanan krizin ardından ulaşılan yüksek büyüme rakamları ve ihracat kapasitesindeki artışlar böylesine bir dönüşümüm olacağı yönünde iyimser bir hava yaratmıştır.

Ancak, hızla büyüyen ve genç bir nüfusa sahip olan Türkiye'de imalat sanayinin istihdam yaratma kapasitesindeki gelişmeler ise kaygı verici niteliktedir. Üstelik tarımsal yapıdaki çözülmeyle birlikte kırsal bölgelerden şehirlere göç eden nüfus açık işsizlik oranının artmasına neden olmuştur. İstihdamın sektörel dağılımına bakıldığında da hizmetler sektörünün lehine bir gelişim gözlenmektedir. Bu nedenle, imalat sanayinin gelişimine etkili olan faktörleri belirleyebilmek, Türkiye'de işsizlik sorunu ve gelir dağılımındaki dengesizliklerle mücadele etmeye yardımcı olacağı gibi AB üyeliği yolunda uzun vadeli - sürdürülebilir büyüme hızına kavuşmamıza da yardımcı olacaktır.

Türkiye, 2000'li yıllarda hızlı ihracat artışları yaşamasına karşılık imalat sanayinin ulusal gelir ve toplam istihdam içindeki payı nisbi olarak azalmaktadır. Bu nedenle, çalışma kapsamında Türkiye sanayinin yapısal bir dönüşüm yaşadığı, giderek daha az istihdam yaratan sanayi sektörüyle aslında henüz olgunlaşmamış "sanayisizleşme (deindustrialization)" sürecine sürüklendiği tezi üzerinde durulacaktır. Bu nedenle, Türkiye'nin dış ticaretindeki liberalizasyon sürecindeki son adım olan Gümrük Birliği'nin ardından dış ticaretin gelişimi ile imalat sanayindeki yapısal dönüşüm arasındaki nedensellik ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Söz konusu dönemde izlenen döviz kuru politikasının dış ticaretin gelişimi ve imalat sanayi üzerinde etkilerinin farklı bir çalışmada ayrıca incelenmesi yaralı olacaktır.

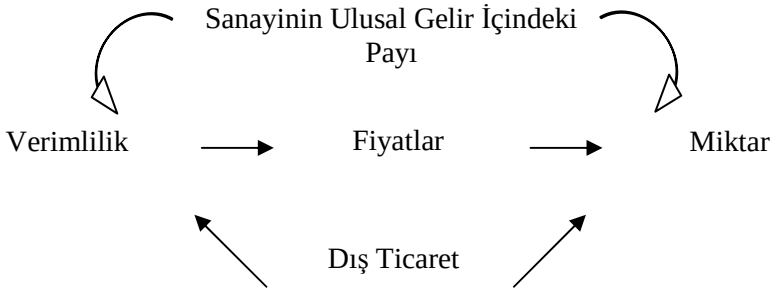
Bu kapsamda, çalışmada ilk olarak 1996 yılı sonrasında Gümrük Birliği'nin ve 1998 yılı sonrasında da Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu (IMF) ile ilişkilerinin yarattığı iklimin imalat sanayi üzerine yansımaları değerlendirilecektir. Ardından, Gümrük Birliği sonrasında imalat sanayinin

büyüklüğü ve istihdam yaratma kapasitesi üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır. Çalışmanın uygulama kısmında ise Gümrük Birliği sonrasında AB ile imalat sanayi ürünleri ticaretindeki serbestleşme ile imalat sanayinin ekonomideki nisbi ağırlığının azalması arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Araştırmada kullanılacak modele ilişkin açıklamalar dördüncü bölümde sunulmuş ve nihayet son bölümde bulgular ve sonuçlar ortaya konulmuştur.

2000'li Yıllarda Gümrük Birliği ve Uluslararası Para Fonu İle İlişkilerin İmalat Sanayine Yansımaları

Türkiye'nin ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin 2000'li yıllardaki analizini yaparken, Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde tamamlanan Gümrük Birliği'nin ve IMF gözetiminde izlenen Yapısal Uyum Programları'nın etkilerini göz ardı etmemek gerekmektedir. Dışa açık bir ekonomide imalat sanayinin yarattığı katma değerin veya ulusal gelir içindeki payının artması, bir başka ifadeyle sanayileşmenin devam etmesi, üretim kapasitesinin artmasının yanında karşılaştırmalı üstünlüklere dayanarak verimliliğin de artmasını gerektirmektedir.

Şekil 1. Serbest Ticaret ve Sanayinin Büyüklüğü

Bu nedenle dış ticaret aracılığıyla imalat sanayi üretim kapasitesi ve verimlilik arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır (Şekil 1). Türkiye ile AB arasında geçekleşen Gümrük Birliği'nin, hem ticareti serbestleştirmesi hem de Türkiye imalat sanayi ürünleri için yoğun bir rekabet ortamı yaratması nedeniyle verimlilik ve üretim üzerinde doğrudan etkisi olmuştur. Gümrük Birliği'nin tamamlanmasının ardından, Türkiye'nin izlediği makro ekonomik politikaların belirlenmesinde etkili olan bir diğer faktör ise 1997 yılındaki Güneydoğu Asya ve Rusya Krizleri'nin ardından Türkiye'nin IMF ile kurduğu ilişkidir. Özellikle enflasyonla mücadele programlarının temel stratejisi olan döviz kuru politikası ile malî disiplin, özelleştirme, borçlanma ve faiz politikaları imalat sanayinin gelişimini yakından etkilemiştir. Ulusal paranın değeri imalat sanayi için hem ihracat kazançları ve ithalat giderlerinin değişimine neden olmakta, hem de uluslararası piyasalarda rekabet gücünü etkilemektedir.

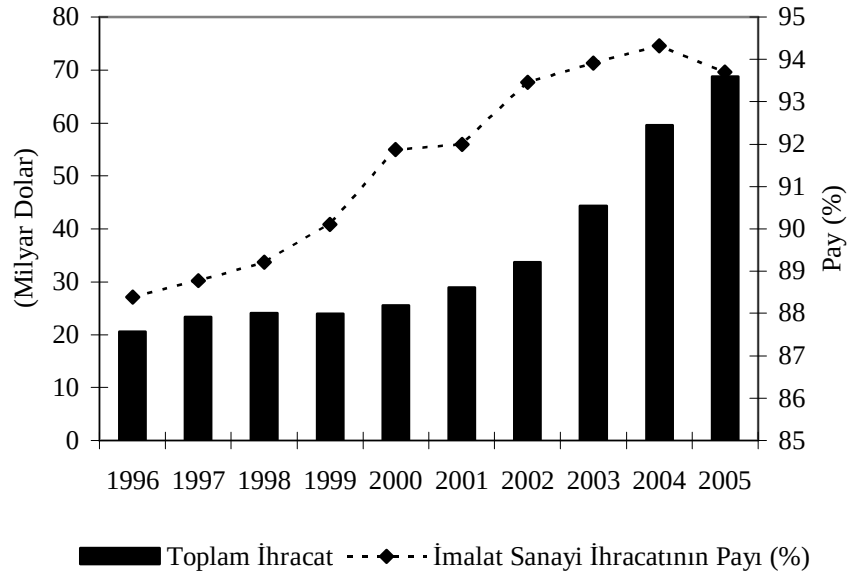
Türkiye – Avrupa Birliği Gümrük Birliği'nin imalat sanayine yansımaları

Türkiye-AB Gümrük Birliği, 30 Aralık 1995 tarihinde alınan Bakanlar Kurulu Kararı ile AB'nin Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum için yapılan son gümrük indirimlerinin ardından 1 Ocak 1996 tarihinde tamamlanmıştır. Böylece AB ile Türkiye arasında imalat sanayi ürünleri ticaretindeki gümrük vergileri ve diğer ticareti engelleyici uygulamalar ortadan kalkmıştır. Türkiye, bu tarihten itibaren AB'nin Ortak Ticaret ile Rekabet Politikaları'na yönelik kendi mevzuatında önemli değişiklikler yapmış ve uyum süreci hâlen devam etmektedir (Karluk, 2005a: 333).

Türkiye'nin 1980 yılından itibaren başladığı dış ticaretin liberalizasyonu sürecinde Gümrük Birliği tamamlayıcı bir adım olmuştur. Nitekim Gümrük Birliği ile Türkiye'nin AB üyelerinden ve Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ülkelerinden ithal ettiği sanayi ürünlerine yönelik koruma oranı sıfırlanmış, üçüncü ülkelere karşı ise bu oran ortalama %11'den %6 seviyesine düşürülmüştür. Türkiye'nin dış ticaretinin yarısından fazlasını AB ülkeleriyle yaptığı gerçeği göz önünde bulundurulursa, bu ticarî liberalizasyonun taşıdığı anlam daha da önem kazanmaktadır.

Konunun diğer önemli bir boyutu ise, gümrük birliğine taraf olan ülkelerin bağımsız bir dış ticaret politikası izleme hakkından vazgeçmeleri gereğidir. Nitekim Türkiye de, AB'nin Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum sağlamış ve üçüncü ülkelere yönelik politikalarını AB ile uyumlu hale getirmek durumunda kalmıştır. Böylece Gümrük Birliği, 1989 yılındaki kambiyo mevzuatındaki değişikliğin ardından dış ticaret üzerindeki kontrol kabiliyetinin de azalması anlamına gelmiştir.

Şekil 2. Gümrük Birliği Sonrası Toplam İhracat ve İmalat Sanayi İhracatının Gelişimi

Şekil 2'de sunulduğu gibi, Türkiye'nin imalat sanayi ürünleri ihracatı Gümrük Birliği sonrasında önemli oranda artarak, 1996 yılındaki carî dolar fiyatlarıyla 20,5 milyar seviyesinden 2005 yılında toplam ihracatımızın %94'ünü oluşturan 68,8 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 1996–2005 döneminde imalat sanayi ürünleri ihracatı yıllık ortalama %14,2, ithalatı ise %14,6 oranında artmıştır. Benzer gelişim AB ülkeleriyle olan ticaretinde de gerçekleşmiştir. AB'ye yönelik ihracatın 1996–2005 döneminde yıllık ortalama %13,8 oranında arttığı gözlenmektedir (Tablo 1). Ancak, Türkiye'nin toplam ithalatı içinde AB ülkelerinden yapılan ithalatın payının Gümrük Birliği süresince azaldığı göze çarpmaktadır. Bu gelişmede son yıllarda Euro'nun değer kazanmasının yanında özellikle ucuz Asya pazarlarından hammadde ve ara malı ithalatının artması etkili olmuştur.

İhracatın GSMH'ya oranı incelendiğinde, ihracat performansının 2001 krizi ile birlikte ivme kazandığı gözlenmektedir. 1996–1999 döneminde, ihracatın GSMH'ya oranı ortalama %13,4 iken, bu oran 2000–2002 döneminde %18,4'e, 2003–2005 döneminde ise %20,3'e yükselmiştir. Bu dönemde, toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin payı azalırken, imalat sanayi ürünlerinin payında düzenli bir artış gözlenmiştir. 1996–1999 döneminde toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin payı % 8,7, imalat sanayi ürünlerinin payı %89,1 iken, bu paylar 2003–2005 döneminde, sırasıyla, % 4,3 ve %94 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye – AB Dış Ticaret Göstergeleri

Yıl	Miktar (Milyon Dolar)						AB'nin Payı (%)		
	İhracat	*Değ. (%)*	*İthalat*	*Değ. (%)*	*İhr/İth*	*Hacim*	*İhracat*	*İthalat*	*Hacim*
1996	11,549	4.3	23,138	37.2	49.9	34,687	49.7	53.0	51.9
1997	12,248	6.1	24,870	7.5	49.2	37,118	46.6	51.2	49.6
1998	13,498	10.2	24,075	-3.2	56.1	37,573	50.0	52.4	51.5
1999	14,348	6.3	21,401	-11.1	67.0	35,749	54.0	52.6	53.2
2000	14,510	1.1	26,610	24.3	54.5	41,120	52.2	48.8	50.0
2001	16,118	11.1	18,280	-31.3	88.2	34,398	51.4	44.2	47.3
2002	18,459	14.5	23,321	27.6	79.2	41,780	51.2	45.2	47.7
2003	24,484	32.6	31,695	35.9	77.2	56,179	51.8	45.7	48.2
2004*	34,451	40.6	45,444	43.3	75.8	79,895	54.6	46.6	49.8
2005	38,400	11.5	49,220	8.3	78.8	87,620	52.7	42.1	46.4
2006**	35,257	12.4	44,289	10.2	79.6	79,545	52.0	39.4	44.2

*: 2004 ve sonrası AB–25 rakamları alınmıştır.
**: Ocak-Ekim dönemi
Kaynak: DTM ve TUİK.

1996–2005 döneminde, ham petrol, doğal gaz hariç ithalat, genelde ekonominin daralma dönemlerinde (1999 ve 2001 yılları) gerileme gösterirken, ekonominin genişleme dönemlerinde artış eğilimine girmiştir. 1996–1999 döneminde ithalatın GSMH'ya oranı %23,2 iken, bu oran ekonomideki daralma ve Türk lirasının değer kaybının etkisiyle 2000–2002 döneminde % 27,8'e yükselmiştir. 2003–2005 döneminde ise ekonomideki hızlı büyüme ve Türk Lirası'nın değer kazanması ile birlikte, bu oran % 31'e çıkmıştır. İthalattaki yükseliş, ham petrol, doğal gaz ithalatı yanı sıra imalat sanayi ürünleri ithalatındaki hızlı büyümeden kaynaklanmıştır. 1997–2005 döneminde, imalat sanayi ithalatı yılda ortalama % 11,5 oranında artarak, 35,2 milyar dolardan 94 milyar dolara yükselmiştir. 2003–2005 döneminde, ekonomideki hızlı büyüme ve Türk Lirası'nın değerlenmesinin etkisiyle imalat sanayi ithalatı hızlanmış ve yıllık ortalama ithalat artışı % 31,5'e yükselmiştir (Yükseler ve Türkan, 2006: 20)

Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisi üzerine etkilerine yönelik; Harrison ve diğerleri (1997) Gümrük Birliği sayesinde Türkiye'nin yıllık GSYİH'nın 1 ila 1,5 oranında bir kazanç elde edeceğini tahmin etmişlerdir. Benzer şekilde Soğuk (2002), Gümrük Birliği'nin kısa vadeli etkilerinin sınırlı

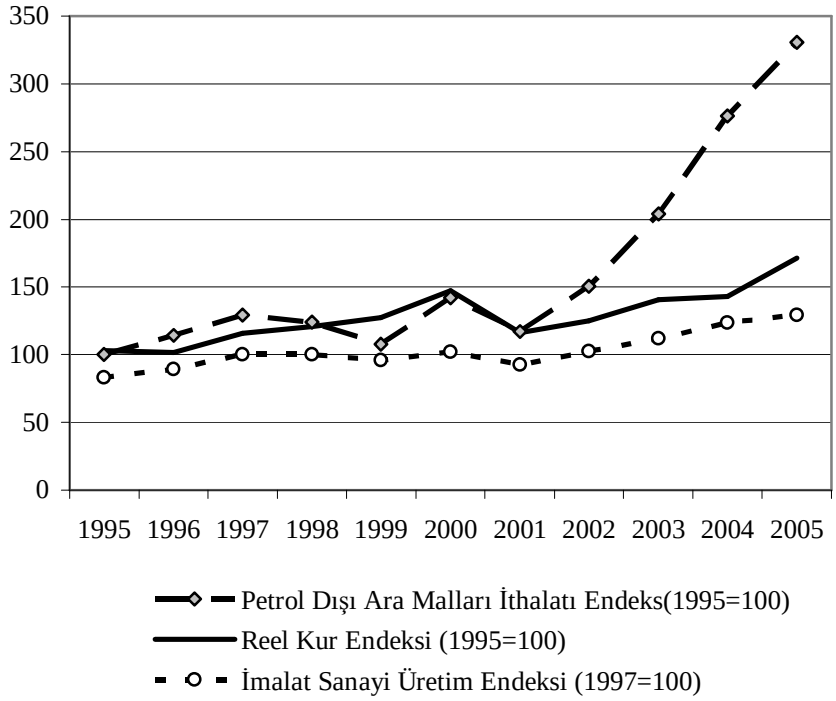
olduğunu, ekonomik ve siyasî istikrar ile teknolojik gelişmenin sağlanması koşullarına bağlı olarak uzun vadede büyüme üzerinde %5.45 oranında bir değişim yaratacağı sonucuna ulaşmıştır. Buna karşılık, Mercenier ve Yeldan (1997) Gümrük Birliği'nin net etkisinin Türkiye'nin aleyhine olduğunu ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Bekmez (2002) Gümrük Birliği'nin kamu sektörünün gelirlerinin ve GSYİH'nın azalmasına neden olacağını ancak, özel sektörün yararına olacağını savunmuştur. Konuya yönelik bazı çalışmalarda (Hartler ve Laid, 1999; Neyaptı vd., 2003; TÜSİAD, 2003) Gümrük Birliği'nin taraflar arasında ticaret hacmini artıracağı sonucuna ulaşılmıştır. Yılmaz (2003) ise, Türkiye'nin hammadde ve emek yoğun ürünlerde AB ülkelerine karşılık karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu, katma değeri yüksek ürünlerde ise karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğunu ampirik olarak ortaya koymuştur. Erzan ve Filiztekin (1997) ise, Türkiye'deki imalat sanayinin neredeyse tamamını oluşturan küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) istihdam ve yaratılan katma değer kapasiteleri üzerinde olumsuz etkileri olacağı ve bu işletmelerin daha az işgücü kullanmak suretiyle verimliliklerini artırmak zorunda kalacakları sonucuna ulaşmıştır.

Gümrük Birliği sonrası Türkiye'nin toplam ihracatında en hızlı gelişmenin motorlu kara taşıtı ve römorklar alt sektörlerinde olduğu görülmektedir. Bunun dışında metal sanayi, plastik ve kauçuk ürünleri, radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları, mobilya makine ve teçhizat alt sektörlerinde de artış göze çarpmaktadır. Buna karşılık tekstil ürünleri ve giyim eşyası, gıda ürünleri ve içecek, deri ve ürünleri gibi geleneksel ihraç ürünlerimizin toplam ihracat içindeki paylarında azalma olduğu görülmektedir. İthalata alt sektörler itibarıyla baktığımızda Gümrük Birliği sonrası en hızlı gelişmenin ana metal sanayi ve motorlu kara taşıtı ve römorklar ithalatında olduğu görülmektedir. Bunun dışında radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları ile kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar sektörlerinde de artış göze çarpmaktadır. Bu gelişmeler Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan Türkiye'nin orta ve yüksek teknoloji seviyesindeki otomotiv, beyaz eşya, makine, elektronik sektörlerinde önemli üretim merkezlerinden biri olması öngörüsüyle de örtüşmektedir (DPT, 2006: 87).

Türkiye Gümrük Birliği'nin ardından, ihracat teşvikleri de dâhil olmak üzere bağımsız dış ticaret politikası izleme olanağını kaybedince, dış ticaretini özellikle izlediği döviz kuru politikaları aracılığıyla yönlendirmeye çalışmıştır. Genellikle kriz dönemleri ile birlikte düzeltici devalüasyonların ardından izlenen aşırı değerlenmiş TL politikası (Şekil 3) sanayi sektörünün kullandığı ara malları ithalatının ucuzlamasına, böylece hem sektörün ithalata olan bağımlılığının artmasına hem de asimetrik şekilde büyümesine, bir başka ifadeyle yapısal bir bozulma yaşamasına neden olmuştur (Şenses

ve Taymaz, 2003: 9). İzlenen kur politikası, IMF ile kurulan ilişkiler kapsamında ayrıca değerlendirilmiştir.

Şekil 3. Gümrük Birliği Sonrası Artan İthalat Bağımlılığı ve Reel Döviz Kurundaki Gelişmeler

Kaynak: DPT

Türkçe literatürde son dönemde yapılmış akademik çalışmalardan Sönmez (2004), Türkiye'nin dış ticaret açığının büyüme hızı ile birlikte arttığını, ekonomik büyüme dönemlerinde ara malı ve yatırım malları ithalatının da arttığını ortaya koymuştur. TEPAV (2006) tarafından yapılan çalışmada ise imalat sanayinin artan ithalat bağımlılığına dikkat çekilerek, sanayideki bu yapısal dönüşümün carî açık sorununun devam etmesine neden olacağı vurgulanmıştır. Türkiye'de imalat sanayinin üretim yapısındaki değişimleri incelemek amacıyla Yükseler ve Türkan (2006) tarafından yapılan çalışmada dış ticaret ve üretim yapısındaki değişimler "ithalata bağımlılık", "uluslararasılaşma" ve "asyalaşma" başlıkları altında değerlendirilmiştir. Aynı konuda hisse senedi piyasasında işlem gören firmalar üzerinden yaptığı çalışmada Türkan (2006) benzer sonuçlara ulaşmış; Türkiye imalat sanayinde ithalat bağımlılığının arttığı, ihracat performansının durağanlaştığı ortak sonuçlarına ulaşmıştır.

Gümrük Birliği sonrasında kriz yıllarının dışında ulusal paradaki değerlenmenin sürdüğü, bu dönemde imalat sanayi üretimindeki artışla birlikte petrol dışında ara malı ithalatının çok büyük oranda arttığı göze çarpmaktadır. Anılan dönemde Türkiye'nin dış ticarette ürün çeşitliliğinin de artması, imalat sanayinin ithal ara mallarının montaj hattında üretimine ve ihracatına dayalı bir sektör haline dönüştüğü kuşkularını uyandırmaktadır (Yeldan, 2006).

Uluslararası Para Fonu ile ilişkilerin imalat sanayine yansımaları

Türkiye'nin kronik hale gelen ödemeler dengesi problemlerine yönelik ilk kapsamlı istikrar kararları 4 Ağustos 1958 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Günümüze kadar IMF ile imzalanan 20 destekleme düzenlemesi bu kurumu Türkiye'de izlenen iktisat politikalarının önemli bir bileşeni haline getirmiştir (Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2006).

IMF'nin Türkiye ekonomisi için anlamı, 1980 yılındaki vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılmasıyla başlayan finansal serbestleşme hareketleriyle birlikte artmaya başlamıştır. 24 Ocak İstikrar Kararları'yla ihracata yönelik sanayileşme hedefini benimseyen Türkiye, dünya mal piyasalarıyla bütünleşebilmek için malî piyasalarını serbestleştirmek ve uluslararası finans merkezleriyle bütünleşmek durumunda kalmıştır. Bu amaçla, o zamanki adıyla Avrupa Toplulukları'na 14 Nisan 1987 tarihindeki tam üyelik başvurusundan 2 yıl sonra alınan "Türk Parası Kıymetini Koruma 32 Sayılı Karar" ile sermaye hareketlerine tam serbestlik tanınmıştır. Bu sayede Türkiye'de kambiyo rejimi tamamen serbestleştirilmiş, uluslararası sermaye hareketlerine kapılar açılarak hem yurtiçinde kredi hacminin genişlemesi hem de bu sayede sabit sermaye yatırım harcamalarının artması beklenmiştir. Temel hedef Türkiye'nin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlamak olmakla beraber, bu sayede elde edilen ucuz maliyetli sermaye ile Türkiye'nin kalkınma sürecinin finansmanı esas alınmıştır (Karluk, 2005b: 629–637).

Ancak, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin finansal küreselleşme güçleriyle mücadele etmekte yetersiz kaldığı gözlenmektedir. Yüksek kamu açıkları ile kronik hale gelmiş yüksek enflasyonun simgelediği makroekonomik yapıdaki istikrarsızlıklar nedeniyle birçok akademik çalışmada 1989 yılında alınan finansal serbestleşme kararının erken ve yersiz olduğu vurgusu yapılmaktadır (bkz. Rodrik, 1990; Cizre ve Yeldan, 2002; Öniş ve Bakır, 2005).

Nitekim 1989 yılından sonra yüksek faizlerle devam eden iç borçlanma, borç faiz ödemelerinin de ancak yeni borçlanmayla yapılabilmesi sonucunda Türkiye'nin temel önceliğinin "iç borçların çevrimi" olmasına neden

olmuştur. Bu tarihten sonra izlenen tüm ekonomi politikaları kamu harcamalarının kısıtlanması ve vergi gelirlerinin artırılması esasına dayanmıştır. Merkez Bankası ise sermaye hareketlerinin serbest kaldığı bu ortamda para (faiz) veya döviz kuru politikalarından birini kullanmak durumunda kalmıştır.

IMF ile 1994 krizinin ardından ve 1999 yılında yapılan destekleme düzenlemelerinde nominal kur çapasına dayalı istikrar tedbirleriyle, kamu kesimi temel fazlasını esas alarak enflasyonla mücadele hedeflenmiştir. Bilindiği gibi 2000 Kasım ve 2001 Şubat finansal krizlerinin ardından ise döviz kurları dalgalanmaya bırakılmıştır. Kriz ortamından çıkabilmek amacıyla 2001 yılı Mayıs ayında Türkiye ekonomisinin sürdürülemez borç dinamiğini ortadan kaldıracak makroekonomik dengelerin yeniden kurulmasını amaçlayan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuştur.

1994 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde belirginleşen temel yönelim, ülke dışından sermaye girişleriyle canlanan yurtiçi talebe dayalı büyüme politikaları olmuştur. Bu şekilde sağlanan büyüme temposunun olumsuz yönleri ise halen tartışılmaktadır. Hızlı büyümenin cari açığın da hızla artmasına neden olması ve bu açığın finansmanının borçlanma yaratacağı endişesi Türkiye ekonomisi için kırılganlığı giderek artırmaktadır. 1998 yılından itibaren izlenen ekonomi politikalarının temel yansımaları döviz kurları ve enflasyon üzerine olmuştur. Enflasyonla mücadelede ise dış piyasalardaki gelişmelerin de paralelinde başarı sağlandığı görülmektedir. IMF ile yürütülen program sonucunda sağlanan malî disiplin ve bankacılık sistemi reformlarının ardından bol miktardaki sermaye girişleri döviz fiyatlarını değiştirmiş ve Şekil 3'te sergilendiği gibi ulusal paranın aşırı değerlendiği bir dönem başlamıştır (Türkiye'de sermaye hareketleri ve reel döviz kuru ilişkisini araştırmaya yönelik çalışmalar için bkz. Kaya, 1998; Yeldan ve Özlale, 2004; Agenor vd., 1997). Bu değerlenme sürecinde 2001 krizi sonrasında yurtiçi verimlilik artışlarının katkısını da vurgulamak gerekmektedir.

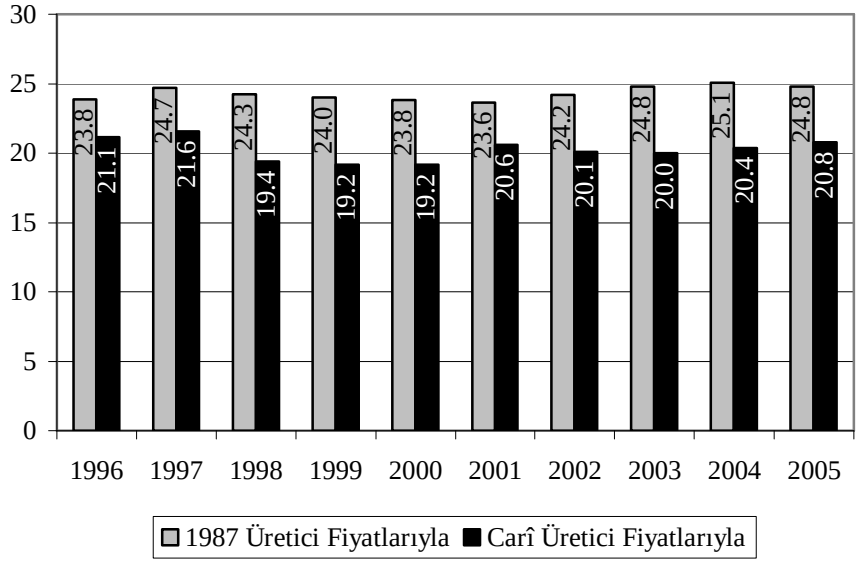
Büyüme dönemlerinde ihracat artışlarıyla birlikte ithalatın da hızla artması cari açığın artmasında en önemli etken olmuştur (TEPAV, 2006). İthal makine ve teçhizat kullanımı ve ara malı ithalatındaki artışlar bu sürecin temel dinamikleri olmuştur. Türkiye'de ithalatın ucuzlamasının ise süreci hızlandırdığı söylenebilir. Bu gelişmeler dış ticaretin değerlendirildiği bölümde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Gümrük Birliği Sonrasında İmalat Sanayinde Büyüme ve İstihdam

Bilindiği gibi "sanayileşme" kavramı en dar anlamıyla sanayi sektörünün ulusal gelir içindeki payının artması anlamına gelmektedir. Bu çerçeveden

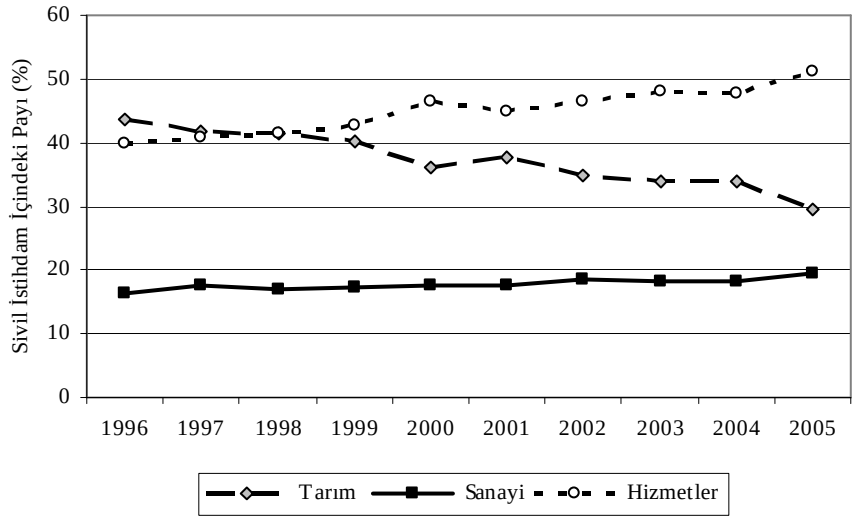
bakıldığında Gümrük Birliği sonrasında imalat sanayi ürünleri için oluşan serbest ticaret ortamının, sektörün gelişimine nasıl bir katkı sağladığı konusu önem kazanmaktadır. Bu nedenle sanayileşme süreci devam eden Türkiye'de, 1996 yılı sonrasında imalat sanayi büyüklüğünü göstermesi açısından sektörün GSYİH ve toplam istihdam içindeki payına bakmak gerekmektedir.

Şekil 4. İmalat Sanayinin GSYİH İçindeki Payı

Benzer gelişme sektörün toplam istihdam içindeki payında da gözlenmektedir. Özellikle 1998 yılından sonra izlenen yapısal dönüşüm programlarıyla hızlanan tarımsal yapıdaki çözülme sürecinde, tarımsal istihdamdaki azalmalar hizmet sektörü tarafından emilmiştir (Şekil 5). Buna karşılık imalat sanayi istihdam kapasitesinde yeterli genişleme gerçekleşemediği, toplam istihdam içinde hizmet sektörünün ağırlığının giderek arttığı göze çarpmaktadır.

Şekil 5. Sivil İstihdamın Sektörel Dağılımı

Kaynak: DPT

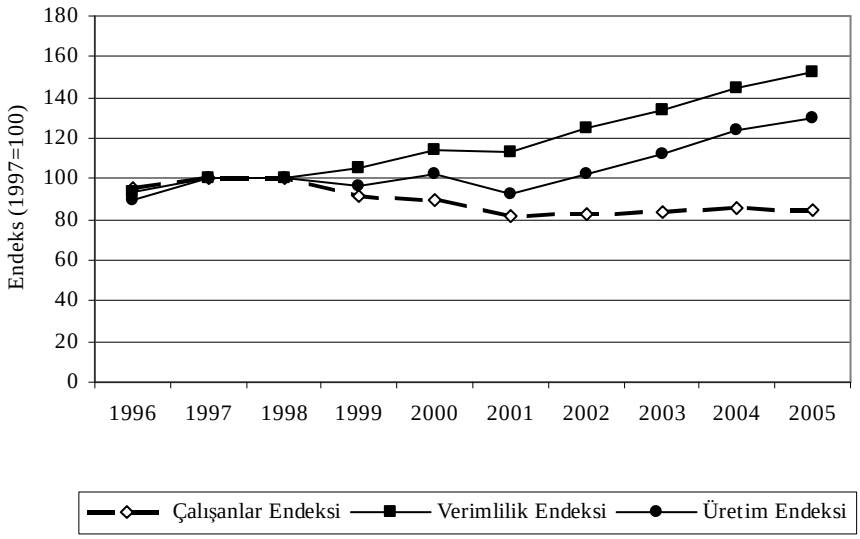
Türkiye ekonomisi için 2007–2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki öngörülere bakıldığında, istihdamın sektörel dağılımı açısından mevcut eğilimin devam etmesine yönelik politikaların izleneceği anlaşılmaktadır (DPT, 2006: 70). Kalkınma Planı döneminde GSYİH'nın yıllık ortalama %7 oranında atması beklenmektedir. Hizmet sektörünün bu gelişme içerisinde GSYİH'daki payının % 65 seviyesine ulaşması öngörülmektedir. Plan döneminde istihdamın ise yıllık ortalama %2,7 oranında artacağı ve bu gelişmenin hızlı nüfus artışı ve tarımdaki çözülmeye rağmen işsizlik oranının azalmasına yardımcı olacağı tahmin edilmektedir. Kalkınma Planı'ndaki bir başka dikkat çekici öngörü ise, sanayi sektörü üretim artış hızı ekonomik büyümenin üzerinde öngörülmesine rağmen (%7,8), istihdam yapısındaki değişimin hizmet sektörü lehine olmasıdır.

Kuşkusuz bu noktada imalat sanayinin beklenen istihdam artışlarını yaratamamasının nedenlerine de değinmek gerekmektedir. Gümrük Birliği sonrasındaki döneme bakıldığında imalat sanayi üretiminin ortalama %4,8 oranında arttığını görülmektedir. Aynı dönem için imalat sanayi ürünleri ihracatı ise yıllık ortalama % 14 oranında artmıştır. Artan dışa açıklık sonucunda Türkiye'de üretilen imalat sanayi ürünlerinin uluslararası rekabet içinde tutunabilmelerinin temel koşulu verimlilik artışları olmuştur. 1996–2005 döneminde yıllık ortalama % 5,5 verimlilik artışı göze çarpmaktadır. Kuşkusuz anılan dönem içinde Türkiye'nin tanık olduğu Güney Doğu Asya ve Rusya Krizleri, 2000 Kasım ve 2001 Şubat finansal krizlerinin de önemli yansımaları olmuştur. Krizden sonraki dönemlerde imalat sanayinde faaliyet

gösteren firmaların verimlilik artışları yeniden yapılanma sürecine girmeleri, kapasite kullanım oranlarını artırmaları ve teknolojik yenileme yatırımları ile açıklanabilir.

İmalat sanayindeki bu olumlu gelişmeler sektörün istihdam yaratma kapasitesine olumsuz yansımıştır. Çalışanlar endeksinde, 10 yıllık dönem için ortalama %0,7 oranında azalma dikkat çekmektedir (Şekil 6). Bu gerileme bize göstermektedir ki; kriz yıllarının dışında yüksek büyüme oranlarını yakalamış Türkiye imalat sanayi, artan rekabet ortamına izlenen ekonomi politikalarının etkisiyle daha az istihdam yaratarak ve yüksek verimlilik artışlarına ulaşarak uyum sağlamaya çalışmaktadır. Günümüzde tartışılan "istihdam yaratmayan büyüme (jobless-growth)" olgusunun arkasında böylesine bir dönüşüm süreci bulunmakta, bu nedenle de işsizlik oranlarında beklenen azalma bir türlü gerçekleşememektedir. Şıklar ve Tonus (2006), Türkiye'de liberal kambiyo mevzuatının uygulanmaya başladığı 1989 yılından 2005 yılı sonuna kadar olan dönem için reel döviz kurları ile imalat sanayi büyüklükleri arasındaki nedensellik ilişkilerini sorguladıkları çalışmalarında, reel kur seviyesindeki gelişmelerden imalat sanayi rekabet gücünü olumsuz etkilediğini, bu durumun da sektörün nisbi büyüklüğünü olumsuz etkilediği sonuçlarına ulaşmışlardır.

Şekil 6. İmalat Sanayi Göstergelerinde Gelişmeler

Kaynak: TCMB Veritabanı.

Kuşkusuz bu dönem içinde imalat sanayinin büyüklüğünü etkileyen faktörler arasında kamunun sektöre yönelik sabit sermaye yatırımlarının azalması,

özelleştirme faaliyetlerinin yeni yatırımları dışlaması, Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ağırlıkla hizmet sektörünü tercih etmesi gibi birçok gelişme sıralanabilir. Ancak sonuçta, Türkiye'de imalat sanayinin istihdam yaratma kapasitesi ve ekonomide üretken olmayan faaliyet alanlarında giderek artan şişkinlik bizlere sanayisizleşme olgusunun varlığını düşündürmektedir. Bu gelişmede makroekonomik istikrarsızlıklarla birlikte temel belirleyicilerin izlenen dış ticaret ve döviz kuru politikalarının olduğunu vurgulamak gerekir.

Yukarıda imalat sanayinin gelişimine ilişkin göstergeler Türkiye ekonomisi için "sanayisizleşme (deindustrialization)" sürecinin varlığına işaret etmektedir. Ancak, sanayileşme evresini tamamlayamamış Türkiye ekonomisi söz konusu olduğunda bu gelişmeleri "prematüre sanayisizleşme" olarak tanımlamak daha doğru olacaktır (Sanayisizleşme konusunda ayrıntılar için bkz. Rowthorn ve Ramaswamy, 1997; UNCTAD, 2003; Dasgupta ve Singh, 2006).

Ampirik Çözümleme

Bu bölümde Gümrük Birliği sonrası ticaretin serbestleşmesi ile imalat sanayinin ekonomi içindeki nisbi ağırlığı arasındaki ilişki araştırılacaktır. Çalışmada vektör hata düzeltme modeli (VECM) kullanılarak AB ülkeleriyle Gümrük Birliği'nin tamamlanmasının ardından oluşan serbest ticaret ortamı ile imalat sanayinin gelişimi arasındaki kısa dönem dinamikler incelenmiştir. Önceki bölümlerde sunulan teorik çerçeve içerisinde imalat sanayinin bu yapısal değişiminin temel belirleyicisinin dışa açıklık olduğu apriori olarak kabul edilmiştir.

Veri

Çalışmada, 1996:1–2006:2 dönemine ait üç aylık veriler kullanılmıştır. Türkiye-AB Gümrük Birliği nedeniyle taraflar arasındaki ticaret hacminin GSYİH'ya oranı dışa açıklık göstergesi (OPEN) olarak alınmıştır. Ayrıca, imalat sanayi üretiminin GSYİH'ya oranı (MAN), özel sektör imalat sanayinde çalışanlar indeksi (EMP), özel sektör imalat sanayi verimlilik indeksi (PRO) ve özel sektör gayri safi sabit sermaye oluşumunun GSYİH'ya oranı (INV) değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmanın öngördüğü dönem içinde izlenen döviz kuru politikasının ne ölçüde etkili olduğunu araştırmak kanımızca başka bir akademik çalışmanın konusu olmalıdır. Ancak, yine de döviz kurlarının hem dış ticaret hem de sektör üzerinde yarattığı baskılar/fırsatlar ampirik çalışmanın kapsamına alınan veriler tarafından içerilmektedir. Dolayısıyla bu etkilere yönelik çıkarımlarda da bulunmak mümkün görülmektedir.

Birim kök analizi

Ampirik analizde ilk adım bu çalışmada kullanılacak değişkenlerin durağan olup olmadıklarının genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi aracılığı ile araştırılmasıdır. ADF testlerinin gerçekleştirilmesi sürecinde uygun gecikme yapısı modife edilmiş Akaike enformasyon kriteri ile belirlenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir. Bu sonuçlara göre, logaritmik serilerin ilk farklarında "seri birim kök taşımaktadır" şeklindeki boş hipotezin reddedilmesi gerekmektedir.

Tablo 2. ADF Testi Sonuçları

Değişken	***Düzey***	***Gecikme***	***Olasılık***	***İlk fark***	***Gecikme***	***Olasılık***
OPEN	-0.84	4	0.80	-6.70	0	0.00
MAN	-1.68	1	0.43	-2.72	6	0.08
LEMP	-1.45	4	0.55	-3.40	0	0.02
LPRO	0.43	0	0.98	-6.46	0	0.00
INV	-1.54	3	0.50	-3.07	3	0.03

Eşbütünleşme analizi

Birinci dereceden bütünleşik olan, bir başka ifadeyle I (1) özelliği sergileyen bu zaman serilerinin durağan olmayan düzeyleri arasında eşbütünleşik (cointegrated) bir vektörün varlığı söz konusu olabilir. Eğer bu türden bir vektörün varlığı tespit edilebilirse, söz konusu değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket etme eğiliminde oldukları, bir diğer deyişle bir denge ilişkisi sergiledikleri sonucuna ulaşılabilir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığını test edebilmek amacıyla Johansen tarafından maksimum benzeşim prosedürünün kullanılması ile geliştirilen test tekniği kullanılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Eşbütünleşik Eşitlik Sayısı	***Özdeğer***	***İz Testi***	***Olasılık***	***Maksimum Özdeğer Testi***	***Olasılık***
0*	0.64	78.91	68.52	40.14	33.46
1	0.43	38.77	47.21	22.17	27.07
2	0.23	16.60	29.68	10.40	20.97
3	0.10	6.21	15.41	3.99	14.07
4	0.06	2.22	3.76	2.22	3.76

* %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde boş hipotezin reddini gerektirmektedir.

Elde edilen 1 adet eşbütünleşik vektör, modele dâhil edilen 5 adet değişken arasında çoklu bir denge ilişkisini göstermektedir. Bu nedenle AB ile ticaret hacmi ve imalat sanayine ilişkin değişkenler arasındaki uzun dönemli denge ilişkisi Granger nedensellik testi aracılığıyla araştırılmıştır.

Granger nedensellik testi

Yukarıdaki sonuçlar değerlendirilirken iki konuda dikkatli olmak gerekmektedir. Öncelikle, çoklu eşbütünleşik vektörlerin varlığı yukarıda özetlenen ilişkilerin denge ilişkisi olup olmadığını yorumlamamıza engel olmaktadır. Öte yandan, eşbütünleşme ilişkisi en azından bir yönde nedensellik bağına işaret etmesine karşın, eşbütünleşme testleri bu nedensellik bağının yönü hakkında belirleme yapılmasına olanak tanımamaktadır. Dolayısıyla, bu hususun eşbütünleşme ilişkisini tamamlayan bir süreç olan Granger nedensellik testleri ile ayrıca araştırılması gerekmektedir.

Tablo 4. Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	***F Değeri***	***Olasılık***
DMVA DOPEN'a neden olmamaktadır	0.02	0.89
DOPEN DMVA'a neden olmamaktadır*	3.22	0.08
DPRO DOPEN'a neden olmamaktadır	1.00	0.32
DOPEN DPRO'a neden olmamaktadır	1.15	0.29
DEMP DOPEN'a neden olmamaktadır	0.06	0.81
DOPEN DEMP'a neden olmamaktadır*	3.52	0.07
DINV DOPEN'a neden olmamaktadır	1.54	0.22
DOPEN DINV'a neden olmamaktadır	0.01	0.95

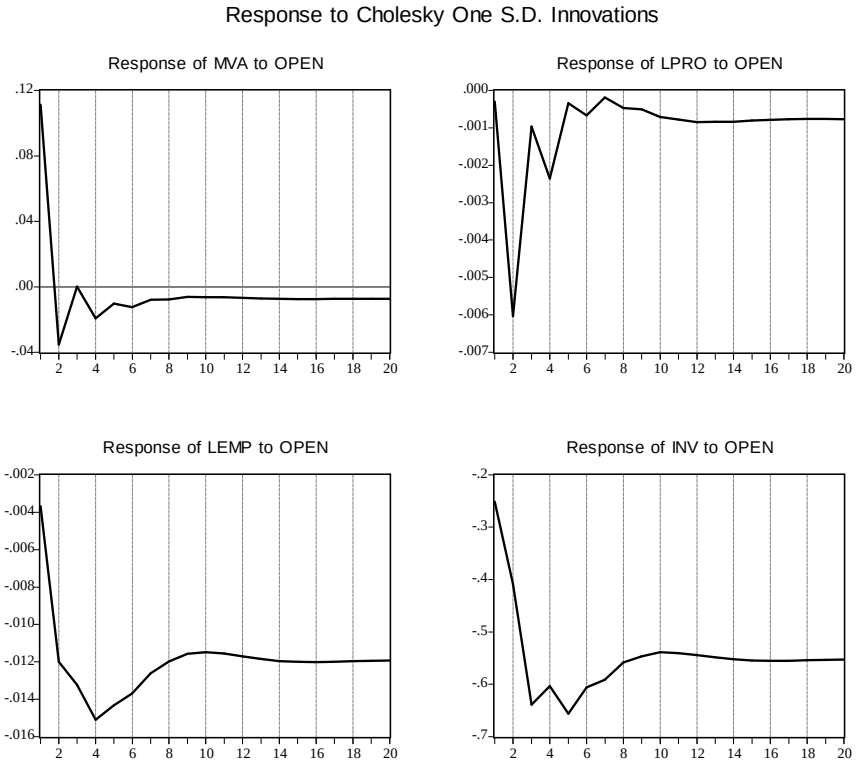
Nedensellik testine göre Gümrük Birliği sonrası dönemde AB ile ticaret hacmi ile imalat sanayinin büyüklüğü ve istihdamı arasında tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Vektör hata düzeltme modellemesi

VECM aracılığıyla AB ile gerçekleşen dış ticaret hacmine uygulanacak bir standart hatalık şokun modelde yer alan imalat sanayi değişkenleri üzerindeki etkilerinin nasıl bir yol izlediğini açıklamak mümkün olacaktır.

Şekil 7'ye göre AB ile dış ticaret şoklarına karşı tüm imalat sanayi göstergeleri negatif tepki göstermektedir ve genelde ilk dört döneme kadar bu tepki hızlı olmaktadır. Dönem uzadıkça AB ile dış ticaret hacmindeki gelişmelerin imalat sanayine ait sektörün göstergelerden GSYİH'daki payı, verimlilik seviyesi, istihdamı ve sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkileri zayıflamaktadır.

Şekil 7. Dış Ticaret Şoklarına Tepkiler

Vektör hata düzeltme modelinde yer alan bir değişkende meydana gelen bir şokun, diğer değişkenler üzerindeki etkilerini belirlerken, varyans ayrıştırma (*variance decomposition*) fonksiyonları modelde yer alan değişkenlerde gözlenen değişimin kaynaklarını ifade etmektedir. Tablo 5'de sunulan verilere göre AB ile ticaret hacmindeki değişimi, büyük ölçüde yine kendisi açıklamaktadır. Özellikle dönemler uzadıkça imalat sanayinin GSYİH'daki payının AB ile ticaret hacmindeki değişimi açıklama etkisi giderek azaldığı göze çarpmaktadır.

Tablo 5. Dışa Açıklığa Göre Varyans Ayrıştırmaları

Period	***MVA***	***PRO***	***EMP***	***INV***
1	8.93	0.01	10.51	4.98
2	5.99	1.80	32.86	6.35
3	3.94	1.11	30.34	8.83
4	2.99	0.93	27.88	8.83
5	2.34	0.74	24.39	9.06
10	1.14	0.40	17.70	8.45
20	0.59	0.23	16.38	8.25

Sonuç

Sanayileşme sürecinin devam ettiği Türkiye ekonomisi için imalat sanayinin gelişimi üzerinde Gümrük Birliği'nin önemli etkileri olmuştur. Çalışmada elde edilen bulgular açıkça göstermektedir ki, Gümrük Birliği sonrası serbest ticaret ortamı ticaret hacminin artmasına neden olmakla birlikte, imalat sanayinin GSYİH içindeki büyüklüğünü artırmasına bir başka ifadeyle sanayileşmesine neden olamamıştır. İhracata yönelik sanayileşme stratejisini benimseyen Türkiye'nin, ticarî serbestleşme sürecini iyi yönetemediği ve bu durumun sanayileşme amacına hizmet edemediği yargısına ulaşmak mümkündür. Benzer şekilde Gümrük Birliği'nin statik ve dinamik etkilerinden olumlu şekilde yararlanamadığı ortadadır.

Ancak, bu gelişmelerin mutlak nedeni olarak Gümrük Birliği'ni göstermek doğru bir yaklaşım değildir. Özellikle izlenen döviz kuru politikaları nedeniyle imalat sanayinde yaşanan yapısal dönüşüm, sektörün verimliliğini, istihdam kapasitesini ve yatırımlarını etkilemiştir. Bu nedenle hem Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'nün hem de Asya ihracatçılarının yarattığı rekabet ortamında işsizlikle mücadele eden Türkiye ekonomisindeki verimlilik artışlarının daha fazla üretim ve daha fazla istihdama neden olması beklenmektedir. Çalışmada ortaya konulan bulgular sonucunda; Türkiye ekonomisi için sanayileşme sürecinin devam ettirilmesine yönelik şu önlemler önerilebilir:

- Öncelikle Türkiye'de imalat sanayinin istihdam yaratmayan bir şekilde gelişimine neden olan politika uygulamalarından vazgeçmek gereklidir. Bunların başında da izlenen döviz kuru politikası gelmektedir.
- Mevcut ticaret liberalizasyonları altında izlenen makroekonomik politikaların sonucunda imalat sanayinin sürüklendiği yapısal dönüşüme engel olabilmek için ihracatın ithalata olan bağımlılığının azaltılması gerekmektedir.
- Geri teknolojilerle ve düşük emek maliyetleriyle ucuza ürettiğini ihraç ederek var olmaya çalışan imalat sanayi yerine başta sektörel politikaların değiştirilmesi yoluyla, teşvik, eğitim, teknoloji ve KOBİ politikaları aracılığıyla sektörün rekabet gücünün artırılması gereklidir.
- Türkiye ekonomisi için, ihracat, verimlilik ve ekonomik büyüme açısından taşıdığı önemin yanında mevcut işsizlik sorununun çözümüne katkı sağlaması, yoksullukla mücadele edilmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesi konusunda da sanayileşmenin asla vazgeçilmemesi gereken temel bir hedef olarak kabulü gerekmektedir.
- İmalat sanayinin fiyat rekabeti dışında küresel rekabet gücünü artırmaya yönelik önlemler alınmalıdır.

- Sektörde faaliyet gösteren firmaların kayıt dışına yönelmelerini engelleyecek politika uygulamaları (vergi, teşvik, vb.) hayata geçirilmelidir.
- Teşvik politikalarının yüksek katma değer yaratan, rekabetçi sektörlere ağırlık verecek yapıya büründürülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Agenor P., Üçer M. ve McDermott J. (1997). Fiscal Imbalances, Capital Flows and the Real Exchange Rate: The case of Turkey, *IMF Working Paper,* No: 97/1.

Bağımsız Sosyal Bilimciler (2006). IMF Gözetiminde On Uzun Yıl: 1998–2008 Farklı Hükümetler Tek Siyaset, *BSB 2006 Yılı Raporu,* http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/ BSB2006_Final.pdf, (Erişim: 15 Haziran 2006).

Bekmez S. (2002). "Sectoral Impacts of Turkish Accession to the European Union", *Eastern European Economics,* 40 (2), ss. 57–84.

Cizre Ü. ve Yeldan E. (2005). "Turkey: Economy, Politics and Society in the Post-Crisis Era", *Review of International Political Economy,* Vol. 12, No: 3, ss. 387–408.

Dasgupta S. ve Singh A. (2006). Manufacturing, Services and Premature De-Industrialization in Developing Countries: A Kaldorian Emprical Analysis, University of Cambridge, *Centre for Business Research Working Paper,* No: 327

DPT (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013),* DPT yayınları, Ankara.

Ertuğrul A. ve Selçuk F. (2001). "A Brief History of the Turkish Economy, 1990–2000", *Russian and East European Finance and Trade,* Vol 10, No.37, ss. 6–28.

Erzan R. ve Filiztekin A. (1997). "Competitiveness of Turkish SMEs in the Customs Union", *European Economic Review*, 41, ss. 881–892.

Harrison G., Rutherford T. ve Tarr D. (1997). "Economic implications for Turkey of a Customs Union with the European Union". *European Economic Review***,** Vol. 41(3–5), Elsevier, ss. 861–870.

Hartler C. ve Laird S. (1999). The EU Model and Turkey - A Case for Thanksgiving?, *World Trade Organization: Staff Working Paper,* TPRD-99-01.

Karluk S. Rıdvan (2005a). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 8. baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

Karluk S. Rıdvan (2005b). *Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm,* 10. baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

Kaya Y. (1998). *Sermaye Hareketleri ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Modellenmesi,* Ankara: DPT Yayınları, No: 2487.

Mercenier J. ve Yeldan E. (1997). "On Turkey's Trade Policy: Is a customs union with Europe enough?", *European Economic Review,* No. 41, ss. 871-880.

Neyaptı B., Taşkın F. ve Üngör M. (2003). "Has European Customs Union Agreement Really Affected Turkey's Trade?" *METU International Conference in Economics IV*, 06–09 September 2003, Ankara.

Öniş Z. ve Bakır C. (2005). "Turkey's Political Economy in the Age of Financial Globalization: The Significance of the EU Anchor",

Yayımlanmamış tebliğ, http://home.ku.edu.tr/~zonis/ONIS_BAKIR.pdf, (Erişim: 6 Ekim 2006)
Rodrik D. (1990). Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Ozal Decade in Turkey, *NBER Working Paper,* No: W3300.
Rowthorn R. ve Ramaswamy R. (1997). Deindustrialization: Causes and Implications, *IMF Working Paper*, WP/97/42.
Soğuk H. (2002). *Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri,* İstanbul: İKV Yayınları No: 159.
Soyak A. (2005). "AB Sürecinde Türkiye Sanayi Politikası Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım", *TMMOB Ölçü Dergisi,* Aralık, ss. 61–69.
Sönmez M. (2005). *Türkiye'nin Dış Ticaretinin Sektörel Analizi: 2000–2004,* Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayını.
Şenses F. ve Taymaz E. (2003). Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı? *ERC Working Papers in Economics,* 03/01.
Şıklar İ. ve Tonus Ö. (2006). *"Is it Possible to Deindustrialize before Industrialization? The Turkish Case"*, Yayımlanmamış makale, http://home.anadolu.edu.tr/~otonus/pub/deindustrialization.pdf
TEPAV (2006). Büyüyen Sektörlerin artan İthalatı ve Cari Açığa İlişkin Gelişmeler, *TEPAV Ekonomi Politika Notları,* http://www.tepav.org.tr/ (Erişim: 15 Şubat 2006)
TUSİAD (2003). *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticarete Etkileri*, Yayın No. 364.
Türkan E. (2006). Üretimde Üretimin İthalat ve İhracat Bağımlılığı, *TCMB Working Papers*.
UNCTAD (2003). *Trade and Development Report: Capital Accumulation, Growth and Structural Change*, New York: United Nation's Pub.
Yeldan E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Büyüme*. İletişim Yayınları, İstanbul.
Yeldan E. (2006). "İşgücü Piyasalarında Yapısal Dönüşüm", *Cumhuriyet*, 29 Mart 2006.
Yeldan E. ve Köse A. H. (1998). "Turkish Economy in the 1990's: An Assessment of Fiscal Policies, Labor Markets and Foreign Trade", *New Perspectives on Turkey,* No: 18, ss. 51 – 78.
Yeldan E. ve Özlale Ü. (2004). "Measuring Exchange Rate Mis-alignment in Turkey", *Applied Economics,* 36: 1839–1849.
Yentürk Nurhan (1999). "Short-term Capital Inflows and their Impact on Macroeconomic Structure: Turkey in the 1990s" *The Developing Economies,* Vol. 37-38, ss. 89–113.
Yılmaz B. (2003). Turkey's competitiveness in the EU: Turkey and the Candidate Countries. Berlin: *Eastward Enlargement of the Euro-zone Working Papers*, No:12.

Yükseler Z. ve Türkan E. (2006). "Türkiye'de Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar", *TÜSİAD-Koç Üniversitesi Araştırma Forumu Çalışma Raporu*, İstanbul.

AB'ye Uyum Sürecinde Türk Kamu Yönetiminin Dönüşümü Üzerine Notlar

Abdullah YILMAZ*

Özet: Bu çalışmanın amacı, AB'ye uyum sürecinde Türk kamu yönetiminin karşı karşıya bulunduğu dönüşümün temel nitelikleri ve sorunları ile bu bağlamda ortaya konabilecek çözüm önerilerinin belirlenmesidir. Bu amaçla, öncelikle kamu yönetiminin örgütsel yönü odaklı bir dünden bugüne temel nitelikler ve sorunlar panoraması çıkarılacaktır. Özellikle yeni kamu yönetimi anlayışı, yönetişim, yerellik vb. kavramlar ve yaklaşımlar çerçevesinde Türkiye'de kamu yönetiminin karşı karşıya bulunduğu dönüşüm süreci, AB ile ilişkilerde gelinen noktada ortaya konan yasal çerçeve değişiklikleri, anlayışlar ve yeniden yapılanma çabaları bağlamında irdelenecektir. Bu çerçevede ortaya konan yeniden yapılanma çabalarının AB sürecinde karşı karşıya kaldığı durum ve bu sürecin temel sorunları, bu çalışmada geleceğe dönük projeksiyonları da içerecek biçimde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: AB Uyum Süreci, Türk Kamu Yönetimi, Türk Kamu Yönetiminin Temel Karakteristikleri ve Problemleri

Notes On Transformation Of Turkish Public Administration In The Process Of Adaptation To The EU

Abstract: The objective of this study is twofold. The first one is to determine basic characteristics of Turkish public administration in comparison to the EU standards and then to propose some solutions for encountered problems in the course of adaptation to the EU, especially in the transformation of Turkish public administration. To meet these objectives, a panorama of basic characteristics and problems from past to current day is drawn by focusing on the organizational aspects of public administration. Following this, the adjustment efforts especially in legislative frameworks, social and administrative conventions and in other reconstruction endeavors are studied in a framework of new concepts and approaches such as new public administration, governance and subsidiarity. Furthermore, the encountered position of demonstrated reconstruction efforts and their fundamental concerns are examined in order to introduce some projections about future developments. Finally, some recommendations are made in accordance with the point of attained stage in the relations with the EU.

Keywords: The Process of Adaptation to the EU, Turkish Public Administration, Basic Characteristics and Problems of Turkish Public Administration

GİRİŞ

Dünyada yaşanan hızlı ve çok yönlü değişim özellikle yönetim anlayışında ve klasik bürokratik yapılarda köklü bir yeniden yapılanmayı gündeme getirmiştir. Dünyada yönetim anlayışını ve yapılarını köklü bir şekilde etkileyen veya uyaran değişim faktörleri, ekonomi teorisinde değişim, yönetim teorisinde değişim, özel sektörün rekabetçi yapısı ve kaydettiği ilerlemeler, son olarak da toplumsal eleştiri ve değişim talebi ile sivil toplumun gelişimi olmak üzere dört

* Yrd. Doç. Dr., D.P.Ü. Kütahya İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

ana başlıkta ele alınabilir. Bütün bu teorik ve reel değişimler doğrultusunda kamu yönetiminin toplumsal rolü ve işlevleri ile bunları yerine getirirken uygulayacağı yöntemler ve oluşturacağı kurumsal yapılar tartışma konusu haline gelmiştir. Genel olarak ifade edilecek olursa, toplumun taleplerine karşı duyarlı, katılımcılığa önem veren, hedef ve önceliklerini netleştirmiş, hesap veren, şeffaf, daha küçük ancak daha etkin bir kamu talebi dile getirilmiştir. Kamunun üretimden çekilmesi, düzenleyici işlevinin güçlendirilmesi, özel sektör ve toplum ile paydaşlık ilişkisi geliştirilmesi öngörülmüştür.

Sözü edilen bu süreçte, ekonomik, sosyal ve siyasal parametrelerle birlikte, gerek anlayış gerekse yapılanmalar bağlamında, yönetim olgusu boyutunda ortaya çıkan gelişmelerin Türk kamu yönetiminde oluşturduğu yansımaların niteliği bu çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, yeni kamu yönetimi yaklaşımlarının Türkiye gündemi, özellikle merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkileri ve kamu yönetiminin örgütsel-işlevsel sorunları boyutlu olarak öne çıkarılarak irdelenmektedir.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE KAMU YÖNETİMİ

Kamu Yönetiminin Yapısal Görünümü ve Merkez-Yerel İlişkileri

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kalan miras, ekonomiden sosyal alana ve kültürden yönetime geniş bir yelpazeyi içermektedir. Bu geçişte, İmparatorluk bürokrasisinin biçimsel yönü ile birlikte yönetim gelenekleri ve siyaset kültürü de miras olarak intikal etti. Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki süreklilik niteliğinin en bariz hissedildiği alan idari alandır. Özelikle, merkeziyetçilik-adem-i merkeziyetçilik ilişkileri ve yerel yönetim anlayışı ile ilgili olarak bu tevarüs niteliğini açıkça görmek mümkündür. Bugünkü merkezi yönetim bünyesi içinde yer alan temel kurumlarla yerel yönetimler, büyük ölçüde İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e miras olarak intikal etti. Aradaki en önemli farklılık, söz konusu yönetim organlarının gelişmesi, örgüt bakımından büyümesi ve yayılması biçiminde kendini gösterdi. (Eryılmaz, 1995: 341) Cumhuriyet yönetimi de, yerel yönetimleri, siyasi organlar olarak değil, daha çok idari birimler biçiminde değerlendirerek, yetki görev ve örgüt yapısını bu anlayışa göre düzenledi. Birlik ve beraberlik tehlikeye girer gerekçesiyle yerel yönetimleri güçlendirme konusunda hep tereddütle hareket etti.

Tanzimat'la birlikte her alanda meydana gelen yapısal dönüşüm kıpırdanmaları kuşkusuz yönetim alanında da meydana gelmiştir ve özellikle yönetsel yapı ve yönetim hukuku transferinde örnek alınan Fransa modeli benzeri bir yapılanma gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yeni yapılanma, toplumun beklentileri ve uğraşları sonucu oluşmuş bir durum değildi. (Hamamcı, 1981: 9) 19. yüzyılla birlikte geleneksel kurumlar iç ve dış nedenlere bağlı olarak yozlaşmaya başlamış ve İmparatorluk üzerinde Batı'nın ekonomik etkisi ile yerel kurumları

da içeren bir dizi değişiklik gündeme gelmiştir. 19. yüzyılda merkezin Batı'nın saldırısı karşısında giriştiği savunma modernizasyonu diye nitelendirebileceğimiz yenileşme çabaları aynı zamanda bizzat merkezi güçlendirme niyetinden de kaynaklanıyordu. Bu bağlamda, yerel yönetim, merkezi hükümetin işlerini yerel planda yürütecek yeni bir yönetim aracından başka bir şey değildi. (Göymen, 1999: 68) İlber Ortaylı'ya göre (Ortaylı, 1985: 31) bu durum, merkeziyetçilik çağında yerel yönetimin gelişmesi olarak değerlendirilebilir ve Türkiye'de yerel yönetim geleneği modern merkeziyetçilikle yaşıttır denebilir.

Merkeziyetçiliği arttırmak isterken ortaya çıkan bu adem-i merkeziyetçi nitelikteki yerel yönetim uygulaması Türk yerel yönetimlerini Batı Avrupa yerel yönetimlerinden ayıran önemli özelliklerden biridir. Ülkemizde yerel yönetimler tarihsel bir evrimden çok, siyasal iktidarların yukarıdan aşağıya doğru yaptıkları düzenlemelerle oluşturulmuşlardır. Yapılanlar yerel siyasal bilincin gelişmesinin ürünü olmaktan öte, Batı kültürüne ve kurumlarına duyulan özlemin ve dağılan Osmanlı devlet yetkesinin örgütsel düzenlemelerle güçlendirilmesi, devlet denetiminin kesin üstünlüğünü sağlama ve sürdürme isteklerinin sonucudur. Merkez denetimini güçlendirme kaygısı ile Batı'nın uygar kurumlarının bağdaştırılmasının yansıması olarak yerel yönetimler, gerek sundukları hizmetler, gerekse merkezin yoğun denetimi altındaki yetersiz akçal ve yönetsel yapıları ile beklenen gelişmeyi gösterememişlerdir. Batı yerel yönetimlerinin temel dayanağı olan siyasal bilinç, çoğulcu demokrasi, özgür düşünce gibi kavramlar ise ülke yaşamına çok sonraları girmiştir. Kısaca, yerel yönetim kendi içinde bir amaç olmaktan daha çok, devlet yetkesini güçlendirmenin bir aracı olarak geliştirilmiştir. Kanımızca, günümüzde de karşılaşılan sorunların temelinde bu anlayış yatmaktadır. (Eke, 1982: 115,116) Son olarak, söz konusu sürecin başlangıç ve gelişim aşamalarında azımsanmayacak etkileri olan dış etkenlerin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Cumhuriyete geçişle birlikte yeni devletin devraldığı kültürel mirasın, özellikle bürokratik kültürün, Osmanlının merkeziyetçi yapısı olduğunu, yani Osmanlının merkeziyetçi kültürünün, Türkiye Cumhuriyetini de önemli ölçüde etkilediğini belirtmek gerekir. (Görmez, 1997: 99,100) Osmanlıdan Cumhuriyet'e devreden önemli niteliklerden biri olan bu merkeziyetçilik ya da Heper'in deyimiyle (Heper, 1974: 89) *Bürokratik Yönetim Geleneği*, özellikle tek parti döneminde olmak üzere yeni dönemde de olanca ağırlığıyla devam etmiştir. Bu gelişmenin temel nitelikleri 1950'li yıllarda karşılaşılan yeni koşulların getirdiği ekonomik, sosyal ve siyasal açılımların ortaya çıkardığı yeniden yapılanma gereksinimi ortaya çıkıncaya kadar devam etti. Tek partili bir rejimden çok partili sisteme geçişin yanında, sanayileşme çabaları ve tarımda makineleşmenin yol açtığı hızlı kentleşme gibi önemli dönüşümler sonrasındadır ki Türk toplumunda sistemle ilgili geniş kapsamlı yeniden düzenleme ve yapılanma gereksinimi ortaya çıkmıştır.

Çok partili döneme geçişle beraber önemli bazı gelişmeler olmakla birlikte, Türk yönetim sisteminin ve dolayısıyla yerel yönetimle ilgili anlayış ve uygulamalarda, merkeziyetçilik düşüncesinin büyük oranda devam ettiği söylenebilir. Bu bağlamda ilk aşamayı oluşturan 1945-1960 döneminde siyasi-idari gelişmelere paralel, bazı olumlu değişimler olmakla birlikte, çok önemli bir değişim yaşanmamıştır. Görmez'e göre (1997: 122), bu dönemde, çok partili hayata geçiş ve bazı kanunlarda yapılan düzenleme ve değişiklikler dışında önemli kararların alınmadığı görülmektedir. Türkiye'de, çok partili hayata geçiş sürecinde yerel yönetimlerle ilgili oluşturulacak bir çerçeve değerlendirmede, 1960 sonrasında, gerek yasal düzenlemeler gerekse planlı döneme geçiş anlamındaki gelişmelerin önemli bir yeri vardır. Eski merkeziyetçi zihniyet, özel siyasi-idari gelişmeler ve merkezi yönetimdeki bürokrasinin ağırlığına paralel olarak, devam etmekle birlikte bu dönemde özellikle 1961 Anayasası ile yerel yönetimler konusunda önemli düzenlemeler yapılmıştır. 1961 Anayasası, dönemine göre oldukça ileri demokratik hükümler getirmekteydi. Ancak Anayasa tek başına toplumdaki siyasal bilinci, siyasal kültürü yansıtmamaktadır. Nitekim Anayasa'ya rağmen anti-demokratik nitelikler taşıyan pek çok düzenlemelerin bu dönemde de yapıldığını söyleyebiliriz. 1961 Anayasası, yerel yönetimler konusunda daha önceki anayasalardan farklı olarak hizmet yerinden yönetim ilkesini de getirerek *adem-i merkeziyet* -yerinden yönetim-ilkesini anayasal kılmıştır. Ancak, bu dönemde de, anayasadaki merkeziyetçi olmayan hükümlere rağmen, Türk yönetim sistemi aşırı merkeziyetçi öğeleri üzerinden atamamıştır. (Görmez, 1997: 131) Gerek geleneksel merkeziyetçi yapı, gerekse dönemin kendine özgü siyasi-idari gelişmeleri, merkez-yerel ilişkilerinde ve yerel yönetimlerin yapısında değişikliklerin oluşmasını engellemiştir.

Çok partili hayata geçiş ve özellikle planlı kalkınma döneminin başlangıcı olarak nitelendirebileceğimiz 1960'dan 1980'lere kadar devam eden dönemin önemli bir özelliği de, merkeziyetçilik-adem-i merkeziyetçilik ilişkileri ve siyasi-idari gelişmeler bağlamında ortaya çıkan yerel yönetim yapılanmaları ve işleyişine ilişkin sorunların giderek artması ve bu anlamda bir takım tartışmaların başlamış olmasıdır. Genellikle, yeniden düzenleme ya da reform odaklı bu tartışmalar birtakım gerçekçi nedenlere dayanmakla birlikte, zaman içinde önemli bir gelişme de sağlanamamıştır. Bunun başlıca nedeni ise, ekonomik, sosyal, siyasal bazı faktörlerin ötesinde, merkeziyetçi ve devletçi-seçkinci zihniyetin değişmemesidir.

Kamu Yönetiminin Örgütsel-İşlevsel Sorunları ve Çözüm Arayışları

Türkiye'de kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasını gerekli kılan nedenler yalnızca merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkileri çerçevesindeki yapısal sorunlarla sınırlı değildir. Bunun yanında örgüt kültürü, yönetim teknikleri vb. konulardaki kamu yönetiminin örgütlenmesini ve işleyişini etkileyen bir takım

iç ve dış faktörlerin farklı boyutlardaki etkileri de Türk kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle geleneksel yönetim anlayışından yeni kamu yönetimi anlayışına doğru yaşanan tartışmalar ve kamu örgütleri ile işletme yönetimlerini birbirine yaklaştıran teorik ve pratik gelişmeler de bu anlamda Türkiye'de kamu yönetiminin hem örgütsel hem de işlevsel olarak reforme edilmesini gerektirmektedir. Esasında yönetimde yeniden düzenlemeyi gerekli kılan nedenler üç alt grup etrafında toplanabilir. Bunlardan birincisi, örgütsel bozukluklar ve yapısal sorunlardır. İkincisi, işgörenlerle ilgili olup sorunun ana ögesini oluşturmaktadır. Üçüncüsü ise, yer, araç-gereç, yöntem ve bürokratik kültür sorunudur. Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde kullanılan yer, araç-gereç ve mevzuatın çağdaş gelişmelere uydurulması ve hizmetin amacına uymasının sağlanması, yönetimde yeniden düzenlemeyi gerekli kılmaktadır. Bu yeniden düzenleme çalışmalarının içeriğine geçmeden önce Türkiye'de kamu yönetiminin örgütsel ve işlevsel sorunlarından bazılarına değinmekte yarar vardır.

Tanzimat'tan bu yana devam eden merkeziyetçi yaklaşım beraberinde kırtasiyecilik de getirmiş ve yönetimin işleyişi, hizmetlerin etkin verimli yürütülmesini yavaşlatan ayrıntılı kurallara bağlanmıştır. Yönetsel ve mali merkeziyetçilik, yönetim sistemimizin bütün zamanlarda kaos ve kriz içinde kalmasına, yapısının ve süreçlerinin yozlaşmasına, aşırı büyümeye, kırtasiyeciliğin artmasına, zaman ve kaynak israfına neden olmaktadır. Bürokratlar, doğabilecek muhtemel sorumluluktan kurtulmak için, hizmetlerin yürütülmesinden çok bu kuralların yerine getirilmesini öncelemeyi tarz olarak benimsemişlerdir. Kurallar genellikle yasaların ayrıntılı düzenleme yapmasından doğmakta ve kamu görevlileri mevzuat kargaşasında gerçek işlevlerinden uzaklaşmaktadırlar. Bütün bu özellikleriyle kamu bürokrasisi, gerçek işlevinden uzaklaşmakta ve vatandaşla iletişim kanallarını daraltma yönünde işlemektedir.

Türk kamu yönetiminin en çok aksayan yönü, kaynakların en etkili biçimde kullanmak suretiyle, hizmetleri kaliteli, hızlı, verimli ve etkili bir biçimde yerine getirememe sorunudur. Aşırı mevzuatçılık; işlerin amacından uzaklaşmasına ve biçimsel muhteva kazanmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda, personelde ve yöneticilerde inisiyatif kullanma yerine, pasif kalma, içinde bulunulan düzeni sürdürme eğilimi kurumsallaşmaktadır.

Günümüz ihtiyaç ve şartlarına cevap veremeyen eskimiş, daha çok eski gelenek ve alışkanlıkları yansıtan mevzuatın aşırı ayrıntıcı, katı kurallar, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesini güçleştirmekte, kamu yönetiminin çağdaş gelişmelere uymasını engellemektedir. Aynı amaca dönük kuruluşlar arasında, işbirliği sağlama, yol gösterme ve koordinasyonun gerçekleştirilmesi konusunda sorunlar bulunurken, bu durum bir kısım işlerin ortada kalmasına neden olmaktadır.

Vatandaşların hizmetlerle ilgili kararların alınmasına ve uygulanmasına katılımının sağlanması, yönetim süreçlerinin "gizliliği" ve bilgi edinme hakkının çağdaş bir anlayışla düzenlenmemesi, vatandaşlarla kamu yönetimi arasına ciddi engeller ve sorunlar çıkarmaktadır.

Yönetimi geliştirmenin dar ve biçimsel anlamda algılanması, yeterli örgütlenmeye kavuşturulamaması, gelişmelerin kurumsallaşmasını engelleyerek, olayın kişisel boyutta kalmasına neden olmuştur. Yeniden düzenleme çalışmalarında, yaratıcılıktan ziyade taklide önem verilmesi, "yerel" moral değerlerinin ve insan faktörünün ihmal edilmesi sık sık yönetimin yeniden düzenlenmesine gerekçe olmuştur. Bir yandan sayılan faktörler, bir yandan yönetim sistemimizin çağdaş bir yapıya kavuşmamış olması, diğer yandan sosyo-ekonomik ve siyasal koşulların yarattığı ortamın olumsuz yönde gelişmesi, yönetime duyulan güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Partizanlık, kayırma, rüşvet, rant kollama, otorite boşluğu, yasaların uygulanmasında fiili ayrımcılık kamu yönetimimize karşı daimi bir hoşnutsuzluk doğurmaktadır. (Aykaç vd., 2003: 160)

Kamu yönetiminin hem örgütsel hem de işlevsel boyutunda ortaya çıkan sorunlara çözüm arayışları bağlamında, yönetimde yeniden yapılanma konusu on yıllardır Türkiye'nin gündemindedir. Hatta merkez-yerel ilişkileri açsından bu yeniden yapılanma çabaları *Bitmeyen Senfoni* olarak adlandırılmıştır. 1980'lerde liberal dönemle hızlanan bu arayışlar, 1990'ların sonuna doğru olmazsa olmaz (sine qua non) bir noktaya gelmiş ve artık sürdürülemez hale gelen kamu yönetimi hem iç hem de dış dinamiklerin yönlendirdiği bir ortamda yeniden yapılandırılma yoluna girmiştir. Yukarıda sözü edilen örgütsel ve işlevsel sorunların yanında, küreselleşme, bölgeselleşme ve yerelleşme dinamiklerine paralel ortaya çıkan yeni yönetim yaklaşımlarının oluşturduğu dış faktörler de bu yeniden yapılanma sürecinde giderek daha önemli hale gelmektedir.

KÜRESELLEŞME-YERELLEŞME DİNAMİKLERİNİN KAMU YÖNETİMİNE ETKİLERİ VE TÜRKİYE

Günümüzün uluslararası ortamında ve küreselleşme sürecinde yaşanan hızlı değişim ve gelişmeler, yönetim olgusunu hızla öne çıkarmaktadır. (Ökmen, 2003: 177) Bir yandan süpernasyonel ve transnasyonel nitelikte yapılanmalar sürerken, diğer yandan küreselleşen bir dünyada yerelliğin hiçbir zaman önemini yitirmediği tam tersine ağırlığını artırdığı ve bu iki gelişme eğiliminin birbirlerini tamamladığı yönündeki düşünceler yaygınlaşmaktadır. Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan bu yaklaşımlar ve yapılanmalar, doğrudan ya da dolaylı devlet yapılarını, demokrasi anlayışını, uluslararası ilişkiler bağlamında Batı ve Batı-dışı ülkelerin ilişkilerini ve kurumlaşmaları, birey-vatandaş anlayışının içeriğini dönüştürmektedir. (Ökmen, 2005b: 51) Bu süreçler devam ederken,

olmazsa olmaz (sine qua non) nitelikte bazı kavram ve değerler ön plana çıkmakta ve son tahlilde, kamu yönetiminin yapılanması, merkez-yerel ilişkileri ve demokrasi pratikleri başta olmak üzere pek çok konu bu süreçten etkilenmektedir. (Ökmen, 2005a: 540)

Dünya yeni bir yüzyıla ve üçüncü bin yıla girerken uluslar arası kamu yönetimi bilimi çok önemli değişimler geçirmektedir. Bu değişimler hem kamu yönetimi biliminin kuramsal yapısında ve hem de kamu yönetimi uygulamalarında yaşanmaktadır. Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu koşullar ve dünya nüfusunun hızla büyümesi gerçeği kamu yönetiminin kuramsal içeriğinin ve uygulama koşullarının hızla değişmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Ortaya çıkmakta olan toplumsal, ekonomik ve siyasal olgular, kamu yönetimini değişme ve gelişme yönünde güçlü bir baskı altına almaktadır. Değişim, durağanlıktan devingenliğe, yapısal endişelere bağımlılıktan, etkenlik ve verimlilik arayışlarına ve hukuksal geçerlilik endişelerinden yarar/maliyet uzlaşılarının ortaya çıkarılmasına doğru bir yöneliş ve geçiş biçiminde ortaya çıkmaktadır. Kamu hizmetlerinin üretilmesi ve topluma sunulmasında klasik kalıpların dışına çıkan arayışlar yoğunluk kazanmaktadır. Yönetim ve işletme sözleşmesi, imtiyaz haklarının devri, tesis satışı ve benzeri yöntemlerle şekillenen "özelleştirme" eğilimleri-kendisine tanınmak istenen ideolojik çerçeve ne olursa olsun-bu değişimi gösteren önemli belirtiler ve göstergeler ortaya çıkmaktadır. (Yaşamış, 1997: 1) Kısaca kamu yönetimi, geleneksel yönetim anlayışının paradigmik değerlerinden, katılım ve sorumluluk merkezli yeni bir yönetim nosyonuna, diğer bir deyişle Administration'dan Management'a doğru bir dönüşüm geçirmektedir. (Lynn, 2001: 6)

Kamu yönetimi, küreselleşme sürecinde gerçekten de çok önemli değişimlere sahne olmakta ve günümüzün farklılaşan koşullarına ve yeni gereksinimlere uyma/uydurulma çabaları içinde görülmektedir. Yönetime katılma, demokratik yönetim, özerkleşme ve yerelleşme, yönetişim, optimal hizmet sunumu, performans yönetimi vb. kavramlarla ifade edilebilen yeni fenomenlerin ve temelde işletme yönetimi alanında yerleşen yeni yönetim tekniklerinin kamu yönetiminin yapısal ve işlevsel süreçlerine dahil edilme girişimleri, bugün ulus-devletlerin siyasi ve yönetsel gündeminin başında yer almaktadır. (Parlak ve Sobacı, 2005: 192) Öte yandan tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde özellikle içinde yaşadığımız yüzyılda devlet faaliyetlerinin sürekli genişlemesi yönetimle ilgili sorunların artmasına neden olmuştur. Bu sorunlar devletin yeniden yapılandırılması ve devlet faaliyetlerinin sınırlandırılması görüşlerini yaygınlaştırmıştır. (Aktan, 1999: 1)

Klasik yönetim ve ona ilişkin yaklaşımların yetersizliği ve bu bağlamdaki çözüm arayışları günümüzde ortak konsensus konularından birini oluşturmaktadır. Bunun temel nedenleri arasında farklı bir takım gelişmeler yer almaktadır. Bunlardan birincisi sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş;

ikincisi Fordist üretimden esnek üretime geçişin ivme kazanması; üçüncüsü ulus-devletler dünyasının yerini küreselleşmiş dünyaya bırakması ve sonuncusu da postmodernist düşüncenin, modernist düşüncenin yerini almaya aday olmasıdır. (Tekeli, 1996: 24) Bu gelişmelere paralel olarak sözü edilen faktörlerle etkileşim içindeki ekonomik, sosyal ve siyasal olgular da gerek kavrayış gerekse kurumlaşma anlamında önemli bir içerik değişimine uğramakta ve dönüşmektedir. Bu dönüşümün önemli bir yanını da, devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkilerin niteliğinin değişmesi ve interaktif bir anlayışın genel kabul görmesi oluşturmaktadır. Ekonomik, teknolojik, sosyolojik ve kültürel değişimlerin yoğun bir biçimde yaşandığı günümüz dünyasında, kamu yönetimi ve yurttaş arasındaki ilişkiler önemli farklılaşmalar göstermektedir. Bu farklılaşma, kamu yönetimi ve yurttaş arasındaki ilişkilerin artmasına, yönetişim ve yurttaşın sorumluluk alması gibi kavramların sık sık kullanılmaya başlanmasına neden olmuştur. (Eren, 2003: 62) Refah devleti anlayışı içinde batı Avrupa ülkelerinde 1970'lere kadar geçerliliğini koruyan, katı hiyerarşinin hakim olduğu bürokrasiye dayanan, merkezi organlarda önceden belirlenen amaçları gerçekleştirmek için, tek özneli, merkezi, hiyerarşik işbölümü içinde üretim yapan, kaynak ve yetkileri kendinde toplayan, sorumluluğun yasalara ve prosedürlere göre olduğu geleneksel kamu yönetimi modeli, 1980'li yıllarda bir dizi reform politikaları ile yeni bir modele (yeni kamu işletmeciliği) dönüşmüştür. (Ömürgönülşen, 2003: 7) Özellikle Fransa ve Almanya başta olmak üzere Kıta Avrupası'nda, yönetimin modernleştirilmesi çalışmalarında etkinlik ve verimliliği öne çıkaran kamu yönetimi reformlarının önemli bir yeri bulunmaktadır. (Kickert, 2005: 537-563) Yeni kamu yönetiminin gerçek bir tanımı yapılamamakla birlikte içerdiği nitelikler oldukça net ve anlaşılabilirdir. Performans denetimi, verimlilik vb. niteliklerin ötesinde kesin olan bir şey, yeni kamu yönetiminin, kamu yönetimiyle (public administraion) aynı şey olmadığıdır. (Hughes, 2003: 76)

Bilgi toplumuna doğru, örgüt ve yönetim anlayışında ortaya çıkan bu gelişmeler, değişimler ve arayışlar çerçevesinde yapılmakta olan çalışmalar, Dünyanın gelişmiş ülkelerinden gelişmekte olan ülkelerine kadar geniş bir çizgide devam etmektedir. Çoğu kez, 21. Yüzyılda nasıl bir kamu yönetimi sorusuna cevap niteliği taşıyan bu çalışmaların özünü genellikle merkezi yönetim–yerel yönetim ilişkileri bağlamında ortaya çıkan yerellik (subsidiarity), etkinlik, verimlilik, katılım, şeffaflık gibi ilkeler ve kavramlar oluşturmaktadır. Bu çalışmalar, ortaya çıkan küresel gelişmeler ve bilgi toplumu niteliklerine paralel olarak yerel özerklik çerçevesinde, yönetim reformu, yönetimde yeniden yapılanma ve yeniden düzenleme gibi isimlerle dile getirilmektedir. Türkiye'de de ortaya çıkan bu çalışmalar, teknolojik gelişmelerin yönetime etkisi, özellikle yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin yönetiminin işletme niteliğinin artması, kentleşme, yerelleşme ve özerkleşme eğilimleri gibi küresel gelişmelerin hepsi örgüt ve yönetim anlayışında ortaya çıkan değişmelerle yakından ilgilidir.

Genel olarak bakıldığında kamu yönetiminde bugüne kadar yapılan yeniden yapılanma çalışmalarının üç aşamadan geçtikleri gözlenmektedir. Bunlardan birincisi 1980'li yıllara kadarki dönem olup, idari reform kavramı etrafında şekillenmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar, daha çok gündelik sorunların çözümüne dönük olarak örgütlenme yapılarını, süreçlerini ve prosedürlerini iyileştirmeye yönelik düzenlemeler yapmayı içermektedir. İkinci aşama, 1980'li yıllarda hakim hale gelmiş ve kurumsal çalışmaların ötesine geçerek, devletin rolünü yeniden tanımlama ve işlevlerini sınırlandırma üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu aşamada özel sektörün yönetim anlayışı esas alınmış ve kamuda bu anlayışı yaygınlaştırmak hedeflenmiştir. Etkilerini günümüzde de sürdüren üçüncü aşama ise, 1990'lı yıllardan itibaren güçlenmeye başlamış ve kamuya kendi içinde bakmak yerine, kamu yönetimini toplumun geneli ile birlikte düşünme yaklaşımını getirmiştir. Özel sektörün yanı sıra, sivil toplum örgütlerine de güçlü bir vurgu yapan bu yeni yaklaşım; kamunun tüm toplumun etkileşimi ile oluşan bir alan olduğunu ifade eden yönetişim kavramı ile özetlenebilir. Bu içeriğiyle yönetişim, gelenekselleşmiş kuralları ve prosedürleri ters yüz eden, karar alma süreçlerini, yönetimsel ilişkileri yeniden yapılandıran bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. (Doig ve Wilson, 1998: 267,272)

KÜRESEL, BÖLGESEL DİNAMİKLER, AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİ VE KAMU YÖNETİMİNDE YENİDEN YAPILANMA ÇABALARI

Yeni Anlayışlar, Yeni Yaklaşımlar ve Yeniden Yapılanmayı Gerekli Kılan Nedenler

Olumlu ya da olumsuz etki ve sonuçları ile küreselleşme olgusu, 1980'lerde belirginleşen liberalleşme politikaları ile başlayan ve 1990'larda küreselleşme yönündeki iç ve dış dinamiklerle beslenen bir süreç olarak, bütün dünyanın olduğu gibi Türkiye'nin de karşı karşıya olduğu bir gerçektir. Hem teknolojik-ekonomik, hem de politik ideolojik anlamda devam eden bilgi toplumu olma sürecinde en önemli özellik olarak ortaya çıkan küreselleşme olgusunun ilk yansıdığı alanlardan biri, demokrasi, yerinden yönetim, kentleşme, katılım, özerklik ve yeni yönetim teknikleri gibi kavramları da içerecek biçimde, yönetimdir. Bu süreçte, yukarıda ele alınan nitelikleri ve özelliklerinin ötesinde, Türk yönetim sistemi de birtakım sorunlarla karşılaşmış ve ortaya çıkan yeni değerler ve anlayışlar çerçevesinde yeniden yapılanma ve düzenleme ihtiyacı gündeme gelmiştir.

Bugün için Türkiye'de kamu yönetiminin mevcut durumuna ilişkin olarak; kamu kurumlarının hantal yapıları, karar alma süreçlerindeki yavaşlığı, yetki ve sorumluluk dengesinin iyi dağıtılmamış olması, engelleyici bürokratik zihniyet, yönetim-siyaset dengesinin kurulmamış olması gibi nedenlerle idarenin öncü olmak yerine toplumsal gelişmelerin ve değişimin önünü tıkadığı şeklinde eleştiriler getirilmektedir. Bu ve benzeri nedenlerin etkisiyle idarenin

amaçlarında, görevlerinde, görevlerin bölüşümünde, örgüt yapısında, personel sisteminde, kaynaklarında ve bu kaynakların kullanılış biçiminde; mevzuatında ve halkla ilişkiler sisteminde mevcut aksaklıkları, bozuklukları ve eksiklikleri düzeltme amacı güden düzeltim faaliyetleri (bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de) kamu yönetimi disiplininin ve ülke yönetimlerinin gündem maddesini oluşturmaktadır. (DPT, 2003: 3)

Bu bağlamda Türkiye özelindeki ilk sorun alanı merkeziyetçilik ve bürokratik hantallaşma ile ilgilidir. Ülkemizin bugünkü yönetim yapısı; dış dünyaya kapalı, ekonomisi tarıma dayalı, nüfusu az (13 milyon) ve büyük bir kısmı kırsal alanda (%76) yaşayan insanlardan oluşan, ulaşım imkanları kısıtlı, teknolojisi yok denecek kadar az, vb. faktörlere dayalı olarak düzenlenmişti. Yeni kurulan devletin amacı, bir taraftan, toplumu dönüştürerek modernleştirmek, yani ona batılı anlamda yeni bir görüntü ve kimlik kazandırmak; diğer taraftan, ekonomik kalkınmada öncülük yapmaktı. Bunun için, Cumhuriyet yönetimi, bölünmeyi ve parçalanmayı önlemek maksadıyla merkeziyetçi-bürokratik yönetim anlayışını devam ettirmiştir. Merkezi devlet yapısı, her şeyden önce bir verimsizliği ve maliyet artışına sebep olmaktadır. Ancak, yine de sağlıklı bir planlama ve denetim yapılamamakta, yerel sorunlara zamanında ve etkin müdahale edilememekte, kararlar gecikmekte, en temel altyapı sorunları bile çözülememektedir. Diğer taraftan, toplumun her alanında ve kademesinde devletin yer alması ve çok fonksiyonlu hizmet yapılanması, devleti işlerin içinden çıkılamaz hale getirmiştir. Aşırı merkeziyetçilik, bir taraftan bürokrasinin artmasına ve devletin giderek hantallaşmasına neden olmakta; diğer taraftan, halkın yerel mahiyetteki hizmetlere olan ilgisini azaltmakta ve demokrasinin gelişmesini önlemektedir.

Bilgi toplumuna doğru yaşanan süreçte, küreselleşme ve demokratikleşme eğilimleri, yönetimleri adem-i merkeziyetçiliğe, şeffaflığa, etkinlik ve verimlilik ilkelerine göre hareket etmeye, katılıma doğru yöneltmektedir. Meydana gelen değişiklikler, örgüt ve toplum yapılarını yeni ihtiyaç ve gelişmelere uymaya zorlarken diğer taraftan da, yönetim yapılarında, nispi olarak küçülme ve yerelleşme gibi iki eğilimi öne çıkarmaktadır. Türk yönetim sistemi de doğal olarak, tüm dünyadaki bu gelişmelerden etkilenmekte ve bu gelişmeler paralel olarak, yeniden yapılanma tartışmalarına konu olmaktadır. Bu tartışmaların odağını ise, adem-i merkeziyetçilik, demokratikleşme ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi konular oluşturmaktadır.

1980 sonrası liberalleşme eğilimleri ile bu yönde bazı önemli adımlar atılmış olmakla birlikte, Türk yönetim sisteminin temel nitelikleri aynen devam etmektedir. Bu noktada merkeziyetçilik hala yoğun bir şekilde sürerken, bazı şekli ve hukuki düzenlemelerin ötesinde, 1990 sonrası ortaya çıkan global gelişmeler ve bilgi toplumuna doğru yaşanan değişmelerin gerektirdiği düzenlemeler yapılamamaktadır. Gerçekte bu, bir düzenleme sorunu da değil,

bir zihniyet, anlayış ve gelenek sorunudur. Dünya Savaşı'ndan 1990'lara kadar dünyadaki genel siyasi atmosfer, Türkiye'deki merkeziyetçi zihniyete hizmet etti. İki kutuplu dünya, Türkiye ve benzeri ülkelere dünyadaki hassas dengeleri kendi çıkarları için kullanma şansı verdi. Bloklar arası gerilim çevre ülkelerin göreli özerkliğinin artmasına ve dolayısıyla ülke içinde dış dünyadan bağımsız bir politika izleyebilmelerine yol açtı. Böylece devletçi geleneğin temsilcileri topluma karşı ikili bir avantaja sahip oldular.

Ancak 1990'lara gelindiğinde devletçilik anakronik bir hale geldi. Bugün sözü edilen yeni dünya düzeni, tek bir ülkenin olmasa da, tek bir zihniyetin hegemonyasını simgelemektedir. Batının iktisadi ve siyasi normlarının evrenselleşmesi anlamına gelen bu düzen, Türkiye'nin üzerinde de zorlayıcılığı olan bir unsurdur. 1980'lere gelindiğinde dünyadaki *küreselleşme akımı* hem iktisadi hem de kültürel açıdan ulusal sınırları anlamsızlaştırmaya ve topluma rağmen devletçiliğin muhafazasını olanaksız kılmaya başlamıştır. (Mahçupyan, 1997: 169, 202) Bu, son tahlilde, yönetim anlayışı ve yapılanmaları bağlamında, demokrasi anlayışı ve uygulamalarından, merkeziyetçilik adem-i merkeziyetçilik ilişkilerine ve yerel yönetimlere kadar geniş bir etki alanı meydana getirmiştir. 1990'larda iyice belirginleşen küreselleşme ve bilgi toplumu olma süreci, Türk yönetim sisteminin kendine özgü ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve tarihi boyutlu niteliklerinin de etkisiyle günümüzde bir takım *kırılma alanları* oluşturmaktadır. Bunu, tüm toplumların ulus-devlet olma sürecinde, Batı ile diğerleri arasında meydana gelen ve zihniyet açısından bir kırılma hattı niteliğinde ortaya çıkan gelişmelerin devamı olarak da ele alabiliriz. Daha önce sanayi toplumuna geçen merkezdeki Batı ile Batı-dışı toplumlar (çevre) arasındaki farklılaşma ve kırılma hattına benzer bir gelişme, bu kez bilgi toplumuna geçişte ve özellikle küreselleşme süreci bağlamında ortaya çıkacak gibi görünmektedir. Önceki gelişmeden farklı olarak bugün, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal içerikli bu farklılaşma son tahlilde bir uyumsuzluk ve sorun alanı niteliğine bürünmektedir. Daha çok gelişmekte olan ülkelerin genel durumu içinde de değerlendirilebilecek bu yeni gelişmelerin en önemli özelliği, sorunlu bir nitelikte ortaya çıkmasıdır.

Küreselleşme ve bilgi toplumu olma sürecinde Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu ikinci sorun alanı ise, siyaset ve idare kavramlarına ilişkin zihniyet ve gelenek olgusu ile ilgilidir. Bunu özellikle, demokrasi, katılım ve yerel yönetimle ilgili yansımalarda açıkça görmek mümkündür. Türkiye'de yerel yönetimler, siyasi kurumlar olarak değil, daha çok organlar olarak nitelendirilmektedir. Yerel yönetimlerin siyasi yönü, fazla fonksiyonel değildir. Bunun da temelinde, geleneksel olarak, *siyaset kültürü* yerine *idare* kültürünün egemen olması yatar. Merkeziyetçi, bürokratik ve vesayetçi yönetim mekanizması, idare kültürünün temel dayanağıdır. Siyaset ile idare kültürü arasındaki ilişkiyi daha iyi analiz edebilmek için *merkez* ve *çevre* kavramları kullanılabilir. Siyasi sistemimizde merkez kavramı, daha çok fonksiyonel

(politikaların belirlenme sürecine katılan ve katılmayan) bir içeriğe sahiptir. Ülkemizde yüz elli yıldan beri devam eden *merkeziyetçilik* ve *adem-i merkeziyetçilik* tartışması, merkezin, çevre karşısında duyduğu güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Merkeziyetçilik, hakim politikaların belirlenmesi ve yürütülmesi sürecinde, çevreyi denetlemek ya da dışlamakta kullanılan bir yöntemdir. Yönetimde merkeziyetçiliğin sebebi, teknik, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar değildir, daha çok siyasidir. (Eryılmaz, 1997: 103, 105)

Siyaset ve idare farklılaşması ile ilgili bu anlayış ve uygulamalar, 1990'ların sonunda yaşanan global gelişmeler bağlamında, Türkiye'de bir gerilim ve sorun alanı oluşturmaktadır. Dünyanın bu süreçte karşı karşıya olduğu gerek anlayış gerekse yapılanma boyutlu değerlerle, Türkiye'nin yönetime ilişkin geleneksel zihniyeti ve bu bağlamdaki yapılanmaları uyuşmamaktadır. Küreselleşmenin yarattığı sonuçlar ve modernite tartışmaları, tüm dünyada homojen toplum varsayımını ve merkezi karar alma sistemlerini yıpratmakta; Batı dünyası yeni arayışların ve açılımların içine girmektedir. Bu anlayış ve buna ilişkin uygulamalar, yeni süreçte, devlet ve toplum ilişkilerinden, yerel yönetimler başta olmak üzere merkeziyetçilik-adem-i merkeziyetçilik ilişkileri boyutlu yapılanmalara kadar geniş bir yelpazede gerilim ya da sorun alanları oluşturmaktadır. Özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerde gelinen aşama açısından bakıldığında, küresel, bölgesel yapılanmaların kamu yönetimine etkileri ve bu bağlamda ortaya çıkan yaklaşım ve yapılanmalar, Türkiye özelinde kamu yönetiminin yaniden yapılandırılması da içinde olmak üzere pek çok konuda önemli adımların atılmasını gerekli kılmaktadır. Kamu yönetiminin işleyişini sürdürülemez hale getiren sorunlar anlamında iç faktörler, sözü edilen dış faktörlerle çakışınca bu yönde adımlar ve iyileştirilmelerin yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta ise, yönetimin, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal diğer faktörlerle etkileşim içindeki bir alt sistem olarak algılanması ve bu yönde bütüncül bir bakış açısının hayata geçirilebilmesidir.

Türkiye'de, birçok alanda olduğu gibi kamu yönetiminde yeniden yapılanma ile ilgili çalışmalar da, 1960 sonrası planlı kalkınma dönemiyle başlamıştır denilebilir. Yönetimin bütün olarak yeniden yapılanması bağlamında hazırlanan kalkınma planlarında, yerel yönetimler önemli bir yer tutmuştur. Planlı dönemde, yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesini amaçlayan en önemli girişim olarak ise, MEHTAP (Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi-1962) Raporunu sayabiliriz. Yine, yerel yönetimlerde yeniden düzenleme girişimleri ile ilgili bellibaşlı çalışmalar arasında 1978 Ocak ayında kurulup, Kasım 1979'da kaldırılan Yerel Yönetim Bakanlığı denemesi önemli bir yere sahiptir. Olumlu ya da olumsuz yönleriyle bu girişim, yerel yönetimin önemini vurgulama fırsatı sağlamış bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, ülkemizde güçlü merkezi yönetim düşüncesinin güçlü imajını ortaya koyması açısından önemli bir deneyimdir.

Merkeziyetçilik ve bürokratik hantallaşmadan dışa kapalılığa, kuralcılık ve sorumluluktan kaçmaktan siyasal yozlaşma ve çürümeye kadar pek çok sorunun yanında, kentlerin büyümesi ve kentleşmenin artması, halkın beklentilerinin değişmesi ve demokrasi talepleri, kent yönetiminde çok başı yapı ve yetki karmaşası, kentleşme ve hemşehrilik bilinci gibi pek çok neden, yönetimin bir bütün olarak ele alınıp, yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmaktadır. Ülkemizde idareyi geliştirme ya da idari reform çalışmalarının uzun bir tarihi ve ilginç bir hikayesi olmasına rağmen alınan mesafenin tatminkar olmadığı belirtilerek yapılan çalışmalarda konunun farklı yönleri üzerinde durularak bütüncül bir bakış açısının ortaya konulamadığı eleştirisi genel olarak dile getirilmektedir. İdari reform çalışmalarında unutulmaması gereken husus bu çalışmaların toplumsal, kültürel ve örgütsel değişim sürecine bağlı olarak ele alınması gerektiği ve zamanlamadan başlayarak, ilgili alanda ve gereği kadar değişimi ve gelişimi öngören bir alt süreç olarak algılanması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Toplumsal yapıdan, kültürel özelliklerden ve örgüt ortamından soyutlanarak girişilen idari reform çalışmalarının başarıya ulaşmasının tesadüflere bağlı olduğu ve uzun dönemde bir anlam ifade etmeyeceği öne sürülmektedir. (Aykaç, 2003: 257) Bu çerçevede uzun zamandan beri gündemde olan ve devam eden Türk kamu yönetimini yeniden yapılandırma çalışmalarının 1990'ların sonunda yeni dinamikler ve realitelerle karşı karşıya kaldığı da bir gerçektir. Ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi-idari içerikleriyle küreselleşme-bölgeselleşme ve yerelleşme dinamiklerinin yönlendirdiği bu süreçte Avrupa Birliği ile ilişkilerde gelinen aşama da belirleyici bir etken olmaya aday görünmektedir.

Kamu Yönetimini Yeniden Yapılandırma Yasaları ve Avrupa Birliği Uyum Süreci

1980'lerden sonra devletin küçültülmesi, etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması çabaları doğrultusunda hem kamu yönetiminde hem de yerel yönetimlerde önemli bir paradigma değişiminin yaşandığı görülmektedir. Toplam kalite, yönetişim, stratejik planlama, performans gibi kavramlar bu değişimde sık kullanılan kavramlardan bazılarıdır. Kamu yönetiminde yapılan reformlar kapsamında özellikle stratejik yönetim, denetim ve performans gibi kavramlar ayrı bir yer tutmaktadır. (Çukurçayır ve Eroğlu, 2004: 41) Kamu yönetimini değişime zorlayan etkenler üç ana eksenden kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi, kamu harcamalarının bütçe üzerine getirdiği yük ve bütçe açıklarının mali sitemde yol açtığı sıkıntılardır. İkicisi, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişimdir. Üçüncüsü toplumsal talepler karşısında kamu kesiminin performansının yetersiz kalmasıdır. Kamu yönetimi reformu da bu nedenlere paralel olarak iki ana temel üzerine yapılandırılmaktadır. Birincisi devletin rolü diye de ifade edilen kamu yönetiminin görev alanının ne olacağıdır. İkincisi bu görevlerin nasıl

yapılacağıdır. Kısaca ne yapmalı ve nasıl yapmalı diye ifade edilebilecek bu sorulardan hangisine öncelik verileceği reformun temel stratejisini belirleme açısından en önemli unsurdur. Bu öncelik de büyük ölçüde kamu kesiminde yaşanan ağırlıklı sorun tarafından belirlenmektedir. Mali alandan gelen baskılar nedeniyle reforma zorlanan bir kamu yönetimi sisteminde, daha ziyade piyasacı strateji izlenmekte devletin ekonomik ve sosyal yaşamdaki rolü azaltılmaktadır. Devletin rolünü daraltıcı anlamda yeniden tanımlayan bu yaklaşımda, devletin üstlenmeye devam ettiği hizmetleri yürütürken de piyasa mekanizmasından en geniş şekilde yararlanması ilkesi benimsenmektedir. (Yılmaz, 2001: 93)

Bütün dünyada tartışılan yeni yönetim anlayışı ve küreselleşme-yerelleşme dinamiklerinin, Türkiye'nin toplumsal, kültürel, siyasal ve yönetimsel iç dinamikleriyle eş zamanlı etkileşiminin yansıdığı temel alanlardan birisi de kamu yönetimidir. Literatürde zaman zaman Bitmeyen Senfoni olarak da değerlendirilen yeniden yapılanma çabaları, son dönemde ortaya konan 1997 ve 2001 tarihli tasarılarla daha da somutlaşmış ve son olarak 2003 tarihli kamu yönetiminde bütüncül bir değişimi öngören reform paketi çerçevesinde belirli bir düzeye ulaşmıştır. Bu kapsamda, onaylanan Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediye Kanunu, İl Özel İdareleri Kanunu ve bunlara çerçeve oluşturan Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Kanunu, Türk yerel yönetim sisteminde merkez-yerel yönetim ilişkilerine hakim olan geleneksel eğilimleri, yerel yönetimlerin idari, siyasi ve mali açılardan merkezi yönetim karşısındaki geleneksel ikincil durumunu değiştirme ve çağdaş formlara uygun, yerel yönetimlerin görev, yetki ve kaynak açısından daha güçlü ve işleyiş açısından daha katılımcı ve demokratik olduğu bir kamu yönetimi anlayışına geçişi sağlama açısından bir başlangıç olabilir. Eksikliklere ve uygulamaya ilişkin yetersiz düzenlemelere rağmen, bu reform paketi çerçevesinde onaylanan yasalar, yerinden yönetim konusunda önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Getirilen (getirilmeye çalışılan) düzenlemelerde, merkezle yerel yönetimler birbirlerinin alternatifi olarak görülmemekte, aralarında görev bölüşümü ve dağılımı vurgulanmaktadır. Ortaklık modelinin doğal bir uzantısı ve yerinden yönetimlerin güçlü kurumlar olduğu bir çok Avrupa ülkesinde görülen genel yetki ilkesine de yer verilmektedir. Böylece, yerel yönetimler, yasaların başka kurumlara bırakmadığı her türlü yerel hizmet ve görevi yapabileceklerdir. (Kösecik ve Özgür: 2005: 11) Bu yönde yapılan düzenlemelerin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile getirilen ilkelere ve Maastricht Antlaşması'nın önemli bir yönünü oluşturan Subsidiyarite (yerindenlik) ilkesiyle uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Yeniden yapılanma yönünde yapılan mevzuat değişikliklerinin önemli bir yanı da dünyada hızla öne çıkan yeni kamu yönetimi anlayışı ve yönetişim dinamikleri ile paralel düzenlemeler getirmesidir. Eksikliklere rağmen yine de süreç içinde, yerel yönetimi yalnızca sınırlı hizmetler üreten bir yapı ve merkezi

hükümetin uzantısı olarak gören anlayıştan, yerel demokrasinin ve kentli hakların gerçekleştirilmesinin baş aktörü, özerk, demokratik, katılımcı saydam olması gereken bir kurum nitelemesine doğru geçilmekte olduğu söylenebilir. Bu anlayış değişikliğinin izlerini, katılımcı bir anlayış içinde hazırlanan ve Habitat II Konferansı'na (İstanbul, 1996) sunulan Türkiye Raporu'nda ve Eylem Planı'nda bulmak mümkündür. Bu Plan'da, amaçsal nitelikli ilkeler olarak sürdürülebilirlik (sustainability), yaşanabilirlik (livability), hakçalık (equity); araçsal ilkeler olarak kentli bağlılığı (civic engagement), yapabilir kılma (enablement) ve yönetişim (governance) sunulmaktadır. Dolayısıyla, bu ilkelerden yola çıkmayan herhangi bir reform veya yeniden yapılandırma çabasının yaygın bir destek görmesi kuşkuludur. Yönetişimin, daha önce tartışılan özellikleri bu Eylem Planı'nda da vurgulanmakta, toplumu yönlendirmekte sorumluluk dengesinin devletten sivil topluma doğru kayması gereğine işaret edilmektedir. Yeni toplumsal işbölümü çerçevesinde tek öznenin (devletin) hakimiyetini aramak yerine yerel, ulusal ve uluslar arası ölçekte yeni aktörlerin devreye sokulması önem kazanmaktadır. Yeni ilişkiler sistemi içinde, demokratiklik, açıklık, hesap verebilme, çoğulculuk, kararların ve hizmetlerin mümkün olan en alt düzeyde üretilmesi (subsidiarity) öne çıkmaktadır. (Göymen, 2000: 8, 9) Yeni yasal düzenlemeler büyük oranda sözü edilen yaklaşımların devamı olduğu yani yeni kamu yönetimi anlayışı odaklı olduğu izlenimini vermektedir. Özellikle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, üniversiteler, sendikalar ve gündemdeki konularla ilgili sivil toplum kuruluşlarının yönetim sürecinin içine çekilmesi ve yine kent konseyleri ve Yerel Gündem 21'lerle katılımın sağlanmasına ilişkin düzenlemeler olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Bu yönde atılan adımların kapsayıcılığı yeni yasal düzenlemelere çerçeve oluşturan Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Kanun Tasarısı'nın genel gerekçesi ve içeriğinde de açık bir şekilde dile getirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, Türkiye'nin 1990 sonrası karşı karşıya kaldığı bir takım iç ve dış dinamikler son tahlilde ekonomik, sosyal, siyasal ve yönetimsel bunalımları ve krizleri ortaya çıkarmıştır. Ekonomik krizler ve yolsuzluklar, gerek genel olarak kamu yönetiminde özelde ise yerel yönetimlerde yeniden yapılanmaya ilişkin tartışmaları arttırmakla kalmayıp bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu bağlamda yukarıda sözü edilen iki tasarının hazırlanmasını ortaya çıkaran koşulların giderek ağırlaşması, siyasal gelişmeler vb. iç faktörler, küreselleşme, bölgeselleşme (Avrupa Birliği vb.) ve yerelleşme dinamiklerinin ortaya çıkardığı somut sonuçlarla birleşince, yerel yönetimleri de içine alan bir kamu yönetiminde yeniden yapılanma çalışması olmazsa olmaz (sine qua non) haline gelmiştir. 2003 yılı Ekim ayında geniş katılımlı bir çalışmayla somutlaşan ve 2004 yılı başında TBMM gündemine gelen, Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, daha önce hazırlanan iki tasarının içeriğinden de yaralanarak hazırlanan ve merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkileri bağlamında yerel yönetimleri ve diğer sivil aktörleri ya da yönetişim faktörlerini

öne çıkaran bir tasarı niteliğindedir. Bir takım eksiklikleri ve eleştirilebilecek noktaları bulunmakla birlikte, önceki tasarılarla karşılaştırıldığında daha yerinden yönetimci ve yönetimde yeniden yapılanmayı gerektiren iç ve dış faktörleri daha yönetişimci bir okumayla ele aldığı söylenebilecek bu yasa, doğru bir biçimde uygulanabilirse yerel yönetişimin Türkiye gündemine önemli katkılar sağlayabilir. Ancak bu yapılırken, yönetişimin temel aktörleri içinde yer alan sivil toplum kuruluşlarının ortaya koyduğu haklı eleştiriler de dikkate alınmalı ve gerek kanun tartışılırken gerekse uygulama aşamasında sözü edilen aktörler göz ardı edilmemelidir.

Kamu Yönetimi Temel Kanunu'nun amacı, katılımcı, saydam, hesap verebilir, insan hak ve özgürlüklerini esas alan bir kamu yönetiminin oluşturulması; kamu hizmetlerinin adil, süratli, kaliteli, etkili ve verimli bir şekilde getirilmesi için merkezi idare ile mahalli idarelerin görev, yetki ve sorumluluklarının belirlenmesi; merkezi idare teşkilatının yeniden yapılandırılması ve kamu hizmetlerine ilişkin temel ilke ve esasları düzenlemektir. Tasarı'da, kamu yönetimini kuruluş ve işleyişinin temel ilkeleri ise, sürekli gelişim, katılımcılık, saydamlık, hesap verebilirlik, öngörülebilirlik, yerindelik, beyana güven ile hizmetten yararlananların ihtiyacına ve hizmetlerin sonucuna odaklılık esas alınır, şeklinde ifade edilmektedir. Merkezi idarenin genel yetkileri ele alınırken ise, hizmetlerin verimli ve merkezi idare ile mahalli idareler arasında koordinasyon içerisinde yerine getirilmesi konusuna dikkat çekilmektedir. Yine, kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektör, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütleri arasında iletişim ve işbirliğini sağlayıcı mekanizmalar oluşturmak, hizmet ve işlev kapasitelerini geliştirmek de merkezi idarenin genel yetkileri içinde ele alınmaktadır. Tasarı'yı önceki tasarılardan farklı kılan diğer bir konu da yönetişim dinamiklerini öne çıkaran iç ve dış faktörlerin ayrıntılı bir analize tabi tutulmasıdır. Buna göre, küreselleşme ve sanayi toplumu şartlarından bilgi toplumuna geçiş şeklinde özetlenebilecek olan dünyadaki gelişmeler ile halkımızın artan ve çeşitlenen talepleri, etkinliğin artırılması ve katılımcılık ekseninde kamu yönetiminde kapsamlı bir yeniden yapılanma ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu genel çerçeve içinde hazırlanan Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı yeni ve kapsamlı bir perspektif içinde kamu yönetiminde yeniden yapılanma sürecini başlatmak ve bu sürece rehberlik etmek üzere hazırlanmıştır. Kamu yönetimi zihniyeti, yaklaşım ve yöntemleri ile organizasyon yapısında köklü değişiklikler öngören bu Kanun Tasarı'sı; kapsamlı bir çerçeve ve uzun vadeli bir perspektif içinde, merkezi idare ve mahalli idarelerde "iyi yönetişim" ilkelerini hayata geçirmeyi hedeflemektedir. (T.C. Başbakanlık, 2003: 11-66)

Yönetişim kavramından isim olarak da söz eden Tasarı, Türk kamu yönetiminde merkez ve yerel boyutunda yeniden yapılanmayı gerektiren iç ve dış faktörlere ilişkin önemli analizler yapmış ve bu bağlamda bir içerik ortaya konmuş olmakla birlikte, yine de bir takım eleştiriye açık noktaları da bulunmaktadır.

Özellikle, vatandaşı müşteri gibi görme konusunda aşırıya gidildiği, denetim vb. işlevleri sağlayacak kurumlar başta olmak üzere anayasayla çelişen hükümler bulunduğu konularında yoğunlaşan bu eleştirilerin yanında önemli başka bir nokta da, Tasarı hakkında söylenenlerin, yazılıp çizilenlerin, teknik boyutla sınırlı kalması ya da polemik düzeyini aşamaması gerçeğidir. Bundan da önemlisi, hukuki düzenlemelerin içeriği kadar pratiğe dönük uygulamalardaki başarının önemi de inkar edilemez. Bu ise, ülkedeki demokratikleşme, yerel demokrasi kültürü ve eğitim gibi bir takım değerlerle yakından ilgilidir. Ayrıca bu yeniden yapılandırma çalışmaları sosyal, siyasal, idari ve mali boyutları ile devam ettiği için yapılan tartışmaların ve eleştirel yaklaşımların da büyük çoğunluğu itibariyle olumlu katkılar sağlayabileceği düşünülmelidir. Son olarak, reform sürecinin başarıya ulaşması için, kararlılık ve hız kadar, gerçekçilik ve güvenirlilik de önemlidir. Bu nedenle, kamu reformu gibi, kamu kesimini ve toplumu çok yakından ilgilendiren bir konuda, hükümet, reformun gerekçesi ve hedefleri konusunda kamuoyunu yaygın şekilde bilgilendirmeli, ikna etmeli, değişik toplum kesimlerinin reform ile ilgili arayış ve tartışmalara mümkün olan en geniş şekilde katılımı sağlanmalıdır. (Özilhan, 2003: 7)

Bu konudaki tartışmalarda öne çıkan eleştirilerin odağında, reformun mevzuat değişikliklerinden ibaret olmadığı görüşü yer almaktadır (Aykaç vd., 2003: 154):

> "Türkiye, merkeziyetçi, hiyerarşik, mevzuatçı, bürokratik yönetim yapısıyla, yüksek düzeydeki nüfuz yoğunluğu ile ulusal ve uluslar arası toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmelerin gerisinde kalmıştır. Ülkemizde yapılan reform uygulamaları birbirinin tekrarı olup hemen hemen aynı saptamalarda ve çözüm önerilerinde bulunulmaktadır. İdari reform çalışmalarının bir nevi yasal düzenlemeler manzumesi olarak algılanıp yönetim aygıtında yapılacak bir takım teknik iyileştirmelerden ibaret olduğunu düşünmek bu çalışmaların sosyal gerçeklikten ve yönetim felsefesinden kopartılarak suni bir ıslahat çalışmasına indirgeyecektir. İdari reform çalışmalarında azgelişmişlik sendromu olarak da nitelenen bir halet-i ruhiyeden kurtularak yönetim sistemini mevzuatçı bir bakış açısına mahkum etmemek gerekmektedir. Bu bağlamda ülkemizde sıkça karşılaşılan bir durum olarak, yönetimin şikayet edilen her bir noktası için yeni bir yasal düzenlemeye gitme veya konu ile ilgili yeni bir örgüt oluşturma alışkanlığından kurtularak yönetim sisteminin bütününü kapsayan çağdaş, nitelikli, katılımcı, değişime ve gelişmeye açık yeni bir bakış açısına ve yönetim kültürüne ihtiyaç bulunmaktadır".

Ayrıca, merkezi idarede bir düzenlemeye gitmeden yerel yönetimlerde yapılacak düzenlemeler çok anlamlı olmaz. Yerel yönetimlere ilişkin yapılacak düzenlemelerde yapılacak ilk şey, sağlıklı bir görev paylaşımıdır. Önce merkezi

yönetim ile yerel yönetimler arasında ve yerel yönetimlerin kendi aralarında bir görev taksimatına gitmek gerekir. Bu çerçevede, yerel mahiyette olan ve özel teşebbüs tarafından görülmeyen tüm hizmetlerin yerel yönetimlere devri esas olmalıdır. Sağlık, sosyal yardım, çevre, imar, turizm gibi merkezi idarenin görev alanında sayılan pek çok hizmetin yerel yönetimlerce gerçekleştirilmesi gereklidir. Bu düzenlemeler yapılırken yerel yönetimlerin yeni bürokratik ve hantal kuruluşlara dönüştürülmemesine de dikkat edilmelidir. Görev taksimatının sağlıklı işleyebilmesi için yerel yönetimlere görevleri ile orantılı bir gelir sağlamak gerekir. Gelir paylaşımında bağımlılığın azaltılması, gelir ve görev dağılımının temel yasalarda yapılacak değişikliklerde güvence altına alınması gereklidir. (Görmez, 2000: 88)

Kamu yönetimini yeniden yapılandırma çalışmalarında öne çıkan ve örgütsel yapı-işleyişle ilgili ilkeler de burada önem taşımaktadır. Kamu Yönetimi Temel Kanunu'nda yer alan, idarenin bütünlüğü, yerel yönetimlere görev ve sorumluluklarıyla orantılı mali kaynak sağlanması, sürekli gelişim, katılımcılık, düzenleyici etki reformu, hesap verebilirlik, öngörülebilirlik, beyana güven, şeffaflık, müşteri odaklılık, tasarruf, hizmette yerellik, performans ölçümü ve denetimi, bilgi teknolojilerinden etkili ve yaygın yararlanma, kaynakların etkili ve verimli kullanımı, işbirliği gibi ilkelerin daha çok işletme yönetimini anımsatan ve yeni kamu yönetimi anlayışına paralel bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Diğer yandan, Sigma Programı olarak adlandırılan ve Avrupa Birliği'nin kendine katılmak izleyen Doğu Avrupa ülkelerinden yönetim yapılarını yeniden yapılandırırlarken dikkate almalarını istedikleri ilkeler de (hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik, öngörülebilirlik, şeffaflık, liyakat, örgütsel kapasite inşası, katılım, etkinlik, yerelleşme ve sivil toplumla istişare) Türk kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması çalışmalarına önemli ölçüde referans olmuş gözükmektedir. Kamu yönetiminin yeniden belirlenen amaçlarıyla birlikte bu ilke ve esasların, kamu yönetimi sisteminin yeni küresel rekabet ortamına ve Avrupa Birliği'ne uyum sağlama açısından düşünüldüğü söylenebilir. Örneğin, merkezi hükümeti aşırı yüklenmişlikten ve borçlanmışlıktan kurtarmak, hizmetlerin halka daha kaliteli, çeşitli ve hızlı bir şekilde ulaştırılmasını sağlamak için sunumunu serbest piyasada özel sektöre ve yerel yönetimlere devretmek, son kamu yönetimini yeniden yapılandırma çabalarının önemli amaçlarındandır. Reformun hayata geçirmeyi hedeflediği ilkeler yanında, gerçekleştirilmeye çalışılan adem-i merkeziyetçi yapıda yerel yönetimlerin personel, teknik ve yönetsel anlamda kapasite açısından yeterliliğinin ve yerele devredilen görev ve sorumlulukların yerel yönetimlerce sunulabilmesinin hizmet sunum ölçeği, kamu yararı, kamusal hizmet, yansızlık, tasarruf, hizmetlerin ulaşılabilirliği, eşitlik, hakkaniyet gibi ilkeler açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. (Gül, 2005: 49) Reform çalışmalarının, özellikle Türkiye'nin üniter yapısı ve olası sosyo-ekonomik eşitsizlikler bağlamında eleştirilen noktaların da buradan kaynaklandığı söylenebilir.

Bu yaklaşımların ötesinde, gerek burada ayrıntılı olarak ele alınan Kamu Yönetimini Yeniden yapılandırma kanunu ve gerekse yerel yönetimlerle ilgili onaylanan diğer yasaların varmak istediği genel amaç ile Türkiye'nin Avrupa birliği ile uyum süreci arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu, AB'ye üyelik sürecinde, merkezi idarenin ve özellikle yerel yönetimlerin idari kapasitelerini güçlendirme amacıdır. AB'ye katılım öncesi dönemde diğer aday ülkelerdeki reform süreçlerinde olduğu gibi, ülkemizde de kamu hizmetlerinin sağlamasında sorumluluk alanı genişleyen yerel yönetimlerin, üyelik sonrası kendilerinden beklenen görevleri etkin ve verimli bir biçimde yerine getirmeleri amacıyla, örgütlenme ve işleyiş ilkleri açısından reforma tabi tutulması ve sonuç olarak yerel yönetim birimlerinin kapasitelerinin artırılması gerekmektedir. Bu çerçevede, Türk yerel yönetim sisteminde gerçekleştirilmeye çalışılan ve Ulusal Program'da da yer alan reformlarla yerel yönetimlerin idari kapasitelerinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir. (Kösecik ve Özgür, 2005: 13) Bu bağlamda Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı 2004 Yılı İlerleme Raporu'na baktığımızda aynı yönlü değerlendirmeler görülmektedir. Buna göre (DPT, 2004: 17);

> "TBMM Haziran ve Temmuz 2004'de, kamu idaresi reformu paketini kabul etmiştir. Paket, bir Kamu Sektörü Reformu Çerçeve Kanunu, bir İl Özel İdaresi Kanunu ile Belediyeler ve Büyükşehir Belediyeleri Kanununu içermektedir. Birlikte ele alındığında, bu dört kanunun amacı, yetkilerin ve görevlerin dört idari düzeyde (merkez, il, metropol ve belediye) bölüşülerek performansın artırılmasıdır. İlke olarak, bu geniş kapsamlı ve güçlü reform, ülkenin merkeziyetçi, hiyerarşik ve ketum idari sisteminin adem-i merkeziyetçi, katılımcı, şeffaf ve sorumlu bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu reform, başarılı olursa, Türkiye'nin idari geleneğinin modernizasyonuna katkıda bulunacaktır. Bu geniş kapsamlı reform hareketi, kamu idaresinin modern standart ve uygulamalara uygun hale getirilmesi ihtiyacına uygundur. Başarılı bir reform, Türkiye'nin gelecekte AB' ye katılım çabalarını destekleyecektir. Bununla birlikte, bu tür kapsamlı ve zor reform paketinin uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği önemlidir. Özellikle, bir etki analizi, bir uygulama planı ve bir bütçe ve mali çerçeve gereklidir. Büyükşehir Belediyeleri Kanunu dışındaki kanunların çeşitli maddeleri Cumhurbaşkanı tarafından Anayasanın ilgili hükümlerini, özellikle kamu idaresinin üniter yapısı ile ilgili olan hükümlerini ihlal ettiği gerekçesiyle veto edildiği için yürürlüğe girememiştir. Sonuç olarak, TBMM'nin ilgili kanunları gözden geçirmesi gerekmektedir."

şeklinde bir değerlendirme yapılmaktadır.

Kamu yönetimini yeniden yapılandırma çabaları bu noktada da eleştirilere konu olmaktadır. Buna göre, gerçekleştirilmeye çalışılan son reform, Türk devlet yapısını ve yönetsel sistemini AB'nin ve diğer küresel finans çevrelerinin talepleri doğrultusunda yeniden yapılandırmaktadır. Bu reform, genel olarak

hem devleti ve kamu yönetimini küçültmekte ve etkisizleştirmekte, hem merkezi yönetimi sınırlandırmakta, hem yerel yönetimleri ve sivil toplumu güçlendirmekte, hem de genel olarak serbest piyasacılığı temel yaklaşım olarak benimsemektedir. Kısacası reform açıkça adem-i merkeziyetçi ve piyasacı bir nitelik taşımaktadır. Ancak, aynı süreç küresel ekonomik aktörlerin ulusal alandaki varlığını ve etkinliğini kolaylaştırdığı için küreselleşmeci özellikler de taşımaktadır. Bu nitelikleriyle de aslında son on yıllarda bütün dünyada yaşanan globalleşmeci ya da küyerelleşmeci eğilimlerle örtüşmekte ya da benzeşmektedir. (Gül, 2005: 41) Son reform 1980'lerde başlayan küresel ekonomiyle eklemlenmenin ikinci ayağını oluşturmaktadır. İlk dalga, 1980'den başlayarak iktisadi-mali liberalizasyon reformları dalgası olmuştur. İkinci dalga, 1990'lardan başlayarak ama kapsamlı bir biçimde 2000'li yıllarda belirmiş ve dikkatler devlet aygıtının kendisine çevrilmiştir. Hem dinamikleri hem politika oluşturucusu bakımından dışsal olan reform politikasının ikinci dalgası, Türkiye'de bir dizi düzenlemeyle birlikte Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı olarak bilinen yasa metniyle içselleştirilmektedir. Bu tasarı, küresel reform politikasının hem ülkelerini hem de kavram-kurum ağını tartışmaksızın olduğu gibi kabul etmiştir. (Güler, 2004: 26,27)

Bu çerçevedeki eleştirilerin yeni kamu yönetimi anlayışına getirilen eleştirilerle benzerliği dikkati çekmektedir. Liberal düşüncenin öncülleri bağlamında küreselleşme-yerelleşme dikotomisi merkezli bu eleştirilerin genellikle Türkiye'nin AB'ne girişi başta olmak üzere özelleştirme, serbest piyasa, yerelleşme vb. küreselleşmeci yeni liberal hegemonyaya karşı olduğu görülmektedir. Elbette bir dünya görüşünün bütün önermelerinin doğru olması mümkün olmadığı gibi tamamen yanlışlanabilirliği de mantıklı değildir. Yani, küreselleşmenin neo liberal söylem çerçevesinde kapitalizmin yeniden yapılanması olduğu algılamasından hareketle, bir yönetim tekniği olarak merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin yapısal-fonksiyonel olarak yeniden yapılandırılmasına ya da bu anlamda farklı kategorilerde evrensel standartlar oluşturan AB'ne girişe karşı durma formatlarına bürünmenin, Türk kamu yönetiminin kemikleşmiş sorunlarına bir katkı sağlamayacağı açıktır. Bunun yerine kavramları ve olguları bir realite olarak fırsat-tehdit analiz çerçevesinde analiz etmek daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. AB'ne üyelik de dahil olmak üzere, süreçleri dış faktörlerin kendine özgü koşulları açısından değil, ülkemizin ve toplumumuzun evrensel değerleri ve standartları kazanmasının bir aracı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması da içinde olmak üzere, iç dinamiklerimizin evrensel değerler ve gelişmeler bağlamında dönüşümü gerçekleştirmeye yetmediği bir durumda, AB'ne giriş yalnızca standartları yükseltmenin bir manivelası olarak algılanmalıdır. Sürecin sonunda AB bizi kabul etmez ya da ulusal çıkarlarımıza uymadığı taktirde belki biz üyelikten vazgeçebiliriz; önemli olan bu değil, bu süreçte insanlığın ortak kazanımlarını ve standartlarını kullanabilecek pozisyonu yakalayabilecek adımları atmaktır.

Tasarı ve yeni yasalar, eksikliklerine rağmen bu yönde önemli ve şimdiye kadar atılamamış adımları içerdiğinden dolayı, yapıcı eleştirilerin yanında bazen "yapılmış olmak için yapılan" ya da ideolojik önyargılarla örüntülenmiş eleştirilere konu olmaktadır. Tasarının sürekli olarak söylenen ama bir türlü gerçekleştirilemeyen reform çalışmalarının tümünü kapsayan bir nitelik taşıması, tepkileri artırmakta, yasalaşma sürecini zorlaştırmaktadır. Tasarı ve yasalar kimine göre Türkiye'nin kurtuluş reçetesi olarak görülürken, kimileri tam tersini ileri sürmekte ve hatta daha da ileri giderek ülkenin bölünmesiyle ilişkilendirmektedirler. (Al, 2004: 1) Avrupa Birliği ve uluslar arası kuruluşların Türkiye'deki reformlara mali ve teknik destek sunması ise reformlara şüpheci yaklaşımları daha da artırmaktadır. (Akdoğan, 2004: 20) Bu eleştirilerin her iki yönde de bazen amacından uzaklaştığı ise bu bağlamda dikkatlerden kaçmamaktadır. Yeniden yapılanma çerçevesindeki yasaların ülke bütünlüğünü tehlikeye atması söz konusu olmadığı gibi her şeyin çözümü olarak gösterilmeye çalışılması da doğru bir yaklaşım değildir. Ancak, yeniden yapılanmanın uzun tarihi geçmişi göz önünde bulundurulduğunda, atılan adımların kem içerik hem de kapsam bakımından önceki dönemdeki çabaların oldukça ilerisinde olduğu ifade edilebilir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye'de yönetimde yeniden yapılanmayı gerektiren nedenler ve bu bağlamda yapılan çalışmaları Tanzimat'a kadar götürebiliriz. Türk yönetim tarihi içerisinde ilk batılı yönetim kurumları Tanzimat'la birlikte görülmüştür. Ancak, Cumhuriyetle birlikte anayasal ve yasal temelleri olan bürokratik örgüt yapıları oluşturulmaya başlanmış ve 1950'lerde bugün de yoğun olarak devam eden yeniden yapılanma çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bu yeniden yapılanma çalışmaları bir yandan toplumsal, ekonomik ve politik yapımızda ortaya çıkan değişmeler ve iç dinamiklerin sonucu iken diğer yandan da küresel ölçekli gelişmelerin gerektirdiği bir zorunluluk olmuştur. Bugün gelinen noktada, Türkiye özelinde kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması projesi 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı kadar güncelliğini ve sıcaklığını muhafaza etmektedir. Haddizatında Tanzimat fermanı metni ile Avrupa Birliği'ne uyum yasaları çerçevesinde Kopenhag kriteri metinlerinin öz itibarı ve temel başlıklar anlamında pek farklı metinler olmadığı ortadadır.

Kamu hizmeti ve faaliyetlerinin bir çoğunun merkezi yönetim eliyle yürütülmesi ve tekel niteliğinde olması, bugün bir çok sorunun yaşanmasına neden olmaktadır. Bu anlamda Türkiye'nin öncelikle bir zihinsel dönüşüm yaşamasının zorunluluğu, sosyal ve ekonomik istatistiklerin sonuçları ile ortadadır. Bununla birlikte yönetimin yeniden örgütlenmesiyle birlikte genel anlamda kamu yönetimi sistemi tartışmaya açılmalı, sorunun "yönetim" boyutunun yanı sıra bir sistem sorunu olduğu unutulmayarak, resmin tamamı

göz önüne alınarak yeniden ele alınmalıdır. Sorunun salt yönetim boyutuna indirgenerek irdelenmesi, sorunun farklı yönlerinin görülmesini engelleyerek, üretilecek çözümlerin yetersiz kalmasına neden olmaktadır. İşte tam bu noktada verimli-etkili-hızlı kamu yönetimi anlayışının yanına demokratik, katılımcı, hesap veren, şeffaf, insan haklarına saygılı olmak gibi çağdaş ve yeni ilkelerin de eklenmesi gerekmektedir. (Aykaç vd., 2003: 174)

Türk kamu yönetiminin geldiği noktada karşı karşıya bulunduğu yönetim sorunları hem siyasi, toplumsal ve ekonomik nitelikli sorunlara yol açmakta ve/veya bu sorunları büyütmekte, hem de sözü edilen sorunlardan etkilenmektedir. Bu nedenle yönetsel yeniden yapılanma konusuna bütüncül bir bakış açısıyla eğilmek ve yönetim sisteminin diğer toplumsal sistemlerle etkileşimini dikkate almak doğru bir yaklaşım tarzı olacaktır. Bu arada ülkemizin Aralık 1999 tarihinde Avrupa Birliği üyeliğine aday olması ile, Avrupa Birliği'ne entegrasyonu sağlayacak reformların hızla gerçekleştirilmesi önem kazanmıştır. Söz konusu reformların önemli bir bölümünü kamu ekonomisi ve kamu yönetimine ait reformlar oluşturmaktadır. Kamu yönetiminin sorunlarının çözümü, bu bağlamda büyük ölçüde AB'ye uyum sürecinde ele alınacak yeniden düzenlemelerle gerçekleşecektir. (Parlak, 2003: 382)

Birbirinin tekrarı ve hayata geçirilemeyen niteliğiyle, yüz elli yıldır devam eden Türk kamu yönetimini düzenleme çabaları, iki binli yılların başında yepyeni dinamiklerle karşı karşıya kalmıştır. Küreselleşme, bölgeselleşme ve yerelleşme dinamiklerinin yanında, kamu yönetimi alanında yeni anlayışlar ve de facto yeni yapılanmalar, ülkenin sürdürülemez hale gelen iç dinamikleri ile birleşince, kamu yönetimi merkezli yeniden yapılandırma çalışmaları kaçınılmaz olarak sonuçlandırılmak durumunda kalmıştır. Bu anlamda faklı dönemlerde yapılan çalışmaların her birinin katkıları yadsınamayacak olmakla birlikte, Türkiye'nin uzun yıllardır gündeminde bulunan kamu yönetimi reformu, son üç yıllık zaman diliminde gerçekleşme sürecine girmiş bulunmaktadır. Hükümetin bir paket dahilindeki tasarılar bağlamındaki kararlı ve ısrarlı tutumu yakın bir gelecekte tasarıların tümünün yasalaşmasına tanıklık edeceğimiz fikrini güçlendirmektedir.

Türkiye'de 2001 yılında yaşanan kriz, yalnızca ekonomik bir kriz olarak değil toplumun politik sistemin meşruiyetinden kuşku duyması sonucunu içeren bir siyasal kriz, meşruiyet krizi olarak yaşanmıştır. 3 Kasım 2002 yılında gerçekleştirilen genel seçim sonuçları bu krizin varlığını yadsınamaz kılmış, 58. ve 59. hükümetlerin politikalarının hedefleri arasına devlet ve politik sisteme karşı gelişen bir krizin aşılmasını da eklemiştir. Kamu Yönetimi Reformu çalışmaları da böylesi bir kriz atlatma stratejisinin parçası olarak ele alınmalıdır. Türkiye'de kamu yönetimi sistemi için önerilen yeni model, devletin özelleştirmeler ve yerele geniş yetkiler aktarılması yollarıyla küçültülerek, bir

yandan sermeye bikrimi sürecine yeni kanallar açılmasını bir yandan da merkezi yönetimi meşruiyet tartışmalarının tek odağı olmaktan çıkarılmasını hedeflemektedir. (Balaban, 2004: 5-17) Kamu Yönetimi Temel Kanunu ile devletin ve kamu yönetiminin görev, yetki, kaynak ve sorumluluklarının piyasaya, yerel yönetim birimlerine, merkezin taşra birimlerine ve sivil topluma devri konusunda ciddi bir adım atılmıştır. Bu girişimin birinci temel özelliği küresel gelişmelerle bir paralellik göstermesidir.

Girişim, yönetim tekniği, kamu yönetiminin temel ilke ve esasları ve örgüt geliştirme yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde ise, ciddi aksaklıklar ve eksiklikler içermektedir. Reform, yönetsel, toplumsal ve ekonomik adem-i merkezileştirmeyi gerçekleştirmeyi öngörmesine rağmen, yine tüm önceki reformlar gibi yukarıdan aşağıya, merkeziyetçi bir biçimde hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Aşağıdan, yerel yönetimlerden gelen talepler olmasına rağmen, reform sürecine yerel yönetimlerin, halkın, ilgili çevrelerin katkısı oldukça sınırlı kalmıştır. Bu merkeziyetçi reform anlayışına rağmen, kamu yönetimi reformu politikasını ve yönetimi geliştirme stratejilerini eşgüdümlü yürütebilecek bir yönetsel birim oluşturulmamıştır. Ancak, değişimi gereği gibi yönetebilmek açısından gerekli olan bu birim, son reformun bürokrasiyi küçültme ve küçük ama ekonomiye hizmet eden bir kamu yönetimi oluşturma hedefleri açısından ise tutarlı görünmektedir. (Gül, 2005: 53) Yine İçinde bulunduğumuz Avrupa'nın bütünleşmesi ve küreselleşme süreci çerçevesinde bir yerel yönetim reformundan beklenebilecek en önemli değişiklik, yerel çıkarların geliştirilmesi, yerel yönetimlere uluslararası ağlar üzerinde yer alma, etkin olma olanağı sağlayacak araçların sağlanması, yönetsel kapasitelerinin geliştirilmesi, kamu-özel sektör ortaklıklarını gerçekleştirebilme yeteneklerinin arttırılmasıdır. Ne var ki, kamu yönetiminde yeniden yapılanma başlığı altında sunulan yasa tasarıları, içinde bulunulan sürecin dinamiklerini yakalamış görünmemektedir. Yeni yasal düzenlemenin yürürlükteki 1982 anayasası çerçevesinde yapılması, daha baştan tasarıların gücü ve etkisini önemli ölçüde azaltmaktadır. Yine üzerinde ağırlıkla düşünülmesi ve tartışılması gereken bölgesel gelişme sorunları, küresel kent yönetimi gibi konular tamamen tasarıların kapsamı dışında bırakılmakta, göreceli olarak küçük iyileştirmelerle yetinilmektedir.

Kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması amacıyla hazırlanan yasa taslaklarında en köklü değişiklikler, denetim ve personel yönetimi alanında yapılmaktadır. Denetime ilişkin düzenlemelerin çok boyutlu olarak tartışılması zorunlu görünmektedir. Bu düzenlemeler, yerel yönetimlerin kullandıkları yetkilerin denetiminden çok, yerel yönetimler üzerindeki merkezi yönetim denetimini güçlendirmeyi amaçladığı izlenimi vermektedirler. Oysa örneğin imar planlama alanında kendilerine tanınan yetkileri kötüye kullanan belediyelere nasıl bir yaptırım uygulanacağına, tasarıda yanıt bulmak mümkün değildir. Aynı şekilde, yerel yönetimlerin personel yönetimi konusunda daha fazla serbestliğe kavuşturulması ilke olarak olumludur, ancak öngörülen

sistemin nepotizm, patronaj gibi tehlikelerden nasıl arındırılacağı açıklığa kavuşturulmalıdır. (Arıkan, 2004: 51)

Türkiye'nin AB'ye girme sürecinde beklenen önemli konulardan biri, kamu yönetimi alanında kapsamlı bir reform yapılmasıydı. Nitekim Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımına ilişkin 2003 Katılım Ortaklığı Belgesi çerçevesinde oluşturulan ve Ulusal Programlarda yer alan konulardan biri de bununla ilgiliydi. Bu çerçevede "Kamu hizmetlerinin etkin, şeffaf ve katılımcı bir şekilde sunulması için gerekli yasal, kurumsal ortamın oluşturulmasına dönük olarak kapsamlı bir kamu yönetimi reformunun yapılması" istenmekteydi. Özellikle 2005 Ekiminde Birlikle müzakere sürecinin başlamasıyla bu konu daha somut hale gelmiştir. Bu süreçte başlayan reform çalışmalarının bu anlamdaki beklentileri karşılayıp karşılamadığı ya da çıkarılan ve çıkarılması düşünülen yasaların böyle bir sürece çerçeve oluşturup/oluşturamayacağı konusu bugün en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda yukarıda ele alınan olumlu ya da olumsuz düşüncelerin ötesinde konunun, akademik kriterler ve ülke/bölge ve dünya realitelerinin bir arada sentezlenebildiği bir yaklaşımla ele alınması hem sağlıklı çözümler ve çözümlemeler ulaşılması, hem Türkiye'nin küresel, bölgesel, ulusal ve yerel dinamikleri iyi okuyarak geleceğe dönük stratejik adımlar atabilmesi hem de yılan hikayesine dönen kamu yönetimi reformu çabalarının kümülatif sorunları çözecek bir keyfiyette realize edilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Akdoğan, A. Argun (2004), "Uygulama Açısından Türkiye'de Kamu Yönetimi Reformu", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 4, 11-30.

Aktan, C. Can (1999), "Türkiye'de Toplam Kalite Yönetiminin Kamu Sektöründe Uygulanmasına Yönelik Öneriler", *Türk İdare Dergisi*, Sayı 422, Mart.

Al, Hamza (2004), "Türk Kamu Yönetiminde Liberal ve Postmodern Esintiler: Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 4, ss.1-10.

Arıkan, Yeşeren E. (2004), "Bütünleşen Avrupa'da Yerel Yönetimler", *Görüş*, Mart 2004, ss. 38-51.

Aykaç, Burhan (2003), "Yönetimin İyileştirilmesi ve Örgütsel Değişim", B.Aykaç, Ş.Durgun, H.Yayman (Ed.), *Türkiye'de Kamu Yönetimi*, Yargı Yayınları, Ankara, ss. 255-297.

Aykaç, B., H. Yayman, M. A. Özer (2003), "Türkiye'de İdari Reform Hareketlerinin Eleştirel Bir Tahlili", *G.Ü. İ.İ.B.F Dergisi*, Sayı 2003/2, ss. 153-179.

Balaban, Osman (2004), "Krizden Kaçış, Krize Kaçış: Türkiye'de Kamu Yönetimi Reformu", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 13, Sayı 4, Ekim, ss. 5-17.

Çukurçayır, M.A, Eroğlu, T. (2004), "Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanmaya Farklı Bir Yaklaşım: Verimlilik ve Başarı Karnesi", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 53, Nisan-Haziran, ss. 41-67.

Doig, A, Wılson, J. (1998), "What Price New Public Management?", *Political Quarterly*, Vol. 69, Issue: 3, July-September.

DPT (2003), *Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması, Özel İhtisas Komisyon Raporu*, DPT Yayını, Ankara.

DPT (2004), *Türkiye'nin AB'ye Katılım Sürecine İlişkin 2004 Yılı İlerleme Raporu*, DPT Yayını, Ankara.

Eke, Ali Erkan (1982), *Anakent Yönetimi ve Yönetimlerarası İlişkiler*, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara.

Eren, Veysel (2003), "Kamu Yönetiminde Yeni Meşruluk Temeli Olarak Müşteri Odaklı Yönetim Yaklaşımı", *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, Cilt 58 Sayı 1.

Eryılmaz, Bilal (1995), "Yerel Yönetim Sendromu", *Yeni Türkiye*, Sayı 4, Haziran.

Eryılmaz, Bilal (1997), *Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.

Görmez, Kemal (1997), *Yerel Demokrasi ve Türkiye*, Vadi Yayınları, Konya.

Görmez, Kemal (2000), "Demokratikleşme Açısından Merkez-Yerel Yönetim İlişkileri", *G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 2000/4, ss. 81-88.

Göymen, Korel (1999), "Türk Yerel Yönetiminde Katılımcılığın Evrimi: Merkeziyetçi Bir Devlette Yönetişim Dinamikleri", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 32, S. 4, Aralık, 1999

Göymen, Korel (2000), "Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Yönetişim: Gereksinmeler, Önermeler, Yönelimler", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Sayı 2, Nisan.

Gül, Hüseyin (2005), "Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısına Adem-i Merkezileşme-Küreselleşme Dinamikleri ve Yönetimi Geliştirme Açılarından Bakış", H.Özgür, M.Kösecik (Ed.), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-1*, Nobel Yayını, Ankara, ss. 39-56.

Güler, Birgül A. (2004), "Kamu Yönetimi Temel Kanunu Üzerine", *Hukuk ve Adalet*, Cilt 1, Sayı 2.

Hamamcı, Can (1981), *Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim Ekseninde Belediyelerimizin Yapısı Ve Demokratikleşme Eğilimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Heper, Metin (1974), Bürokratik Yönetim Geleneği, ODTÜ Yayını, Ankara.

Hughes, Owen E. (2003), *Public Management and Administration*, Third Edition, Macmillan Press, London.

Kickert, Walter J. M.(2005), "Distinctiveness In The Study Of Public Management In Europe", *Public Management Review*, Vol. 7, Issue: 4, ss. 537-563.

Kösecik, Muhammet ve Özgür, Hüseyin (2005), "Yerel Yönetimlerde Reform: Geleneksel Modelin Değişim Süreci", H.Özgür, M.Kösecik (Ed.), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-1*, Nobel Yayını, Ankara, ss. 1-20.

Lynn, Laurence E. Jr. (2001), *Public Management*, Sage Publications, Chicago.

Mahçupyan, Etyen (1997), *Osmanlı'dan Postmoderniteye*, Yol Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İlber (1995), "Devraldığımız Miras", *Yeni Türkiye*, Sayı 4, Mayıs-Haziran.

Ortaylı, İlber (1985), *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul.

Ökmen, Mustafa (2003), *Kent, Çevre ve Globalleşme*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Ökmen, Mustafa (2005a), "Küreselleşme Sürecinde Yerelleşme Eğilimleri ve Yerel Yönetimler", H.Özgür, M.Kösecik (Ed.), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-1*, Nobel Yayını, Ankara, ss. 539-564.

Ökmen, Mustafa (2005b), "Küresel Sistem, Demokratikleşme-Yerelleşme Dinamikleri ve Yerel Demokrasi", Kemal Görmez (Ed.), *Küreselleşme ve Yerelleşme*, Odak Yayınları, Ankara, ss. 21-63.

Ömürgönülşen, Uğur (2003), "Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği", Muhittin Acar, Hüseyin Özgür (Ed.), *Çağdaş Kamu Yönetimi-1*, Nobel Yayını, Ankara, ss. 3-43.

Özilhan, Tuncay (2003), "Kamu Reformunun Temel İlkeleri", *Görüş*, Aralık, ss. 6-7.

Parlak, Bekir (2003), "Küreselleşme Sürecinde Modern Ulus-Devlet Ve Kamu Yönetimi", Muhittin Acar, Hüseyin Özgür (Ed.), *Çağdaş Kamu Yönetimi-1*, Nobel Yayını, Ankara, ss. 347-391.

Parlak, B, Sobacı, Z. (2005), *Kuram ve Uygulamalarda Kamu Yönetimi: Ulusal ve Global Perspektifler*, Alfa Yayını, İstanbul.

T.C. Başbakanlık (2003), *Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı*, T.C. Başbakanlık Yayını, Ankara.

Tekeli, İlhan (1996), "Katılımdan Beklentilerimiz Zaman İçinde Nitelik Değiştiriyor", *Ada Kentliyim*, No: 3, Sonbahar.

TODAİE (1992), *KAYA Raporu Yerel Yönetimler Araştırma Grubu Raporu*, TODAİE Yayınları, Ankara.

Yaşamış, F. Demir (1997), "Kamu Yönetimi Kuramında ve Uygulamasında Yeni Gelişmeler: Administration'dan Management'a", *Türk İdare Dergisi*, Sayı 417, Aralık.

Yılmaz, Osman (2001), *Kamu Yönetimi Reformu: Genel Eğilimler ve Ülke Deneyimleri*, DPT Yayınları, Ankara.

Osmanlı Ordusunda Bir Geri Hizmet Kurumu Olarak "Vize Müsellemleri"

Emine DİNGEÇ*

Özet: Osmanlı Devleti, asker için angarya olacak hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla "Geri Hizmet Kurumu" olarak adlandırılan bir yapılanmaya gitmiştir. Geri hizmet kurumu, ordunun top ve cephanelerini taşıma ve geçeceği yolları temizleme, zahire nakletme, kale tamiri, tersane hizmeti, köprü inşaatı, maden hizmeti gibi vazifelerle donatılmış hizmet sahiplerinden oluşturulan bir teşkilat idi. Bu teşkilata dahil olanlar, bir takım vergilerden muaf tutularak askerlik hizmetiyle görevlendirildiler. Devlet ilerleme yönü olarak seçtiği Rumeli'de Müsellem, Voynuk, Yürük ve Tatar gibi geri hizmet teşkilatları ile ordunun yükünü azalttı. Rumeli'de Yürük, Tatar ve Voynuk teşkilatları çeşitli yazarlar tarafından incelenmiştir. Rumeli müsellemlerinden Çingene müsellemleri ise yazar tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bunun dışında bilinen Kızılca, Çirmen ve Vize Müsellemleri hakkında detaylı bir araştırma bulunmamaktadır. Bu makalede, askeri teşkilat tarihine bir katkıda bulunmak amacıyla Vize müsellemleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Askeri, Osmanlı ordusu, ocak, müsellem, geri hizmet kurumu.

"Müsellems of Vize" As a Logistic Service Organization in the Ottoman Army

Abstract: Ottoman State designed "Logistic Service Organization" within the Ottoman Army for the labors such as carrying guns and ammunition, cleaning the roads for the army passage, shipping of cereals, repairing of fortresses, giving services in dockyards and building of bridges. The members of this organization were put in the military service in return exemption form the certain taxes. Ottomans eased the tasks for the army in Rumelia by utilizing these new logistic organizations such as "Yürük", "Tatar", "Müsellem", "Voynuk". These organizations were studied by several scholars. Gypsy Müsellems were also studied as a PhD thesis by myself. On the other hand, müsellems such as Kızılca, Çirmen and Vize are not known very well and no detailed studies exist. In this paper, müsellems of Vize will be studied in the hopes of contributing the history of military institutions.

Keywords: Military, Ottoman Army, Ocak, Müsellem, Logistic.

Giriş

Istıranca Dağlarının güney yamaçlarında bulunan Vize, Sultan I.Murat zamanında Rumeli'de ilk fethedilen ve Osmanlı topraklarına katılan yerlerden biridir (Pıtcher**,** 1999). İlk fetihler yapıldıktan sonra stratejik önemi bakımından ön planda gelen veya idari bir merkez olmaya elverişli görünen kale ve yerleşim

* Dr., Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

yerleri liva olarak teşkil edildi. Vize, Rumeli eyaleti'nin ilk oluşturlan üç livasından biridir (Gökbilgin, 1952).

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de yaptığı fetihleri, idari ve askeri teşkilatlanma takip etmiştir. Balkanlar'a doğru genişlemeyi planlayan devlet, Rumeli'de yapılandırılan Yürük, Tatar, Voynuk ve Müsellem teşkilatları ile ordunun hızını arttırmayı, askerlere yük olacak işlerin başkası tarafından yapılarak askeri düzeni ve disiplini sağlamayı amaçlamıştır. Bu teşkilatlardan Yürükler M. Tayyib Gökbilgin, Halil İnalcık, İlhan Şahin, Selahaddin Çetintürk, Sema Altunan tarafından incelenmiştir (Gökbilgin, 1957; İnalcık, "Yürüks, Their Origins, Expansion and Economic Role"; Şahin, 1997; Şerifgil, 1981; Çetintürk, 1943-1944; Altunan, 1999). Tatarlar yine Tayyib Gökbilgin (1957), Voynuklar, Yavuz Ercan (1986), Çingeneler de Emine Dingeç (2004) tarafından çalışılmıştır. Bunun yanında Başbakanlık Devlet Arşivleri genel müdürlüğü tarafından yayınlanan 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937 / 1530) II'de Rumeli müsellemleri hakkında genel bilgiler bulunmaktadır. Kitap, Çingene müsellemleri, Kızılca müsellemleri, Çirmen ve Vize müsellemleri, Yürük ve Tatar Cemaatleri ve Voynuklar hakkında özet bilgiler içermektedir (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001). Rumeli müsellemlerinden Çirmen, Kızılca ve Vize Müsellemleri detaylı olarak incelenmemiştir. Bu çalışmamızın askeri teşkilat tarihi alanındaki çalışmalara küçük bir katkısı olacağını umuyoruz.

Vize Müsellemleri

Rumeli Müsellemlerinden, Vize Müsellemleri, Çingene Müsellemleri sancağına dahil olmamalarına rağmen aynı defterde kayıtlıdır[1]. Vize Müsellemleri zaman zaman Çingene Müsellemleri ile aynı göreve gitselerde birlikte eşmezler.

> "Müselleman-ı liva-i Vize, liva-i mezbure müsellemleri kendü yamakları ile işbu Çingane sancağı ki eşmezler amma sabıkan Çingane sancağın yazan ümenayla yazub Çingane defterine kayd eylemeğin, ber-muceb-i defter-i köhne deftre-i cedide dahi Çingane defterine kayd olundu"[2].

Vize Müsellemleri kendi seraskerlerinin başkanlığında hizmetlerini yürütürler. Örneğin 1540 yılında Yunus veled-i Berber İlyas ve Yunus veled-i Halil Vize

[1]BOA, *TTD No: 206***,** s.206; *TTD No: 299***,** s.138.
[2]BOA, *TTD, No 206,* s. 206.

Müsellemlerinin seraskerleri olarak kayıtlıdırlar nöbetleşe olarak görev yapmaktadırlar[3].

Bu iki ocağın kayıtlarının birlikte tutulmasının nedeni genellikle birlikte görevlendirilmeleri ve Çingene Livası Sancakbeyi'nin aynı zamanda Vize Yürükleri Subaşısı ve Vize Müsellemleri Zabiti (Akgündüz,1990; Gökbilgin, "Çingeneler") olmasından kaynaklanıyor olsa gerekir.

Gökbilgin, 1584 yılından sonraki belgelerde Vize Yürükleri Subaşısı'nın aynı zamanda "Çingene ve Vize Müsellemleri subaşısı" olarak gösterildiğini ve bunların sefere ve hizmete ötedenberi bu subaşının idaresinde sevk edilmekte olduğuna dikkat çekmektedir (1957). Nitekim, bu konu ile ilgili Mühimme defterlerinde pek çok hüküm bulunmaktadır. 1584 tarihli Mühimme defterinde de "Vize Yürükleri ve Canbaz Subaşısı ve Çingâne ve Vize Müsellemleri Zabiti Hüseyin'e" bir hüküm kaydedilmiştir[4]. Burada adı geçen Hüseyin, sadece Çingene ve Vize Müsellemleri değil aynı zamanda Vize Müsellemleri ve Canbaz teşkilatının da yöneticisi olarak görümektedir. 1585 tarihli diğer bir diğer hüküm ise "Vize Yürükleri Subaşısı'na Çingâne ve Vize Müsellemleri Zabiti Mehmet Bey'e"dir[5]. 1586 tarihli bir başka hükümde "Vize Yürükleri Subaşısı ve Çingâne Müsellemleri Zabiti olana" ifadesi geçmektedir[6]. Hatta 1594'te Vize Alay Beyi Mehmet "Çingâne Müsellemlerini ben ihraç ve istihdam ederim." diye Yürük eşkincileri ile Çingene Müsellemlerinin Subaşı idaresinde sefere gitmelerine engel olmak için şikayette bulunmuştur. Vize Alay Beyi Mehmet'in şikayeti üzerine kendisine hepsini sevk ve idare etmek için emir verilmiştir (Gökbilgin,1957). Geri hizmet kurumlarının dağılma sürecine girmesi yönetimde yeni gelişmelere neden olmuştur. Bu süreç aşamasında benzer teşkilatların pek çoğu tek yönetici idaresinde görevlerini sürdürmüşlerdir.

Teşkilat da esas olan ocak sistemidir. Ocak ifadesi eskiden beri askeri birlikler için de kullanılan bir terimdir. Arıkan, ocağın tanımını, maaşlarına karşılık bir çiftlik tasarruf eden, avarız-ı divaniye karşılık bir hizmetle yükümlü tutulan, görevleri ve vergi bağışıklıkları nedeniyle asker sayılan, bir yaya ve yamaktan meydana gelen ünite olarak belirlemiştir (Arıkan, 1988 ; Doğru, 1990; Emecen, 1989). Ocağın temelini sefer veya hizmetlerde fiilen görev alan

---

[3]BOA, *TTD, No:206*, s. 206.
[4]BOA, *MD,* No:6, Hk: 761, s.286, Tarih: Gurre RA 992.
[5]BOA, *MD,* No:6, Hk: 815, s.283, Tarih: 20 RA 993.
[6] BOA, *MD,* No:6, Nr: 125, s.46, Tarih: 27 B 994.

eşkincilerle; göreve giden eşkincilerin her türlü ihtiyacını karşılayan yamaklar oluşturur.

Vize Müsellemlerinin yer aldığı tahrir defterlerinde teşkilatı oluşturan askeri birimler (ocaklar), belirli bir sistematik içinde verilmiş ve bu birimler karye isimlerine göre sıralanmıştır[7]. Tahrir defterlerinde askeri ünitelerin her biri birbirinden bağımsız olarak kaydedilmiştir. Önce hizmette görevli müsellem yazılmış, altında hangi karyede teşkilata dahil olduğu belirtilmiştir. Daha sonra ise çiftlik kaydı bulunmaktadır[8]. Her ocağa bir çiftlik tutarı yer verilmiştir. Ocağa tahsis edilen çiftliğin hasılatı ise eşen (göreve giden) müselleme verilmiştir (Gökbilgin, "Çingeneler"). Çiftlik kaydının altında yamakların isimleri ve hangi karyeye bağlı oldukları tespit edilerek yazılmıştır. Ocak biriminin sonunda bu yamaklardan alınan vergi ve çiftlik hasılatı belirtilmiştir[9]. Çingene Müsellemlerine ayrılan tımar toprağı bir çiftlik tutarı kadar yer, zeminlerden (İnalcık, 1987) oluşurken Vize Müsellemlerine ayrılan toprak tek bir çiftlikten oluşmaktadır. Vize Müsellemleri 1530 yılında 40 ocaktan oluşmaktadır. Bu sayı 1540 ve 1555 yılında 37'e düşmüştür[10]. 1543 yılında Vize Yörükleri 39 ocaktan oluşmaktadır (Gökbilgin, 1957). Bu da Vize Müsellemleri ile Vize Yürük teşkilatının büyüklük bakımından birbirlerine yakın olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Vize Müsellemleri: Müsellem, Yamak, Ocak ve Çiftlik Sayısı

Tarih	Müsellem	Yamak	Ocak	Çiftlik
1530[11]	192	425	40	38
1540[12]	152	391	37	38
1555[13]	156	405	37	38

Tablo 2. Vize Müsellemleri Ocak Teşkilatı 1540

	Bağlı Bulunduğu Karye	*Müsellem*	*Yamakan*	*Seraskerlik*	*Nahiye*
1	Koyun Demürci	4	11	Vize	Vize
2	Tatarlık	5	10	"	"
3	İsaca	4	9	"	"
4	Receb	4	10	"	"

[7] Karye isimleri için Bkz Tablo 2.
[8] BOA, *TTD No: 170;191; 206; 299.*
[9] BOA, *TTD No: 170;191; 206; 299.*
[10] Bkz. Tablo 1 ve Tablo 2.
[11] BOA, *TTD No: 370*, s.360.
[12] BOA, *TTD No: 206*, s.206-248.
[13] BOA, *TTD No: 299*, s.138-167.

5	Köprücülü	4	12	"	"
6	Karaca Ali	4	10	"	"
7	Papaslık	4	9	"	"
8	Ala-köy	4	10	"	"
9	Kara-evlü	4	9	"	"
10	Kara-bürçek	5	9	"	"
11	Pınar-beğlü	4	10	"	"
12	Kara-evlü	4	10	"	"
13	Kadı	4	9	"	"
14	Tatar Mesudlu	4	9	"	"
15	Yukarı Karışdıran	4	9	"	"
16	Çandur	4	9	"	"
17	Yeniçeri Murad	4	12	"	"
18	Çonkara Ahmed	4	9	"	"
19	Oflazlu	4	9	"	"
20	Mesudlu	4	9	"	"
21	Kurşunlu	4	11	"	"
22	Seyfüddinli	3	14	"	Çorlu
23	İnebeği/Eymir Bahşi	4	11	"	"
24	Büryan (?)	4	9	"	"
25	Yeniceler	4	9	"	"
26	Yengi Sinan	4	9	"	"
27	Evrenli	4	9	"	"
28	Mesudlu	6	12	"	"
29	Pınar-başı	4	9	"	"
30	Keskinlü	4	9	"	"
31	Musa Şeyhlü	4	9	"	"
32	Karlı	4	12	"	"
33	Karaca Halil	4	9	"	"
34	Güvendik	4	9	"	"
35	Dudaklu	4	14	"	"
36	Seydi-oğlu	4	11	"	"
37	Bayramşalu	4	10	"	"
38	Armağanşalu	4	9	"	“

BOA, *TTD*, *206.*

Vize Müsellemleri de Çingene Müsellemleri gibi, 3-4 müsellem ile 9-12 yamaktan oluşan ocaklar halinde teşkil edilmişti[14]. Vize Müsellemlerinin sayıları

[14] Bkz. Tablo 2.

1530 yılında 192 (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001), 1540 yılında 152[15] ve 1555 yılında ise 156'dır[16].

Tablo 3 . Vize Müsellemleri: Çiftlik İsimleri 1540

Çiftlik İsmi	Çiftlik İsmi
Çiftlik-i Eberi	Çiftlik-i Hamzaca
Çiftlik-i İshak	Çiftlik-i Aslbeği
Çiftlik-i Hacı Halil	Çiftlik-i Kulfal
Çiftlik-i İsa Hoca	Çiftlik-i Ulamış
Çiftlik-i Bayezid ve Kılıç	Çiftlik-i Saru Halil
Çiftlik-i Köpek Musa Kopuzcu Sekbandan bölünmüşdür, nısf	Çiftlik-i Sofular/ Çiftlik-i Köse Yayla
An-karye-i Karaca-Ali çiftlik ismi belirtilmemiş	Çiftlik-i Bali
Çiftlik-i Timurhan veled-i Eymirze	Çiftlik-i Arabacı Yunus, Doğandan bölünmüşdür
Çiftlik-i Ahadca	Çiftlik-i Turasan
Çiftlik-i Davud / Çiftlik-i Hoşkadem	Çiftlik-i Yere-basan
Çiftlik-i İvazca, der-karye-i Oruc Beğlü, tabi-i Çorlu	An-karye-i Mesudlu, Çavuşlu nam karyeden bölünmüşdür. Çiftlik ismi belirtilmemiş.
Çiftlik-i Görkem	An-karye-i Pınar-başı, Çiftlik ismi belirtilmemiş.
Çiftlik-i Aziz	Çiftlik-i Kara-rasul
Çiftlik-i Güccük Hamza	Çiftlik-i Osman
Çiftlik-i Muhsin	Çiftlik-i Demürci
Çiftlik-i Kulaguz	Çiftlik-i Serrac
Çiftlik-i Delü Oruc	Çiftlik-i Salih
Çiftlik-i Oruchan-oğlu	Çiftlik-i Halil bin Elvan / Çiftlik-i Ece
Çiftlik-i Halil bin İsmail	Çiftlik: Zemin-i Hüseyin bin Satı Zemin-i Aslhan

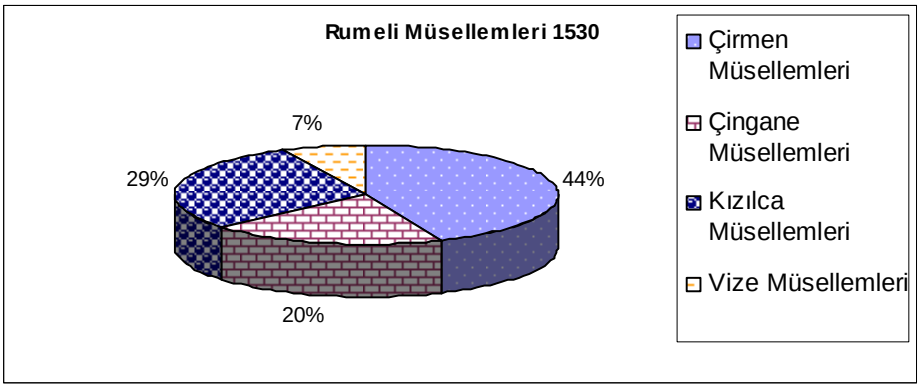
BOA, *TTD, 206.*

Vize Müsellem Teşkilatı, 1530 yılı verilerine göre Rumeli'de oluşturulan diğer müsellem teşkilatlarına göre % 7 oranı ile en küçüğüdür[17]. 1530 yılında yapılan tahrirde kayıtlı olan Çirmen Müsellemlerinin sayısı ise 1.174, Kızılca

[15] BOA, *TTD No: 206*, s.206-248.
[16] BOA, *TTD No: 299*, s.138-167.
[17] Bkz. Grafik 1.

Müsellemlerinin sayısı 789, Çingene Müsellemlerinin sayısı ise 543'tür (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001:7). Sayı bakımından da bakıldığında az olmaları onların niçin Çingene Müsellemleri ile aynı deftere kaydedildiklerine bir açıklama getirebilir.

Grafik 1. Rumeli Müsellemleri 1530

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001.

Deftere yazılan müsellemlerin hepsi her yıl göreve gitmezdi. Ocaklarda kayıtlı olarak bulunan müsellemler sefer olduğu zamanlarda nöbetleşe olarak görev yaparlardı (Dingeç, 2004). Altı aylık hizmete tabi olan[18] müssellemler görevlerini bitirdiği zaman diğer nöbetliler göreve çağrılır, bunları birbirinden ayırmak için birinci nöbetliler[19] ve ikinci nöbetliler[20] ifadesi kullanılırdı.

Vize Müsellemleri, Çingene Beyi'ne, ilgili kadılara ve çeribaşılara yazılan hükümlerle göreve çağrılırlardı. Bu hükümlerde hangi görev için nerede ve ne kadar müsellemin çağrıldığı belirtilirdi.

Göreve çağrılacak müsellemler için hükümler görev yerinde olmaları istenen tarihten genellikle birkaç ay öncesinden çıkarılır ve görevli müsellemin ne zaman görev yerinde olması gerektiği de belirtilirdi. Eğer görev yerlerinde olmaları gecikiyorsa başka hükümlerle tekrar hatırlatılırdı. Bu yeni hükümlerde

[18]BOA, *MD*, C.35, Hk. 13, s.8; BOA, *MD*, C.35, Hk. 41, s.20. BOA, *MD*, C.53, Hk. 817, s.283.
[19]BOA, *MD*, C.19, Hk. 782, s. 288.
[20]BOA, *MD*, C.14, Hk.1302, s.887; BOA, *MD*. C.12, Hk.43, s.21; BOA, *MD*, C.19, Hk. 392, s.190.

müsellemlerin görevlerini yerine getirmezlerse ne gibi yaptırımlarla karşılaşacakları da belirtilirdi.

Görevlendirmelerde mevsim önemli bir faktör oynamaktadır. Görevlendirme hükümleri genellikle kış mevsiminin sonu ve ilkbahar mevsiminin başında yapılırdı. İhtiyaç halinde yaz mevsiminin başında da görevlendirme çıkabilirdi. Görevlendirme genellikle ihtiyaca göre olmaktadır. Müsellemlerin, ilkbahar ve yaz mevsiminde görevli olmaları sağlanmaya çalışılırdı.

Görevini tamamlayan müsellem memleketine dönebilirdi. Bazen görev bitmese de kış mevsiminin yaklaşması ile hizmete tayin edilen müsellemler evlerine gönderilirdi. Örneğin, 26 Eylül 1583 tarihli bir hükümde Eşkinci Yürükleri ve Çingene Müsellemleri ile birlikte 'İstanbul hisarı' tamirine gelen Vize Müsellemlerinin kış mevsiminin yaklaşması üzerine yerlerine gitmelerine izin verilmiştir[21].

Müsellemlik görevinde devamlılık esastır; fakat çeşitli nedenlerle müsellemlik görevi sona erebilirdi. Müsellem olan kişinin çeşitli nedenlerle görevinin sona ermesi aynı zamanda görevi devam ettirecek yeni birisinin bu görevi devralması anlamına gelmektedir. Becayiş Farsça değişme; karşılıklı yer değiştirme anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1992). Yavuz Ercan, Bulgarlar ve Voynuklar adlı eserinde Voynuklar deftrinin bazı derkenarlarında yeni atanan Voynuklar için "becayiş" teriminin kullanıldığını yazar (1986). Ercan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kapıkulu Ocakları adlı eserine dayanarak (Uzunçarşılı, 1942: 34) Yeniçeri ocağına dışarıdan oğlan kayıtlarının "becayiş" adı ile yapılmasını örnek göstererek Voynuklar'da da bu ad ile atanan Voynukların akrabalardan biri olmadığı sonucuna ulaşılabileceğini belirtmiştir (Ercan, 1986).

Vize Müsellemlerinin kayıtlarında, Çingene Müsellemlerinde olduğu gibi görev değişimi "be-cay" ile ifade edilmiştir. Be-cay terimi sadece dışardan atamalar için değil, örneğin babanın ölümünden sonra yapılan değişimler için de kullanılmıştır. Be-cây "yerine" anlamına gelmektedir (Öztürk, 1996). Herhangi bir nedenle görevden ayrılan kişinin ayrılma nedeni de derkenarla belirtilerek "yerine" yeni atanan kişiler kayıtlara geçmiştir. 1540 yılı tahrir kayıtlarına göre Vize müsellemlerinden 61'i değişmiştir[22].

---

[21] BOA, *MD*, C.52, s.35, Hk. 78.
[22] BOA, *TTD No: 206*, ss.206-248.

Müsellemlik görevinde kişilerin değişmesine neden olan olayların başında kuşkusuz ölüm gelmektedir. İstisnai durumlar hariç müsellemlik görevinin ölünceye kadar devam ettiğini görülmektedir.

Ölüm durumlarında iki şekilde müsellem ataması mümkündür: Birincisi yaygın olan şekli ile ölen müsellemin yerine oğlunun atanmasıdır. Vefat eden müsellemin yerine geçecek oğlu yok ise görevi kardeşi devralmaktadır (Pulaha ve Yücel, 1987 ; Doğru, 1990). Kardeşi de yoksa kendilerine yamak yazılanlardan birisi görevlendirilir. Fakat Vize Müsellemlerinin 1540 yılına ait tahrir kayıtları incelendiği zaman 152 kayıtlı müsellemin 61'nin değiştiğini ve bunlardan sadece 26 kişi babasının yerine, 3 kişi kardeşinin yerine görevi devralırken 37 kişi aile dışından göreve getirilmiştir.

Yeni görevlendirme padişah beratı ile gerçekleşir. Ölen şahsın oğlu var ise tasarruf ettiği tımar, tevliyet ve ağalık gibi vazifeler tamamen veya kısmen oğluna tevcih edilip beratı verilirdi. Görev değişimi babadan oğula bile geçse bu değişim berat ile kanıtlanırdı (Kütükoğlu, 1994). Tahrir defterlerinde müsellemin ölümü ile görevin kime geçtiğinin notu derkenar ile belirtilmiştir. Bu derkenar atılırken bazılarında berat kaydı bulunurken bazılarında yoktur[23]. 1540 yılı kayıtlarına göre ölüm nedeniyle yapılan 61 müsellem değişikliğinde sadece 8 kişinin berat kaydı bulunmakta, 53 kişinin göreve gelişi hakkında bilgi verilmemektedir. Göreve gelme berat ile olması gerektiği bilinirken, kayıtların bu şekilde düzenlenmiş olması, kayıtları tutan kâtip faktörünü de göz önünde tutmamız gerektiğini göstermektedir.

Tablo 4. Müsellemlik Görevine Berat Kaydı İle Atanma 1540

	Berat kaydı olan	Berat kaydı olmayan	**Toplam**
Babası Müsellem	2	19	21
Kardeşi Müsellem	1	2	3
Babası Müsellem olmayan	5	32	37
Toplam	8	53	**61**

BOA, *TTD, 206.*

Bazı durumlarda müsellemlik görevinden sağlık durumu nedeniyle feragat edenler olmuştur. Müsellemlik görevi sağlığın yerinde olmasını da gerektirmektedir. Hizmet göremeyecek kadar yaşlı, güçsüz, sakat ve zayıf kişiler

[23] BOA, *TTD No: 206*, s.206-248.

müsellemlik görevinden feragat 'vazgeçme, el çekme' (Pakalın, 1971) etmek zorunda kalırlar ve yerlerine yeni müsellemler atanır. Bu kişiler tahrir defterlerine marîz 'marazlı, hasta, hastalıklı' (Develliođlu, 1992), hasta ve yaşlı, " *pir-i fani"*, kayıtlarıyla görevden düşmüşlerdir. Vize Müsellemlerinden Pınar-beğlü karyesine kayıtlı müsellemlerden Yusuf veled-i Mehmed "*pir-i fani"* olarak kaydedilmiş ve görevini yapamadığı için yerini başkasına bırakmıştır[24].

Geri hizmet teşkilatı içerisinde en alt kademeyi oluşturan yamaklar sefere gitmemekle birlikte mali yükümlülük altındaydılar. Yamaklar sefere katılan eşkincilerin harçlıklarını nakdi olarak kanunnamelerde belirtilen miktar üzerinden vermekle yükümlüydüler[25].

Sefere giden nöbetli eşkinciye 50'şer akçe veren yamaklar sefer olmadığı zamanlarda herhangi bir ödeme yapmazlardı. Başlangıçta müsellemlere serasker yamakları gibi sürekli 50 akçe ödeme yükümlülüğü olan yamaklar, daha sonra bu sorumluluktan muaf tutulmuşlardır.

II. Murad'ı tahta geçtiği sırada ayaklanan Mustafa Çelebi, Rumeli'de asker toplayabilmek için yamakları müsellemlere her yıl 50 akçe harçlık vermekle sorumlu tutmuştur. Yamaklar, harçlığı sefer esnasında ödemeğe razı oldukları halde, barış süresince vermek istemiyorlardı. Harçlık konusu nedeniyle ocak teşkilatında sorun ve şikayet eksik olmuyordu. Şikayetleri dikkate alan II. Bayezid H. 898/1492 tarihinden itibaren yamakların sefere katılacak müsellem eşkincilerine harçlık vermekle sorumlu tutulacaklarını ilan etti (Doğru, 1990 ; Barkan, 1943). Eğer bir yıl içinde iki kez sefer olursa o zaman da yılda yalnız bir kez eşkincilere 50'şer akçe verilir, yılda iki kez harçlık akçesi istenmezdi. Eşkincilere 50'şer akçelik harçlık verdiği için yamaklar "ellici" olarak da anılmışlardır (Barkan, 1980; Altunan, 1999; Emecen, 1998). Fakat yamak mücerred ise 25 akçe alınmaktaydı. Yamaklar elli akçenin dışında öşürlerini de eşen müselleme verirlerdi. Yamakların gerdek resmi ve cürüm ve cinayet vergilerini ise Sancak Beyi'nin tasarrufundaydı[26].

---

[24] BOA, *TTD, No: 206*, s. 218.
[25] BOA, *TTD, No: 170***,** s. 6.
[26] BOA, TTD No: 170**,** s. 6.

Yamaklar, teşkilat içindeki sorumluluklarından dolayı avarız vergisinden muaf sayılıyordu[27]. Sorumluluklarını yerine getirmek durumunda idiler. Aksi halde gönderilen hükümlerde cezalandırılacakları bildirilmiştir (Altunan, 1999).

Çingene Teşkilatı'nda olduğu gibi Vize Müsellemlerinde de yamakların ocak içindeki sayıları sabit değildir. Ocaklarda genellikle 9 ve 12 arasında yamak bulunurken bazı ocaklarda bu sayının 14'e ulaştığı görülmektedir[28]. 1530 yılında teşkilatta kayıtlı yamak sayısı 425 (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001:7), 1540 yılında 391[29] ve 1555 yılında 405[30] kişidir.

Gerektiği zaman göreve çağrılan Vize Müsellemleri yapılacak işin büyüklüğüne göre Çingene Müsellemleri, Kızılca Müsellemler veya Yürük Müsellemleri ile birlikte veya bağımsız olarak hizmet vermişlerdir. Göreve çağrılan müsellemler başlarında seraskerleriyle birlikte göreve giderek her biri altı ay süren hizmetlerini görürlerdi. Gerek duyulduğu zaman ikinci nöbetlileri de göreve çağrılırdı.

1576 yılında Vize Müsellemleri, Çingene Müsellemleri, Kocacık Yürükleri, Vize Yürük ve Canbazları ile birlikte Bender kalesinin tamiri için görevlendirilmişlerdir[31]. 1578 yılında yine Bender kalesi tamirine çağrılmışlardır[32].

1583 yılında Vize Müsellemleri, Çingene Müsellemleri ile İstanbul Hisarı'nın tamirinde görev almışlardır[33]. 1584 yılında ise Vize Müsellemleri, Çingene Müsellemleri ve Vize Yürükleri ile birlikte Edirne'de bulunan Sultan Selim Han Camii'nin tamiri için görevlendirilmişlerdir[34].

---

[27] BOA, TTD No: 170, s. 6.
[28] BOA, *TTD No: 170*: 222-244; BOA, *TTD No: 191*: 131-156; BOA, *TTD No: 206*: 206-206; 248; BOA, *TTD No: 299*:138-167.
[29] BOA, *TTD, No:206*, s.206-248.
[30] BOA, *TTD No: 299*:138-167
[31] BOA, *MD*, C.27, s.336, Hk.803.
[32] BOA, *MD,* C.35, s.8, Hk.13; MD, C.35, s.20, Hk.41.
[33] BOA, *MD,* C.52, s.35, Hk.78.
[34] BOA, *MD*, C.52, s.286, Hk.761.

Göreve çağrıldıkları zaman kendilerinden hangi hizmet beklenildiği belirtilirdi. Örneğin Bender kalesinin tamiriyle görevlendirilen müsellemler hisar pençesini onarmak için çağrılmışlardır[35].

Bu hizmetlerin yanında Vize Müsellemleri *koyun hizmeti*nde de bulunmuştur. Koyun hizmeti, et ihtiyacı karşılamak üzere kasaplık hayvan toplayıp, satma işidir. Bu hizmeti yapan kişiler İstanbul'a kasaplık koyun getirmekle görevli kimseler olan celep-keşandır (Tabakoğlu, 1981). Bu hizmet "Celep-keşan" teşkilatı tarafından verilen bir hizmet olmasına rağmen zaman zaman geri hizmet kurumları bu görevi üstlenmişlerdir (Doğru, 2002). 1574 yılında Vize Müsellemleri, Kırkkilise, Ofçabolu, Kocacık ve Tanrıdağı Müsellem ve yürükleri ile birlikte koyun hizmetine alınmışlardır[36].

Vize Müsellemleri, 1585 tarihinde ise İran seferine katılmak üzere göreve çağrılmışlardır. Görev çağrısına göre Vize Müsellemleri yiyecekleri ile birlikte ruz-ı hızıra değin Erzurum'a ulaşmaları gerekmektedir.

Müsellemler kendilerine verilen görevleri yerine getirmek zorunda idiler. Görevlendirmede, nöbet sırası kime gelmiş ise görev çıktığı zaman o müsellemlerin görev yerinde olmaları gerekmekteydi. Yapılan yoklamalarda hazır bulunma mecburiyeti vardı. Yoklamalara katılmamak görevi ihmal kabul edildiğinden, suç sayılıyordu. Bu durumda cezai uygulamalara başvuruluyordu. Altı aylık görevlerini tamamlayan görevlilere hizmetlerini yaptıklarına dair icazet verilirdi.

Sonuç

Rumeli Müsellemlerinden olan Vize Müsellemleri diğer müsellem grupları olan Çingene Müsellemleri, Kızılca Müsellemler ve Çirmen Müsellemleri arasında en küçüğüdür. Görevlendirilme ve yapılanma bakımından Çingene Müsellemlerine benzemektedirler. Çirmen ve Kızılca Müsellemleri de incelendiği zaman tam bir karşılaştırma yapılabilecektir. Vize Müsellemleri çoğu zaman Rumeli'de bulunan geri hizmet kurumları ile birlikte görevlendirilmişlerdir. Her ne kadar görevlendirme birlikte olsa da her teşkilat kendi seraskerinin önderliğinde görevlerini yerine getirmişlerdir.

---

[35] BOA, *MD,* C.35, s.20, Hk.4.
[36] BOA, *MD,* C.24, s.185, Hk. 495.

Vize Müsellemleri, Rumeli'nin sağ kolunu oluşturan, Vize ve Çorlu nahiyelerinde dar bir alanda dağılmışlardır. Bu da Rumelinde bulunan diğer müsellemlere göre daha çabuk organize olabileceklerini göstermektir.

Teşkilata alınan Vize Müsellemlerinin ocak düzeninin finansal yapısı diğer teşkilatlarda olduğu gibidir. Yapmış oldukları hizmet karşılığında avarız-ı divaniye, resm-i ağnam ve rüsum-ı örfiyye vergilerinden muafiyet kazanmışlardır.

Vize Müsellemlerini bağlı oldukları ocaklara bir çiftlik tutarında toprak verilerek, göreve giden müsellemin tasarruf etmesi sağlanırdı. Müsellem olarak kayıtlara geçen kişiler, çiflikte üretilen ürünlerin öşürünü aldığı gibi kendisine yamak olan kayıtlı kişilerin ödediği 50'şer akçeyi de tasarruf ederlerdi. Göreve giden müsellemin mali destekçileri konumunda olan yamaklar ödedikleri bu özel vergi sayesinde askeri niteliğe sahip olurken, kişisel hizmet sorumluluğundan yoksundular.

Geri hizmette görev alan Vize Müsellemleri, diğer geri hizmet teşkilatlarındakilere benzer görevler yapmışlardır. Özellikle kale, hisar ve cami tamirinde görev almışlardır. Bunun yanında İstanbul'un et ihtyacını karşılamak üzere görevlendirilmişlerdir.

Gerek Çingene Müsellemleri ile birlikte görlendirilmeleri ve gerekse sayı bakımından az olmalar nedeniyle Çingene Müsellem Teşkilatı'nın yazıldığı defterin arkasına yazılmışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) *MD (Mühimme Defteri)*, No:6, Hk : 125; Hk: 761; Hk: 815.
BOA, *MD*. C.12, Hk. 43.
BOA, *MD*, C.14, Hk.1302.
BOA, *MD*, C.19, Hk. 392; Hk. 782.
BOA, *MD*, C.24, Hk. 495.
BOA, *MD*, C.27, Hk. 803.
BOA, *MD*, C.35, Hk. 4; Hk. 8; Hk. 13; Hk. 41.
BOA, *MD*, C.52, Hk. 78; Hk. 761.
BOA, *MD*, C.53, Hk. 817.
BOA, *TTD (Tapu Tahrir Defteri) No: 170, 191, 206, 299, 370.*

Kitaplar

Altunan, Sema. (1999). "XVI. ve XVII. yüzyıllarda Rumeli Yürükleri ve Naldöken Yürük Grubu", Eskişehir: Sosyal Bilimler Enstitüsü Anadolu Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi.
Akgündüz, Ahmet. (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, 6. Kitap II. Kısım, İstanbul: Faisal Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı Yay.
Arıkan, Zeki. (1988). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı.* İzmir.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2001). *370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937 / 1530) II*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.
Devellioğlu, Ferit. (1992). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat.* Ankara: Aydın Kitabevi.
Dingeç, Emine. (2004). "Rumeli'de Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingeneler", Eskişehir: Sosyal Bilimler Enstitüsü Anadolu Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi.
Doğru, Halime. (1990). *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. Ve XVI. Yüyyılda Sultanönü Sancağı).* İstanbul: Eren Yay.
Emecen, Feridun. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: TTK.
Gökbilgin, M. Tayyib. (1952). *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar, Mülkler, Mukataalar.* İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 503, Üçler Basımevi.
Gökbilgin, M. Tayyib. (1957). *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan.* İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 743, Osman Yalçın Matbaası.
İnalcık, Halil. (1987). *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arnavid.* Ankara: TTK.

Kütükoğlu, Mübahat S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili : Diplomatik.* İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı.
Öztürk, Said. (1996), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihî Gelişimi.* İstanbul: FEY Yay.
Pakalın, Mehmet Zeki. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.* C.I. İstanbul: MEB.
Pitcher, Donald Edgar. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası.* (Çev: Bahar Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
Tabakoğlu, Ahmet. (1981). *1680-1750 Osmanlı Mali Tarihi.* (Doktora Tezi). İstanbul.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1942). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları.* C. I, Ankara: TTK.
Yavuz, Ercan. (1986). *Osmanlı İmparatorluğu`nda Bulgarlar ve Voynuklar*. Ankara: TTK.

Makaleler

Barkan, Ömer Lütfi. (1980). "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri" *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserleri I.* İstanbul: Gözlem Yay.
Gökbilgin, Tayyip. "Çingeneler", *İA*, C.III: 420-427.
İnalcık, Halil. "Yürüks, Their Origins, Expansion and Economic Role", Oriental Carpet and Textile Studies, 39-65.
Pulaha, Selami – Yücel, Yaşar. (1987). "Le Code (Kanunname) de Selim I (1512-1520) Et Certaines Autres Lois de La Deuixeme Moitic Du XVI Siecle , (Tıpkı basımı ile birlikte) I. Selim Kanunnamesi ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları ", *Belgeler,* XII/16 :1-49, Ankara :TTK.
Şahin, İlhan.(1997). "Review of recent studies on the Nomads (yürüks) in the Ottoman Empire", *Asian Rsearch Trends 7*, 139 -152.
Şerifgil, Enver M. (1981). "Rumeli`de Eşkinci Yürükler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, XII/2: 64-80.
Şerifgil, Enver M. (1981). "Rumeli'de Istabl- ı Amire Voynukları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 1: 137.

Kredi Kartı Kullanan Müşterilerin Sosyo Ekonomik Özelliklerinin Kümeleme Analiziyle İncelenmesi

Zerrin AŞAN*

Özet: Günlük hayatımızda çok önemli bir yere sahip olan bankacılık sektöründe yer alan bireysel bankacılığın işlevlerinden birisi de kredi kartlarıdır. Kredi kartlarına ilişkin hizmetlerin daha iyi verilebilmesi için, bunları kullanan müşteri yapısının bilinmesi gereği vardır. Bu bağlamda kredi kartı kullanan banka müşterilerinin sosyo-ekonomik özellikleri bakımından gruplanması önem kazanmaktadır. Böylece banka müşterilerinin daha iyi tanımlanması sağlanarak, belli müşteri kalıpları belirlenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu gruplama işleminde birimlerin, değişkenlerin ya da birimlerin ve değişkenlerin bir arada gruplandırılmaları işlemlerini içeren kümeleme analizi kullanılmıştır. Bu analiz sonuçlarına göre banka müşterileri 3 kümede toplanmıştır. İlk kümede müşterilerin çoğunluğu yer almıştır. Ayrıca söz konusu kümelerde müşteriler cinsiyet, yaş, kredi kartı türü gibi değişkenlere göre de gruplanmışlardır. Bu gruplamanın bankaların kredi kartı hizmetlerinde ne tür müşteri grubuna gideceklerini bilmelerin de yarar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kredi kartı, Sosyo Ekonomik Değişkenler, Kümeleme Analizi.

The Examination of Social Economic Variables of Credit Card Owner Costumers with Cluster Analysis

Abstract: One of the functions of the individual banking sector -which has a wide effect on our life- is handling credit card operations. For better service levels related to credit cards, the structure of the client spectrum must be well known. Clients how own credit cards must be grouping the clients who own credit cards according to social-economic characteristics, is very important. By well defining the clients, some client models may be introduced. In grouping process cluster analysis was used in which units, variables or units and variables can be grouped together. According to these results clients were collected in 3 group. The most of clients took place in the first cluster. Furtermore in these clusters clients were also grouped according to variables such as sex, age, type of credit card. By the help of this grouping methods, banks can determine the type of target clients and service them in a better way.

Keyword: Credit Card, Social Economic Variables, Cluster Analysis.

GİRİŞ

Türkiye finans sisteminde önemli bir aracı kuruluş olan bankalar, çok çeşitli müşteri potansiyeline sahiptir. Bankaların son zamanlarda sahip oldukları kredi kartı müşterileri sayısının önemsenmesi gereken bir boyutta olduğu görülebilir. Günümüz insanının gereksinimleri eskiye oranla daha çok ve çeşitlidir. Bu nedenle günlük ihtiyaçların giderilmesi ve umulmadık harcamaları düşünüldüğünde kişinin yanında çok fazla para taşıması gerekli olmaktadır. Özellikle seyahate çıkılması halinde taşınacak miktar artmakta, ayrıca bu paranın çalınması veya kaybedilmesi olasılıkları gözönüne

* Yard. Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi Fen Fakültesi

alındığında oldukça riskli ve zahmetli olduğu görülebilebilir. Belirtilen bu nedenlerden dolayı, paranın yerine koyulabilecek taşıma ve kullanım kolaylığı sağlayan çağdaş bir ödeme sistemi olan kredi kartı oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Günümüzde alışverişi kolaylaştırmak amacıyla kullanılan çeşitli kartlar, genellikle kredi kartı olarak adlandırılmaktadır. Kredi kartları fonksiyonları açısından kredi kartları, masraf kartları, borç kartları vb. şekilde sınıflandırılabilmektedir (Aydın, 1991).

Kredi kartı sistemi tüketim harcamalarında nakit para ve çekin yerine geçebilen bir ödeme aracı olarak kullanılabildiği gibi , kredi imkanı da yaratmaktadır. Bu sistem içerisinde kullanılan kartlar hamiline önceden belirlenmiş limitler dahilinde kısa vadeli kullanım olanağı sağlar (Bakır, 2000). Kredi kartı sisteminin temelini teşkil eden kredi kartı, hakkı bir banka ya da finansal bir kuruma ait olmak üzere bankanın müşterilerine belirli bir kredi dahilinde yurtiçi ve yurtdışı üye işyerlerinden mal ve hizmet satın alma ile nakit ödeme birimleri veya otomatik para ödeme makinelerinden nakit çekimlerde kullanılması için verilen kart olarak tanımlanabilir. Sözkonusu kart sahibine saygınlık, nakit taşıma külfetinden kurtulma, faizsiz kredi imkanı, alternatif araçlara göre basit ve kolay kullanım, yurtdışında kullanım, acil durumlarda kullanım, nakit kredi olanağı, bankaların sunduğu promosyonlardan yaralanma, diğer bankacılık işlemlerinde kolaylık ve sigorta hizmetleri gibi yararlar sağlamaktadır. Çeşitli kredi kartı türleri bulunmaktadır. Bunları veren kuruluşlar 5 tanedir (Yılmaz, 2000) .

Son yıllarda Türkiye'de bankalar bireysel pazarlamaya ağırlık vermektedir. 2000 yılında ise bankalar bireysel pazarlamada özellikle kredi kartlarının pazarlanmasında yoğun rekabetler yaşamaya başlamışlardır. Bu gelişmeler ışığında Avrupa ülkelerinde mevcut kredi kartları çeşitlerinin Türkiye'de pazarlanması ve kullanımı da yaygınlaşmaya başlamıştır (Bakır, 2001). Kredi kartlarının pazarlanması açısından müşteri veya pazar araştırmaları önem kazanmaktadır. Sözkonusu araştırmalar içerisinde de müşterinin özellikleri ve motivasyonları konusunda bilgi edinilmesi gereği doğmaktadır (Proctor, 2003).

Bankalar müşterilerinin sürekliliğini sağlamak ve işlevlerini yerine getirirken karşılaştığı riski enaza indirmek için onlarla sağlıklı ilişkiler içinde olmak durumundadır. Bunu bilinçli bir şekilde yapabilmek için de müşterilerin özellikleri bakımından iyi bir şekilde tanımlaması gerekir. Kredi kartı kullanan müşteri potansiyeli yüksek olduğundan dolayı, bu müşteri türünün iyi tanınması müşterilerin özellikleri bakımından gruplandırılması ile mümkün olacaktır. Bankaların müşterilerine kredi kartı verirken ve bu kartların güncellemesini yaparken elde ettikleri müşteri profili çalışmaları bulunmaktadır. Ancak bunun yanında müşterilerin çeşitli özelliklerine göre ileri istatistiksel analizlerle gruplandırıldığı çalışmalara rastlanmamaktadır.

Bu amaçla kredi kartı kullanan müşterilerin belirlenen özelliklere göre hangi gruplarda yer aldığının amaçlandığı bir çalışma planlanmıştır. Bu çalışmada kredi kartı kullanan banka müşterilerinin sosyo ekonomik özellikleri bakımından gruplandırılmasında, özellikle pazarlama araştırmalarında geniş bir uygulama alanı bulan kümeleme analizi kullanılmıştır.

KÜMELEME ANALİZİ

Kümeleme analizi birimleri değişkenler arası benzerlik ya da farklılıklara dayalı olarak hesaplanan bazı ölçülerden yararlanarak homojen gruplara bölmek amacıyla kullanılan çok değişkenli yöntemlerden bir tanesidir (Johnson ve Wichern, 2002 ; Özdamar, 2004). Kümeleme analizi hemen hemen her tür bilim dalında yararlanılan bir yöntemdir. Örneğin Tıp, Biyoloji, Psikoloji, Sosyoloji, Arkeoloji, gibi belirsizlik koşullarının bulunduğu bilim dallarında da sıklıkla yaralanılan yöntem olarak karşımıza çıkar (Özdamar, 2004).

Kümeleme yöntemleri uzaklık matrisi ya da belirsizlik matrisinden yararlanarak birimler ya da değişkenlerin kendi içinde homojen ve kendi aralarında heterojen uygun gruplara ayırırken, grupları belirlemede iki temel yöntemden yaralanılır.

i. Hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri
ii. Hiyerarşik olan kümeleme yöntemleri

Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Yöntemleri

Çalışmada oluşturulacak küme sayısı konusunda ön bilgi elde edilmiş ise ya da araştırmacı çalışma için gerekli küme sayısına karar vermiş ise bu durumda hiyerarşik yöntemler yerine hiyerarşik olmayan başka bir deyişle aşamalı olamayan küme yöntemlerine başvurulur. Söz konusu yöntemlerin teorik geçerliliklerinin daha güçlü olması bunların neden tercih edildiğinin bir diğer göstergesidir. Bunlar içerisinde en çok kullanılan Mac Queen tarafından geliştirilmiş olan k-ortalama yöntemi ile en çok olabilirlik yöntemidir (Tatlıdil, 1999).

Hiyerarşik Olan Kümeleme Yöntemleri

Kümeleme analizi içerisinde en yaygın olarak hiyerarşik (aşamalı) olan kümeleme yöntemleri kullanılmaktadır. Hiyerarşik süreçde ağaç diyagramı kullanımı yaygındır (Anderberg, M.R., 1973; Jobson, 1991; SPSS, 1999). Bu teknikte öncelikle birimler ya da değişkenler arasındaki uzaklıklar hesaplanır. Daha sonra da oransal uzaklıklar dendrogram adı verilen ağaç grafiği üzerinde gösterilir. Dendrogram yardımıyla da birbirine yakın birimler ya da değişkenler birbirlerine yakınlık oranları bakımından guruplandıklarından, kümelerin görsel algılanabilirlikleri de artmaktadır.

Gözlem birimi ya da değişken sayısı arttıkça yapılacak işlem miktarı da artacağından, büyük veri setlerinde çok daha zaman alıcı bir tekniktir. Fakat günümüz bilgisayar güçleri yavaş yavaş bu dezavantajı ortadan kaldırabilmektedir. Bu tekniğin uygulanmasında kullanılan uzaklık ölçüleri değişkenlerin ölçümlendikleri ölçeklere göre farklılıklar göstermektedir. Sürekli veriler için Küme ölçüleri olarak Öklid, Korelasyon, Cosine, Chebychev ve Minkowski gibi teknikler kullanılabilmektedir. Frekanslara dayalı sayma sayılarında ise Ki-Kare ve Ph2 teknikleri yer almaktadır. Uygulama kısmında Ki-Kare ölçüsü kullanılmıştır. Bu benzerlik ölçüsünün büyüklüğü yakınlığı hesaplanan iki değişken ya da birimin toplam frekanslarına bağlı olarak hesaplanmaktadır. Beklenen değerler x ve y olarak tanımlanabilecek birimler ya da değişkenlerin bağımsızlığı modelinden elde edilirler. Ki-Kare ölçüsü

$$Ki-kare(x,y)=\sqrt{\sum_i \frac{(x_i - E(x_i))^2}{E(x_i)} + \sum_i \frac{(y_i - E(y_i))^2}{E(y_i)}} \qquad \textbf{(1)}$$

eşitliği yardımıyla hesaplanılır. Benzerlik ölçüsüne karar verilmesi dışında bu kümeleme analizinde karar verilmesi gereken ikinci noktada kullanılacak Kümeleme analiz tekniğidir.

Hiyerarşik kümeleme analizinde değişik yöntemler uygulanmaktadır. Söz konusu yöntemlerden sıklıkla kullanılanlara aşağıda yer verilmiştir.

i. Tek bağlantı kümeleme yöntemi
ii. Ortalama bağlantı kümeleme yöntemi
iii. Tam bağlantı kümeleme yöntemi
iv. Mc Quiltty bağlantı kümeleme yöntemi
v. Küresel Ortalama bağlantı kümeleme yöntemi
vi. Ortanca bağlantı kümeleme yöntemi
vii. Ward bağlantı kümeleme yöntemi (Jobson, 1991).

Hiyerarşik kümeleme analizinde kullanılan yöntemlerden uygulama çalışması içerisinde kullandığımız ortalama bağlantı yöntemidir.
Hiyerarşik kümeleme analizinde, kümeleme işlemi aşağıda verilen adımların izlenmesi ile gerçekleştirilebilir.

a. Birbirine en çok benzeyen x ve y küme çiftleri bulunur. Elde edilen benzerlik b_{xy} olarak adlandırılır.

b. x ve y kümelerinin birer birer birleştirilmesi ile küme sayısı azaltılır, elde edilen yeni kümeye göre benzerlik matrisi güncellenir.

c. Bütün birimler bir tek küme altında toplanana kadar işlemler sürdürülür.

Ortalama Bağlantı Kümeleme Yöntemi

Ortalama bağlantı kümeleme yöntemi ile aşamalı kümeleme yapmak için aşağıdaki işlem sırası izlenir.

1. X veri matrisinin D öklid uzaklık matrisi hesaplanır.
2. Eğer istenirse D matrisinden Sim matrisi hesaplanır.
3. Bir birimin D matrisindeki uzaklıklara göre m. küme olarak hangi birim yada kümelerle birleştirileceği, birimlerin yeni oluşan kümelerle olan uzaklıkları dikkate alınarak belirlenir. m. kümenin daha önce oluşan k. l. kümelerden hangisi ile birleşerek oluşacağını belirlemek için j. küme ile k. ve l. kümelerin uzaklıkları aşağıdaki gibi hesaplanır. m. kümenin j. küme ile olan uzaklığı (d_{mj});
4. $$d_{mj} = (N_k\, d_{kj} + N_l\, d_{lj}) / N_m \qquad \textbf{(2)}$$

   şeklinde belirlenir.
5. Tüm elemanlar ve kümeler birbirleri ile birleştirilinceye kadar 3. satırdaki işlemler tekrarlanır.
6. Oluşturulan kümeler, küme uzaklık ölçülerine göre dendrogram (ağaç) grafiğinde gösterilerek aşamalı birleştirmeler görüntülenir (Özdamar, 2004).

3.UYGULAMA

Araştırma Konusunun Tanımı

Kredi kartı kullanan müşterilerin incelendiği bu çalışmada araştırma evrenini bir bankanın kredi kartı kullanan müşterilerinin tamamı oluşturmaktadır. Müşterilerin tamamının incelenmesi mümkün olamayacağından sistematik örnekleme ile uygulamamıza 500 birimlik bir örneklem seçilmiştir.

İlk olarak bu bankanın faaliyet göstermekte olan bir şubesi belirlenmiştir. Bu şubedeki yetkilerle kredi kartı müşterilerinin hakkında bilgi vermeleri konusunda ön görüşme yapılmıştır. Yetkililer müşterilerinin kimlik bilgileri gizli kalmak ve bankanın ismi açıklanmamak şartıyla bilgi vermeyi kabul etmişlerdir. Bu doğrultuda bankanın kredi kartı kullanan müşterilerinin çalışmada ilgilendiğimiz özellikleri ile ilgili bilgileri bankanın bilgisayar sistemindeki kayıtlarından elde edilmiştir. Bankadan elde edilen veriler, müşterilerin sosyo ekonomik özellikleriyle ilgili 10 değişkene ait ölçümlerden oluşmaktadır. Kredi kartı kullanan müşterilerin cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, oturduğu ev, meslek, gelir gibi kişisel

bilgilerin yanında sahip olduğu kredi kart sayısı, sahip olduğu ek kredi kartı sayısı ve kredi kart limiti gibi değişkenlere ait bilgiler elde edilmiştir.

Analiz

Banka kayıtlarından elde edilen verilere dayalı olarak 10 değişken itibariyle öncelikle frekans dağılımları oluşturulmuştur. Bu dağılımlara göre Tablo 1.a'dan da görülebileceği gibi 500 müşterinin %55.8'ini erkekler oluşturuyorken, %44.2'sini bayanlar oluşturmaktadır. Müşterilerin büyük çoğunluğu (%38.4) 31-40 yaş aralığında bulunuyorken, 51 + yaş aralığında olanlar ise azınlıktadır (%11.8). Evli olan kredi kartı kullanan müşterilerin yüzdesi %68.2'dir.Üniversite mezunu olan müşteriler büyük bir çoğunluğa sahiptir (%59.2). Müşterilerin oturdukları ev çoğunlukla (%53.8) kendilerine aittir. Banka müşterileri sırasıyla %62.4'ü ve %56.6'sı ücretli olarak çalışmakta ve 501-1000 YTL maaş almaktadır.

Tablo1.a Kredi Kartı Müşterilerinin Demografik Özelliklerinin Frekans Dağılımı

Müşteri Özellikleri		**Müşteri Sayısı**	**%**
Cinsiyet	**Erkek**	279	55.8
	Kadın	221	44.2
Yaş	**21-30**	118	23.6
	31-40	192	38.4
	45-50	131	26.2
	51+	59	11.8
Medeni Durum	**Bekar**	129	25.8
	Evli	341	68.2
	Boşanmış	30	6.0
Eğitim	**İlkokul**	17	3.4
	Orta-lise	169	33.8
	Üniversite	296	59.2
	Master-doktora	18	3.6
Oturduğu Ev	**Kiralık**	180	36.0
	Kendisinin	269	53.8
	Diğer	51	10.2
Mesleği	**Ücretli**	312	62.4
	Serbest	133	26.6
	Emekli	55	11.0

Müşterilerin sahip oldukları kredi kartlarına ilişkin verilerin frekans dağılımları da Tablo1.b'de verilmiştir. Söz konusu tabloya göre müşterilerin çoğunluğu sırasıyla %47.6'sı ve %43.8'i master ve visa kartlarına sahiptir. Ek kredi kartına sahip olanların oranı ise %54.2'dir. Sahip olunan kredi kartının limiti incelendiğinde ise 501-1000 YTL kart limitine sahip olanların oranı %39.0 iken, 2501-3000 YTL kart limitine sahip olanların oranı ise %1.6'dır.

Tablo 1.b Kredi Kartı Kullanan Müşterilerin Kredi Kartı Bilgilerine İlişkin Frekans Dağılımı

Müşteri Özellikleri		**Müşteri Sayısı**	**%**
Maaş Durumu	**-500**	53	10.6
	501-1000	283	56.6
	1001-1500	67	13.4
	1501-2000	22	4.4
	2001-2500	14	2.8
	2501-3000	13	2.6
	3501-4000	8	1.6
	4001-4500	5	1.0
	4501-5000	9	1.8
	5000+	4	0.8
Kredi Kartı Türü	**Visa**	219	43.8
	Master	238	47.6
	Visa-Master	37	7.4
	Business-Visa	5	1.0
	Business-Master	1	0.2
İlave Kart Durumu	**Evet**	271	54.2
	Hayır	229	45.8
Kart Limiti	**-500**	190	38.0
	501-1000	195	39.0
	1001-1500	40	8.0
	1501-2000	26	5.2
	2001-2500	11	2.2
	2501-3000	8	1.6
	3000+	30	6.0

Kayıtlara dayalı olarak banka müşterilerinden elde edilen verilere ilişkin olarak sosyo ekonomik özelliklerin frekans dağılımlarından sonra , ilgili özellikler itibariyle müşterilerin gruplanmasının sağlandığı kümeleme analizi kullanılmıştır. Söz konusu analizde uygulamada ele aldığımız sosyo – ekonomik değişkenlerimiz kategorik değişkenler olduğundan ki-kare uzaklık

ölçüsünden yaralanılmıştır. Aynı zamanda analizde en iyi sonucu veren hiyerarşik kümeleme analizinde yer alan ortalamalar bağlantı tekniği kullanılmıştır.

İlgili bankanın kredi kartı kullanan 500 müşterisi sahip oldukları, sosyo-ekonomik değişkenleri itibariyle analiz edildiğinde, müşterilerin üç kümede gruplandığı görülmektedir. Üç kümede yer alan müşteri sayısına ilişkin frekans dağılımı Tablo 2 de verilmektedir. Tablo 2 ye göre ilk kümede müşterilerin %72,4 ü yer alıyorken, ikinci kümede müşterilerin %15,4 ü, üçüncü kümede ise %12,2 si yer almaktadır. Bu sonuçlara göre müşterilerin büyük çoğunluğu ilk kümede bulunmaktadır.

Kümeler	Müşteri Sayısı	%
1	362	72.4
2	77	15.4
3	61	12.2

Tablo 2. Ortalama Bağlantı Kümeleme Tekniğine İlişkin Küme İstatistikleri

İlgilenilen 10 değişkene göre üç kümede yer alan müşterilerin kümelere göre dağılımı da Tablo 3 de gösterilmiştir. Söz konusu dağılımın sonuçlarını gösteren dendogram da analiz çalışmamızda elde edilmiştir. Fakat dendogram büyük bir şekil olarak elde edildiğinden, çalışmamızda tanımlayıcı istatistiklerin gösterildiği Tablo 3 den yararlanılmıştır. Tablo 3 deki sonuçlara göre müşterilerin ilgili 10 tane sosyo-ekonomik özelliklerine göre dağılımı kümelere göre sonuçlar olarak aşağıda verilmiştir.

1. küme sonuçları: İlk kümede bayan müşteriler çoğunluktayken, 31-40 yaş aralığında olup evli olanlar, master doktora diplomasına sahip olanlar, kendi evinde oturup ücretli olanlar çalışanlar, maaşı 501-1000YTL sahip olanlar, genellikle master kartına sahip olup, ek kartı olmayanlar ve kart limiti de 501-1000YTL sahip olanlar bulunmaktadır.

2. küme sonuçları: Müşterilerin sosyo-ekonomik özelliklere göre ikinci kümede çoğunlukla erkek müşeriler yer alıyorken 45-50 yaş aralığında bulunanlar, evli olanlar master doktora, kendi evinde oturanlar, serbest meslek sahipleri, maaşı 4001-4500YTL olanlar, master karta sahip olanlar, iki karta sahip ve kart limiti 2001-2500YTL olanlar yer almaktadır.

3. küme sonuçları: Üçüncü küme incelendiğinde ise, müşteriler içerisinde erkekler, 51+ olanlar evli olanlar, üniversite mezunu olanlar, kendi evinde oturanlar, emekli olanlar, 501-1000YTL maaşa sahip olanlar ve master karta sahip olanlar, ilave kartı olanlar ve kart limiti 501-1000YTL olanlar bulunmaktadır.

Tablo 3. Sosyo Ekonomik Özelliklere Göre Kümelere İlişkin İstatistikler

Sosyo –Ekonomik Özellikler		**Kümeler**			
		1	**2**	**3**	**Toplam**
CİNSİYET	**N**	362	77	61	500
	Medyan	2.0	1.0	1.0	1.0
	Toplamın Yüzdesi %	76.3	12.5	11.2	100.0
	Toplam N'nin Yüzdesi %	72.4	15.4	12.2	100.0
YAŞ	**N**	362	77	61	500
	Medyan	2.0	3.0	4.0	2.0
	Toplamın Yüzdesi %	63.0	16.4	20.5	100.0
	Toplam N'nin Yüzdesi %	72.4	15.4	12.2	100.0
MEDENİ DURUM	**N**	362	77	61	500
	Medyan	2.0	2.0	2.0	2.0
	Toplamın Yüzdesi %	68.6	16.1	15.3	100.0
	Toplam N'nin Yüzdesi %	72.4	15.4	12.2	100.0
EĞİTİM DÜZEYİ	**N**	362	77	61	500
	Medyan	4.0	4.0	3.0	4.0
	Toplamın Yüzdesi %	74.5	15.2	10.2	100.0
	Toplam N'nin Yüzdesi %	72.4	15.4	12.2	100.0
OTURDUĞU EV	**N**	362	77	61	500
	Medyan	2.0	2.0	2.0	2.0
	Toplamın Yüzdesi %	70.7	16.0	13.3	100.0
	Toplam N'nin Yüzdesi %	72.4	15.4	12.2	100.0
MESLEĞİ	**N**	362	77	61	500
	Medyan	1.0	2.0	3.0	1.0
	Toplamın Yüzdesi %	58.7	18.4	22.9	100.0
	Toplam N'nin Yüzdesi %	72.4	15.4	12.2	100.0
GELİRİ	**N**	362	77	61	500
	Medyan	2.0	8.0	2.0	2.0
	Toplamın Yüzdesi %	52.7	40.1	7.2	100.0
	Toplam N'nin Yüzdesi %	72.4	15.4	12.2	100.0
SAHİP OLDUĞU KREDİ KART TÜRÜ	**N**	362	77	61	500
	Medyan	2.0	2.0	2.0	2.0
	Toplamın Yüzdesi %	67.4	20.8	11.8	100.0
	Toplam N'nin Yüzdesi %				

		72.4	15.4	12.2	100.0
SAHİP OLDUĞU İLAVE KART SAYISI	**N** **Medyan** **Toplamın Yüzdesi %** **Toplam N'nin Yüzdesi %**	362 2.0 75.7 72.4	77 1.0 12.9 15.4	61 1.0 11.4 12.2	500 1.0 100.0 100.0
SAHİP OLDUĞU KREDİ KARTI LİMİTİ	**N** **Medyan** **Toplamın Yüzdesi %** **Toplam N'nin Yüzdesi %**	362 2.0 54.6 72.4	77 5.0 37.2 15.4	61 1.0 8.1 12.2	500 2.0 100.0 100.0

SONUÇ

Kredi kartı kullanan müşterilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin gruplanması amaçlanan çalışmamızda, öncelikle bireysel bankacılık ve onun bir işlevi olan kredi kartlarının tanımlanmasına, bu kavramların ülkemizdeki yeri ve öneminin belirlenmesine ve kredi kartı kullanan banka müşterilerinin kümeleme analiziyle gruplanmasına çalışılmıştır.

Kümeleme analizi pazarlama sorunlarının çözümü için de uygulanan ve gün geçtikçe yaygın bir şekilde kullanılan çok değişkenli istatistiksel tekniklerden bir tanesidir. Söz konusu çalışmamızda, kümeleme analizinin hiyerarşik olan yöntemlerinden ortalamalar bağlantı tekniği uygulama alanımıza ilişkin verilere en uygun teknik olduğu için tercih edilmiştir. Bu yöntemle ilgili banka müşterileri sosyo-ekonomik özelliklerine göre 3 kümede gruplanmışlardır. İlk kümede en yoğun müşteri topluluğu bulunmaktadır. İkinci kümede daha az müşteri topluluğu yer alırken, üçüncü kümede azınlıkta müşteri grubu yer almaktadır. Bu üç kümeye göre müşteriler 10 tane sosyo-ekonomik değişkenlere göre faklılıklar göstermektedir.

İlk kümede 31-40 yaşında evli, master doktora diploması olan bayan müşteriler yer alırken, ikinci kümede erkek olan 45-50 yaş aralığında evli olan master doktora diploması olan müşteri grubu ve üçüncü kümede ise, 51+ yaş aralığında evli erkek olan ve üniversite mezunu olan müşteriler yer almaktadır. Bunun yanında ilk kümede kendi evinde oturan, ücretli çalışan maaşı 5001-1000 YTL arasında olan müşteri grubu ikinci kümede serbest meslek sahibi yine kendi evinde oturan ve maaşı ilk kümeye göre yüksek gelire sahip müşteri grubu ve son kümede ise yine kendi evinde oturan, emekli olan maaşı ilk kümedekilerle aynı olan müşteri grubu yer almaktadır.

Master kartına sahip olup ek kartı olmayan ve kart limiti maaşıyla aynı olan müşteriler ilk kümede, master kartı olan, ek karta sahip olan ve kart limiti 2001-2500 YTL olan müşteriler ikinci kümede, yine master kartına sahip

olup, ek kartı olan ve maaşıyla aynı kart limitine sahip müşteri grubu ise son kümede yer almaktadır.

Sosyo-ekonomik özelliklere göre belli bir müşteri grubunun çeşitli kümelerde gruplanarak, ilgili müşterilere verilecek bireysel bankacılık hizmetlerinde ne tür müşteriyle karşılaşabileceğini bilmek açısından fayda sağlamaktadır. Aynı zamanda ileride yapılacak bireysel bankacılıktaki kredi kartı pazarlamasına yönelik planlamalarda ne tür müşterilerin hangi özelliklere ve motivasyonlara sahip olduğunu bilmek önem kazanmaktadır. Zamana ve gelişen teknolojiye bağlı olarak kredi kartı kullanımı değişiklik gösterebileceğinden, müşterilere verilecek hizmetler için ilgili çalışmaların sürekli tekrarlanması önerilebilir.

KAYNAKLAR

Anderberg, M.R. (1973). *Cluster Analysis for Applications*. New York: Academic Press.

Aydın, N. (1991). ‘‘Kredi Kartları ve Kredi Kartlarının Faiz Masraflarının Hesaplanması’’, *Anadolu Üniversitesi Dergisi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 9, S:1-2 :148.

Bakır, H. (2000). ‘‘Türkiye’de Plastik Kartlar ve Plastik Karların Geleceği-Akıllı Kartlar (Smart Card) ’’, *Anadolu Üniversitesi Dergisi, İ.İ.B.F. Dergisi*, C: 16, S:1-2 :194.

Bakır, H. (2001). ‘‘ Kredi Kartı Uygulamaları ve Co-brand Kartlar ’’, Sanayide Yeni Ufuk Eskişehir Sanayi Odası Dergisi, Ocak-Mart:23.

Jobson, J. D.(1991). *Applied Multivariate Data Analysis, Volume II: Categerical and Multivariate Methods*. New York: Springer-Verlag.

Johnson, R.A. ve Wichern, D.W. (2002). *Applied Multivariate Statistical Analysis*. Fifth Edition. New Jersey: Pearson educationInt..

Özdamar, K.(2004). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, (Çok Değişkenli Analizler)*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.

Proctor, T. (2003). *Pazarlama Araştırmasının Temelleri*. Çeviri. İstanbul: Bilim Teknik Kitabevi.

SPSS (1999). *SPSS Base 10.0 Applications Guide.* United States of America: SPSS Inc..

Tatlıdil, H. (1996). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz.* Ankara: Cem Web Ofset Ltd. Şti..

Yılmaz, E. (2000). *Türkiye’de Kredi Kartı Uygulaması ve Ekonomik Etkileri.* İstanbul: Türkmen Kitabevi.

İlişkisel Pazarlama Anlayışında Müşteri Sadakati Olgusunun Ayrıntılı Bir Şekilde Analizi

Müberra YURDAKUL*

Özet: Günümüzde artan rekabet koşulları, işletme ile müşteri arasında uzun süreli bir ilişkiyi zorunlu kılmıştır. Pazarlama literatüründe "ilişkisel pazarlama" olarak adlandırılan bu ilişki, sunulan kaliteli hizmetlerle sağlam temeller üzerine oturtulmaktadır. İlişkisel pazarlamanın temel ilkesi, müşteri sadakati yaratmaktır. Bu çalışmada müşteri sadakatinin bileşenleri, müşteri sadakat modelleri ve müşteri sadakat programları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlişkisel pazarlama, Müşteri sadakati, Müşteri Sadakat Modelleri, Müşteri Sadakat Programları.

A Detailed Analysis Of The Customer's Loyalty Concept In Relationship Marketing

Abstract: Increased competition in today's business environment has forced companies to establish long-term relationships with custumers in marketing literature, this relationship is conceptralised as "Relationship Marketing" which is situated on strong foundations of offering high service quality. The basic principle of relationship marketing is to create customer's loyalty. İn this study, the comporents customer's loyalty, its models and programsa re presented.

Keywords: Relationship marketing, Customer loyalty, Models of customer's loyalty and Customer loyalty programs

GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerin son derece önem kazandığı dünyanın giderek küreselleştiği günümüzde yaşanan rekabetin etkisi ile işletmelerin müşteri sadakatine verdikleri önem artmıştır. İlişkisel pazarlama müşteri sadakatini sağlanmasında vazgeçilmez bir pazarlama anlayışı olarak kabul edilmektedir. Temelde ilişkisel pazarlama anlayışı yeni müşteriler kazanmayı, mevcut müşteriyi elde tutmayı ve müşteri sadakati sağlamayı amaç edinmektedir.

Müşteri sadakati kavramı mevcut müşteriler ile kişisel iletişim kurulması, müşteri sadakati programları ile müşteri sadakati yaratarak uzun dönemde karlılığın yakalanması için yürütülen her türlü çabayı içermektedir. Müşteri sadakatini yaratılması için müşterilerle uzun dönemli birebir ilişki kurulması gerekmektedir (Bayuk, 2005). Bu da ancak ilişkisel pazarlama anlayışının benimsenmesi ile gerçekleşecektir.

* Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

Bu çalışmanın amacı, tek bir satışın yapılması üzerinde odaklaşan işlemsel pazarlamaya karşın uzun dönemli müşteri ilişkilerine ve hizmete dayalı olan ilişkisel pazarlamanın günümüzde işletmeler açısından önemini vurgulamaktır. Ayrıca ilişkisel pazarlama anlayışının, müşteri sadakati sağlamasındaki rolü; sadakat programları ve sadakat modelleri bağlamında ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

İLİŞKİSEL PAZARLAMA KAVRAMININ TANIMI VE KAPSAMI

İlişkisel pazarlama 1980'lerin başında pazarlama literatürüne giren yeni bir kavramdır. Bu kavram ilk kez 1983'te Leonard Berry tarafından hizmet pazarlaması konusunda kullanılmıştır (Savaşçı ve Franko Ventura, 2001). Buna göre, uzun süreli firma-müşteri ilişkilerinin getirdiği faydalar üzerine artan bir ilginin oluşmasıyla ilişkisel pazarlama kavramının temelleri atılmıştır.

Özellikle hizmet ve sanayi işletmelerinde, müşteri sadakatini ve müşteri tatmini arttırmaya, korumaya ve geliştirmeye yönelik olarak uygulanan, mevcut müşterileri elde tutmayı onlarla ilişkileri geliştirmeyi ve daha fazla iş ve sipariş almayı amaçlayan stratejik bir eğilimdir (İnal ve Demirer, 2001).

Son yılların en popüler pazarlama kavramlarından biri olan ilişkisel pazarlama farklı biçimlerde açıklanmaktadır.

İlişkisel pazarlama, bireysel müşterinin şirkete ne dediğine ve şirket çalışanlarının müşteri hakkında neler bilmesi gerektiğine yönelik olarak istekli biçimde davranışlarını ve uygulamalarını değiştirme düşüncesidir (Odabaşı, 2000).

Temel anlamda ise İlişkisel Pazarlama; yeni müşteriler bulmaktan çok mevcut müşterileri elde tutma ve onlarla ilişkileri geliştirme üzerine yoğunlaşan bir kavramdır (Öztürk, 2003).

Bu açıdan bakıldığında ilişkisel pazarlamayı, işlemsel pazarlama ile karşılaştıran yazarlar bulunmaktadır. Çünkü tek bir satışın yapılması üzerinde odaklaşan işlemsel pazarlamaya karşın ilişkisel pazarlama müşterilerle uzun dönemli ve tekrarlanan etkileşimler üzerinde durmaktadır.

İŞLEMSEL PAZARLAMAYA KARŞI İLİŞKİSEL PAZARLAMA YAKLAŞIMI

İşlemsel pazarlama anlayışı, pazarlama karmasına dayalı satış odaklı bir pazarlama sistemidir. Vurgu, her zaman müşteri ihtiyaçlarını tatmin edecek ürünlerin üretimi üzerinde olmuştur (Bylthe, 2002). Artan teknolojik gelişme

ve rekabetin yoğunlaşması işlemsel pazarlama stratejisinin tüketici istek ve ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmasına neden olmuştur. İşletmeler, kısa dönemli kazanç yerine, uzun dönemli müşteri ilişkilerine ve hizmete dayalı olan ilişkisel pazarlama kavramının önemini anlamışlardır (Savaşçı, 2001).

Endüstriyel malların pazarlanmasında ve hizmet pazarlamasında kişisel satışın ve doğrudan iletişimin önemli olması ilişkisel pazarlama yaklaşımının doğmasına neden olmuştur. Özellikle ilişkisel pazarlamanın gelişmesine neden olan diğer makro öğeler ise şunlardır (Şahin ve Demir, 2001):

- Teknolojik gelişmelerin hızla devam etmesi,
- Toplam kalite yönetimi uygulamalarının pek çok firma tarafından benimsenmesi,
- Endüstriyel mal/hizmet sektöründeki gelişmeler,
- Firmaların örgüt yapılarındaki yönetici ve yönetici gruplarına verdikleri yetki ve sorumluluklarda meydana gelen gelişmeler,
- Firmaların yoğun rekabet ortamında müşterilerini elde tutmak ve kaybetmemek için gösterdikleri çabalar.

İlişkisel pazarlamanın odak noktası, müşterilere daha yakın ve daha içten davranarak, onların firma ile iş yapmasını kolaylaştırmak ve çekici hale getirmektir.

İşlevsel pazarlama, kısa dönemli amaçlara dayalıyken, ilişkisel pazarlamanın uzun dönemli bir doğası vardır. İşlevsel pazarlamanın amacı, müşteri kazanmaktır. Fakat ilişkisel pazarlamanın amacı, müşteri kazanmak ve onları elde tutmaktır. Yeni bir müşteri kazanmak, mevcut bir müşteriyi elde tutmaktan daha maliyetli olması nedeniyle, elde tutmanın önemi günden güne artmaktadır (Gronroos, 1995).

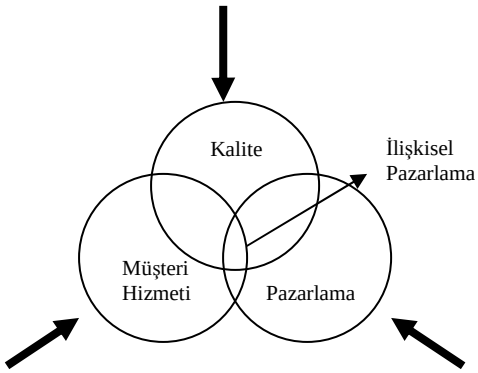
Tablo 1'de satışa odaklı işlevsel pazarlama anlayışı ile ilişkisel pazarlama yaklaşımı karşılaştırılmıştır (Payne ve diğerleri, 1995).

Tablo-1. İşlevsel Pazarlama ile İlişkisel Pazarlama Anlayışının Karşılaştırılması

İşlevsel Pazarlama	İlişkisel Pazarlama
- Tek bir satış üzerinde odaklaşır - Ürün özellikleri üzerinde durur - Kısa dönemli ölçeğe sahiptir - Müşteri hizmetleri üzerinde az durur - Müşteriye adanmışlık sınırlıdır	- Müşteriyi elde tutma üzerinde odaklaşır - Ürün faydaları üzerinde odaklaşır - Uzun dönemli ölçeğe sahiptir - Müşteri hizmetleri üzerinde çok durur

- Müşteriyle ilişki orta düzeydedir - Kalite öncelikli olarak üretimin işidir	- Müşteriye adanmışlık yüksektir - Müşteriyle ilişki yüksektir - Kalite herkesin işidir

Yukarıdaki Tablo-1'de de açıkça görüldüğü gibi, ilişkisel pazarlamanın, müşterileri elde etmek üzere iki odağı bulunmaktadır. Geleneksel olarak pazarlama müşterileri elde tutmaktan çok elde etme üzerinde odaklaştığından ilişkisel pazarlama müşteri hizmetini, kaliteyi ve pazarlamayı bir araya getirerek müşteri tatmini ve uzun dönemli müşteri ilişkileri yaratmaya çalışmaktadır (Öztürk, 2003).

Şekil-1. İlişkisel Pazarlama Yaklaşımı: Müşteri Hizmeti, Kalite ve Pazarlamayı bir araya getirmektedir.
Kaynak: Martin CHRISTOPHER, Adnan PAYNE ve David BALLANTYNE, Relatienship Marketing, 1991, s. 4.

İLİŞKİSEL PAZARLAMANIN AMAÇLARI

İlişki pazarlamasının amaçları şunlardır (Şahin ve Demir, 2001).

- Birbirleriyle uzun dönemli ilişkide bulunan firmaların en önemli amaçlarından birincisi, faaliyet gösterdikleri sektördeki gelişmeleri kontrol etmektir.
- Alıcı ile satıcının birbirleriyle uzun süreli ilişkiler kurmalarının bir amacı da; yeni pazarlar, mallar/hizmetler, teknolojik gelişmeler ve örgütsel süreçler hakkında birbirlerinden yeni bilgiler öğrenmektir.
- Alıcı ile satıcı dağıtım kanalındaki işlem maliyetlerini azaltmak ve verimliliklerini artırmak için uzun süreli işbirliği yaparlar.
- Alıcı ile satıcı arasındaki uzun süreli ilişkilerin bir diğer amacı da pazardaki kontrol edilebilen değişkenleri kontrol edebilmek, bu değişkenlerde olabilecek değişiklikleri tahmin etmek, pazardaki belirsizlikleri en aza indirgemek amacıyla gerçekleştirilir.

İLİŞKİSEL PAZARLAMANIN YARARLARI

Günümüzde uzun dönemli firma-müşteri ilişkilerinin getirdiği avantajların ispatlanması ve işlemsel pazarlama yaklaşımının eksikliklerinin ortaya konması, ilişkisel pazarlama yaklaşımının uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda ilişkisel pazarlamanın bir hizmet işletmesine sağlayabileceği yararlar şu şekilde özetlenebilir.

- Müşteri elde tutma oranında ve müşteri sadakatinde artış-müşteriler daha ile iş yaparlar, daha fazla ve daha sık satın alırlar.
- Müşteri karlılığındaki artış-müşterinin işletmeye sağladığı karlılık artar. Bunun nedeni sadece müşterilerin daha fazla satın alması değildir, ayrıca;

- Müşteri elde etmenin daha düşük maliyetli olması ve dengeli bir iş hacmi oluşturmak için çok fazla müşteri elde etmenin gerekli olmaması,
- Mevcut müşteriler daha fazla tepki verici olduklarından, satışların maliyetinin azalması söz konusudur.

Müşteri açısından da bir işletmeyle uzun dönemli ilişkiler kurmanın çeşitli yararları bulunmaktadır. Hizmet sunucusu ile uzun dönemli ilişkiler kurmak, müşterinin kendisini iyi hissetmesini sağlar ve yaşam kalitesine katkıda bulunur (İnal ve Demirer, 2001).

İLİŞKİSEL PAZARLAMA ANLAYIŞINDA MÜŞTERİ SADAKATİ KAVRAMI

Müşteriyle uzun vadeli ilişkiler kurma ve müşteri sadakati sağlama, ilişkisel pazarlama anlayışının en önemli boyutudur. Müşteri sadakati, müşterilere en büyük değerler sağlamaya yönelik pazarlama kaynaklarının uygun bir şekilde yönetilmesi ile başarılmaktadır. Bu da bireysel ilişkilerin ağır bastığı hizmet işletmeleri açısından ilişki değişiminin etkinliğinin ancak ilişkisel pazarlama anlayışı çerçevesinde hareket edilerek başarılabileceğini göstermektedir (Yüksel, 1997).

MÜŞTERİ SADAKATİNİN OLUŞUMUNU BELİRLEYEN KAVRAMLAR

Müşteri sadakatinin oluşumunu belirleyen değer, müşteri değeri, müşteri tatmini ve müşteri memnuniyeti gibi kavramların açıklanması gerekmektedir.

Bu kavramlardan ilki değerdir. Değer, müşterilerin ne istedikleri ve ürünü satın alıp kullandıktan sonra ne elde ettikleri ile ilgilidir. Yapılan bir araştırmada, algılanan değerin müşterinin satın alma sonrası davranışlarında, müşteri tatminine göre daha etkili olduğunu göstermiştir(Tam,2004). Çünkü bir müşteri satın alma sonrasında yaptığı değerlemede tatmin olduğunu düşünebilirken, algıladığı değer düşük olabilmektedir. Bu yüzden işletmelerin, algılanan değeri yüksek tutabilmek için ya ürünün fiyatı düşürme, ya da müşterilerin beklentileri düşürülme yoluna gitmeleri gerekmektedir.

Değerin, müşteri tarafından "düşük değer" algılaması, müşterinin kaybedilmesine neden olabilecektir. Müşterinin kaybedilmesi sadece o anki satın almaların kaybedilmesi anlamını taşımamaktadır. Müşterinin yaşam boyunca yapacağı satın almaların tümü kaybedilmektedir. Bu noktada karşımıza müşteri yaşam boyu değeri denilen bir kavram çıkmaktadır. Örneğin, Las Vegas'taki kumarhanelerin sahibi Harrah işletmesinin kurduğu sistemde, müşterinin kumarhaneye üçüncü gelişinde . müşterinin değeri hesaplanmakta, müşterinin bir daha ne zaman geleceği, ne kadar para harcayacağı öngörülmektedir(Gözler, 2006). Bu şekilde müşterinin yaşam boyu değerinin hesaplanması olasıdır.

İkinci kavram müşteri tatminidir. Tatmin, tüketicilerin satın aldıkları mal ya da hizmetin beklentilerim karşılaması ile ilgilidir(Kılıç, 1993). Müşteri tatmini, müşterilere, tezgahtar anlayışı ile sadece güler yüz göstermek değildir. Müşteri tatmini satın alma sürecinde yer alan bütün unsurların değerlenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Çağdaş müşteri, artık bir mal veya

hizmetin gereksinimini gidermesi ile yetinmemektedir. Bunun yanında bir takım isteklerde bulunmaktadır. Bunlardan kimileri şöyledir(Bayuk, 2005):

- Kullandığı ürünlerin çevreye zarar vermemesini istemektedir.
- İnsan sağlığına zarar vermemesi ön planda tutulmaktadır.
- Enerji ve yakıt tasarrufu sağlayan ürünler öncelikle tercih edilmektedir.
- Satın alman ürünlerde yaşamlarını kolaylaştırması niteliği aranmaktadır.
- İmaj tüketimine ağırlık verilmektedir.
- Yüzde yüz mükemmel ürün değil, fark yaratan ve benzeri olmayan ürünler tercih edilmektedir.
- Aynı paraya daha fazlasını sunan ürün veya işletmeleri tercih etmektedir.

İşletmelerin geleceğini belirleyen esas unsur, müşteridir. Bu böyle olmakla birlikte müşteri tatmini işletmenin tek amacı değil, amaca ulaşması için gerçekleştirmek zorunda olduğu bir alt amaçtır(Tan, 2004)

Bir müşterinin satın alma deneyimi sonrasında tatmin olması, her zaman o işletmenin ürünlerini tercih edeceğinin garantisini vermemektedir. İngiltere Oglivy Centre'm yaptığı bir araştırmada, otomotiv sektöründeki tüketicilerin % 85'i satın aldıkları markadan tatmin olmalarına rağmen, bu müşterilerin yalnızca % 40'ının yeniden aynı markayı satın aldığı ortaya çıkmıştır(Oyman, 2002). Bu sonuç, tatminin müşteri sadakatini tek başına sağlamada yetersiz olduğunu, tatminin yanı sıra müşteri ile duygusal bir bağ kurulması gerektiğini destekler niteliktedir.

Üçüncü kavram müşteri memnuniyetidir. Müşteri memnuniyeti, algılanan performans/kalite ile umulanlar/beklentiler arasındaki fark olarak açıklanabilmektedir. Kalder tarafından ilk kez yapılan araştırma sonucunda Türkiye Müşteri Memnuniyeti Endeksi ortaya konmuştur (http://www.kalder.org). Bu endekse göre, Türkiye'nin ortalaması 100 üzerinden 72.5 puandır. Ülkemizde müşteri memnuniyetinin en yüksek olduğu sektör beyaz eşya, en düşük olduğu sektör ise sağlık sektörüdür.

MÜŞTERİ SADAKATİ KAVRAMI

Müşteri sadakati, bir markaya ya işletmeye duyulan bağlılık olarak tanımlanmaktadır(Oyman, 2002).Bir başka tanıma göre müşteri sadakati, müşterinin tüm rekabetçi etkilere ne ölçüde direndiği ve işletmenin ürün ve hizmetlerini kullanmakta ne kadar kararlılık gösterdiğidir(Baytekin, 2005).

Müşteri sadakati yönetiminde başarılı olan bir işletme aynı bir mıknatısın metalleri çektiği gibi müşterileri kendisine çekmektedir (Bell ve Bell, 2004).

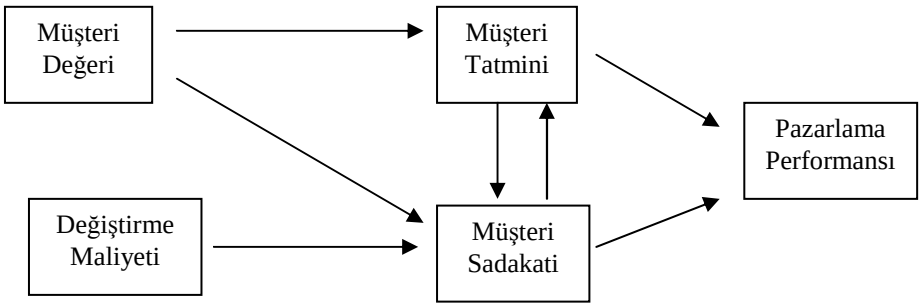
Bilindiği gibi, metallerin mıknatısa yapışması, metallerin isteğine değil, mıknatısın çekici gücüne bağlıdır. İşte duygusal öğeler, aynı mıknatısta olduğu gibi, müşterilerin farkına varmadan bir işletmeye ya da ürünlerine bağlanmalarını sağlamaktadır. Müşteri sadakatinin oluşturulması için çeşitli öğeler ile müşterilerin duyuları etki altında bırakılmaktadır. Bireylerin duyularının müşteri sadakatine olası etkileri üzerine yapılmış bir çalışmada şu sonuçlar ortaya çıkmıştır(Tanlasa, 2005):

- Birbiriyle özdeş iki Nike spor ayakkabısı, iki farklı odada test edilmiştir. Bir odanın içine özel bir koku verilmiş, diğerine ise herhangi bir koku verilmemiştir. İstatistiksel anlamlı bir farkla, tüketiciler koku verilen odadaki ürünü diğerine göre daha fazla tercih etmiş, hatta o ayakkabı için daha fazla bedel ödeyebileceklerini bildirmişlerdir.
- 1990'lı yılların sonunda Singapur Havayolları, Stefan Florida Waters adlı bir kokuyu uçaklara, kabin görevlilerinin üzerine ve kalkıştan önce verilen sıcak havlulara sıkmıştır. Zamanla uçağa binen tüm yolcular, bu kokuyu tanıdıklarını belirtmişlerdir. Hoş ve rahat anıları çağrıştırma potansiyeli olan bu koku, Singapur Havayollarının markasını yansıtmıştır.
- Yapılan bir başka araştırmaya göre, Amerikalıların % 86'sı, Avrupalıların % 69'u, yeni araba kokusunu çekici bulduklarını belirtmişlerdir. Aslında bu koku, fabrikadan çıkan tüm araçlara sıkılan ve altı hafta boyunca etkili olan bir spreyden kaynaklanmaktadır.
- Barclay's Bank, şubelerinde taze kahve servisi yaparak, koku ile müşterilerinin kendilerini evlerindeymiş gibi hissetmesini sağlamaya çalışmıştır.
- Kellog's, gevreklerinin yerken çıkardığı çıtırtı seslerini geliştirmek için Danimarka'daki bir laboratuarda özel testler yaptırmıştır.
- İnsanların % 85'i, arabaların kapı kapanış sesleri arasında fark olduğunu söylemişlerdir. Mercedes-Benz'de sadece kapı kapanış sesi ile ilgilenen 12 mühendis çalışmaktadır.
- Nokia telefonlarının her modeline, klasik Nokia melodisi mutlaka yüklenmektedir. Çünkü tüketicilerin % 60 'ı iki cep telefonunu birbirinden ayıran temel özelliğin, telefonun görünüşü ya da teknik özellikleri değil, nasıl çaldığı olduğunu belirtmişlerdir.

MÜŞTERİ SADAKATİNİN BİLEŞENLERİ

Müşteri sadakati olgusunun oluşumunu, müşteri tatmini, hizmet kalitesi, pazar payı, müşteri değeri ve değiştirme maliyeti gibi çok sayıda unsur belirlemektedir.

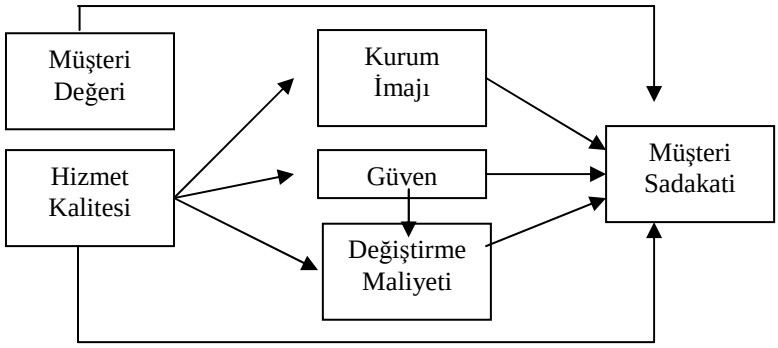
Şekil 2'de görülen modelde, bir işletmenin pazarlama performansım belirleyen unsurlar ortaya konmuştur. Müşteri tatmini, müşteri değeri gibi unsurlara oranla, müşteri sadakati, bir işletmenin pazarlama performansını belirleyen daha önemli bir etkendir(Spiteri ve Dion, 2004). Müşteri sadakatini belirleyen en önemli unsur ise müşteri değeridir.

Şekil-2. Pazarlama Performansının Unsurları

Kaynak:Yin Lam S., Shankar V., Erramilli M.K. ve Murthy B. (2002); "Investigating the Interrelationships among Customer Value Customer Satisfaction, Switching Costs and Customer Loyalty", JAMS Loyalty Paper, November: 27.

Şekil 3'de görülen modelde, müşteri sadakatinin bileşenleri ortaya konmuştur. Müşteri sadakatini belirleyen en önemli bileşen, güvendir(Aydın ve Özer, 2005). Çünkü, güven hem müşteri sadakatine doğrudan etkide bulunurken, hem de değiştirme maliyeti aracılığıyla dolaylı bir etkiye sahiptir. Güven bileşeninden sonra değiştirme maliyetinin etkisi önemlidir Hizmet kalitesinin etkisi ise üçüncü sırada gelmektedir. Ayrıca, hizmet kalitesine oranla güven bileşeni, değiştirme maliyetinin üzerinde daha fazla etkilidir(Aydın ve Özer, 2005).

Şekil-3. Müşteri Sadakatinin Unsurları

Kaynak: Aydın S. ve Özer G. (2005), "The Analysis of Antecedents of Customer Loyalty in the Turkish Moile Telecommunication Market", European Journal of Marketing, Vol. 39, No. 7/8:915.

Müşteri sadakatini belirleyen unsurlardan biri de pazar payıdır. İşletmenin ya da ürünlerinin faaliyet gösterdikleri pazar grubunda elde ettikleri pazar payı ile sağladıkları müşteri sadakatinin ilişkisinin araştırıldığı bir çalışmada, pazar payının tek başına sadakati oluşturmada yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır(Bhattacharya, 1997). Ayrıca bu çalışmada, düşük fiyatlı ve düşük pazar payına sahip ürünlerin "fiyat sadakatini" oluşturduğu ileri sürülmüştür(Bhattacharya, 1997). Ancak, sanal alışverişte, ürünün pazar payı ile müşteri sadakati oranı arasında olumlu yönde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır(Dahaner ve diğ., 2003). Çünkü, pazar payı ve dolayısıyla bilinirliği yüksek ürünlerin algılanan riski düşüktür(Dahaner ve diğ., 2003).

Hizmet işletmelerinde müşteri sadakatini oluşturan en önemli unsur hizmet sağlayan personeldir(Villas-Boas, 2004). Hizmet sağlayan personeline duyulan sadakat, beraberinde hizmet işletmesine sadakat duyulmasını oluşturmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde, bir hizmet işletmesinde müşteri sadakati bileşenleri şunlardır(Villas-Boas, 2004):

- Hizmet sağlayan personele duyulan güven,
- Hizmet sağlayan personelin yardımseverliği,
- Hizmet sağlayan personele duyulan bağlılık.

Bu bileşenler göz önüne alındığında, hizmet işletmelerinde iki tür müşteri sadakatinin varlığından söz edebilmek olasıdır. Bunlar, kişisel sadakat ve kurumsal sadakattir. Hizmet işletmelerinde, hizmet sağlayan bireylere karşı duyulan sadakat kişisel sadakati, hizmet işletmesine karşı duyulan sadakat ise kurumsal sadakati oluşturmaktadır. Kişisel sadakat, işletmeye bir çok yarar sağlamaktadır. Bunlardan kimileri şöyledir(Villas-Boas, 2004):

- Kişisel sadakat, kurumsal sadakatin oluşumuna önemli katkıda bulunmaktadır.
- Kişisel sadakat, çalışanın iş tatminini ve örgütsel bağlılığını arttırmaktadır.
- Kişisel sadakat hizmet kalitesini yükseltmektedir.
- Kişisel sadakat, kulaktan kulağa iletişim sürecini başlatarak, kişisel sadakatin işletme sadakatine dönüşmesini sağlamaktadır.

Ancak bu yararlarının yanında, kişisel sadakatin kurumsal sadakatin önüne geçmesi söz konusudur. Söz gelimi, hizmet sağlayan personelin işletmeden ayrılması ile kurumsal sadakat oranı düşebilmektedir. Bunun örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Örneğin bir kuaförün, bir dil kurşundaki eğitmenin ya da bir hastanedeki doktorun kurumdan ayrılması ile, o bireylerden hizmet alan müşterilerin de işletmeden ayrılması olasıdır.

MÜŞTERİ SADAKATİ MODELLERİ

Sadakat modellerinde, sadık müşteriler ve bunların sadakat türleri ortaya konulmaktadır.Uncles ve diğerlerine göre sadakat temel olarak üç türdür. Bunlar(Uncles ve diğ.,2002):

- Tek marka sadakati
- Bölünmüş sadakat
- Zayıf sadakat ya da sadakatsizlik

Tek marka sadakati, tek bir markaya karşı gösterilen sadakati açıklamaktadır. Bireyin markaya karşı olumlu yönde güçlü tutum ve inançlarının olduğu ve toplum üyeliği ve bu toplumda kimlik kazanmanın söz konusu olduğu sadakat türüdür. Belli ürün ve markaların psikolojik ve sosyal değerlerinin işlevsel değerlerinin önüne geçmesi (araba, parfüm) ya da bireyin yaşamını belirleyen temel konular içerisinde yer alması, bireylerin tek bir markaya sadakat göstermesi sonucunu doğurabilmektedir. Bireyler, mini-cooper arabaya binmeyi, jean-paul marka parfüm kullanmayı ya da Robert kolejinde eğitim görmeyi ısrarla isteyebilmektedir.

Bölünmüş sadakat, alışılmış satın alma davranışları ve satın alma deneyimlerinin etkisiyle, herhangi bir ürün grubunda birkaç markaya karşı gösterilen davranışsal sadakati temsil etmektedir. Belli ürün ve markalarda ise, markalar arasındaki farklılıkların algılanamaması veya pazara sürekli yeni markaların girişi gibi etkenlerin de yardımıyla, bireyler birkaç markaya sadakat gösterme eğilimine girebilmektedirler. Marka nitelikleri ve uygulanan sadakat programlarının benzerliği bu sonucun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Zayıf sadakat ya da sadakatsizlik ise, bireylerin çeşitli fırsatları kullanma ve değişiklik yapma arzularından hareketle doğan, bireyin durumu ve bireysel özelliklerinin de etkisiyle oluşan sadakat biçimidir. Belli ürün ve markalarda, hemen kullanma gereksinimi, fiyat indirimleri ya da promosyon uygulamaları yüzünden, bireylerin markalara karşı zayıf tutumları olabilmektedir. Bu zayıf tutumlar ise, marka sadakatini olumsuz yönde etkilemektedir.

Dick ve Basu'nun sadakat modelinde dört farklı sadakat türü tanımlanmıştır. Bunlar, gerçek sadakat, gizli sadakat, sahte sadakat ve sadakatsizliktir(Rowley, 2005). Bu modelde müşterilerin tutum ve davranış boyutları ele alınarak, sadakat türleri ortaya konmuştur. Söz konusu model tablo 2'de gösterilmektedir. Tablo 2'ye bakıldığında, müşterilerin yüksek derecede (olumlu) tutum ve tekrarlanan satın alma davranışı gösterdiğinde gerçek sadakat, yüksek derecede (olumlu) tutum beslemesine rağmen, satın alma davranışının düşük kalması gizli sadakat; düşük derecede (olumlu)

tutum beslemesine rağmen, sık satın alma davranışı göstermesi sahte sadakat; zayıf tutum ve seyrek satın alma davranışı söz konusu olduğunda ise sadakatsizlik türünün ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo-2. Dick ve Basu'nun Sadakat Modeli

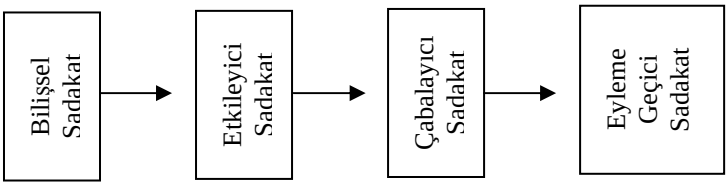
	Satın Alma Davranışı	
Tutumlar	Yüksek	Düşük
Yüksek	Gerçek Sadakat	Gizli Sadakat
Düşük	Sahte Sadakat	Sadakatsizlik

Bir başka modelde, sadakat derecelerine göre dört farklı müşteri türü ortaya konmuştur. Bunlar, esir, memnun, yarar bekleyen ve bağlı müşteri türüdür(Rowley, 2005). Bu model tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo-3. Nötr-Olumlu Tutum ve Davranışa Göre Sadakat Modeli

	Tutumlar	
Davranış	Nötr	Olumlu
Nötr	Esir Müşteri	Memnun Müşteri
Olumlu	Yarar Bekleyen Müşteri	Bağlı Müşteri

Esir türü müşteri, başka bir seçeneği olmadığı için sürekli satın alma davranışı gösterirken, bu marka ya da işletmeye karşı nötr bir tutum beslemektedir. Yarar bekleyen müşteri, satın alma eylemlerinde genelde düşük ilgilenim gösteren, marka bağımlılığı olan ve yarar sağladığını düşündüğü markanın dışında kalan öbür markalara karşı nötr tutum besleyen müşteri türüdür. Memnun müşteri, ürünlerin değerlerine göre değerlendiren, tercih ettiği markaya karşı olumlu yönde tutum gösteren ve satın alma karar sürecinde marka bilgilerini dikkate alan müşteri türüdür. Bağlı müşteri ise, kullandığı markalara yüksek derecede olumlu yönde tutum besleyen,ancak çok zorda kaldığında öbür markaları satın almayı düşünen, çevresindeki kişilere kullandığı markaları öneren müşteri türüdür.Oliver, müşteri sadakatinin farklı düzeylerini tanımlamıştır. Bunlar, bilişsel, etkileyici, çabalayıcı ve eyleme geçici sadakat türleridir(Sorce, 2002).

Şekil-4. Müşteri Sadakatinin Düzeyleri

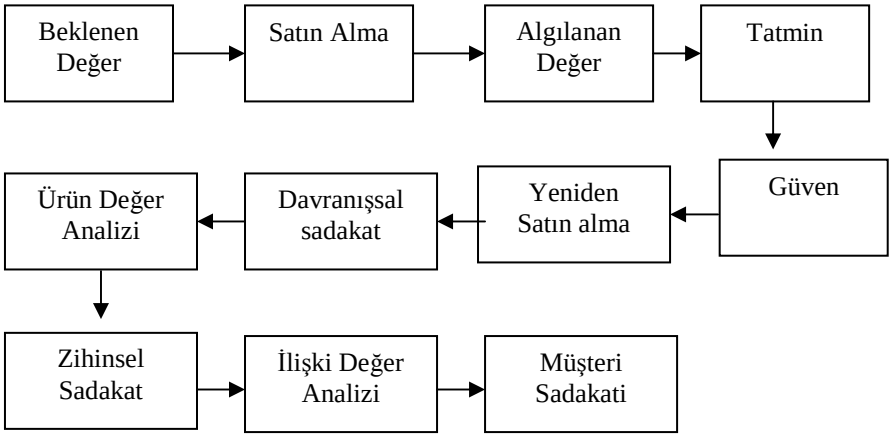
Kaynak: Sorce P. (2002); Relationship Marketing Strategy, Rochester Institute of Technology, Printing Industry Center:9.

Bilişsel sadakat, işletmenin ya da ürünlerinin öbür işletme ya da ürünlerden daha üstün niteliklere sahip olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Etkileyici sadakat, bireylerin satın alma karar süreci sonucunda tatmin olmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Çabalayıcı sadakat, etkileyici sadakat türünün bir adım sonrası olup, bireyin tatmin olduğu ürünü tekrar satın alma niyetini bildirmesi ile ortaya çıkmaktadır. Eyleme geçici sadakat, çabalayıcı sadakate, durumsal etkenleri ve davranış değişikliğine neden olabilecek rekabetçi çabaları önlemek için etkin bir arzunun varlığı ile oluşmaktadır. Eyleme geçici sadakat düzeyine gelindiğinde, birey işletmenin ürünlerini tekrar satın almak için derinden bir bağlılığa ulaşacak ve öbür işletmelerin ve onların markalarının olası etkilerinden kendisini yalıtabilmektedir. Eylem düzeyinde sadakat oluşturmak, çeşitli koşulların varlığına bağlıdır. Bunlar(Sorce, 2002):

- Ürün, öbür ürünlerden daha üstün olduğu algılanmalıdır.
- Ürün, büyük bir hayranlık konusu olabilmelidir.
- Ürün, sosyal bir oluşumun içine girebilecek yeteneğe sahip olmalıdır.
- İşletme kendi müşteri köyünü yaratmak için tüm kaynaklarını harcamaya istekli olmalıdır.

Bir çok ürün sınıfında, sözü edilen koşulların yer almaması yüzünden eylem düzeyinde sadakate ulaşmak güçtür. Bu yüzden, farklı sektörlerde ve alt sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin, müşteri sadakatini yaratmak için izleyebilecekleri stratejiler birbirinden farklı olacaktır.

Costabile tarafından kurulan modelde, müşteri sadakatinin farklı düzeyleri ve bu düzeyler arasındaki aşamalar ortaya konmuştur. Söz konusu model şekil 3'te gösterilmektedir. Costabile'e göre müşteri sadakati, davranışsal sadakat, zihinsel sadakat ve müşteri sadakati olmak üzere üç düzeydedir. Bir işletmeden yaptığı satın alma davranışları sonucu tatmin olan ve işletmeye güvenmeye başlayan birey, yineleme satın alma davranışına girerse davranışsal sadakat düzeyine ulaşmış olmaktadır. Bu düzeyden sonra, bireyin işletmenin kendisine sunduğu ürünün öbür ürünlerle karşılaştırılmasını yapması ve satın almakta olduğu ürünün kendisi için "en iyisi" olduğuna karar vermesi sonucu zihinsel sadakat düzeyine ulaşmaktadır. Bu aşamadan sonra birey, ürünlerini satın almakta olduğu işletmenin kendisi ile kurduğu ilişkilerin analizini yapmakta ve bu ilişkinin kendisine neler kazandırdığı ya da neler kaybettirdiğini belirlemektedir. Bireyin müşteri-işletme ilişkilerini analiz ettikten sonra olumlu yönde vereceği karar, bireyin müşteri sadakati düzeyine ulaşmasını sağlamaktadır.

Şekil-5. Müşteri Sadakatinin Düzeyleri ve Aşamaları

Kaynak: Costabile, M., 2000. A Dynamic Model of Customer Loyalty. Competitive paper presented at the 16th Annual IMP Conference, Bath (UK),:23.

McKinsey araştırma şirketinin 1200 hane halkı üzerinde yaptığı bir araştırma sonucunda, sadakatleri açısından üç farklı müşteri türü tanımlanmıştır. Bunlar, duygusal sadıklar, alışık sadıklar ve düşünen sadıklardır(Sorce, 2002). Duygusal sadıklar, bunlar içinde en sadık grubu oluşturmaktadır. Duygusal sadıklar, sürekli tercih ettikleri ürün ya da markanın kendileri için en iyi seçenek olduğunu düşünmekte ve bu yüzden satın alma süreçlerini yeniden değerlendirme yoluna gitmemektedirler. Alışık sadıklar, herhangi bir değerlendirme yapmadan alışageldikleri ürünleri tercih etmektedirler. Düşünen sadıklar ise, tercih ettikleri ürünlerin kendileri için en iyi seçenek olarak kaldığı sürece, o ürünü tercih etmektedirler. Bu gruptakiler, tercihlerini ussal süreçleri izleyerek belirlemekte ve ortaya çıkan yeni ürün, bilgi ve deneyimler ışığında satın alma süreçlerini sürekli değerlendirmektedirler.

Bir başka sınıflandırmaya göre, sadakat dereceleri açısından dört tür müşteri vardır(Tek, 1999):

- Kayıtsız şartsız sadık müşteriler
- İki veya üç markaya sadık müşteriler,
- İki marka arasında sürekli değişiklik yapan müşteriler,
- Hiçbir markaya sadakat göstermeyen müşteriler.

MÜŞTERİ SADAKATİ PROGRAMLARI

Müşteri sadakat programları, bir işletmenin ürünlerini sürekli satın alan müşterilerin ödüllendirilmesi için uygulanan programlardır. Müşteri sadakat programları, müşterilerin işletmeye ya da işletmenin markalarına bağlılığını güçlendirerek, onlara nazikçe bir kelepçe takmaları için tasarlanmış programlardır(Uncles ve Diğ, 2002).

Müşteri sadakat programları ile, çevresindeki çok sayıdaki seçenekleri değerlendirmeyip işletmeyi ve işletmenin ürün ya da markalarını tercih eden müşterilerin bu bağlılıklarının karşılığının verilmektedir. Bu karşılık kimi zaman parasal ödüller olurken, kimi zaman da ayrıcalık sağlayan uygulamalar olabilmektedir.

Müşteri sadakat programları temel olarak iki amaca hizmet etmektedirler. Bunlar, satış gelirlerini arttırmak ve işletmenin markası ya markalarıyla mevcut müşteriler arasında daha yakın bir bağ kurmaktır(Uncles ve Diğ. 2002). Bu iki amaçtan ilkine kimi zaman ulaşılamadığı görülmektedir. Yapılan bir araştırmada incelenen 6 sadakat programının yalnızca ikisinin, yineleme satın alma sıklığını arttırdığı görülmüştür(Sharp ve Sharp, 1997). Bu sonuç, müşteri sadakat programlarının işletmenin satış gelirlerini arttırma amacını olumsuz yönde etkilemektedir.

İşletmelerin rekabetten kaçınmak için izleyebilecekleri iki strateji vardır(Meyer-Waarden ve Benavent, 2002). Bunlar:

- Müşterileri için seçim üstünlüğü yaratmak
- Müşterilerini rekabetçi baskılardan korumak

Müşteri sadakat programları, bu stratejilerden özellikle ikincisini kullanmaktadır. Müşteri sadakat programları, farklılık yaratmak ve ilişki kurmak gibi iki stratejiyi bütünleştirerek izlemeleri gerekmektedir (Meyer-Waarden ve Benavent, 2002).

Sadakat programına yönelik olarak yapılan çeşitli araştırmalardan çıkan sonuçlardan kimileri şöyledir(Tan, 2005):

- Amerika'daki tüm market müşterilerinin % 53'ünde en az bir mağaza kartı bulunmaktadır.
- 2004 verilerine göre, ABD'de kişi başına 4 kredi kartı, ülkemizde ise kişi başına 2 kredi kartı olduğu düşünülmektedir.
- Tüm dünyada 89 milyon kişi bir havayolu işletmesinin sadakat programına üye bulunmakta ve bunlardan 74 milyonu da ABD'de yaşamaktadır. Bu' programlarda biriken uçuş millerinin 14 milyon YTL'ye ulaştığı, bunun yarısının ise alışverişlerden kazanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Sadakat programı türlerinden biri olan mağaza kartlarıyla ilgili yapılan bir çalışmada, katılımcıların % 61'inin 3, % 24'ünün 2, % 12'sinin 1 mağaza kartı bulunduğu ve bu yönüyle mağaza kartlarının müşteri sadakatini sağlamada yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır(Bellizi ve Bristol, 2004).

Ülkemizde çeşitli sadakat programları uygulamaya konmuştur. Migros'un Club Card programı, Kamil Koç'un YolKart programı, Tansaş'm "Akılalmaz Tüketici Hakları" programı ve AtlasJet'in JetMil programı bunlardan yalnızca bir kaçıdır. Migros'un Club Card uygulamasına katılan müşterilerin sayısı 4.5 milyondur. Bu müşteriler mağazaya ayda ortalama 9 kez gelmektedir ve bu dilim, toplam cironun % 80'ini oluşturmaktadır(Büyük, 2006). Tansaş, uyguladığı "İnanılmaz Tüketici Hakları" kampanyası sayesinde, 100 milyon dolar zarardan, 800 milyon dolar kara geçmiştir. Bu veriler, müşteri sadakati programlarının önemini vurgulamaktadır.

SONUÇ

Pazarlama uygulamasında son yıllardaki en önemli gelişmelerin başında, tek bir satışı önemseyen işlemlere odaklanmadan, müşteri ilişkilerine odaklanmaya dönüşüm gelmektedir. İşlemleri maksimize etme yerine, müşterileri gerçek bir değer olarak kabullenme önem kazanmaktadır.

Endüstriyel mallar pazarlayan ve hizmet sunan pek çok firma, pazarlama faaliyetlerinde dünya çapında rekabet edebilmek için, ilişki içinde oldukları müşterileri ile işbirliği yapmayı tercih etmekte ve “ilişki pazarlaması” yöntemlerini kullanmaktadırlar.

İlişkisel pazarlamanın işletmelere sağlayabileceği pek çok yarar vardır. Müşteri açısından da bir işletmeyle uzun dönemli ilişkiler kurmanın çeşitli yararları bulunmaktadır.

Müşteri sadakat olgusunun ayrıntılı bir şekilde analiz edildiği bu çalışma sonucunda ortaya çıkan sonuçlar şu şekildedir:

- Müşterileri için seçim üstünlüğü yaratmak Müşteri sadakatinin bileşenlerine yönelik olarak geliştirilen modellerin, müşteri sadakatine farklı yaklaşımlar sunduğu görülmektedir. Bu yönüyle, müşteri sadakatinin bileşenlerine yönelik tutarlı bir sonuca ulaşmak oldukça güçtür.
- Müşteri sadakat türlerine ilişkin ortaya konulan modellerde, farklı ölçütlere göre sadakat türleri tanımlanmaktadır. Bu yönüyle konuya çeşitlilik kattığı düşünülmektedir.

- Müşteri sadakat türlerine ilişkin ortaya konan modellerde yer alan sadakat türlerinin ve sadakat düzeylerinin işletmenin yer aldığı pazarın niteliklerine göre değişiklik göstermesi olasıdır. Bu yüzden işletmeler, içinde bulundukları pazarın dinamiklerine uygun sadakat türlerini hedeflemeleri gerekmektedir.
- İşletmelerin müşterilerini rakip işletmelerin rekabetçi etkilerinden korumak için geliştirdikleri müşteri sadakat programlarının birbirine benzemesi, programın işlerliğini ortadan kaldırmaktadır. Örneğin bir çok havayolu işletmesi, birbirine benzer sadakat programları geliştirmektedir.
- Müşteri sadakatinin oluşumunda; müşteri tatmini, pazar payı, hizmet kalitesi gibi çok sayıda unsurun yanında duygusal unsurların da etkileri dikkate alınmalıdır. İşletmeler kurumsal imajlarını ya da ürünlerinin imajlarını yaşam biçimleri ile özdeşleştirerek, ürünlerine yada kurumsal imajlarına simgesel anlamlar yüklemeli ve bu şekilde müşterileri ile duygusal sadakat yaratmaya çalışmalıdır.

KAYNAKÇA

Aydın S. ve Özer G. (2005), "The Analysis of Antecedents of Customer Loyalty in the Turkish Moile Telecommunication Market", European Journal of Marketing, Vol. 39,No. 7/8.

Baytekin E.P. (2005), "Toplam Kalite Hedefinde Müşteri Memnuniyetinden Müşteri Sadakatine", http://155.223.1.158/edergi/yenid/sl/4.pdf

Bayuk N. (2005); "Global Çağda Müşteri ve Pazarlama Anlayışı", Pazarlama DünyasıDergisi,Eylül-Ekim Sayısı.
http://www.kalder.org/page.asp?pageID=l533 27.03.2006

Bell C.R. ve Bell B.R. (2004), Manyetik Servis Müşteri Sadakati Yaratmanın Sırları, Elips Yayınları, 2004.

Bellizi J.A. ve Bristol T. (2004); "An Assesment of Supermarket Loyalty Cards in One Majör US Market", Journal of Consumer Marketing, cilt 24, sayı 2.

Bhattacharya C.B. (1997); "Is Your Brand's Loyalty Too Much, Too Little or Just Right?: Explaining Deviation in Loyalty From the Dirichlet Norm", International Journal of Research in Marketing, No.14.

Büyük S.S. (2006); "Migros'ta Kişiye Özel Kampanya Dönemi", Capital Dergisi, Mart Sayısı.

Büyük S.S. (2002); "Müşterinin Aşk Analizi", Capital Dergisi, Mayıs Sayısı. www.capital.com.tr

Blythe J. (2002). (Çeviren: Prof.Dr.Yavuz ODABAŞI), *Pazarlama İlkeleri*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul: 291.

Costabile, M., 2000. A Dynamic Model of Customer Loyalty. Competitive paper presented at the 16th Annual IMP Conference, Bath (UK), 7 th-9th of September.

Dahaner P.J., Wilson I.W. ve Davis R.A. (2003); "A Comparison of Online and OffIine Consumer Brand Loyalty", Marketing Science, Vol.22, No.4.

Fırat B. (2005); "Ziyareti Arttıran Daha Çok Kazanıyor", Capital Dergisi, Ağustos Sayısı, www.capital.com.tr

Gözler Ö. (2006); "Sadakat Mitleri Şirket Batırır mı?", Capital Dergisi, Mart Sayısı.

Gronroos C. (1995). “Relationship Marketing: The Strategy Continuum”, *Journal of Academy of Marketing Science*, 23: 252.

İnal M. E. ve Demirer Ö. (2001), “İlişki Pazarlamasına Genel Bir Bakış”, *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Y. 15, İstanbul: 26, 29.

Kılıç Ö. (1993); "Tüketicinin Tatmini ve Şikayet Davranışı: Dayanıklı Tüketim Mamullerinde Tüketicinin Şikayet Davranışının Araştırılması", Pazarlama Dünyası Dergisi, sayı 41.

Lewis B.R. ve Soureli M. (2006); The Antecedents Of Consumer Loyalty in Retail Banking, Journal of Consumer Behaviour, Jan-Feb.

Meyer-Waarden L. ve Benavent C. (2002); "Loyalty Programs: Strategies and Practice", Congres Nouvelles Tendances du Marketing, Paris-Venice-ESCP, 26-27 January.

Oyman, M. (2002); "Müşteri Sadakati Sağlamada Sadakat Programlarının Önemi", Kurgu Dergisi, sayı 19.

Payne A., Christopher M., Clark M. ve Peck H. (1995). *Relationship Marketing For Competitive Advantage Winning and Keeping Custemers*, Oxford: Butterworth-Heinemann Ltd: 8.

Rowley, J.(2005); "The Four Cs of Customer Loyalty", Marketing Intelligence & Planning, cilt 23, sayı 6.

Savaşçı İ. ve Franko Ventura K. (2001). “İlişkisel Pazarlamanın Üniversite Öğrencilerinin Hizmet Algılamaları Üzerindeki Etkisi”, *6. Ulusal Pazarlama Kongresi*, Erzurum, 40-41.

Sharp B.ve Sharp A. (1997); "Loyalty Programs and Their Impact on Repeat-Purchase Loyalty Pattern", International Journal of Research in Marketing, No. 14.

Sorce P. (2002); Relationship Marketing Strategy, Rochester Institute of Technology, Printing Industry Center.

Spiteri J.M. ve Dion P.A. (2004); Customer Value, Overall Satisfaction, End-User Loyalty and Market Performance in Detail Intensive Industries, Industrial Marketing Management, No.33.

Stone B. (1988). *Successful Direct Marketing Methods*, 27

Şahin A. ve Demir H. (2001). "Endüstriyel Malların Pazarlanmasında İlişki Pazarlamasının Önemi", *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Y. 13, İstanbul: 15-16.

Tam, J.L.M. (2004); "Customer Satisfaction, Service Quality and Perceived Value: An Integrative Model", Journal of Marketing Management, cilt 20, sayı 7-8, Ağustos Sayısı.

Tan A. (2004); "Dinlenme Tesislerinde Hizmet Pazarlaması ve Müşteri Tatmini, Pazarlama Dünyası Dergisi, sayı 2004-5.

Tan B. (2005); "Müşteri Sadakati İle İlgili Mitler", Capital Dergisi, Aralık Sayısı.

Tanlasa B.T. (2005); "Geleceğin Pazarlaması Beş Duyuda", Marketing Türkiye Dergisi, 1 Kasım Sayısı.

Tek, Ö.B. (1999); Pazarlama İlkeleri, Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları, Beta yayınları, 8.baskı, İstanbul.

Odabaşı Y. (2000). *Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi*, Sistem Yayınları: 19, 93.

Öztürk S. A. (2003). *Hizmet Pazarlaması*, Ekin Kitabevi, İstanbul: 179-180.

Uncles M.D., Dowling G.R. ve Hammond K. (2002); "Customer Loyalty and Customer Loyalty Programs", Journal of Consumer Marketing, October.
Villas-Boas J.M. (2004); "Consumer Learning, Brand Loyalty and Competition", Marketing Science, Vol.23, No.l.

Yin Lam S., Shankar V., Erramilli M.K. ve Murthy B. (2002); "Investigating the Interrelationships among Customer Value Customer Satisfaction, Switching Costs and Customer Loyalty", JAMS Loyalty Paper, November 27.

Yüksel, B. (1997). "Hizmet Pazarlamasında İlişki Değişimi ve Değişimin Etkinliğini Arttırmada İlişki Pazarlamasının Rolü", *Celal Bayar Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Manisa, 3: 437-463.

(2005); "Yaşam Boyu Müşteri Kazanmak İçin", Marketing Türkiye Dergisi, 1 Mart Sayısı.

5520 Sayılı Yeni Kurumlar Vergisi Kanununda Vergi Güvenlik Müesseselerine İlişkin Yeni Düzenlemeler

Filiz EKİNCİ*

Özet: Günümüzde, dünyada yaşanan hızlı ekonomik ve siyasal gelişmeler sonucunda bir çok ülke vergi sistemlerini yeniden yapılandırmıştır. Ülkemizde de bu gelişmelere paralel olarak vergi kanunlarının yeniden yapılandırılması çalışmaları başlamıştır. Bu doğrultuda vergi sistemimizde yer alan Kurumlar Vergisi Kanununu değiştirilmiştir. Yeni Kanunla vergi sistemimize eski kanundan farklı olarak kontrol edilen yabancı kurum kazançlarının vergilendirilmesi, transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımı ve vergi cennetlerine ilişkin düzenlemeler getirilmiştir. Bu çalışmada yeni uygulamaya sokulan bu müesseseler ana hatları ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kurumlar Vergisi, vergi güvenlik müessesesi, kontrol edilen yabancı kurum, transfer fiyatlandırması, örtülü kazanç, vergi cennetleri

New Regulations About Tax Safety on Law No 5520 New Corporation Tax

Abstract: In recent days, as a result of rapid economic and political developments in the world, many countries have restructured their own tax systems. In parallel with these activities, our country also has started to restructure tax laws. Thus, Corporation Tax Law in our tax system has been changed. Unlike the old law, new tax law constructed new regulations about taxation of controlling foreign corporation incomes, distribution of covered gains with transfer pricing and tax heavens in our tax system.. In this study, executed new foundations is tried to explain substantially.

Keywords: Corporation Tax, tax safety, controlling foreign corporation, transfer pricing, covered gains, tax heavens

GİRİŞ

Günümüzde küreselleşme olgusunun hızlanması ve artan ticaret hacmi nedeniyle bir çok ülke vergi sistemlerini; vergilendirmede adalet, haksız vergi rekabetinin önlenmesi, vergi sisteminde sadelik ve basitlik, vergilendirmede etkinlik ve verimlilik ilkeleri çerçevesinde yeniden yapılandırmış bulunmaktadır (Deloitte, 2006). Ülkemizde de bu gelişmelere paralel olarak vergi kanunlarının yeniden yapılandırılması ihtiyacı doğmuştur.

Vergi sistemimizdeki bu yapısal dönüşüm üç ana ilkeye dayanmaktadır. Bu ilkeler; Vergi mevzuatının ana esaslar itibariyle, vatandaşlar tarafından anlaşılır ve basit bir şekilde uygulanabilir olması, mevzuatın sık sık değişmeyen, yatırımcıların gelecek planlaması yapabilmelerine izin verecek şekilde istikrarlı ve öngörülebilir, aynı zamanda ekonominin önünü tıkamayacak yapıda ve düzeyde olması, mükelleflere daha kaliteli hizmet

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya İ.İ.B.F, Maliye Bölümü

sunmayı ve mükelleflerin gönüllü uyumunu esas alan ve bilgi ve teknolojilerinin de yardımıyla vergi gelirlerini etkin bir şekilde toplayan bir idareye sahip olunması, şeklinde özetlenebilir (www.gelirler.gov.tr.2006).

Bu amaçla Türk Vergi Sisteminde yapılan düzenlemelerden biri de 5520 Sayılı Yeni Kurumlar Vergisi Kanunun 2006 yılında yürürlüğe girmesidir (Resmi Gazete, 2006). Yeni Kanunla vergi sistemimize transfer fiyatlandırması suretiyle örtülü kazanç dağıtımı, kontrol edilen yabancı kurum kazançlarının vergilendirilmesi, vergi cennetlerine ilişkin yeni düzenlemeler getirilerek, örtülü sermaye kavramı yeniden düzenlenmiş ve objektif kriterlere bağlanmıştır.

Aşağıda kontrol edilen yabancı kurum kazançlarının vergilendirilmesi, transfer fiyatlandırması suretiyle örtülü kazanç dağıtımı ve vergi cennetlerine ilişkin düzenlemeler ana hatları ile açıklanmaya çalışılacaktır.

Kontrol Edilen Yabancı Kurum Kazançlarının Vergilendirilmesine Yönelik Düzenlemeler

5520 Sayılı Yeni Kurumlar Vergisi Kanunu ile vergi sistemimize dahil edilen yeniliklerden biri kontrol edilen yabancı kurumlara ilişkin düzenlemelerdir. Vergi rekabetini bozucu davranışları önlemek amacıyla yapılan bu düzenleme aynı zamanda vergi güvenlik müessesesidir. Bu düzenlemeye göre; tam mükellef gerçek kişi ve kurumların doğrudan veya dolaylı olarak ayrı ayrı ya da birlikte sermayesinin veya kar payının ya da oy kullanma hakkının en az % 50 sine sahip olmak suretiyle kontrol ettikleri yurt dışı iştiraklerinin kurum kazançları, dağıtılsın veya dağıtılmasın;

a) İştirakin toplam gayrisafi hasılatının %25 veya fazlasının faaliyet ile orantılı sermaye, organizasyon ve eleman istihdamı suretiyle yürütülen ticari, zirai veya serbest meslek faaliyeti dışındaki faiz, kar payı, kira, lisans ücreti, menkul kıymet satış geliri gibi pasif nitelikli gelirlerinden oluşması,

b) Yurt dışındaki iştirakin ticari bilanço karı üzerinden % 10'dan az oranda gelir ve kurumlar vergisi benzeri vergi yükü taşıması,

c) Yurt dışında kurulu iştirakin ilgili yıldaki toplam gayrisafi hasılatının 100.000 YTL karşılığı yabancı parayı geçmesi,

şartlarının birlikte gerçekleşmesi halinde, Türkiye'de kurumlar vergisine tabi olacaktır (5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu md. 7/1).

Yukarıda belirtilen şartların mevcut olması halinde Türkiye'de vergiye tabi tutulacak kurum kazancı, Türkiye'deki kurumun yurt dışı iştirakinde ilgili hesap dönemi içerisinde sahip olduğu en yüksek hisse oranı dikkate alınmak sureti ile bulunacaktır. Diğer taraftan yurt dışında kurulu iştirakin elde ettiği gelirleri üzerinden kar payı dağıtımında bulunulması halinde, elde edilen kar

paylarının daha önce Türkiye'de bu madde kapsamında vergilenmemiş kısmı üzerinden Türkiye'de kurumlar vergisi hesaplanacaktır.

Bazı ülkeler, diğer ülkeler aleyhine fon ve yatırımları çekmek için vergi erteleme olanağı getiren, zararlı vergi rekabetine yol açan uygulamalara yer vermektedirler.Vergi sistemimizde vergi kayıp ve kaçağına yol açan ve vergiden kaçınmada kullanılabilen bu yerlerdeki iştiraklere ilişkin işlemlerin düzenlenmesi amacıyla kontrol edilen yabancı kurum uygulaması vergi mevzuatımız kapsamına alınmıştır. Bu düzenleme ile uluslararası vergi uygulamalarındaki gelişmelere paralel olarak ticari ve sinai mahiyette olmayan yatırımlarını yurt dışında düşük vergi oranlı ülkelere yönlendiren mükellefler ile Türkiye'de yatırım yapan mükellefler arasındaki vergi eşitsizliğinin giderilmesi amaçlanmaktadır(http://www.malihaber.com.2006).

Bilindiği üzere, kurumlar vergisi sistemimiz kurumlar vergisi yönünden iştirak yolu ile yapılan yatırımlardan elde edilen kazançları, söz konusu iştirakin elde ettiği kazancın kar dağıtmasına bağlı olarak vergilendirme konusu yapmaktadır. Genel kural bu şekilde olmasına rağmen; sıfır veya düşük oranlı vergi uygulamaları olan ülkelerde, genellikle kar dağıtımı yapma zorunluluğu bulunmaması nedeniyle bu ülkelerdeki kurumlar veya hakim ortak kar dağıtımı yapmadığı için, oluşan kazançların vergilendirilmesinin ertelenmesi için çok uygun bir ortam bulunmaktadır. Kontrol edilen yabancı kurum düzenlemeleri ile, haksız vergi rekabeti ile mücadele amacıyla, yurt dışı iştiraklere yatırım yapan mükelleflerin bu iştiraklerindeki karları dağıtılsın veya dağıtılmasın vergi uygulamaları açısından elde edilmiş sayılarak, bu iştiraklere atfedilen kazançları Türkiye'de kurumlar vergisi kapsamına alınmaktadır (Deloitte, 2006).

Transfer Fiyatlandırması Yoluyla Örtülü Kazanç Dağıtımına İlişkin Düzenlemeler

5520 Sayılı Yeni Kurumlar Vergisi Kanunu ile vergi sistemimize getirilen diğer bir yenilikte transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımına ilişkin düzenlemelerdir. Bu kapsamda Eski Kurumlar Vergisi Kanununda yer alan "örtülü kazanç" müessesesi kaldırılarak, yerine "transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımı" müessesesi getirilmiştir. Bu düzenlemenin amacı transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımının ve bu yolla vergi kaçak ve kayıplarının önlenmesidir.

Eski Kurumlar Vergisi Kanununun 17. maddesi içinde yer alan "örtülü kazanç" maddesinin uygulaması gerek yerli gerekse yabancı kurumlar açısından büyük anlaşmazlıkların doğmasına yol açmış bu yüzden Yeni Yasada bu sorunun çözümlenmesi için OECD ülkelerindeki uygulamalara paralel düzenlemelere gidilmiştir. İşte 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 13. maddesinde yer alan "transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımı" maddesi bu amaçla konulmuştur (Tuncer, 2006).

Genel olarak transfer fiyatlandırması, bir işletmenin gelir ve gider veya kar paylaşımı olarak bağlantılı olduğu, kar paylaşımı açısından aynı çıkar birliğine dahil olan, ana şirket veya alt şirketlerle veya yönetim ve denetimi itibariyle hakim durumda olduğu ortaklık, iştirak ve şubeleriyle, karşılıklı olarak mal ve hizmet sunumunda uygulanan fiyatlama olarak, vergi muhasebesi açısından ise çok uluslu şirketlerin karlarını, değişik ülkelerde bulunan ana ve bağlı şirketleri arasında kaydırarak, vergiden kaçınmayı sağlayan bir yöntem ve muhasebe tekniği şeklinde tanımlanabilir (www. Alomaliye.com.2006).

Yeni Kurumlar Vergisi yasasına giren bu kavram, AB ülkeleri, OECD Vergi Bölümü ve Milletlerarası Ticaret Odası çalışmalarında kullanılan bir kavramdır (Tuncer, 2006). Transfer fiyatlandırmasıyla ilgili olarak yapılan düzenlemeler OECD modeline uyumlu hale getirilmiştir. İlişkili kişinin emsallerine uygunluk ilkesi gibi objektif kriterler getirilerek, transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü olarak dağıtılan kazançlar, dağıtılmış kar payı sayılarak stopaj kapsamına alınmıştır..Bu düzenlemeler sayesinde transfer fiyatlandırmasının vergi kaybına neden olacak biçimde kullanılmasından doğan kayıp ve kaçakların tespit edilmesi kolaylaşacaktır.

Transfer fiyatlandırmasına ilişkin düzenlemeler 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 13. maddesinde hüküm altına alınmıştır.Bu maddenin 1. fıkrasına göre; kurumlar, ilişkili kişilerle emsallerine uygunluk ilkesine aykırı olarak tespit ettikleri bedel veya fiyat üzerinden mal veya hizmet alım veya satımı işlemlerinde bulunursa, kazanç tamamen veya kısmen transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü olarak dağıtılmış sayılmaktadır. Alım, satım, imalat ve inşaat işlemleri, kiralama ve kiraya verme işlemleri, ödünç para alınması ve verilmesi, ikramiye, ücret ve benzeri ödemeleri gerektiren işlemler her hal ve şartta mal veya hizmet alım ya da satımı olarak değerlendirilmektedir.

Bu fıkra hükmünde geçen ilgili kişi kavramı maddenin 2. fıkrasında açıklanmıştır. Buna göre ilgili kişi; Kurumların kendi ortakları, kurumların veya ortaklarının ilgili bulunduğu gerçek kişi veya kurum ile idaresi, denetimi veya sermayesi bakımından doğrudan veya dolaylı olarak bağlı bulunduğu ya da nüfuzu altında bulundurduğu gerçek kişi veya kurumları ifade eder. Ortakların eşleri, ortakların veya eşlerinin üstsoy ve altsoyu ile üçüncü derece dahil yansoy hısımları ve kayın hısımları da ilişkili kişi sayılmaktadır.Ayrıca kazancın elde edildiği ülke vergi sisteminin, Türk vergi sisteminin yarattığı vergilendirme kapasitesi ile aynı düzeyde bir vergilendirme imkanı sağlayıp sağlamadığı ve bilgi değişimi hususunun göz önünde bulundurulması suretiyle Bakanlar Kurulunca ilan edilen ülkelerde veya bölgelerde bulunan kişilerle yapılmış tüm işlemler, ilişkili kişilerle yapılmış sayılacaktır.

Emsallere uygunluk ilkesi ise maddenin 3. fıkrasında açıklanmıştır. Buna göre; emsallere uygunluk ilkesi, ilişkili kişilerle yapılan mal veya hizmet alım ya da satımında uygulanan fiyat veya bedelin, aralarında böyle bir ilişkinin bulunmaması durumunda oluşacak fiyat veya bedele uygun olmasını ifade etmektedir.

İlişkili kişilerle, emsallere uygun fiyat veya bedeller kullanarak, mal ya da hizmet alım satımı yapan kurumlar, transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımına muhatap olmayacaklardır. Bu uygulamaya muhatap tutulmamak için, kurumların, ilişkili kişilerle yaptıkları işlemlerde uyguladıkları fiyat ve bedellerini ;

a) Piyasa fiyatı ile karşılaştırarak, karşılaştırılabilir fiyat yöntemine

b) Makul bir kar oranı ekleyerek, maliyet artı yöntemine

c) Makul bir brüt satış karı düşülerek, yeniden satış fiyatı yöntemine

d) Bunların hiçbirinin kullanılmasının mümkün olmadığı durumlarda, kendi tespit edecekleri bir yönteme göre emsallere uygun olup olmadığını tespit etmeleri ve ilişkili kişilerle yaptıkları işlemlerde uyguladıkları fiyat veya bedellerin, emsallere uygun olduğundan emin olmaları gerekmektedir (Kızılot, 2006).

Karşılaştırılabilir fiyat yöntemi; bir mükellefin uygulayacağı emsallere uygun satış fiyatının, karşılaştırılabilir mal veya hizmet alım satımında bulunan ve aralarında herhangi bir şekilde ilişki bulunmayan gerçek ya da tüzel kişilerin birbirleriyle yaptıkları işlemlerde uygulayacakları piyasa fiyatı ile karşılaştırarak tespit edilmesini ifade etmektedir. Doğrudan karşılaştırma yapılmasına olanak veren bu yöntem, karşılaştırılabilir kontrol dışı işlemler için uygulamada en sık kullanılan yöntemdir (www.gelirler.gov.tr.2006).

Maliyet artı yöntemi; emsallere uygun fiyatın, ilgili mal ya da hizmet bedelinin uygun bir brüt kar oranı kadar artırılması suretiyle hesaplanmasını ifade etmektedir. Buradaki uygun brüt kar oranı, söz konusu mal veya hizmet alım veya satım anında ilişkisiz kişilere satılması halinde uygulanacak fiyatı yansıtan kar oranını ifade etmektedir.Bu yöntem özellikle hammadde ve yarı mamuller ile imal edilen mallara ilişkin işlemlerde uygulama alanı bulmaktadır.Yeniden satış fiyatı yöntemi ise emsallere uygun fiyatın, işlem konusu mal veya hizmetlerin aralarında herhangi bir bağlantı bulunmayan gerçek veya tüzel kişilere yeniden satılması halinde uygulanacak fiyattan uygun bir brüt satış karı düşülerek hesaplanmasını ifade etmektedir.Buradaki uygun brüt satış karı, söz konusu mal ya da hizmet için işlem anında uygulanabilecek, piyasa koşullarına göre belirlenen ya da belirlenebilecek objektif nitelikte bir oran ile saptanan karı ifade etmektedir. Bu kar tutarı düşüldükten sonra da mal ya da hizmetin ilişkili

kişilere satılmasında uygulanabilecek emsallere uygun fiyata ulaşacaktır (www.gelirler.gov.tr.2006).

Mükellefler bu kapsamda uygulayabilecekleri yöntemleri tamamen kendileri belirleyecekleri gibi, maddede sayılmayan ancak OECD'nin " Uluslararası Şirketler ve Vergi İdareleri İçin Transfer Fiyatlandırması Rehberi"nde belirtilen ya da diğer ülkelerin uygulamalarında karşılaşılabilen yöntemleri de kullanabileceklerdir.

Transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımı uygulamasında, tamamen veya kısmen transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü olarak dağıtılan kazanç, hesap döneminin son günü itibariyle dağıtılmış kâr payı veya dar mükellef için ana merkeze aktarılan tutar sayılarak vergi kesintisine tabi tutulacaktır. Daha önce yapılan vergilendirme işlemleri, taraf olan mükellefler nezdinde buna göre düzeltilecektir.

Vergi Cennetlerine Yönelik Düzenlemeler

5520 Sayılı Yeni Kurumlar Vergisi Kanunu ile vergi sistemimize getirilen bir diğer yenilikte vergi cennetleri ile mücadeleye yönelik düzenlemedir.

Yapılan bu düzenlemenin amacı, zararlı vergi rekabeti uygulayan ülkelerin Türkiye'de vergi matrahının azaltılması amacıyla kullanılmasının engellenmesi, bu ülkelerde yerleşik kurumlara çeşitli adlar altında yapılacak ödemelerle vergiye tabi kazancın aşındırılmasının önüne geçilmesidir (Erdikler, 2006). Bu düzenleme ile zararlı vergi rekabeti yaratan ülkelerde yapılan işlemlerin vergilendirilmesi sağlanmakta, vergi matrahının azaltılması , sermaye kaçışı ve kara paranın aklanması önlenmektedir (Kaplan, 2006).

Vergi cennetleri, yabancı yatırımcıyı ülkeye çekebilmek için sistemlerinde gelir, servet, harcama ve sermaye vergileri gibi vergileri hiç bulundurmayan veya söz konusu vergileri bulundurmakla birlikte vergi oranlarını düşük tutan, indirim, istisna ve muafiyetlere geniş uygulama alanı sunan, işlemlerin gizli şartlar altında yapılabilmesine olanak tanıyan ve çoğunlukla kıyı bankacılığı merkezleri olarak faaliyet gösteren, fiziki yatırım alanları sınırlı olan küçük ülkeler olarak tanımlanabilir (Hoşyumruk, 2003).

Vergi cennetlerine ilişkin düzenleme Yeni Kanunun " dar mükellefiyette vergi kesintisi"ni düzenleyen 30. maddesinin 7 numaralı bendinde hüküm altına alınmıştır. Söz konusu bend hükmüne göre , zararlı vergi rekabeti uygulayan ülkelerde yerleşik kurumlara yapılan her türlü ödeme üzerinden %30 oranında vergi kesintisi yapılması öngörülmektedir.

Bu çerçevede yapılacak vergi kesintisi zararlı vergi rekabetine yol açtığı kabul edilen ülkelerde yerleşik olan veya faaliyette bulunan (tam mükellef kurumların yurt dışındaki işyerleri dahil) yapılan her türlü ödemeler üzerinden , bu ödemelerin verginin konusuna girip girmediğine veya ödeme

yapılan kurumun mükellef olup olmadığına bakılmaksızın yapılacaktır (Deloitte, 2006). Bu düzenlemede, tam mükellef kurumların Bakanlar Kurulunca yayımlanacak listede yer alan ülkelerde bulunan işyerlerine yapılan ödemeler de vergi kesintisi kapsamına dahil edilmiştir.

Buna göre, kazancın elde edildiği ülke vergi sisteminin, Türk vergi sisteminin yarattığı vergileme kapasitesi ile aynı düzeyde bir vergilendirme imkanı sağlayıp sağlamadığı ve bilgi değişimi hususunun göz önünde bulundurulması suretiyle Bakanlar Kurulunca ilan edilen ülkelerde yerleşik olan veya faaliyette bulunan kurumlara (tam mükellef kurumların bu nitelikteki ülkelerde bulunan iş yerleri dahil) nakden veya hesaben yapılan veya tahakkuk ettirilen her türlü ödemeler üzerinden , bu ödemelerin verginin konusuna girip girmediğine veya ödeme yapılan kurumun mükellef olup olmadığına bakılmaksızın %30 oranında vergi kesintisi yapılacaktır.

SONUÇ

5520 Sayılı Yeni Kurumlar Vergisi Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte Eski Kurumlar Vergisi Kanununda yer almayan ve vergi sistemimizde ilk defa uygulanacak vergi güvenlik müesseseleri getirilmiştir.

Bunlar kontrol edilen yabancı kurum kazançlarının vergilendirilmesine , transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımına ve vergi cennetlerine ilişkin düzenlemelerdir.

Türk Vergi Sisteminde vergi kayıp ve kaçağına yol açan ve vergiden kaçınmak amacıyla kullanılabilen, başka ülkeler aleyhine fon yatırımları çekebilmek için vergi erteleme olanağı sunan, zararlı vergi rekabetine yol açan uygulamalar yer veren ülkelerdeki iştiraklere ilişkin işlemlerin düzenlemesi ve ticari ve sinai nitelikte olmayan, yatırımlarını yurt dışındaki düşük oranlı ülkelere yönlendiren mükellef ile Türkiye'de yatırım yapan mükellefler arasındaki vergi eşitsizliğinin giderilmesi amacıyla kontrol edilen yabancı kurum kazançlarının vergilendirilmesi ilişkin düzenlemeler getirilmiştir.

Transfer fiyatlandırmasıyla ilgili sistem OECD modeline uyumlu hale getirilerek, ilişkili kişinin emsallerine uygunluk gibi objektif ilkelere bağlı kriterler getirilmiş ve transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü dağıtılan kazançlar dağıtılmış kar payı sayılarak vergi kesintisi kapsamına alınmıştır. Transfer fiyatlandırması ile ilgili objektif kriterleri belirleme açısından Bakanlar Kuruluna yetki verilmiştir.

Bakanlar Kurulunca ilan edilen ve "Vergi Cenneti" olarak bilinen ülkelere ve bölgelere yapılan ödemelerde; emsaline uygun fiyatlarla alınan mal ve iştirak hisseleri ve kredi ana para ve kar payı ödemeleri hariç olmak üzere %30 oranında vergi kesintisi getirilmek suretiyle zararlı vergi rekabeti yaratan ülkelerde yapılan işlemlerin vergilendirilmesi amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Deloitte, (2006), Yeni Kurumlar Vergisi Kanunu ve Getirdikleri, Haziran.

Erdikler, Şaban, (2006), "Vergi Cennetlerine Yapılacak Ödemelerin Vergisel Boyutu", Yaklaşım Dergisi, Y.14, S.165, Eylül

HOŞYUMRUK, Şennur, (2003), Vergi Cennetleri, Tercihli Vergi Rejimleri ve Zarar Verici Vergi Rekabetinin OECD Ülkeleri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, AÖF Yayınları, No. 775

KIZILOT, Şükrü, (2006), "Yeni Kurumlar Vergisi Kanununda Transfer Fiyatlandırması Yoluyla Örtülü Kazanç Dağıtımı", Yaklaşım Dergisi, Y.14, S.165, Eylül.

Kurumlar Vergisi Kanunu (5520 S.K), (2006). Resmi Gazete, 26205.

Tuncer, Selahattin, (2006) "Yeni 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu", Yaklaşım Dergisi, Y.14, S.164, Ağustos.

http:// www. Alomaliye.com/ocak_06/sukru_senalp_ortulu_kazanç.htm .,19.09.2006

http://www.malihaber.com/modules.php?name=Kose_Yazilari&op=printpage&artid=787., 25.09.2006.

Kaplan, Mürsel Ali, (2006) "Kurumlar Vergisi Kanunu Tasarısının Temel Özellikleri ve İşletmelere Etkileri", http://www.vergiportali.com/doc/bulten/MAKaplanSunum.pdf., 05.08.2006)

Türkiye'de Bankacılık Sektörünün Bilanço Dışı Faaliyetlerindeki Gelişmeler

Gamze GÖÇMEN*

Özet: Bankacılık sektörü ile ilgili literatüre bakıldığında, bankaların bilanço dışı işlemlerinde tüm dünyada ortaya çıkan hızlı artışın nedenlerinin ve sonuçlarının, pek çok araştırmaya konu olduğu görülmektedir. Bu araştırmalardan yola çıkılarak bu çalışmada, bilanço dışı işlemlerin Türkiye'de faaliyet gösteren ticaret bankaları açısından ne gibi bir gelişme gösterdiği incelenmiştir. Değerlendirmeler yapılırken kamu bankalarının, özel bankaların ve Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı bankaların 1990-2004 yılları arasındaki mali tablolarında yer alan verileri dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sektörü, Bilanço dışı işlemler, Faiz dışı gelirler, Ticaret Bankaları

Evolutions Of Off-Balance Sheet Activities In Turkish Banking Sector

Abstract: Looking at the literature on banking sector, it is seen that causes and effects of fast increases in off-balance sheet activities are a subject matter of a lot of studies. Following these researches, it has been examined the evolution of off-balance sheet activities in Turkish commercial banking sector. İt has been considered financial statements of state banks, private banks and foreign banks in Turkey between 1990-2004.

Keywords: Banking sector, Off-balance sheet activities, Non-interest income, Commercial Banks

GİRİŞ

Bankalar fonların tasarruf sahiplerinden alınıp ihtiyaç sahiplerine verilmesine aracılık eden kuruluşlardır. Bankaların geleneksel faaliyetleri, kredilerin mevduatlarla finanse edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Dünyadaki trendlere paralel olarak ve Türkiye'de enflasyon ve faiz oranlarındaki düşüşlere bağlı olarak bankaların ücret ve komisyon geliri sağlayan faaliyetlere giderek daha çok ağırlık verdikleri görülmektedir. Gerçekten de, 1990'lı yılların başlarında bankacılık sektöründe bilanço dışı işlemlerin toplam aktiflere oranı %30'larda iken, 2000'li yıllarda %150'ler seviyesine ulaşmıştır. 2000 yılından itibaren bankaların toplam bilanço dışı faaliyetlerinin büyüklüğü, aktifler toplamının üzerinde gerçekleşmiştir.

Aydın (2000), bankaların bilanço dışı işlemlerindeki bu hızlı artışın nedenlerini şu şekilde sıralamıştır:

- ✓ Karlılığın artırılmaya çalışılması
- ✓ Vergiden kaçınmak
- ✓ Komisyon kazançlarını artırabilmek

* Araştırma Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- ✓ Bankacılık sisteminin kendi içinde ve banka dışı finansal kesimden kaynaklanan rekabet artışıyla baş edebilmek
- ✓ Maliyetlerin azaltılarak kazancın artırılması
- ✓ Müşteri taleplerini karşılayabilmek
- ✓ Yeni ihtiyaçlara uygun hizmet sağlayabilecek yeni ürünler yaratabilmek
- ✓ Fon kaynağı olarak sadece mevduata bağlı kalmayıp yeni kaynaklar yaratabilmek
- ✓ Teknoloji alanındaki hızlı gelişim

Bu çalışmada, bankaların bilanço dışı faaliyetlere yönelmelerinin temel nedenleri ve muhtemel etkileri irdelenmekte ve bankacılık sektöründe 1990-2004 yılları arasında yaşanan gelişmeler, mali tablo verilerine dayanılarak incelenmektedir. Kamu bankaları, özel bankalar ve yabancı bankaların ayrı ayrı ele alındığı araştırmaya konu olan bankalar ticaret bankalarıdır.

Çalışmada öncelikle bankaların bilanço ve gelir tablolarında yer alan faaliyetler tanımlanmış, daha sonra bilanço dışı faaliyetler tanımlanarak, bu faaliyetlerin Türkiye'deki gelişimi araştırılmıştır.

BANKALARIN MALİ TABLOLARINDA YER ALAN FAALİYETLER

Bilançolarda Yer Alan Faaliyetler

Bir işletmenin bilançosu, o işletmenin genel olarak gerçekleştiği faaliyetleri görmemizi sağlamaktadır.

Bankaların bilançoları da varlık ve yükümlülüklerinin bir listesidir. Bilançolar, "Toplam Varlıklar=Toplam Yükümlülükler+Öz kaynaklar" şeklinde bir dengeyi gösterir.

Yükümlülükler, banka fonlarının kaynaklarına ilişkin bir listedir ve bu kaynakların kullanıldıkları yerler, bilançonun varlıklar kısmında listelenmiştir. Bankalar borç alarak ve mevduat gibi diğer kalemleri kullanarak fon sağlarlar. Daha sonra bu fonları menkul kıymet almakta ve kredi vermekte kullanırlar. Bankalar, kullandırdıkları kredilere, yükümlülükleri karşılığında ödediği faizden daha yüksek bir faiz oranı uygulayarak kar elde etmeye çalışırlar (Mishkin,1998).

Banka bilançolarının aktifinde yer alan kalemler, genel itibariyle Likit Aktifler, Krediler, Donuk Aktifler ve Diğer Aktifler olarak dört grupta toplanmaktadır. Aktifte yer alan bu kalemler, yani bankanın varlıkları içinde en yüksek tutara sahip olan kalemler ise Likit Aktifler ile Kredilerdir.

Banka bilançolarının pasifinde yer alan yükümlülükler ise, Mevduat, Mevduat Dışı Kaynaklar ve Özkaynaklar şeklindedir. Pasif toplamı içinde de mevduatın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Ticari bankaların asıl faaliyetleri bilançolarının aktifinde yer alan krediler ile pasifinde yer alan mevduatlardan oluşmaktadır. Tablo (1)'de bankaların mevduat ve kredilerinin yıllar itibariyle toplam bilanço büyüklüğü içindeki payları görülmektedir.

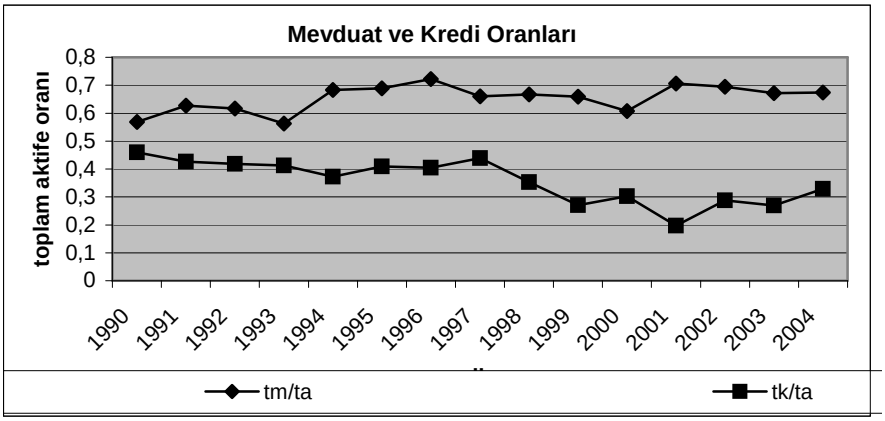
Tablo.1.Türk Bankacılık Sektöründe Yıllara Göre Mevduat ve Kredi Toplamlarının Aktif İçindeki Payları (yüzde)

Yıllar	**Toplam mevduat(%)**	**Toplam Krediler(%)**	**Yıllar**	**Toplam mevduat(%)**	**Toplam Krediler(%)**
1990	0,568816	0,459906	1998	0,666952	0,353441
1991	0,627274	0,425834	1999	0,659241	0,27104
1992	0,617072	0,418124	2000	0,606997	0,303023
1993	0,563197	0,412762	2001	0,706388	0,197143
1994	0,682907	0,372193	2002	0,695034	0,288077
1995	0,689347	0,408846	2003	0,671707	0,269094
1996	0,722071	0,405092	2004	0,67391	0,328402
1997	0,660193	0,438865	*Ortalama*	0,65407373	0,35678947
			St. Sapma	0,047718785	0,077123024

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği Yayınlanmış Mali Tablolar

Banka kaynakları içinde mevduatın payı 1990-2004 yılları arasında ortalama %65,41'dir. Bu ortalamanın standart sapması ise %4,77'dir. Kredilere baktığımızda, 2001 yılına kadar (kriz yılı) bankaların verdikleri kredilerin yıllara göre ortalaması %38,81 olup, 2001 yılından sonra bu oran %27,71'e düşmüştür. 1990-2004 yılları arasında kredilerin payı ortalama %35,67 olup, standart sapması %7,71'dir. 2001 krizinin ardından bankaların kredi oranlarını arttırmaya başladıkları görülmektedir.

Grafik.1. Türk Bankacılık Sektöründe Yıllara Göre Mevduat ve Kredi Toplamlarının Aktif İçindeki Payları (yüzde)

Grafik.1'de görüldüğü gibi, bankaların mevduatlarında bir miktar artış, kredilerinde ise azalma gerçekleşmiştir. Özellikle mevduatın bilanço içinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Gelir-Gider Yapısı

Bir ticari bankanın genel gelir ve gider kalemleri, faiz gelirleri, faiz dışı gelirler, faiz giderleri ve faiz dışı giderler olarak gruplandırılabilir.

Faiz gelirlerinin büyük bir bölümü, bankanın verdiği krediler karşılığı elde ettiği faiz geliri ile, diğer bankalara kullandırılan fonlar ile menkul değerler cüzdanından sağlanmaktadır.

Faiz dışı gelirler içinde, kambiyo gelirleri, komisyon gelirleri ve sermaye piyasası işlem gelirleri yer almaktadır.

Bankalar gerçekleştirdikleri işlemler karşılığında hizmet bedeli olarak ücret ve komisyon alırlar. Mevduat ve krediler gibi faiz ile ilişkili hizmetlerin yanı sıra bankalar ücret ve komisyonlarının büyük bölümünü bilanço dışı işlemler karşılığında elde ederler. Aydın'a (2000) göre, bankalar nakit çıkışı gerektirmeyen gayrinakdi kredi işlemleri karşılığında komisyon gelirlerini arttırabilmektedirler. Aydın bu çalışmasında, bazı yazarların, faiz dışı gelirlerdeki artışların tamamının bilanço dışı işlemlerden kaynaklandığı görüşünde olduğunu ifade etmiştir.

Faiz giderleri içinde en büyük pay mevduata verilen faize ait olmakla birlikte bankalar alınan krediler için de faiz ödemesi yapmaktadırlar.

Faiz dışı giderler ise, personel giderleri, vergiler, kira giderleri, amortismanlar gibi, çoğunlukla sabit giderleri kapsamaktadır.

Bilanço Dışı İşlemler

Varlık ve yükümlülüklerin yönetilmesi, bankaların başlıca ilgi alanı olmasına rağmen, son yıllarda rekabetçi yapının artmasına bağlı olarak bankalar da karlarını arttırmak için bilanço dışı faaliyetlere yönelmektedirler. Bilanço dışı faaliyetler, finansal araçların ticaretini ve alınan ücretlerden ve kredi satışlarından gelir elde etmeyi gerektiren, bankaların karlarına etki eden fakat bilançolarda görülemeyen faaliyetlerdir. Bu tür faaliyetlerin bankalar için öneminin giderek arttığı görülmektedir (Mishkin, 1998).

Türk bankacılık sistemine baktığımızda bu tür faaliyetlerden elde edilen gelirlerde 2000 yılına kadar dalgalı bir seyir gözlenmiş, 2001 yılındaki kriz sırasında tüm gelirlerde olduğu gibi bu tür gelirlerde de düşüş yaşanmış fakat 2001'i takip eden dönemde ciddi bir artış söz konusu olmuştur. Küreselleşmeye bağlı olarak uluslar arası finans piyasalarının gelişmesi sonucu şirketlerin ve bankaların dışa açılması, türev finansal araçlar başta olmak üzere bilanço dışı işlemlerde ve bu işlemlerden elde edilen gelirlerde bu artışın ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Söz konusu bilanço dışı faaliyetler, belli koşulların gerçekleşmesi durumunda bilançoda yer alabilen faaliyetlerdir; fakat cari bir nakit akışı sağlamadıkları için, bilançoda gösterilmemektedir (Allen, 1997). Bilanço dışı işlemler bankayı kar zarar hesabı aracılığıyla etkileyen işlemlerdir. Bilanço dışı işlemlerin gayri nakdi olanlarında nakitleştirme gerektiği hallerde -sadece komisyon geliri kazandırması beklentisi ile verilen bir teminat mektubu için nakdi ödeme yapılmasının gerekmesi gibi- işlemlerin izlendiği hesaplar bilanço içine kayabilmektedir (Aydın, 2000).

Bilanço dışı işlemlerin çekici tarafı, faaliyetin bilançoya aktarılmasını söz konusu kılacak belirli koşulların ortaya çıkmasa bile, ücret/komisyon şeklinde bir gelir sağlıyor olmasıdır. Yine de, yasal düzenlemeler bir takım bilanço dışı işlemler için sermaye koşulları getirmektedir. Çünkü bu faaliyetlerin riske neden olan yönleri de vardır. Eğer bankaların bilanço dışı faaliyetlerine bir sınırlama konmazsa, bu durum yükümlülüklerin potansiyel kayıpları karşılama kabiliyetinin kaybolmasıyla sonuçlanabilir (Koch, 1995).

Bankaların mali tablolarına baktığımızda ise, bilanço dışı işlemlerin dört başlık altında toplandığını görmekteyiz: Garanti ve Kefaletler, Türev Finansal Araçlar, Taahhütler ve Emanet ve Rehinli Kıymetler. Garanti ve Kefaletler, Teminat Mektupları, Banka Kabulleri, Akreditifler ile Garanti ve Prefinans işlemlerini kapsar. Türev araçlarla ilgili işlemler kapsamında vadeli futures, forward, swap, opsiyon işlemleri yer almaktadır. Taahhütler ise Cayılabilir ve Cayılamaz Taahhütler olarak iki gruba ayrılmıştır.

Bilanço dışı hesaplarda gösterilen faaliyetlerin başlıcalarını kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür:

Garanti ve Kefaletler

Garantiler, üstlenilen herhangi bir edimin yerine getirileceğinin güven altına alınmasıdır. Bu tip işlemlerin uluslar arası ticaretteki ağırlığı fazladır. Banka garantilerinin temel işlevi, sözleşmede belirlenen edimin yerine getirilmemesi riskine karşı lehdarı güvenceye bağlamaktır. Böylece lehdar, karşı tarafın yükümlülüğünü yerine getirmemesinden doğacak finansal sakınca ve olası zararlara karşı bankanın garanti tutarını ödeme güvencesini elde etmiş olmaktadır (Yüksel ve diğerleri, 2002).

Bu tür işlemlerin yurt içi ilişkilerde kullanılan türleri teminat-kefalet mektubu olarak adlandırılırken, yurt dışı ilişkilerde kullanılan türleri garanti sözleşmesi olarak ifade edilmektedir. Garanti ve kefaletleri Yüksel ve diğerleri (2002) şu şekilde açıklamaktadırlar:

- Kefalet Biçimindeki Mektuplar: Kefalet sözleşmesi ile kefil, asıl borcun alacaklısına karşı borcun ödenmesi yükümlülüğünü üstlenmiş olur. Garanti sözleşmesinin aksine, müteselsil kefalet sözleşmesi sayılan teminat mektubu ile üstlenilen borç tamamen ana borca bağımlıdır.
- Garanti Sözleşmesi Biçimindeki Mektuplar: Garanti sözleşmesi, üçüncü kişinin edimini yerine getirmemesi durumunda bankanın yararlanana belirli bir tutarı ödeme vaadini içeren, banka ile garanti alan arasındaki tek yönlü bir sözleşmedir. Garanti sözleşmesinin temel özelliği, soyut bir ödeme vaadini içermesi ve güven altına aldığı temel işlemden tamamen bağımsız olmasıdır. Başka bir değişle garanti sözleşmesi ile, böyle bir edimin gerçekte borçlanılıp borçlanılmadığına bakılmaksızın, belirli bir edim güven altına alınmaktadır.

Garanti ve kefalet mektubu vermekle banka kendi itibarını müşterisine tahsis etmektedir. Bu işlemlerde kredi satışı söz konusu olmadığından, faiz yerine komisyon alınmaktadır (Küney, 1986).

Türev Finansal Araçlar

Vadeli işlemler olarak da adlandırılan türev finansal araçlar, ilerideki bir tarihte teslimatı ya da nakit uzlaşması yapılmak üzere herhangi bir malın ya da finansal aracın, bugünden alım satımının yapıldığı sözleşmelerdir. Vadeli piyasalarda işlem gören sözleşmeler spot piyasa işlemlerine göre daha karmaşık ve bu nedenle profesyonel yatırımcıya daha fazla hitap eden ürünlerdir. Türev piyasalar forward, futures, swap, opsiyon işlemlerini içermektedir (Kalaycı ve diğerleri, 2006).

Bankacılık sisteminde vadeli işlemlere derinlik ve süreklilik kazandırılması amacıyla Bankalararası Para Piyasası (BPP) bünyesinde, aşağıda özetlenen esaslar çerçevesinde vadeli işlemlerin başlatılmasına karar verilmiştir (TCMB-Vadeli işlem uygulamalarına ilişkin talimat.

Kaynak:www.tcmb.gov.tr,1999 yılı duyuruları).

Buna göre;
1) Bankalara, Bankalararası Para Piyasası işlemleri için tahsis edilen borç alabilme limitleri dışında Vadeli İşlem Limiti (VİL) tahsis edilmektedir.
2) VİL, 1 ve 3 aylık vadelerde (91 günü geçemez) ve aynı gün valörlü işlemler için kullanılabilmektedir.
3) Bankalar, 1 ve 3 aylık vadelerde kendilerine tahsis edilen VİL ve yaptıkları vadeli satışlar toplamı kadar borçlanabilmektedir.
4) Bankalar, teminatları karşılığında veya satmak istedikleri tutarları EFT sistemi aracılığı ile TCMB Ankara Şubesi nezdinde kendileri için açılmış bulunan hesaba MERB-PAR1 mesajı ile göndermek suretiyle piyasamızda diledikleri kadar satış yapabilmektedirler.
5) Vadeli olarak borç alan bankanın teminatına vadede yükümlülüğünü yerine getirinceye kadar anapara ve faiz toplamı üzerinden mevcut uygulamadaki tranş ve fazla bulundurma oranları dikkate alınarak blokaj konulmaktadır.
6) Para satan bankanın teminatlarına ise işlem gününde, satış yaptığı tutarı TC Merkez Bankasına ödeyene kadar tranşlara göre belirlenen fazla bulundurma oranları dikkate alınarak blokaj konulmaktadır.
7) Vadeli işlem yapmak isteyen bankalar, öncelikle mevcut teminat depolarının bulunduğu TCMB şubeleri nezdinde vadeli işlemlere ilişkin teminat deposu açtırarak, teklif ve taleplerini Para Piyasaları Müdürlüğü'ne bildirmeden önce açtırdıkları depolarda yeterli teminatı bulundurmak zorundadır.
8) Bankalar, yaptıkları vadeli işlem tutarı üzerinden milyonda 48 oranında işlem komisyonu ödeyeceklerdir. Söz konusu komisyon ile ilgili BSMV bankaların sorumluluğundadır.
9) Borç alan bankanın vadede anapara ve faiz tutarını, borç veren bankanın ise işlem valöründe sattığı tutarı Merkez Bankasına ödememesi halinde teminatları nakde çevrilmektedir.

Taahhütler
Kullanıcıya belli bir işin gerçekleştirilmesinde finansman garantisi sağlayan, bir çeşit sigortadır. Temelde bankaya komisyon kazandırmakta, nakdi bir kullanım olması halinde kullandırılan miktar üzerinden faiz işletilmektedir. Taahhütler bir kredi riski içerdiğinden çoğu kez kredibilitesi yüksek, itibarlı müşterilere kullandırılmaktadır (Aydın, 2000).

Taahhütler işletmeler ve bireyler tarafından normal iş süreçleri içinde kullanılmaktadır. Bankanın borçluya belirli bir miktarda fonu belirli bir süre zarfında ve önceden belirlenmiş sabit ya da değişken faiz oranı ile vermeyi kabul ettiği, yasal olarak bağlayıcı sözleşmelerdir. Borç alan taraf, fonun gerçekte ne zaman alınacağını, yani taahhüt edilen işlemin ne zaman

gerçekleşeceğini belirleme opsiyonuna sahiptir. Gerçekte ne kadar borç alındığına bakılmaksızın, alınabilecek borcun, yani taahhüdün tamamına uygulanır; faiz ise yalnızca gerçekte borç alınan tutar üzerinden ödenir. Alternatif olarak bazı taahhütlerde ücret ödemesi işlemin sonunda gerçekleşir ve taahhüdün kullanılmayan kısmı için hesaplanır (Koch, 1995).

Emanet ve Rehinli Kıymetler

Bankalar, emanet olarak bir "muhafaza" ya da "mevzuat" içinde verilen eşyaları vedia hükümleri çerçevesinde çelik kasalarında korumaya alırlar. Sözleşmeyi yapanın bizzat o eşyanın maliki olma zorunluluğu yoktur. Bu tip sözleşmelerde bir kullanma hakkı da söz konusu değildir. Bankalar koruma amaçlı gerçekleştirdikleri bu tip hizmetler karşılığında bir ücret alır (Yüksel ve diğerleri, 2002).

Bankalar genellikle yediemin olarak hareket eder ve bireyler, vakıflar, emeklilik fayda planları ve diğer bireyler adına varlıkların saklanması ve yatırım olarak değerlendirilmesi sonucu doğuran emanet faaliyetlerinde bulunurlar. Yediemin veya benzeri bir ilişkinin yasal olarak desteklenmesi durumunda bu varlıklar bankaya ait olmamaları nedeniyle bankanın bilançosunda yer almazlar (TMS,2006).

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Yapılan çalışmalar çoğunlukla, bilanço dışı işlemlerde son yıllarda görülen artışın, bankaların etkinlik ve karlılığı üzerindeki etkisine odaklanmaktadır.

Smith, Staikouras ve Wood (2003) şu iki soru üzerinde durmaktadırlar: (i) faiz getiren faaliyetler karşısında faiz dışı faaliyetlerin karlı ve riskli tarafları nelerdir; ve (ii) bir banka işletmesine faiz dışı faaliyetlerin farklı alanlarda fayda sağlama potansiyeli nedir. İlk soruya cevap olarak, bu çalışmada faiz dışı kazançların varyasyonlarının aritmetik ortalama ve katsayı değerleri incelenmiş ve faiz getiren faaliyetlerle karşılaştırılmıştır. Kazancın aritmetik ortalaması karlılığı, varyasyonların katsayı değerleri riski ölçmektedir. İkinci soruya cevap olarak, faiz ve faiz dışı faaliyetlerin korelasyon katsayıları incelenmiş, her iki gelir kaynağı için varyasyonların katsayılarına bakılmış ve aritmetik ortalama ve korelasyon katsayılarını da içeren bir formül ile sonuca ulaşılmıştır.

Çalışmanın bulguları aşağıda özetlenmiştir:

- Net faiz gelirleri karşısında faiz dışı gelirlerin önemi giderek artmaktadır.
- Faiz dışı gelirlerin gelişimi faiz marjındaki düşüşü tamamen dengelememektedir.

- Faiz dışı gelirler faiz gelirlerinden daha volatildir. Yıllar itibariyle faiz dışı gelirlerin volatilitesi artmaktadır.
- Faiz gelirleri ve faiz dışı gelirler arasındaki negatif korelasyon, farklı derecelerde olmakla birlikte birkaç ülkede gözlenmiştir. Faiz dışı gelirler toplam faaliyet gelirlerini dengelemektedir.
- Faiz dışı gelirlerin yapısı oldukça heterojendir.

Faiz dışı gelirler sağlayan faaliyetlerin önemindeki artış, bankaların operasyonel, itibari ve stratejik risklerini yükseltmektedir. Bu risk sınıflarının artan ilintisi, denetim fonksiyonunda da bağlı olarak, bankaların risk yönetim faaliyetlerini daha karmaşık bir yapıya sürüklemektedir.

Rogers ve Sinkey (1999), geleneksel olmayan faaliyetlere ağırlık veren bankaların genel özelliklerini tespit etmeye çalışmıştır. Uygulanan Regresyon analizinde, 8931 bankanın 1989-1993 yılları arasındaki mali tablo verileri kullanılmış, geleneksel olmayan faaliyetler ile çeşitli bağımsız değişkenlerin ilişkileri incelenmiştir. Geleneksel olmayan faaliyetler(GOF), Düzeltilmiş Faiz Dışı Gelirler/Toplam Gelirler rasyosu ile temsil edilmektedir. Buna göre toplam aktifler ile geleneksel olmayan faaliyetler arasında pozitif ve anlamlı, doğrusal olmayan bir ilişki bulunmuş, bu ilişki, büyük bankaların ticari olmayan faaliyetlerle daha çok uğraştıkları şeklinde yorumlanmıştır. Net faiz marjı değişkeninin GOF ile negatif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmüştür. Bu bulgu, geleneksel olmayan faaliyet düzeyi yüksek olan bankaların net faiz marjları düşük tutma eğiliminde oldukları anlamına gelir. Yüksek GOF sahip olan bankaların oldukça küçük çekirdek mevduatla çalıştıkları görülmüş, ticari olmayan fon kaynaklarına sahip bankaların ticari olmayan bu faaliyetleri ücret gelirleri ile gerçekleştirdiklerini ortaya konmuştur. Çalışmada ayrıca, yüksek düzeyde ticari olmayan faaliyetlerle uğraşan bankaların daha büyük sermaye rasyosuna sahip oldukları, yüksek oranda likit varlık tuttukları, faiz riskine daha az maruz kaldıkları ve krediler için daha fazla karşılık ayırdıkları, böylece kayıp kredilere karşı kendilerini korudukları ortaya çıkmıştır.

DeYoung ve Rice(2003), bankaların faiz dışı gelirleri ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi, Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli kullanarak belirlemeye çalışmıştır. Bu çalışmada Amerika'daki 4712 bankanın 1989-2001 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Faiz dışı gelirler/Toplam varlıklar rasyosunun bağımlı değişken olduğu uygulamada elde edilen sonuçlar şöyledir: Analiz sonucunda, büyük bankaların faiz dışı gelir getiren faaliyetlerle daha fazla ilgilendikleri görülmüştür. Bankalar, yönetimin kalitesi arttıkça, faiz dışı gelirlere fazla ağırlık vermemektedir. Bazı gelişmiş teknolojilerin kullanımı faiz dışı gelirleri arttırırken, menkul kıymetleştirme gibi teknikler bu eğilimi azaltmaktadır. Yazarlara göre faiz dışı gelirlerdeki marjinal artışlar, bankaların karlılığını ve gelirlerin

çeşitliliğini arttırmakta, takas işlemlerinin ödenmeme riskini kötüleştirmektedir.

Stiroh(2004) faiz dışı gelirlerin, bankaların gelir ve kazançlarının aritmetik ortalama ve volatilite değerlerini nasıl etkilediği ve faiz dışı faaliyetlerin yoğunluğunun risk göstergeleriyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu incelemiştir. Bankaların 1970'lerin sonundan 2001'e kadarki verileri kullanılmıştır. Çalışmanın amacı bankaların faiz dışı gelirlere olan eğilimindeki artış ile gelir ve karlarının volatilitesi arasındaki bağı ortaya koymaktır. Çalışmanın ilk adımında, faiz dışı gelirler, performans ve riskin iki temel ölçüsü olan Sharp Ratio ve Z-score ile karşılaştırılmıştır. Sharp rasyosu, Standart ROE/ROE'nin standart sapması olarak riske göre düzeltilmiş getiriyi ifade etmektedir. Z-score ise (Varlıkların ortalama getirisi(ROA)+ortalama özsermaye/varlıklar)/ ROA Standart sapması ile bulunmaktadır. Her iki durumda da, düşük değerler daha yüksek riski belirtmektedir. Faiz dışı gelirleri yüksek olan bankaların riske göre düzeltilmiş getirilerinin düşük olduğu ve daha riskli oldukları görülmüştür. Regresyon analiziyle elde edilen sonuçlar ise şöyledir: Faiz dışı gelirler, net faiz gelirlerine göre çok daha volatildir. Faiz dışı gelirlerin artmaya başladığı 1990'larda net faaliyet gelirlerinin daha az volatil olduğu görülmesine rağmen, bu durum nispi olarak daha volatil olan faiz dışı gelirlerin artan payının yarattığı baskıdan ziyade, net faiz gelirlerinin volatilitesindeki azalmayla ilişkilendirilebilir. Ticari gelirler, özellikle, çok büyük bir volatilite göstermiştir. Dahası, net faiz gelirleri ve faiz dışı gelirler arasındaki korelasyon 1990'larda çok daha yüksektir. Yazara göre bu sonuçlar, faiz dışı gelirlerin gelir ve karlılık istikrarını sağlayacağı ve böylelikle riski azaltacağı yönündeki inanışlarla ilgili şüpheleri arttırmaktadır.

Ebrahim ve Hasan(2004), ticari bankaların geleneksel ve geleneksel olmayan faaliyetlerden sağladıkları gelir bileşenlerini incelemiştir. Özellikle, geleneksel aracılık faaliyetlerinden farklı olarak yeni finansal hizmetlerin gelişmesiyle sonuçlanan ve faiz dışı gelir kaynaklarından elde edilen kazançların hem değişimine hem de seviyesine karşı piyasanın tepkisi üzerinde çalışılmıştır. 1993-2002 yılları arasında ticari banka örnekleri kullanılmış, tek ve çok değişkenli istatistiksel analiz yapılmıştır. Uygulanan yöntem "getiri modeli"dir. Bağımlı değişken, belli bir bankanın belli bir dönemdeki kazancıdır. Bağımsız değişkenler ise, geleneksel faaliyetlerden elde edilen kazançlar/toplam varlıklar, geleneksel olmayan faaliyetlerden elde edilen kazançlar/toplam varlıklardır. Tek ve çok değişkenli analizlerin sonuçları, faiz dışı kazançlarda zaman içinde küçük bir artışın faiz gelirlerinin çekirdek bileşenindeki küçük bir azalmaya eşlik ettiğini göstermiştir. Ne var ki, bu iki bileşen birbirinin ikamesi değildir. Ticari bankalar yeni faiz dışı hizmetlere girmenin yanında temel aracılık faaliyetlerini de sürdürmektedirler. Sonuçlar piyasaların, bankaların hem faiz

hem de faiz dışı gelir bileşenlerinin seviyesine ve değişimine istatistiksel olarak anlamlı düzeyde cevap verdiğini; fakat bu tepkinin düzeyi faiz dışı gelirler için daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, ticari bankaların faiz dışı gelirlerinin düzeyi ve değişiminin, faiz gelirlerine oranla bankaların gelişme potansiyellerinin daha sağlam bir göstergesi olduğunu kanıtlamıştır.

Demetz ve Strahan'ın (1995) yaptığı çalışma, banka büyüklüğü, çeşitlendirme ve risk arasındaki ampirik ilişkiye odaklanmaktadır. Çalışmada çeşitlendirme, "piyasa modelinden" elde edilen R^2 istatistiği ile ölçülmektedir. Analizde kullanılan yöntem, çoklu regresyon modelidir. Bu çalışma, büyük holding bankalarının büyüklükleri ile hizmet çeşitlendirmesi arasında bağlantı olduğuna dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Modelden elde edilen R^2 değerleri ile toplam varlıkların logaritması arasında 1980'den 1993'e kadar pozitif ve oldukça anlamlı bir korelasyon elde edilmiştir. Yazarlara göre bu sonuç önemlidir, fakat şaşırtıcı değildir, çünkü büyük bankaların daha büyük çeşitlendirme fırsatları olacağı genellikle kabul edilir. Ne var ki, banka büyüklüğü ile çeşitlendirme arasındaki pozitif ilişki, ele alınan dönemin çoğu periyodunda banka büyüklüğü ve toplam risk arasında negatif bir ilişkiyle sonuçlanmamıştır. Sonuçlar, büyük bankalarda firma bazlı riskin daha az olduğunu fakat sistematik riskin küçük bankalara göre daha büyük olduğunu göstermektedir. Toplam risk açısından büyük ve küçük bankalar arasında benzer bir görüntü bulunmuştur.

Allen ve Jagtiani (1999), bankaların menkul kıymet ve sigortacılık faaliyetlerinin, risk üzerindeki etkisini ölçmüşlerdir. Bu bankacılık dışı faaliyetlerin firma bazında toplam riski düşürdüğü fakat sistematik piyasa riskini yükselttiği, bu yüzden de firmanın çeşitlendirme kabiliyetini düşürdüğü bulunmuştur. Bu çalışmada riskin ölçüsü olarak getirilerin volatilitesi ve standart sapması kullanılmıştır. Çalışmanın amacı banka dışı faaliyetlerdeki çeşitlendirmenin faydalarını analiz etmektir. Çalışmada, risk çeşitlendirmenin faydası argümanına dayalı olarak, bankaların menkul kıymet ve sigorta faaliyetlerine girmelerinin gerekliliği tartışılmıştır. Hem toplam risk, hem de sistematik risk üzerinde durulmuştur. Her biri BHC, menkul kıymet firması veya sigorta şirketi olan evrensel bankaların, Ocak 1986-Aralık 1994 dönemini kapsayan aylık verilerinin kullanıldığı analizin sonuçları, yeni piyasa güçlerinin (menkul kıymet ve sigorta) BHC'lerin (Bank Holding Companies) toplam risklerini azalttığını göstermiştir. Ne var ki, sigorta güvencesi, izin verildiği takdirde bankanın, faiz oranı riski kadar, daha büyük bir piyasa riskiyle (çeşitlendirmeyle uzaklaştırılamayan sistematik risk) karşı karşıya kalmasına neden olacaktır. Bunun yanında, sigorta faaliyetlerine doğru genişleme, bankaların faiz oranı riskine maruz kalma olasılığını azaltmaktadır. Faiz oranı riski, türev araçlar kullanılarak çeşitlendirme yapmak suretiyle, daha düşük maliyetle düşürülebilirken,

sistematik piyasa riski çeşitlendirilebilir değildir. Bu nedenle, çeşitlendirme kazançları bankaların faaliyetlerini menkul kıymet güvencesine doğru genişletmelerine izin verecek kadar sağlam bir yol değildir.

Rogers ve Sinkey (1999), geleneksel olmayan faaliyetlerinin düzeyi yüksek olan bankalarla ilgili şu varsayımlarda bulunmuştur:

1-Banka Büyüklüğü: Bilanço dışı faaliyetlerin büyüklüğü ile ilişkili en önemli faktörlerden biri firma büyüklüğüdür. Bazı ticari olmayan faaliyetlere katılım, belli bir düzeyde uzmanlaşmayı gerektirir. Banka, bu faaliyetlerde uzmanlaşmış personele ihtiyaç duyabilir. Bununla birlikte, bu faaliyetleri yürütmesine olanak sağlayacak teknolojinin de kurulu olması gerekebilir. Dolayısıyla banka büyüklüğü ile bilanço dışı faaliyetler arasında pozitif bir ilişkinin olması gerekir.

2-Banka Karları: Bir bankada, yönetimin belirlediği bilanço dışı faaliyet düzeyi, geleneksel faaliyetlerden elde edilen karların ışığında analiz edilebilir. Bir bankanın bilanço dışı faaliyetlerle yüksek seviyede ilgilendiğini düşünelim. Geleneksel faaliyetlerle ilgili olarak iki muhtemel senaryo vardır. Birincisi, banka endüstrisinin içindeki veya dışındaki rakiplerine oranla ticari karları daha düşük bir seviyede olabilir. Hacim, kredi ve mevduat faiz oranları arasındaki fark olan faiz marjı ya da her ikisi birden azalma gösterebilir. Bu durumda, bir bankanın bilanço dışı faaliyetlerinin ölçüsü, diğer bir örnek kitlenin geleneksel faaliyetlerden elde ettiği karın ölçüsü ile ters ilişkilidir. Buna alternatif olarak, bir bankanın ticari karları rakiplerine göre yüksek olabilir. Hem iş hacmi hem de faiz marjı sapma göstermez, ya da birindeki düşüş, diğerindeki artışla dengelenir. Burada, bilanço dışı faaliyetlerden elde edilen gelirler, geleneksel faaliyetlerin gelirlerini yükseltir. Eğer bu durum tüm bankacılık endüstrisi için geçerli olursa, bilanço dışı faaliyetler ile geleneksel faaliyetlerin karları arasındaki direk ilişki gözlenebilir. Bu varsayımın incelenmesi, büyük miktarlarda bilanço dışı faaliyetler ile geleneksel faaliyetlerden sağlanan karların seviyesine ışık tutacaktır.

3-Çekirdek mevduat (Core Deposit): Bankaların bilanço dışı faaliyetlerinin düzeyi, yükümlülüklerinin yapısıyla da ilişkili olabilir. Bir bankanın elinde, yerel piyasadan sağlanmış, mevduat, tasarruf ve kısa vadeli mevduat içeren bir miktar çekirdek mevduat bulunduğunu düşünelim. “Sıcak para”nın aksine çekirdek mevduat, faiz oranlarına oldukça duyarlıdır. Çekirdek mevduat, istikrarlı ve düşük maliyetli bir fon kaynağı olarak oldukça caziptir. Bankalar para ve sermaye piyasalarından alınan fonlara erişmede eşit olmadıkları gibi, çekirdek mevduata erişim açısından da eşit değildirler. Çünkü pek çok banka, özellikle büyük bankalar, istedikleri çekirdek mevduatın tamamını elde edemeyebilirler, para piyasalarından alınan borçlar nedeniyle “borç yönetimine” bağımıdırlar, diğer finansal araçlar içinde

mevduat sertifikaları geniş yer tutar, kamu fonlarının satın alınmaktadır ve geri alım sözleşmeleri yapılmaktadır. Bir bankanın yükümlülük yapısı, kaynakların geleneksel ve geleneksel olmayan faaliyetleri arasındaki dağılımına etki edebilmektedir. Ticari kredilerin aksine, geleneksel olmayan bazı faaliyetler bankalara, bilanço fonları elde etmek zoruna olmadan hizmet sağlama imkanı sunar. Örneğin, bir banka ücret geliri sağlayan ek kredi mektubu (standby credit letters-SLC) çıkartacağı zaman, acil bir fona ihtiyaç duymaz. Ne var ki SLC gelecekte bir fon girişini gerekli kılan şarta bağlı bir sözleşme niteliğindedir.

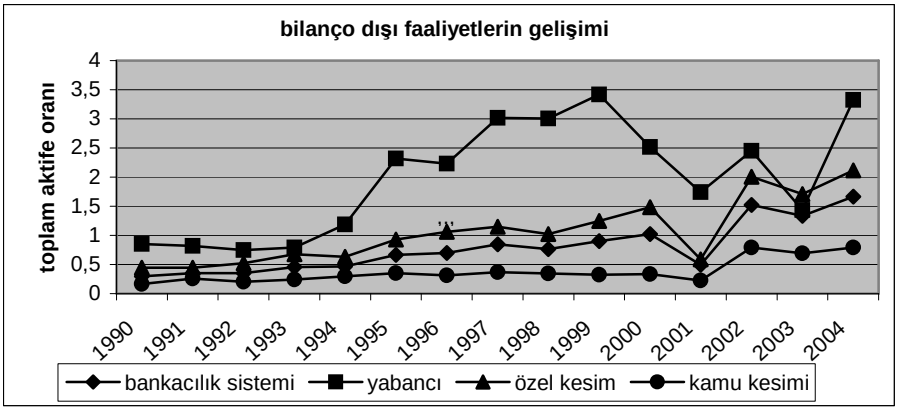
4-Sübjektif Risk ve Piyasa Disiplini Varsayımları: Mevduat sigortası ile de ilişkili olarak sübjektif risk ve Market Disiplini Varsayımları, bankaların ticari olmayan faaliyetlerdeki risk durumuyla ilgilenir.

Edwards ve Mishkin (1995), geleneksel bankacılık faaliyetlerinin yıllar itibariyle azaldığını göstermiş; bunun paralelinde bilanço dışı faaliyetlerin giderek arttığını ifade etmiştir. Yazarlara göre, finansal piyasalarda artan rekabet maliyet avantajı olan bankaların elde ettikleri fonları azaltmış ve kredi piyasasındaki pozisyonlarını düşürmüştür. Sonuç olarak, geleneksel bankacılığın karlılığını kaybetmiş, ve bankalar daha yüksek getirisi olan yeni faaliyetlere doğru çeşitlendirme yapmaya başlamışlardır. Bankalar uzun yıllar, faiz gideri gerektirmeyen vadesiz mevduatları kullanarak büyük karlar elde etmişler, fakat başta yatırım fonları olmak üzere finans piyasalarında ortaya çıkan yeni yatırım araçları sonucu bankaların vadesiz mevduatlarında ciddi bir azalma görülmüştür. Bunun yanında özel sektör tahvillerindeki artış ve yükselen menkul kıymetleştirme oranı ile birlikte yüksek riskli bonoların (junk bond) ortaya çıkması, bankaların kredi sağlamadaki geleneksel amaçlarının azalmasına yol açmıştır. Bu süreçte hisse senedi piyasalarının gelişmesi de önemli bir faktör olmuştur. Bu gelişmelerin sonucu olarak bankaların bilanço dışı faaliyetlerden elde ettikleri gelirler ve faiz dışı gelirlerin payı ikiye katlanmıştır.

BANKALARIN BİLANÇO DIŞI FAALİYETLERİNE İLİŞKİN GÖSTERGELER

Bilanço Dışı Faaliyetler-Toplam Aktifler İlişkisi

Grafik.2. Bilanço dışı faaliyetlerin toplam aktiflere oranı

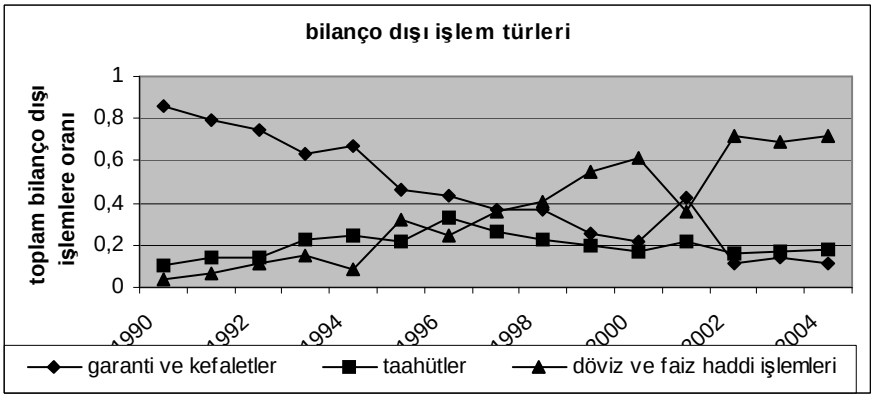

Grafik.2'de, Türkiye'de bankaların nazım hesaplarında görülen bilanço dışı işlemlerin toplam tutarlarının, toplam aktiflere oranı, banka türleri bazında görülmektedir. Yerli özel bankalar, yabancı bankalar ve kamu bankalarının tamamında bilanço dışı işlemlerde 1990'dan itibaren artış yaşanmış, ve bu faaliyetler en yüksek oranlarına 2002 ve 2004 yıllarında ulaşmışlardır. Bankacılık sektörünü toplu olarak değerlendirdiğimizde, 1990 yılında %30 dolaylarında olan bu oran, 2004 yılı sonunda % 166 oranına ulaşmış, yani aktif büyüklüğünün yaklaşık 1,5 katı bilanço dışı işlem yapılmıştır. Ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında ise banka gruplarının tamamında bilanço dışı faaliyetlerin önemli oranda düştüğü göze çarpmaktadır.

Bilanço dışı faaliyetler, garanti ve kefaletler, taahhütler ile türev finansal araçların (döviz ve faiz haddi ile ilgili işlemler) toplamını ifade etmektedir.

Türler İtibariyle Bilanço Dışı İşlemlerin Gelişimi

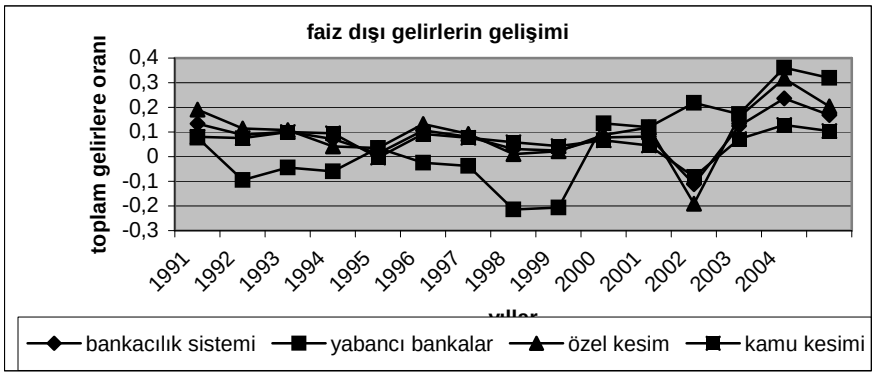
Grafik.3. Türler İtibariyle Bilanço Dışı İşlemlerin Gelişimi

1990 yılından itibaren garanti ve kefaletlerin bilanço dışı faaliyetler içindeki payının giderek azaldığı, vadeli işlemlerin ise ciddi bir artış içinde olduğu görülmektedir. 2001 yılında yaşanan krizden, bu tür işlemler de olumsuz etkilenmişlerdir. Taahhütler ise, 2004'e gelindiğinde, 1990'daki seviyesinin biraz üzerine çıkmış, en yüksek seviyesine ise 1997 yılında ulaşmıştır. İzmir Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsasının 2005 yılı başında faaliyete geçmesi ile bankaların yaptıkları vadeli işlemlerin önümüzdeki yıllarda da hızla artacağı söylenebilir.

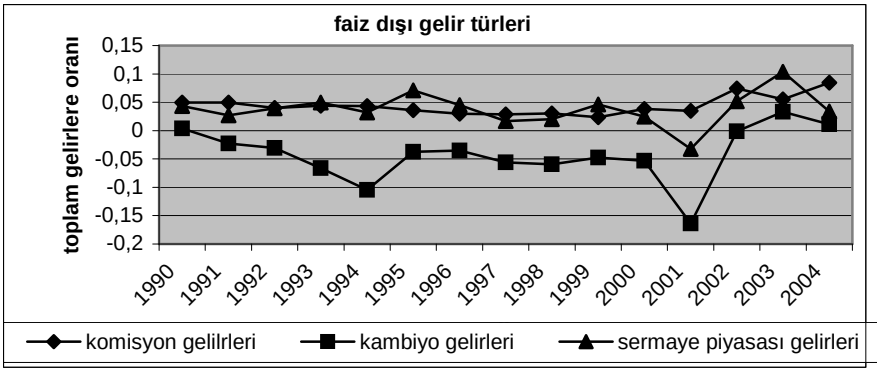
Faiz Dışı Gelirler-Toplam Gelirler İlişkisi

Grafik.4.Faiz dışı gelirlerin toplam gelirlere oranı

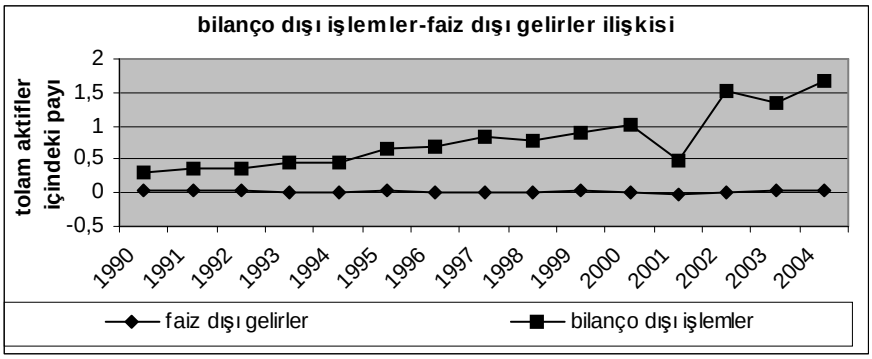
Grafik.4'te görüldüğü gibi, faiz dışı gelirlerde özellikle 2002'den sonra ciddi bir sıçrama olmuştur. Bankacılık sisteminin elde ettiği gelirler arasında faiz dışı kazançların oranı 1990 yılında %13 civarındadır. Bu oran 1994'e kadar azalmış, 1994 krizinin takip eden dönemde bir artış görülse de, 1998'de tekrar eski seviyesine dönmüş, 2001 krizinde kurlardaki ani artışın etkisiyle kambiyo gelirlerindeki kayıplar, bankacılık sistemini zarara uğratmış, fakat 2002 yılından sonra bu gelirlerde çok ciddi bir artış ortaya çıkmıştır. Faiz dışı gelirlerin artışında, küresel rakiplerin bu yöndeki eğilimlerinin ve Türkiye'de faiz oranlarının 2001'den itibaren düşüşe geçmesi sonucu bankaların faiz marjlarındaki daralmanın etkili olduğu söylenebilir.

Grafik.5. Faiz dışı gelir türlerinin toplam gelirler içindeki payları

Grafik.5'te de görüldüğü gibi Türk Bankacılık Sektörü dövize bağlı işlemlerden yıllarca kazanç elde edememiş, 2002'den itibaren Türk Lirasının değer kazanması ve kurların reel düzeyinin altında kalmasının etkisiyle bankalar, kambiyo karları elde etmeye başlamıştır. Yine de bu karlar, diğer faiz dışı gelirlerden elde edilen karlara göre oldukça düşük bir düzeydedir. 2001 krizinde ortaya çıkan kayıpların dışında ve dönem dönem yaşanan ufak dalgalanmalara rağmen bankaların sermaye piyasası faaliyetlerinden istikrarlı bir gelir elde ettikleri söylenebilir. Aynı istikrar, komisyon gelirleri için de söz konusudur. 2000 yılından sonra komisyon gelirlerinde sürekli bir artış göze çarpmaktadır. Bunda bilanço dışı işlemlerdeki artışın etkili olduğu söylenebilir.

Grafik.6. Bilanço Dışı İşlemler-Faiz Dışı Gelirler İlişkisi

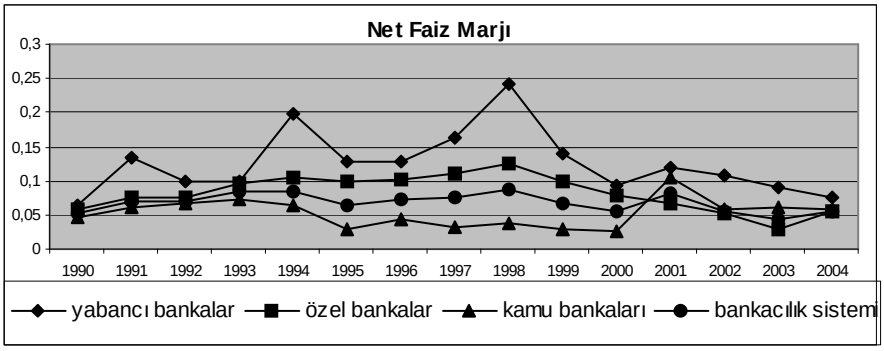

Bilanço dışı işlemlerdeki yüksek oranlı ve sürekli artışların faiz dışı gelirler için söz konusu olmadığı görülmektedir. Grafik 5'te faiz dışı gelirlerin son 15 yılda artmış olduğu görülmektedir. Grafik 6, faiz dışı gelirlerdeki bu artışın bilanço dışı faaliyetlerdeki artışın çok altında olduğunu göstermektedir. Faiz dışı gelirler ile bilanço dışı işlemler arasındaki korelasyon 0,3274 olarak bulunmuştur.

Faiz Gelirlerinin Gelişimi

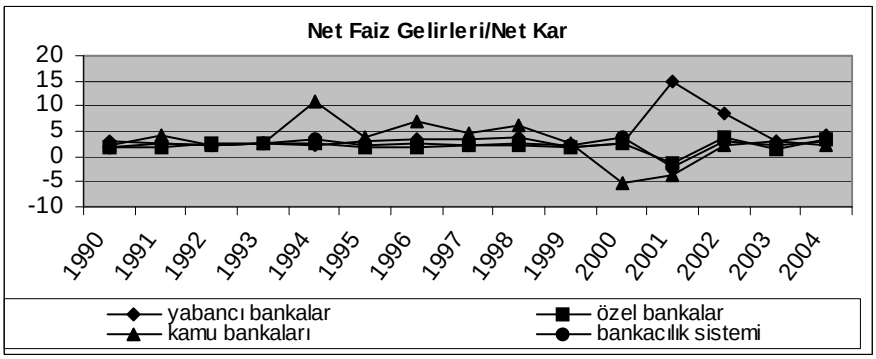
Bankaların asıl faaliyet kazancını ifade eden net faiz marjının gelişimi, banka türleri itibariyle aşağıda görülmektedir.

Grafik.7.Net Faiz Marjının yıllar itibariyle gelişimi

Kamu bankalarının faiz marjlarının oldukça dar olduğunu görmekteyiz. Özel bankaların faiz marjları 1998'e kadar bir miktar genişlemiş, 1998'den sonra ise sürekli bir düşüşe geçmiştir. Özellikle 2001 yılından sonra enflasyonun ve buna bağlı olarak da faiz oranlarının düşmesi, bankaları düşük marjlarla çalışmak zorunda bırakmıştır. Yabancı bankaların Bankacılık sisteminin bütününe baktığımızda, göze çarpan ciddi bir dalgalanma yoktur.

Grafik.8. Net Banka Karları İçinde Faiz Gelirlerinin Payı

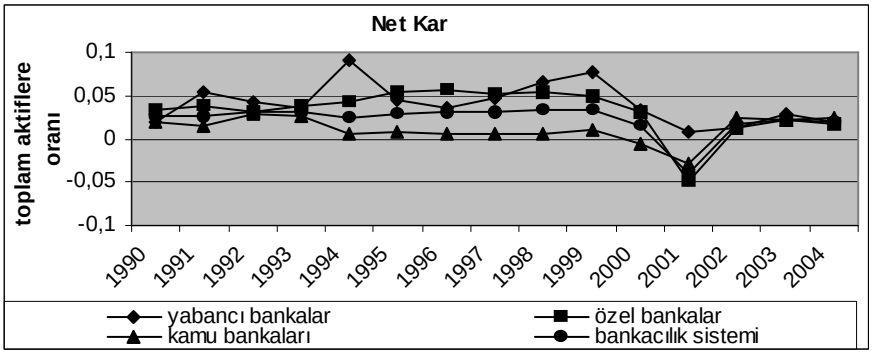

Faiz gelirleri ile ilgili olarak 2000 yılına kadar dalgalanmanın yaşandığı tek kesim kamu bankaları olmuştur. 2001 krizinin ardından, 2002 yılında yerli bankaların tamamı için faiz geliri söz konusu olmamakta, bu dönemde yabancı bankaların faiz kazançlarında ise bir sıçrama yaşandığı görülmektedir. 2002 yılından sonra ise Net Faiz Gelirlerinin oranı, 2000

yılından önceki düzeyini gelmiştir ve 2004 yılı itibariyle de bu düzeyini korumaktadır.

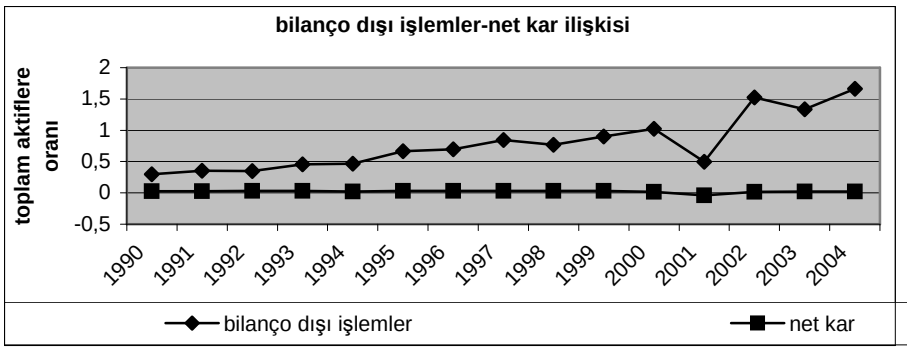
Banka Karlarının Gelişimi

Grafik.9. Bankaların Karlılık Düzeyindeki Gelişmeler

Bankalar açısından 2001 krizinin karlılık üzerindeki olumsuz etkisini Grafik.9'da görmek mümkündür. 2001 yılında tüm yerli bankaların zarar ettikleri, yabancı bankaların karlarının da ciddi bir şekilde azaldığı görülmektedir. Dikkat çekici nokta, yüksek aktif büyüklüğüne ve işlem hacmine sahip kamu bankalarının 1994-2002 yılları arasındaki karlılık düzeylerinin düşüklüğüdür. 2002 yılından sonra ise, kamu bankaları, özel bankalar ve yabancı bankalar arasında Net kar/Toplam aktifler oranı açısından bir denge göze çarpmaktadır.

Grafik.10. Bilanço Dışı İşlemler-Net Kar İlişkisi

Bankaların bilanço dışı işlemlerinde son 15 yılda önemli bir artış olmasına rağmen, bu artışın bankaların net karlarına yansımadığı görülmektedir. Bilanço dışı işlemler ile net kar arasındaki korelasyon 0,0038 olarak bulunmuştur. Bu nedenle, bilanço dışı faaliyetlerin, Türk bankaları açısından gelir yaratma gücünün henüz zayıf olduğunu söylenebilir.

SONUÇ

Türk bankacılık sektörü, dünyadaki gelişmelere paralel olarak, gerçekleştirdiği faaliyetler içinde bilanço dışı işlemlerinin payını arttırmıştır. 1990 yılında bilanço dışı işlemlerin toplam aktifler içindeki payı 2004 yılı itibariyle %166 artış göstermiştir.

Bilanço dışı işlemler içinde en yüksek pay, 1990 yılında garanti ve kefalet işlemlerine aitken (%85), 2004 yılında %71,6'lık payla türev araçlar ilk sırada yer almaktadır. Garanti ve Kefaletlerin 2004 yılındaki payı %10,9'da kalmıştır. 1990-2004 arasındaki dönemde Garanti ve Kefaletlerde sürekli bir düşme yaşanırken, Türev araçlarda sürekli bir atış gerçekleşmiştir.

Bilanço dışı işlemlerin hızlı artışına karşılık bankaların net karlarında aynı düzeyde bir artış gerçekleşmemiştir. Net faiz marjlarının 1998 itibariyle daralmaya başladığı görülmektedir. Bilanço dışı işlemlerdeki artışta bu gelişmenin bir etkisi olduğu düşünülebilir. Bilanço dışı işlemlerdeki artış ile faiz dışı gelirlerdeki artış arasındaki korelasyon %32,74'tür.

Dünyada Bilanço dışı işlemlerin 1980'li yıllardan sonra yaşanan irili ufaklı küresel krizlerden sonra gelişme göstermesi dikkat çekicidir. Bu durumun arkasında yatırımcıların kur ve faiz risklerinden korunmak için gerçekleştirdikleri vadeli işlemler ile yüksek kazanç elde etme arzusuyla yapılan repo işlemleri yer almaktadır.

Bu gelişmelerle birlikte Basel Bankacılık Denetim Komitesi tarafından yayınlanan Haziran 2004 tarihli düzenleme raporunda Bilanço Dışı İşlemler risk ağırlıklı varlıklar içerisine dahil edilmiş ve belli değerlerde Krediye Dönüştürme Oranları (KDO) uygulanmak suretiyle kredi eşdeğerlerine çevrilmeleri kabul edilmiştir. Taşınan bu riskin karşılığı olarak bankalar uygun ve yeterli düzeyde sermaye bulundurma yükümlülüğü altına girmişlerdir.

Bu noktada bankalar, ya sermayelerini yeterli düzeyde tutacak, ya da risk yönetimi kapsamında bilanço dışı işlemleri de göz önünde bulundurarak toplam risklerini minimize etmeye çalışacaklardır.

Sonuç olarak, bilanço dışı faaliyetlerin hızla arttığı görülmüştür ve bu artışın önümüzdeki yıllarda da devam edeceği düşünülmektedir. Ne var ki, bu tür işlemlerin gelir yaratma gücü ülkemizde henüz çok fazla değildir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ALLEN, Linda, (1997), **Capital Markets and Intitutions: A Global View**, John Wiley Inc..

ALTAN, Mikail, (2001), **Fonksiyonlar ve İşlemler Açısından Bankacılık**, Beta, İstanbul.

KALAYCI,Ş. ve diğerleri, (2006), **SPK Lisanslama Sınavlarına Hazırlık**, Asil ya., Ankara.

KOCH, T.W, (1995), **Bank Management,** the Dryden Pres, 3rd Edition.

KÜNEY,H., **Banka Tekniği**, (1986), Türkiye İş Bankası Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enst. Ya., Ankara.

MISHKIN, Frederic, (1998), **The Economics of Money, Banking and Financial Markets**, Addison-Wesley, 5th Edition.

Türkiye Muhasebe Standartları, TMSK Yayınları-1, 2006.

YÜKSEL, A,S, YÜKSEL,A, YÜKSEL,Ü, (2002), **Banka Yönetimi El Kitabı**, Alfa Ya, İstanbul.

Makaleler

ALLEN, L, JAGTIANI, J, (1999) "The Impact of New Bank Powers (Securities and Insurance Activities) on Bank Holding Companies' Risk", *Emerging Issues Series, Federal Reserve Bank of Chicago*, (:S&R-99-1R).

AYDIN, A., (2000), "Bilanço Dışı İşlemler", *Bankacılar Dergisi*, Sayı:34.

DEMETZ, STRAHAN, (1995), "Diversification, Size and Risk at Bank Holding Companies", *Federal Reserve Bank of New York, Research Paper* No:9506.

DeYOUNG, R, RICE, T, (2003), "Noninterest Income and Financial Performance at US Commercial Banks",*Federal Reserve Bank of Chicago*.

EBRAHİM,A., HASAN,I., (2004), "Market Evaluation of Banks Expansion into Non-Traditional Banking Activities".

EDWARDS, F.R, MISHKIN, F.S, (1995), "The Decline of Traditional Banking: Implications for Financial Stability and Regulatory Policy", *FRB Working Papers.*

ROGERS, K., SINKEY, R.F., (1999), "An Analysis of Nontraditional Activities at US Commercial Banks", *Review of Financial Economics* 8.

SMITH, STAIKOURAS, WOOD, (2003), "Non İnterest İncome and Total İncome Stability", *Bank of England Working Papers*, no:198.

STIROH, Kevin, J, (2004), "Diversification in Banking: Is Noninterest Income the Answer?", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol 36., No:5.

Diğer Kaynaklar

http://www.tbb.org.tr/net/donemsel/, 06.02.2005.

http://www.tcmb.gov.tr, 1999 yılı duyuruları, Vadeli işlem uygulamalarına ilişkin talimat.

Budaközü Çayı Havzası Topraklarının Genel Özellikleri ve Başlıca Sorunları

Faruk AYLAR*

Özet: Budaközü Çayı Havzası, Yukarı Kızılırmak ile Orta Karadeniz Bölümü içerisindedir. Yaklaşık 1590 km^2'lik yüzölçüme sahiptir. Saha içerisinde nispi yükseltinin en fazla 1000 m civarında bulunması, dikey yönde nispeten farklı toprak tiplerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buna göre 700-1000 m yükseltileri arasında yarı kurak sayılabilecek şartlara uygun olarak kahverengi ve kırmızı kahverengi topraklar yer alırken, kahverengi orman toprakları 1000 m üzerindeki yükseltilerde yayılış göstermektedir. İnceleme alanında, toprak kalınlıkları yerden yere farklılık gösterir. Eğim değerlerinin arttığı Köse Dağı ve Zincirli Dağı gibi dağlık alanların yamaçlarında topraklar çoğunlukla sığdır.İnceleme alanı topraklarının organik madde yönünden en zengin topraklarını kahverengi orman toprakları oluşturur. Bunu kahverengi topraklar ile kırmızı kahverengi topraklar izler. Bütün bu topraklar aynı zamanda kireç yönünden de zengindir. Sahadaki topraklar pH değerleri bakımından hafif alkalen karakter gösterirler. Ayrıca, toprak grupları içerisinde kahverengi topraklar ve kahverengi orman toprakları bitki besin maddelerinden fosfor bakımından yüksek değerler gösterirler. İnceleme alanındaki toprakların başlıca sorunlarını, hızlandırılmış erozyon, taşkınlar, taşlılık ve tuzluluk oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toprak, Havza, Erozyon, Taşkın, Tuzluluk.

The General Features and Fundemental Problems of The Budaközü Stream Area Soils

Abstract: The Budaközü River Basin is in the region between the Middle Black Sea and the upper Kızılırmak. It has an area approximately 1590 km/sq. However different soils types are seen in the horizontal direction because of the 1000 m heights in the area. Half solid soil is placed in 700-1000 m height with the colour brown and brown-red and above 1000 m height brown forest soil. In the research area the thickness of the soils differs from place to place. The soil on the sloges of the Köse and Zincirli mountains is shallow.In the research area, the richest soil regarding to organic substance is the brown forest soil. The other following types area brown and brown-red soils. These soils are rich in clay. The soil in the area displays alkaline character in regard of Ph values. Furthermore brown soils and brown forest are in high value in phosphorus as plant food. The fundamental problems of the soil in the research area are erosion, flood rocky regions and saltiness.

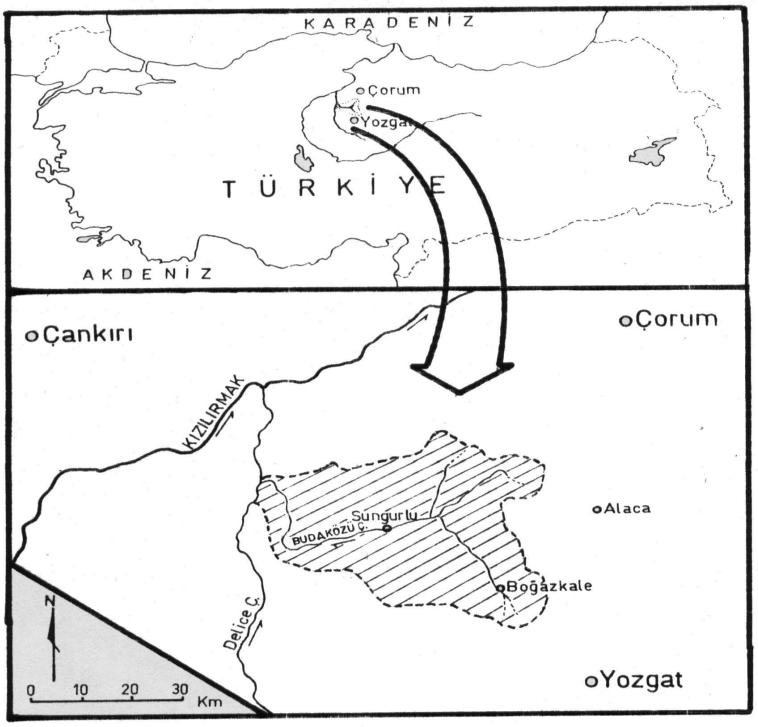
Keywords: Soil, Area, Erosion, Overflowing, Saltiness.

GİRİŞ

Türkiye'de bilimsel toprak araştırmaları cumhuriyetin ilk yıllarında (1930'lu yıllar) başlamış (Erinç, 1965) ve son yıllarda sayıları daha da artarak devam etmiştir. Yapılan çalışmalara rağmen, Türkiye topraklarının tamamı bütün özellikleri ile ayrıntılı bir biçimde incelenememiştir. Bu durum, Delice

* Dr. Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Irmağının aşağı çığırında yer alan Budaközü Çayı Havzası için de geçerlidir (Şekil 1).

Şekil 1: Araştırma sahasının lokasyon haritası.

Bununla birlikte, inceleme sahasının topraklarına doğrudan ya da dolaylı olarak değinen bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Polinov ve Rosov (1953-1954), "Küçük Asya'nın Pedojenez Şartları ve Toprakları" isimli çalışmalarında Türkiye topraklarını orman, step ve maki sahalarının toprakları olmak üzere üç büyük gruba ayırmış ve bunlardan her bir ana grup içinde değişen şartlara göre farklı toprak tipleri belirlemişlerdir. Yazarlar, aynı çalışmada Türkiye'de yatay doğrultuda farklı toprak zonları gelişmesinin kuvvetli olmadığını, bunun ise ülkemizin kuzey-güney doğrultusunda fazla genişlik göstermemesi ve yaklaşık olarak her yerde yaz sıcaklıklarının birbirine yakın olmasından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Buna karşılık önemli yükselti farklarının toprak çeşitliliğini arttırdığına değinen araştırıcılar, çalışma alanını da kapsayan Karadeniz Bölgesi'nin iç kısımlarında, kuru orman alanlarından oluşan dağlık kesimlerde, kahverengi orman topraklarının yayılışına dikkat çekmektedir. Bir başka çalışmada ise, Atalay ve diğerleri (1985), Karadeniz'den iç kısımlara doğra gidildikçe, yağış azalmasına bağlı olarak nötr ve alkalin reaksiyonlu toprakların ortaya çıktığını, karlı ve soğuk iklim şartlarının hüküm sürdüğü yüksek dağlık

alanlarda, organik madde bakımından zengin ve asit reaksiyonlu toprakların oluştuğunu ifade etmişlerdir. Topraksu çalışanları tarafından "Çorum İli Toprak Kaynağı Envanter Raporu, 1976" ile Budaközü Çayı Havzası topraklarının da bazı fiziksel ve kimyasal özelliklerine yer verilmiş ve havza topraklarını da içerisine alan haritalar yapılmıştır.

Ancak, belki amaç farkından kaynaklanan sebeplerden dolayı, bu haritalar yapılırken, toprak oluşumu üzerinde birinci derecede etkili olan doğal çevre koşulları yeterince araştırılamamış bu ise, toprak gruplarının sınırları belirlenirken bazı genellemelere gidilmesine sebep olmuş görünmektedir. Bu nedenle Aylar (2006), "Coğrafya Eğitiminde Alan Çalışmalarına Bir Örnek: Budaközü Çayı Havzasının (Çorum) Fiziki Coğrafyası" başlıklı doktora tezinde anakaya, jeomorfoloji, iklim ve bitki örtüsü ile toprak ilişkilerini araştırmıştır. Arazi ve laboratuar çalışmalarından elde ettiği veriler ışığında, önceki çalışmaları da dikkate alarak, havza topraklarının dağılışını gösteren yeni bir toprak haritası yapmayı denemiştir (Şekil 2).

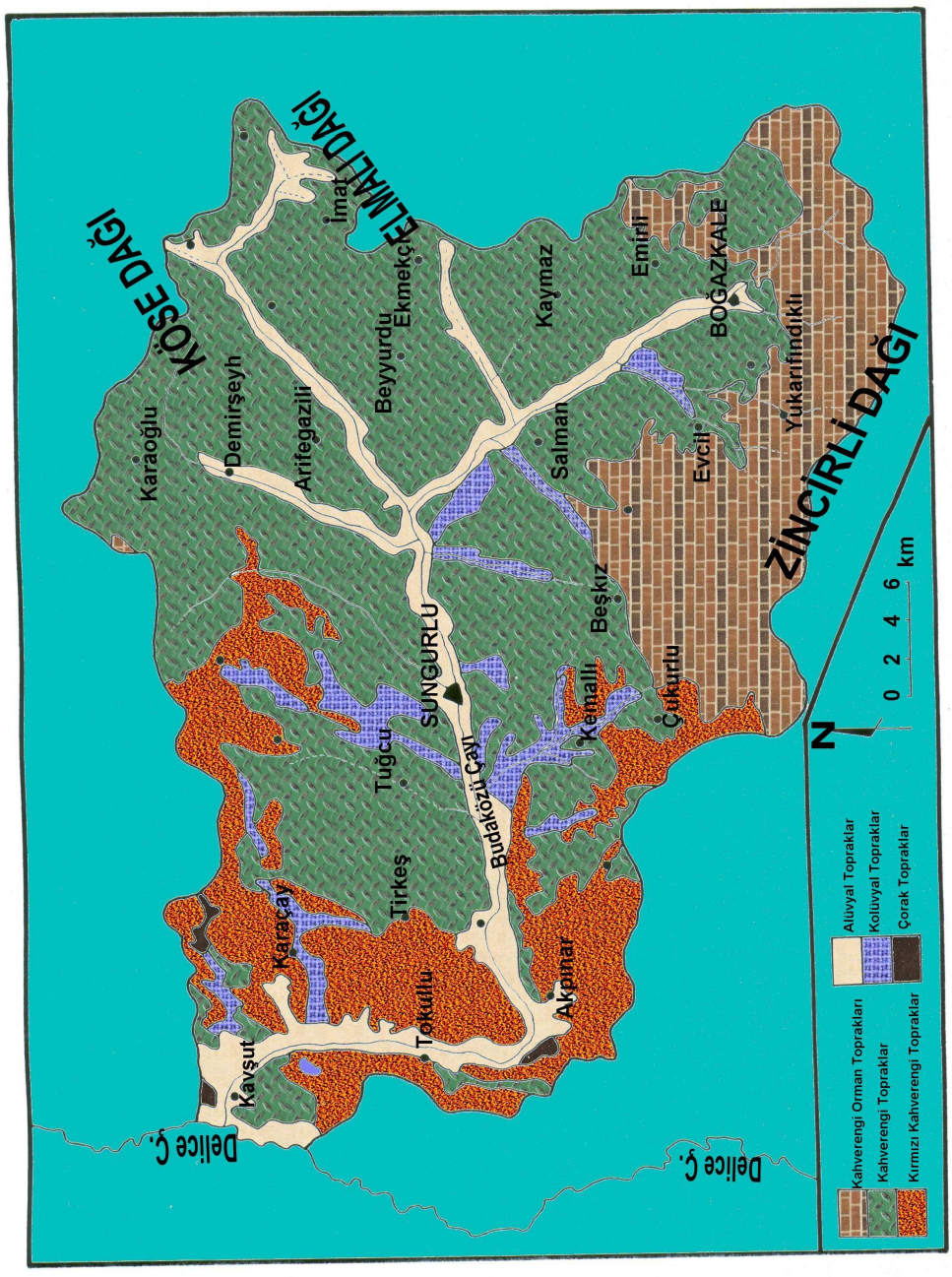
Her ne kadar, son yıllarda yapılan toprak araştırmalarında, toprak morfolojisi ile toprağın fiziksel ve kimyasal özelliklerini tam olarak ayırt etmeye dayanan "1970 toprak taksonomisi" yaygınlıkla kullanılmakta ise de bu çalışmada, "1949 toprak sınıflandırma sistemi" de denen coğrafi dağılış bakımından daha büyük bir öneme sahip bulunan (Atalay, 1989) genetik toprak sınıflandırma sisteminin kullanılması özellikle tercih edilmiştir.

Arazi çalışmaları sırasında, farklı sahalarda açılan toprak profil çukurları ile yol yarmalarında toprağın rengi, kireç durumu, strüktürü ve bitkilerin kök yayılışlarına ait gözlemler yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında Munsell renk kartları ve %10'luk HCI kullanılmıştır. Ayrıca, toprak profil çukurlarından alınan toprak örneklerinin fiziksel ve kimyasal analizleri Köy Hizmetleri Amasya İl Müdürlüğü toprak laboratuarında yaptırılmıştır.

ARAŞTIRMA SAHASI TOPRAKLARININ FİZİKSEL VE KİMYASAL ÖZELLİKLERİ

Yaklaşık 1590 km^2 lik yüzölçüme sahip bulunan Budaközü Çayı Havzası, yatay yönde farklı zonal toprakların oluşabileceği bir genişlikte değildir. Buna karşılık saha içerisinde yükselti farkının yaklaşık 1000 m civarında olması, dikey yönde nispeten farklı toprak tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şöyle ki, inceleme alanında 700-1000 m yükseltileri arasında kahverengi ve kırmızı kahverengi topraklar yer alırken, kahverengi orman toprakları 1000 m nin üzerinde ve özellikle sahanın güneyinde yayılış

göstermektedir.

Şekil 2: Budaközü Çayı Havzası’nda büyük toprak gruplarının dağılışı (Aylar, 2006)

Araştırma sahası çoğunlukla doğu-batı doğrultusunda uzanan vadiler ile derince yarıldığından, toprak oluşumu üzerinde, bakı şartları da önemli etki yapmaktadır. Nitekim, kuzey ve güneye bakan yamaçlar arasında bazı lokal klimatik farklar meydana gelmiş, bu durum da toprak gruplarının alt ve üst sınırlarının farklı seviyelerden geçmesine sebep olmuştur. Örneğin, kısmen daha kurak şartlar gösteren güneye dönük yamaçlarda kırmızı kahverengi toprakların üst sınırı 1250 m lere kadar çıkabilmekte iken, nispeten daha nemli şartlara sahip kuzey dönük yamaçlarda bu sınır kabaca 1000 m lerden geçmektedir. Aynı durum kahverengi topraklar ve kahverengi orman toprakları içinde geçerlidir.

Toprakların kalınlıkları da inceleme alanı içerisinde farklılıklar göstermektedir. Bilineceği üzere, toprakların kalınlıkları üzerinde toprak oluşum faktörleri bir bütün olarak etki yapmakla beraber, yerel koşullara bağlı olarak bazen biri veya birkaçı diğerlerine göre baskın olabilmektedir. Sahanın topraklarının oluşumu üzerinde relief şartları çok önemli bir etkiye sahiptir. Eğim değerlerinin artığı Köse Dağı, Zincirli dağı ve Elmalı Dağı gibi dağların yamaçlarında, sular hızla yüzeysel akışa geçmektedir. Bu durum, anakaya üzerindeki ayrışmanın sınırlı kalmasına ve bu sahalardaki toprakların çoğunlukla sığ olmasına neden olmaktadır. Diğer yandan, buralarda yüzeysel akışla birlikte erozyonda artmakta, yani toprağın üst kısmı sürekli bir şekilde aşınmaktadır. Yine eğim değerlerinin arttığı kesimlerde şiddetli erozyondan dolayı, toprak yüzeyden itibaren büyük kısmı ile aşınıp taşınmakta, böylece A? ve bazı yerlerde parçalanmış anakayadan oluşan C horizonlu iskelet topraklar meydana gelmektedir.

Araştırma sahası topraklarının bünye ve derinlikleri üzerinde etkili olan bir diğer faktörde yükseltidir. Dağlık alanlarda yükseldikçe erozyonun şiddeti artmakta ve katı madde taşınması da artmaktadır. Bu durum da toprak oluşumunu sınırlandırmaktadır. Yine aşınmanın aktif olduğu yamaçların üst bölümlerinde toprak sığ iken, yamaçların eteğine doğru hem toprak kalınlaşmakta, hem de bünyeyi oluşturan taneli elemanların boyutları küçülmektedir. Dolayısıyla, topoğrafik yapıya bağlı olarak, yamaçlardaki topraklarda bir katenalaşma süreci dikkati çekmektedir (Foto 1).

İnceleme alanında toprakların bünyeleri üzerinde etkili olan bir diğer faktörde anakayadır. Sahada Kemallı, Beşkız, Boztepe ve Kışla köyleri çevresi gibi Oligosen ve Miosen'e ait tortulların bulunduğu yerlerde hafif bünyeli topraklar daha geniş yayılışa sahiptir. Buna karşılık, Jura devrine ait kireçtaşları ile Eosen'e ait volkanikler üzerinde orta ve ağır bünyeli toprakların daha yaygın olduğu dikkati çeker.

Budaközü Çayı Havzası topraklarının nem durumu üzerinde iklim elemanları (yağış, buharlaşma) yanında, relief özelliklerinin ve toprak

tekstüründe önemli etkileri bulunmaktadır. Eğim değerlerinin arttığı kesimlerde, yağış suları önemli oranda yüzeysel akışa geçtiğinden, suyun toprağa sızma oranı düşük olmakta, dolayısıyla topraklar nispeten kuru kalmaktadır. Bakı faktörü de yine toprak nemi üzerinde etkili olmaktadır. Yağış alan yamaçların toprakları, yağış duldasında kalan yamaçların topraklarına göre, diğer şartlarda uygun olduğu takdirde, daha nemli olmaktadır. Ayrıca, güneye bakan yamaçlar, güneşlenmenin daha elverişli olmasından, kuzeye bakan yamaçlara göre daha fazla kurumaktadır.
Yüksek dağlık alanlarda toplam yağış miktarının nispeten fazlalaşması, toprakların buralarda daha nemli olma ihtimalini akla getirse de buralarda toprakların genellikle kaba bünyeli olmaları, kalınlıklarının fazla olmaması, ortalama yamaç eğimlerinin fazlalığı gibi nedenlerden toprak nemliliğini sınırlandırmaktadır.

Foto 1. Oğlaközü-Aşağıfındıklı köyleri arasında topoğrafik yapıya bağlı olarak yamaçlarda gelişen katenalaşma. Kuzeybatıya bakış.

Ayrıca, sahada ağır bünyeli killi topraklar, içlerine su aldıklarında şişip suyun daha aşağılara sızmasını engellediğinden, alt kısımlardaki toprağın yeterince nem alamamasına neden olmaktadır. Buna karşılık, kaba bünyeli topraklarda ise, yağış sularının hızla sızarak ortamdan uzaklaşması, aynı şekilde toprağın nem bakımından kuru kalmasına sebep olmaktadır. Buna göre araştırma sahasında su tutma kapasitesi bakımından en uygun topraklar orta bünyeli topraklardır.

Bitkilerin yetişmesi, organik maddelerin parçalanması ve topraktaki kimyasal olayların devam etmesi açısından incelendiğinde toprak sıcaklığı

da önemli bir unsurdur. İnceleme alanında toprak sıcaklığı, derinlik ve mevsimlere bağlı olarak farklılık göstermektedir. İklim bölümünde de belirtildiği üzere, Budaközü Çayı Havzası ve çevresinde 5 cm derinlikte yıllık ortalama sıcaklık, hava sıcaklığının yıllık ortalama sıcaklığından daha yüksektir. Bu durum, ısınmanın toprak yüzeyinden itibaren başladığı esasına uygundur. Kış aylarında kar örtüsünün toprağın fazla soğumasını engellemesi, yazın ise toprağın güneş enerjisini mass etmesi bunda etkilidir. Bununla beraber, toprak altı sıcaklıkları hava sıcaklıklarından etkilenmekte, fakat toprağın iletkenliğinin fazla olmaması nedeniyle bu etki derine doğru inildikçe azalmaktadır. Buna göre araştırma sahasında, soğuk dönemde toprak altı sıcaklığının hava sıcaklığından fazla, sıcak dönemde ise az olduğu söylenebilir. İnceleme alanında bulunan toprak gruplarının laboratuar analizlerinden elde edilen sonuçlar tablo halinde düzenlenmiş ve kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. İnceleme alanı topraklarının bazı fiziksel ve kimyasal özellikleri. l. Kahverengi topraklar, ll. Kırmızı kahverengi toprakları, lll. Kahverengi orman toprakları, lV. Çorak topraklar, V. Kolüvyal topraklar, Vl. Alüvyal topraklar.

Tip	Hor.	Der. (cm)	Renk	% Kil	% Silt	% Kum	Tekstür	% Org. Mad	% CaCO3	pH	% Tuz	Fosfor	% Nem
l	A	0-15	Kuru- 10 YR 6/3 Nemli-10 YR 4/4	35	33	32	Killi tın	2.31	63.8	8.16	0.04	9.87	53
	B	15-40	Kuru- 10 YR 4/2 Nemli-10 YR 6/2	35	32	35	Killi tın	2.02	51.1	7.76	0.05	6.18	58
	C	40-90	Kuru- 10 YR 6/6 Nemli-10 YR 5/6	32	32	36	Killi tın	0.97	72.7	8.34	0.04	13.05	55
ll	A	0-15	Kuru-7/5 YR 5/4 Nemli-7/5 YR 4/4	35	26	39	Killi tın	2.31	17.3	7.30	0.07	8.47	55
	B	15-40	Kuru-10 YR 6/6 Nemli-10 YR 5/6	34	25	41	Killi tın	1.44	10.2	7.84	0.06	8.37	57
	C	40-90	Kuru- 10 YR 4/3 Nemli-10 YR 5/3	30	24	46	Kumlu-Killi tın	1.29	9.8	7.87	0.08	13.01	51
lll	A	0-30	Kuru- 10 YR 4/2 Nemli-10 YR 3/2	34	27	39	Killi tın	4.05	50.1	8.02	0.05	7.32	66
	B	30-50	Kuru- 10 YR 5/3 Nemli-10 YR 5/2	36	26	38	Killi tın	1.16	51.1	7.80	0.05	9.16	59
	C	50-100	Kuru- 10 YR 6/4 Nemli-10 YR 5/4	35	26	39	Killi tın	1.16	52.4	7.95	0.06	2.24	63
lV	A	0-20	Kuru- 10 YR 7/2 Nemli-10 YR 6/2	45	24	31	Killi tın	1.06	12.3	7.93	0.92	11.67	62
	B	20-45	Kuru- 10 YR 6/4 Nemli-10 YR 5/4	42	22	36	Killi tın	0.82	10.9	6.63	2.65	15.11	57
	C	45-110	Kuru- 10 YR 6/2 Nemli-10 YR 5/3	40	20	40	Tın	0.73	8.1	7.07	2.15	9.16	48
V	-	0-40	Kuru- 10 YR 5/2 Nemli-10 YR 4/4	40	29	31	Killi tın	1.23	20.3	7.50	0.07	7.22	57
	-	40+	Kuru- 10 YR 7/2 Nemli-10 YR 6/2	45	22	33	Kil	1.10	24.1	7.92	0.08	9.14	53
Vl	-	0-25	Kuru- 10 YR 5/2 Nemli-10 YR 4/4	42	28	30	Killi tın	2.02	10.3	7.44	0.04	9.24	63
	-	25+	Çeşitli renk ve iri-likte alüvyal mal.					0.42	14.7	7.91	0.05	8.73	58

İnceleme alanından alınan toprak örneklerinin laboratuar analizlerinden elde edilen sonuçlara göre, sahanın toprakları organik madde yönünden nispeten zengin sayılırlar. Özellikle kahverengi orman toprakları ve alüvyal topraklar bu bakımdan en zengin toprak gruplarıdır. Ayrıca, kahverengi orman toprakları ile kahverengi topraklar kireç yönünden zengin topraklardır. Araştırma sahası toprakları, pH değerleri bakımından değerlendirildiğinde genellikle alkalen karakterde olduğu görülür. Bu değerler bilhassa kahverengi topraklar ve kahverengi orman topraklarında biraz daha yüksektir.

Araştırma sahasında yer alan topraklardan, bitki besin elementlerinden fosforca en zengin olanı kahverengi topraklar ile çorak topraklardır. Özellikle bitkilerde kök sisteminin gelişmesi bakımından önemli olan fosfor, sahadaki bütün toprak gruplarında farklı horizonlarda farklı miktarda bulunmaktadır. Ancak çorak topraklarda fosfor kadar tuz oranının da fazla olması bitki gelişimini sınırlandırmakta ve daha çok tuzcul Halofit bitkilerin yetişmesine imkân tanımaktadır. Diğer toprak gruplarında ise, tuz oranı birbirine yakın değerler göstermektedir.

Kahverengi Topraklar

Bu topraklar araştırma sahasında çok geniş bir yayılış gösterirler. Aşağı Beşpınar ile Mahmatlı köyü arası, Karaoğlu-Arifegazili Köyü çevresi ve Beşdam Köyü ile Boğazkale İlçesi çevresi bu toprakların yayılış gösterdiği alanlar arasındadır. Ayrıca, Beşkız köyü ve Salman Köyü arasında da kahverengi topraklar bulunmaktadır (Şekil 2). İnceleme alanında 900 km² ile en geniş yayılış gösteren toprak grubudur. Bu topraklar, yıllık ortalama sıcaklığın 11ºC civarında olduğu, yıllık yağış miktarının 500-700 mm arasında bulunduğu alanlarda ve 1250 m den daha alçak sahalarda yer almaktadır. Bu toprakların yayılış gösterdiği alanlarda anakaya farklı yapılardan oluşurken, üzerindeki bitki örtüsü otsu step bitkileri ile çalılardan oluşmaktadır.

Araştırma sahasında kahverengi topraklar üzerinde yoğun bir tarımsal faaliyet yapılmaktadır. Kahverengi topraklar için İmat Köyü'nün 700 m kuzey batısından bulunan yol yarmasından alınan örnek profilde aşağıdaki özellikler tespit edilmiştir (Tablo 2).

Bu toprakların ortalama kalınlıkları 50-60 cm civarında olup, yer yer 130 cm derinliğe ulaşabilmektedir. Alkalen bir reaksiyon gösteren bu topraklarda, horizonlar arasında pH değerlerinde çok az değişme olmakta ve en yüksek değer C horizonunda görülmektedir. Organik madde miktarı ise, yüzeyde oldukça fazla iken, derine doğru azalmaktadır. Kireç oranı da birbirinden farklılık gösterir (Tablo 1). Çoğunlukla orta ve ağır bünyeli olan kahverengi topraklarda, strüktür gelişimi iyidir. A horizonu granüler yapıda ve

reaksiyonu nötr veya kalevidir. B horizonu kaba yuvarlak köşeli bloklu, C horizonu ise bloklu bir strüktür gösterir. Bu topraklarda soluk kahve, koyu sarımsı kahve, koyu grimsi kahve gibi tonlar hâkimdir.

Yer **:** İmat Köyü'nün 700 m kuzeybatısı
Yükseklik **:** 1100 m
Eğim **:** Doğuya doğru 4º
Anakaya **:** Kil, yer kum, konglomera, kalker
Vejetasyon **:** Antropojen step

Tablo 2. İmat Köyü kuzeybatısında açılan kahverengi toprak profilinin başlıca özellikleri.

Horizon	Derinlik (cm)	Horizon Özelliği
A	0-15	Renk, kuru iken soluk kahverengi (10 YR 6/3), nemli iken koyu sarımsı kahverengi (10 YR 4/4). Granüler yapıda, killi tın tekstüründe olup, sık ve ince kökler bulunur. Horizon sınırı açık ve düzdür.
B	15-40	Renk, kuru iken koyu grimsi kahverengi (10 YR 4/2), nemli iken açık kahverengimsi gri (10YR 6/2).Çoğunlukla bloklu yapı özelliğinde olup, kökler çok incedir. Horizon sınırı düzdür.
C	40-90	Renk, kuru iken kahverengimsi sarı (10 YR 6/6), nemli iken sarımsı kahverengidir (10 YR 5/6). Killi tın tekstüründe olup, yine bloklu bir strüktüre sahiptir. Horizon sınırı dalgalıdır.

Kırmızı Kahverengi Toprakları

Araştırma sahasında kırmızı kahverengi toprak grubunun yayılış gösterdiği alanlar sahanın batısında yoğunlaşmıştır. Çoğunlukla Karaçay Köyü, Tirkeş Köyü ve Yorgalı Köylerinin batısında bulunurlar. Bunun dışında, Mahmatlı Köyü ile Çiçekli Köyleri çevresi ve Çukurlu köyünün kuzeybatısında parçalar halinde yayılış gösterirler. Yaklaşık, 130 km² lik bir alan kaplayan kırmızı kahverengi topraklar, sahada 900 m den alçak alanlarda bulunurlar. Bu toprakların bulunduğu alanlarda sıcaklığın 10-11 ºC arasında değiştiği ve yıllık yağış miktarının 500 mm den az olduğu görülür. Kırmızı kahverengi toprakların bulunduğu yerlerde anakaya Oligosen ve Miosen yaşlı kırmızı tuzlu gre, konglomera, marn fasiyesinden oluşurken, doğal bitki örtüsü antropojen steptir.

Hafif alkalen bir reaksiyon gösteren kırmızı kahverengi topraklar da, pH miktarı alt horizonlara doğru az da olsa bir artış gösterir. Ayrıca, A horizonunda pH değeri nötr, B horizonunda hafif kalevi ve C horizonunda orta kalevidir. Organik madde miktarı bakımından A horizonu diğerlerinden daha yüksek değerler içerir. Nitekim A horizonunda % 2.31 olan organik madde oranı, C horizonunda %1.23'e kadar düşer. Kırmızı kahverengi toprakların ortalama kalınlıkları 70-90 cm arasında olup, uygun koşullarda 150 cm derinliğe ulaşabilmektedir. Ancak, araştırma sahasında kırmızı kahverengi topraklar bazı yerlerde sadece A ve C horizonlarından oluşmakta ve bu gibi yerlerde A horizonunun kalınlığı ortalama 30 cm olmaktadır.

İnceleme alanında bulunan kırmızı kahverengi topraklardaki kireç miktarı genellikle düşük olup, profil içindeki dağılışı horizonlar arasında farklılık göstermektedir. A horizonunda % 17,3 civarında olan kireç miktarı, C horizonunda % 9,8' kadar düşmektedir. Bu topraklar genellikle ağır bünyelidir. Bu nedenle su tutma kapasiteleri yüksektir. Havalanma ve geçirgenlik fazla değildir. Fakat yayılış gösterdiği alanlarda taban suyu seviyesinin yüksek olduğu yerlerde çoraklaşma görülür (Foto 2).

Bununla beraber taban suyu seviyesinin yüksek olmadığı yerlerde drenaj fazla bozuk değildir. Strüktür gelişimleri genellikle iyidir. A horizonunda granüler, derine inildikçe prizmatik bir yapı gösterirler. Renk olarak daha çok kahverengi ve tonlarına sahiptirler. Kırmızı kahverengi topraklar için Tirkeş Köyü'nün kuzeybatısında açılmış olan örnek profilde aşağıdaki özellikler tespit edilmiştir (Tablo 3).

Yer **:** Tirkeş Köyü'nün 900 m kuzeybatısı
Yükseklik **:** 720 m
Eğim **:** Batıya doğru 2º
Anakaya **:** Kırmızı tuzlu, marnlı tortul kütle
Vejetasyon **:** Antropojen step

Tablo 3. Tirkeş Köyü'nün kuzeybatısında açılmış olan kırmızı kahverengi toprak profilinin başlıca özellikleri.

Horizon	Derinlik (cm)	Horizon Özelliği
A	0-15	Renk, kuru iken kahverengi (7.5 YR 5/4), nemli iken koyu kahverengi (7.5 YR 4/4). Granüler yapıda ve killi tın tekstüründedir. Sık ve ince köklere rastlanılır. Horizon sınırı düzdür.
B	15-40	Renk, kuru iken kahverengimsi sarı (10 YR 6/6), nemli iken sarımsı kahverengidir (10 YR 5/6). Killi tın tekstüründe olup, kökler çok seyrek ve incedir. Horizon sınırı düzdür.
C	40-90	Renk, kuru iken koyu kahverengi (10 YR 4/3), nemli iken kahverengidir. Prizmatik strüktüründe ve kumlu-killi tın tekstüründedir. Kökler görülemeyecek kadar seyrektir.

Kahverengi Orman Toprakları

Kahverengi orman toprakları araştırma sahasının güneyinde geniş bir yayılış gösterirler. Yaklaşık 110 km² lik bir alana dağılmış bulunurlar. Kabaca, Çukurlu, Beşkız, Karakeçili, Kıcık köyleri ile Boğazkale İlçesi'nin kuzeyinde bulunurlar. İnceleme alanında kahverengi orman topraklarının bulunduğu yerlerde yıllık ortalama yağış 700 mm nin üzerinde, yıllık ortalama sıcaklık ise 8-11 ºC arasındadır. Doğal bitki örtüsünün genellikle kuru orman sahasının meşe, çam çeşitleri ile çalı ve otlar oluşturmaktadır. Bu toprakların dağılış gösterdiği sahaların anakayasını çoğunlukla, Mesozoik yaşlı ofiolitler, Eosen ve Neojen yaşlı andezitik lav-tüf ve aglomeralar ile Jura yaşlı kireçtaşları oluşturmaktadır. Kahverengi orman

topraklarının yayılış alanlarında topoğrafya genellikle engebeli ve dalgalıdır. Ayrıca, bu topraklar çoğu yerde tarıma açılmıştır.

Foto 2. İnceleme alanının batısındaki kırmızı kahverengi topraklar üzerinde, taban suyu seviyesinin yüksek olduğu yerlerde meydana gelen çoraklaşma. Akpınar-Tokullu köyleri arası. Güneybatıya bakış.

Kahverengi orman topraklarının profilleri A (B) C şeklinde olmakla beraber, horizonlar birbirinden her zaman tam ve belirgin bir şekilde ayrılamamaktadır. A horizonu iyi gelişmiş olduğundan, tarıma açılmış sahalar hariç, belirgin olarak görülür.

Bu kat koyu grimsi kahverengi ve dağılgandır. A horizonunun derinliği ortalama 30 cm dir. Rengi kuru iken koyu grimsi kahverengi, nemli iken de çok kuyu grimsi kahverengi görülmektedir. Bünye çoğunlukla killi tındır. Kahverengi orman topraklarında pH reaksiyonu genellikle orta kalevi bazen de nötrdür. A horizonunda bitki kökleri çok sık ve fazladır. B horizonu ortalama 20 cm kalınlıktadır. Bünyesi killi tın olan bu horizonun, strüktürü granüler veya yuvarlak köşeli bloktur. Blok büyüklüğü 5-10 mm arasında değişir. Çok az miktarda kil birikimi olabilir. Horizonun aşağı kısımlarında $CaCO_3$ bulunur. pH 8.02-7.80 arasındadır. C horizonu ortalama 50-60 cm kalınlıktadır. Renk kuru iken açık sarımsı kahverengi, nemli iken sarımsı kahverengidir. Bünye çoğunlukla killi tın karakterinde olup, strüktürsüz bir özellik gösterir. C horizonunda kireç oranı diğer horizonlara göre yüksek olup, bitki köklerine rastlanmaz.

Kahverengi orman topraklarında organik madde miktarı yüzeyde çok fazla olup (A horizonunda % 4.05), derine inildikçe hızla azalmaktadır (C horizonu % 1.16). Ayrıca, bu toprakların drenajları da iyidir. Kahverengi orman toprakları için Beşkız Köyü güneyinde açılmış örnek profilin başlıca özellikleri Tablo 4'de verilmiştir.

Yer **:** Beşkız Köyü'nün 4 km güneyi
Yükseklik **:** 1300 m
Eğim **:** Kuzeye doğru 5º
Anakaya **:** Ofiolit
Vejetasyon **:** Meşeler ve yer yer çam ağaçları

Tablo 4. Beşkız Köyü'nün güneyinde açılmış olan kahverengi orman toprak profilinin başlıca özellikleri.

Horizon	Derinlik (cm)	Horizon Özelliği
A	0-30	Renk, kuru iken koyu grimsi kahverengi (10YR 4/2), nemli iken çok koyu grimsi kahverengi (10 YR 3/2). Kaba granüler strüktürde ve killi tın tekstüründedir. İnce kökler çok sık, kalın kökler ise biraz daha seyrektir. Horizon sınırı hafif dalgalıdır.
B	30-50	Renk, kuru iken kahverengi (10 YR 5/3), nemli iken koyu kahverengidir (10 YR 5/2). Bloklu strüktüre sahip olup, bünyesi killi tındır. Kökler ince ve nispeten sıktır. Horizon sınırı dalgalıdır.
C	50-100	Renk, kuru iken açık sarımsı kahverengi (10 YR 6/4), nemli iken sarımsı kahverengidir (10 YR 5/4). Yapısız olup, bünyesi killi tın özelliğindedir. Horizon sınırı nispeten düzdür.

Çorak Topraklar

Çorak topraklar inceleme alanında en az yer kaplayan, fakat problemli sahalardan birisini oluşturan toprak grubudur. Yaklaşık 30 km² lik bir alan kaplarlar. Akpınar Köyü batısı, Kavşut Kasabası ile Karaçay Köyü kuzeyi bu toprakların yayılış gösterdiği sahalardır. Buralarda yıllık ortalama yağış 500 mm nin altında, yıllık ortalama sıcaklık ise 11 ºC civarındadır. Anakayasını Miosen ve Oligosen'e ait kırmızı tuzlu gre. Marn ve jipsler oluştururken, doğal bitki örtüsü halofit bitkilerinden (Taraxaasm, Allyssum, Salsola nthara gibi) oluşmaktadır. Bu toprakların yüzey kısımlarında bilhassa kurak dönemde derin çatlaklar oluşmaktadır (Foto 3).

Çorak topraklar normal bir profil yapısı göstermekle beraber, her zaman bu profiller tam olarak ayrılamamaktadır. Toprakta çeşitli tuz ve bazlar, kapilaritenin etkisi ile üst horizonda yoğunlaşmaktadır. Genellikle ağır bünyeli topraklardır. Bu toprakların oluşumundaki en önemli neden olarak drenaj problemi görülmektedir (Foto 4).

Foto 3. Çorak toprakların bilhassa kurak dönemde yüzeyleri derin çatlaklarla kaplanır.

Foto 4. Tokullu Köyü doğusunda çorak toprakların yakındaki tarım alanlarını tehdit etmesi üzerine açılmakta olan drenaj kanalları. Güneydoğuya bakış.

Çorak topraklardaki tuz miktarı A horizonunda % 0.92, B horizonunda % 2.65 ve C horizonunda % 2.15 civarındadır. Buna göre, drenajın iyi olmadığı bu topraklarda kapilarite ile A horizonundaki tu oranının rahatlıkla artabileceği anlaşılmaktadır. Çorak topraklar, organik madde miktarı bakımından oldukça fakirdir. Bunun sebebi ise, bitki örtüsünün çok seyrek olmasıdır. Genellikle ağır bünyeli, granüler strüktürdedirler. Bu toprak grubunun sahadaki ortalama derinliği 100-110 cm civarındadır. Renk olarak, açık kahverengi ve kahverengimsi gri tonları daha hâkimdir. Çorak topraklar için Akpınar Köyü batısında açılmış örnek profilde aşağıdaki özellikler tespit edilmiştir (Tablo 5).

Yer **:** Akpınar Köyü'nün 2 km batısı
Yükseklik **:** 680 m
Eğim **:** Kuzeybatıya doğru 1º
Anakaya **:** Kırmızı tuzlu, marnlı tortul kütle
Vejetasyon **:** Halofit bitkiler

Tablo 5. Akpınar Köyü'nün batısında açılmış olan çorak toprak profilinin başlıca özellikleri.

Horizon	Derinlik (cm)	Horizon Özelliği
A	0-20	Renk, kuru iken açık gri (10 YR 7/2), nemli iken açık kahverengimsi gridir (10 YR 6/2). Killi tın tekstüründe olup, bitki örtüsü seyrek olduğundan ince kökler seyrek olarak bulunur.horizon sınırı düzdür.
B	20-45	Renk, kuru iken açık sarımsı kahverengi (10 YR 6/4), nemli iken sarımsı kahverengidir (10 YR 5/4). Bünyesi killi tındır. Horizon sınırı düz ve açıktır. Bitki köklerine rastlanılmaz.
C	45-110	Renk, kuru iken açık kahverengimsi (10 YR 6/2), nemli iken kahverengidir (10 YR 5/3). Bünyesi tınlıdır. Horizon sınırı düzdür.

Kolüvyal Topraklar

Kolüvyal topraklar, inceleme alanında yaklaşık 80 km² lik bir alanda yayılış gösterirler. Dağlık alanların eteklerinde, yamaçlardan yerçekiminin ve yüzeysel akışa geçen suların etkisi ile taşınmış malzemelerin meydana getirdiği topraklardır. Kolüvyal topraklar genç topraklar olup, belirgin bir horizonlaşma göstermezler. Daha çok çevre arazilerin topraklarına benzerlerse de ana materyalde derecelenme ya hiç yok, ya da yetersizdir. Dik eğimli yerler ile vadi ağızlarında bulunanlar çoğunlukla az topraklı olup, kaba taş ve molozları içerirler. Ancak, derine doğru inildikçe bir renk açılması dikkati çeker.

Kolüvyal topraklar eğimin çok azaldığı yerlerde, parçacıklardaki küçülme boyutunun artmasından dolayı, geçişli olarak alüvyal topraklara karışır.

Kolüvyal topraklarda eğim tek tip olup, materyalin geldiği yöne doğru artmaktadır.

Genellikle orta bünyelidirler. Hafif alkalen bir özellik gösterirler. Derine doğru inildikçe, organik madde miktarında azalma gözlenmektedir. Granüler bir yapıda olan çorak topraklarda eğim ve bünye nedeniyle drenaj iyidir. Bu toprakların bulunduğu alanlarda doğal bitki örtüsü çoğunlukla otsu türlerden oluşmaktadır. Kolüvyal toprakları temsilen Sungurlu İlçesi kuzeyinde açılan toprak profilinin başlıca özellikleri Tablo 6'de verilmiştir.

Yer **:** Sungurlu İlçesi'nin 4 km kuzeydoğusu
Yükseklik **:** 850 m
Eğim **:** Güneye doğru 3º
Anakaya **:** Kolüvyal depo
Vejetasyon **:** Antropojen step

Tablo 6. Sungurlu İlçesi'nin kuzeydoğusunda açılmış olan kolüvyal toprak profilinin başlıca özellikleri.

Horizon	Derinlik (cm)	Horizon Özelliği
-	0-40	Renk, kuru iken sarımsı kahverengi (10 YR 5/2), nemli iken koyu sarımsı kahverengidir (10 YR 4/4). Killi tın tekstüründe ve granüler strüktürdedir. İnce otsu köklere rastlanılır. Belirgin bir horizon sınırı yoktur.
-	40+	Belirgin bir horizon sınırı görülmemesine rağmen derine doğru renk açılımı görülmektedir. Kuru iken açık grimsi kahverengi (10 YR 7/2), nemli iken açık kahverengimsi gridir (10 YR 6/2). Kil tekstüründe olup, strüktürsüzdür. Çok sayıda köşeli çakıl ve blok bulunmaktadır.

Alüvyal Topraklar

Araştırma sahasındaki alüvyal topraklar, çoğunlukla tarıma açılmış durumdadır. Bu nedenle, toprağın üst kısmı büyük kısmıyla dejenere olmuş doğal görüntüsünü kaybetmiştir. Alüvyal topraklar Budaközü Çayı ve yan kollarının taşkın ve birikme yaptığı alanlarda, birikinti konileri üzerinde yaygın durumda bulunmaktadır. İnce bünyeli ve tabansuyu yüksek alanlarda düşey geçirgenlik azdır. Yüzey nemli ve organik madde bakımından zengindir. Buna karşılık kaba bünyeliler iyi drene olduğundan yüzey kısmı çabuk kurur. Profillerinde horizonlaşma ya hiç yok, yada çok az belirgin bulunmaktadır.

İnceleme alanında alüvyal toprakları temsilen Boğazkale İlçesi'nin 3 km kuzeybatısında açılan toprak profilinin üst toprak katında kireç miktarı % 10.3 iken, daha derinlere doğru artarak % 14.7'ye ulaşmaktadır. Hafif

alkalen bir özellik gösteren bu toprakların üzerinde genellikle aşınmaya uğrayan alanlardan hasıl olan materyalin etkileri hissedilmekle beraber, genellikle kahverenginin çeşitli tonları hakimdir. Horizon olarak A ve C horizonlarını ayırt edebileceğimiz alüvyal topraklarda, 25-30 cm kalınlığında, organik madde bakımından zengin, killi tın bünyesinde bir A horizonu bulunur. Onun altında ise daha kaba çeşitli taş ve bloklardan oluşan C horizonundan bahsedilebilir. Alüvyal toprakları teksilen Boğazkale İlçesi kuzeybatısında açılmış toprak profilinde tespit edilen özellikler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Yer **:** Akpınar Köyü'nün 2 km batısı
Yükseklik **:** 680 m
Eğim **:** Kuzeybatıya doğru 1º
Anakaya **:** Kırmızı tuzlu, marnlı tortul kütle
Vejetasyon **:** Halofit bitkiler

Tablo 7. Akpınar Köyü'nün batısında açılmış olan çorak toprak profilinin başlıca özellikleri.

Horizon	Derinlik (cm)	Horizon Özelliği
-	0-25	Renk, kuru iken sarımsı kahverengi (10 YR 5/2), nemli iken koyu sarımsı kahverengidir (10 YR 4/4) granüler yapıda ve killi tın tekstüründedir. Kökler çok sayıda fakat incedir. Alttaki alüvyal malzemeden belirgin bir şekilde ayrılmıştır.
-	25+	Toprak katının altında çeşitli renk ve kalınlıkta alüvyal malzeme yer alır.

ARAŞTIRMA SAHASI TOPRAKLARI İLE İLGİLİ BAŞLICA SORUNLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI

Budaközü Çayı Havzası topraklarının en önemli sorunlarından birisi, "hızlandırılmış erozyon" dur. Sahada yaşayan insanların dolaylı olarak toprağa yaptığı etki sonucu, erozyon önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu olayın en önemli nedeni, başta ormanlar olmak üzere, doğal bitki örtüsünün, yakacak temini, yapı malzemesi tarım alanı elde etmek gayesiyle sürekli tahrip edilmesidir. Çünkü bitki örtüsünden yoksun bırakılan topraklar öncelikle yağmur yağışı sırasında, yağmur tanelerinin kinetik enerjisi ile toprağa vurmakta ve toprak agregatlarının parçalanmasına neden olmaktadır. Daha sonra sellenme ile birlikte erozyonun hızlanmasına yol açmaktadır (Foto 5). Ayrıca yağmur damlası erozyonu, çamurlu suyun toprak yüzeyindeki gözenekleri tıkaması ve toprak yüzeyini sıkıştırarak yüzeysel akışın hızlanmasına da neden olmaktadır. Bu zarar, yağmurun düşme hızının fazla olduğu alanlarda kuşkusuz daha da artmaktadır.

Araştırma sahasında, ortalama yamaç eğim değerlerinin fazlalığı özellikle doğal bitki örtüsünün önemli ölçüde ortadan kaldırıldığı alanlarda erozyonun şiddetinin fazlalaşmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan bu gibi eğimli yerlerde, bitki örtüsünün tahribi neticesinde elde edilen tarım arazilerinde erozyonun hızlanmasına bağlı olarak verimin kısa sürede düşmesi, bu sahaların terk edilmesine ve yeni tarım alanı elde edebilmek maksadıyla yeniden bitki örtüsünün ve dolayısıyla toprakların elden çıkmasına sebep olmaktadır.

Erozyonu hızlandıran önemli etkenlerden bir diğeri de inceleme alanında yapılan hayvancılık faaliyetidir. Özellikle, sahanın yükseltisi fazla olan kesimlerinde bulunan köylerde (Yazırköy, Sarıçiçek, Derbent, Karakeçili, Çiçekli, Kertme köyleri...) hayvancılık yaygın olarak yapılmaktadır. Tarım alanlarının sınırlı, verimin kısmen düşük olması gibi nedenlerle bu köylerde tarımın yanında geçim tipi hayvancılık faaliyeti de yürütülmektedir. Bu sahalarda yapılan yoğun otlatma, hayvanların meraları yoğun bir şekilde çiğneyerek sertleştirmeleri vs. nedenler erozyonun şiddetini arttıran önemli nedenler olmaktadır. Bu gibi nedenlerle, bitki örtüsü tahrip edilen ve yüzeyi sertleşen sahalarda, yağmur suları kısa sürede yüzeysel akışa geçmekte ve erozyon hızlanmaktadır.

Foto 5. Araştırma sahasının kuzeybatısında Kışla Köyü kuzeyinde bitki örtüsünün tahrip edilmesiyle erozyon artmıştır. Kuzeydoğuya bakış.

Araştırma sahasında, toprak erozyonu sadece orman arazisinde ve meralarda etkili olmakla kalmayıp, tarım alanlarında da etkili olmaktadır. Söz konusu

alanlarda etkili olan erozyon nedeniyle toprakların taşınması, bu tip arazilerin zarar görmesi yanında, zincirleme bazı tehlikeleri de ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki, erozyon ile taşınan materyal tarım toprakları üzerine yığılmak suretiyle, verimli üst katmanın derinlerde kalmasına ve toprağın veriminin düşmesine sebep olmaktadır. Ayrıca, taşınan malzemeler ekili alanlardaki tarım ürünlerinin tahribine yol açmakta, sahadaki drenaj kanalları ve göletleri doldurarak kullanım sürelerinin kısalmasına yol açmaktadır. Şiddetle erozyonun bir diğer sakıncası da, tarım alanlarında sel yarıntıları meydana getirerek ekim, dikim ve hasat işlerinde güçlüklere neden olmasıdır.

İnceleme alanı topraklarının karşılaştığı bir diğer problem ise taşkınlardır. Özellikle ilkbahar mevsimindeki şiddetli ve uzun süreli yağışlardan sonra Budaközü Çayı ve yan kollarının akarsu yataklarında gerçekleşen taşkınlar, çoğunlukla vadi tabanlarının genişlediği kesimlerde toprakların millenmeye uğramasına yol açarak, toprak gelişimini kesintiye uğratmaktadır. Taşkınlar, ayrıca tarım alanlarında da önemli zararlara yol açmaktadır.

Budaközü Çayı Havzası topraklarının karşı karşıya bulunduğu bir diğer sorun ise taşlılıktır. Özellikle, Beyyurdu, Beylice, Gökçeköy, İmat, Mahmatlı ve Kışla köylerinde taşlılık olayı tarım topraklarının önemli sorunlarındandır.

Sahada bulunan toprakların önemli sorunlarından bir diğeri ise tuzluluktur. Bilhassa, Akpınar, Denizli, Tokullu köyleri ile Kavşut Kasabası'nın yer aldığı, sahanın batısındaki tarım alanlarında bu problem had safhadadır. Litolojik yapı ve iklimin önemli etkisiyle meydana gelen tuzluluk ve çoraklaşma bu alanlarda tarım topraklarını tehdit eder duruma gelmiştir.

Araştırma sahası topaklarının korunması ve karşılaşılabilecek zararların en aza indirilebilmesi için alınabilecek önlemlerin bazıları kısaca ifade edecek olursak;

1. Sahada, hangi maksatla (yakacak temini, yapı malzemesi kullanımı vs.) yapılırsa yapılsın, bitki örtüsü tahribatının önünü geçilmelidir. Özellikle dağlık alanların eteklerinde bulunan sınırlı orman olanlarının köylülerce tahribatı engellenmelidir. Bu köylülere devlet destekli ucuz yakacak sağlanarak, değişik iş alanlarına yönlendirilerek, bu tahribatın önüne geçilebilir.
2. Bitki örtüsünün tahrip edildiği sahalar da hızla ağaçlandırma ağırlıklı, erozyon kontrol çalışmaları başlatılmalı ve zamanla sahanın tamamına yayılmalıdır. Bu kontrol çalışmalarında özellikle yağmur damlası etkilerini azaltabilmek için, sık ve toprağın yüzeyini kaplayan bitkiler tercih edilmeli ya da çayır ve mera örtüsü korunmalıdır.
3. Yarıntı erozyonunun önüne geçebilmek için, sahada suların doğal olarak birikip eğim doğrultusunda aktığı kanallarda kademeli duvarlar ile akış hızı kesilebilir ve çayır ekimi gibi yollarla bitki örtüsü ile kaplanabilir.

4. İnceleme alanında, taşkın tehlikesi bulunan alanlarda da şayet tarımsal faaliyet yapılmıyorsa, başta kavak olmak üzere ağaç yetiştiriciliği teşvik edilmelidir.
5. Tuzluluk probleminin yaşandığı alanlarda ise, drenaj kanalları açılarak taban suyu seviyesi düşürülmelidir. Ayrıca, buralarda bol sulama yapılarak üstteki tuzun toprağın altına geçirilmesi, yani yıkanması ile tuzluluk probleminin kısmen önüne geçilebilecektir.

KAYNAKÇA

Atalay, İ. (1989). *Toprak Coğrafyası*. Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No:8, İzmir.

Atalay, İ., Tetik, M. ve Yılmaz, Ö. (1985). *Kuzeydoğu Anadolu'nun Ekosistemleri*. Orman Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. Teknik Bülten Serisi. No:141, Ankara.

Aylar, F. (2006). *Coğrafya Eğitiminde Alan Çalışmalarına Bir Örnek: Budaközü Çayı Havzası'nın (Çorum) Fiziki Coğrafyası.* Ondokuzmayıs Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun.

Erinç, S. –Bener, M. (1963): Türkiye'de Toprak Altı Suhunetleri. *İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Derg. Cilt:7, No: 13,* İstanbul.

Erinç, S. (1965). Türkiye'de Toprak Çalışmaları ve Türkiye Toprak Coğrafyasının Ana Çizgileri. *İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Derg. Cilt:8, No: 15,* İstanbul.

Mater, B. (1986). *Toprak Oluşumu, Erozyon ve Korunması*. İstanbul Üniv. Yay. No:3465, İstanbul.

Polynov, B. B. –Rosov, N. N. (1954) Küçük Asya'nın pedojenez Şartları ve Toprakları (Çeviren: S.Erinç). *İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Derg. Cilt:3, No:5-6,* İstanbul.

Uslu, S. (1970). Toprak Erozyonuna Tesir Eden Faktörler ve Bunun Türkiye'deki Durumu. *Ormancılık Araştırma Derg. Cilt:16, No:1,* Ankara.

Uzun, A. (1996): Masat Çayı Havzası Topraklarının Genel Özellikleri ve Başlıca Sorunları. *Akademik Açı. Furkan Kitapevi Sayı:2,* Samsun

RAPORLAR

Çerem, H. (1964): Çorum – Delice Arası Ovalarının Hidrojeolojik Etüdü. DSİ V.Bölge Müd. Yer altı Suları Daire Başkanlığı. Ankara.

Kayaöz, T. (1975): Sungurlu Ovası Hidrojeolojik Etüd Raporu. DSİ Genel Müd. Jeoteknik Hizmetler ve Yer altı Suları Daire Başkanlığı. Ankara.

Köy Hizmetleri (1994): Çorum İli Arazi Varlığı. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yay. No: 19, Ankara.

Topraksu (1974): Kızılırmak Havzası Toprakları. Topraksu Genel Müdürlüğü Yay. No: 286, Ankara.

Topraksu (1976): Çorum İli Toprak Kaynağı Envanter Raporu. Topraksu Genel Müdürlüğü Yay. No:244, Ankara.